This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

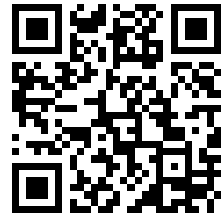

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

Digitized by Google

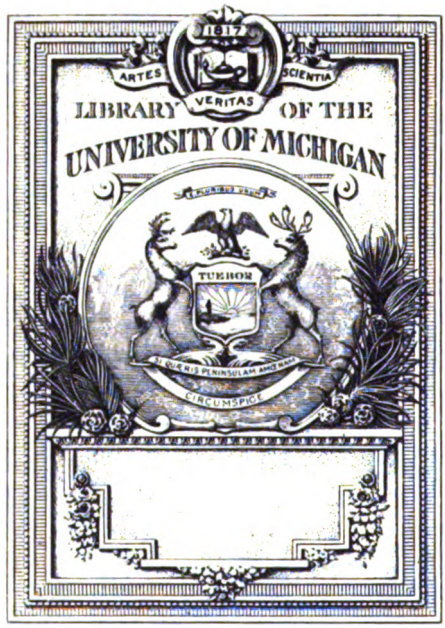

Digitized by Google

839.76
S19

Digitized by Google

Digitized by Google

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet. 1

SAMLAREN

TIDSKRIFT FÖR SVENSK
LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

Ny följd. Årgång 2

1921

UPPSALA 1922

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Digitized by Google

Digitized by Google

INNEHÅLL

	Sid.
A. Nordfelt, Erikskrönikans ålder och tillkomst	1
Johan Nordström, Friedrich Menius	42
Victor Svanberg, Rydbergs romanfragment »Benoni Strand» och femtitalsliberalismen	92
Henrik Schück, Ur gamla anteckningar. XI—XIII	134
Henry Olsson, Almquists Ormus och Ariman	156
Johan Nordström, Det första Shakspeare-exemplaret utom England	194
Verner Söderberg, J. A. Hazelius och Almquists bondelivsplaner	198
Anton Blanck, Leopold om fru Lenngren	210
Jonas L:son Samzelius, En omtvistad Lidnerbiografi	212
Johan Nordström, Ett bidrag till den svenska prosaberättelsens historia	215
C. Vilh. Jacobowsky, Bellman som bokägare	219
Nils Gobom, Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1920. Redogörelse för sällskapets årsmöte.	

Digitized by Google

Digitized by Google

ERIKSKRÖNIKANS ÅLDER OCH TILLKOMST

NÅGRA SYNPUNKTER

AV

A. NORDFELT

Då jag sedan flera år tillbaka varit sysselsatt med undersökningar om de franska lånordens förekomst i vår medeltidslitteratur, har jag ansett mig böra läsa så mycket som möjligt såväl *av* denna litteratur som ock — i vetenskapliga verk och skrifter — *om* densamma. Därvid har jag icke kunnat undgå att även intressera mig för och bilda mig en personlig uppfattning i frågor, vilka äro av en allmännare innebörd än de, som mera direkt höra till lånordsämnet, t. ex. spörsmålen om dikters uppkomst, ålder och författare m. m.

Ibland har det då förefallit mig, som om sådana frågor avgjorts på grunder, vilka icke kunna kallas oangripliga, och att den sålunda vunna lösningen kommit att för eftervärlden gälla såsom fastslagen och utan nämnvärd reservation fått tjäna till grundval för ytterligare slutsatser.

Så hade jag intagits av starka tvivel angående riktigheten av den mycket allmänt omfattade åsikten, att de tre s. k. Eufemiavisorna vore att förlägga till en så tidig period som början av 1300-talet (resp. år 1303, 1308 och 1312). Men det skulle aldrig ha fallit mig in att offentligen yttra mig i denna fråga, om jag icke kunnat stödja mig på E. Olsons "Studier över rimmen i den fornsvenska Flores och Blanzeflor", av år 1911, vari denna dikt förlägges till tiden omkring 1350 och de andra Eufemiavisorna —

Digitized by Google

Ivan Lejonriddaren och Härtig Fredrik av Normandi — anses vara endast ett tiotal av år äldre. På grund av det av Olson vunna resultatet i åldersfrågan vågade jag, om ock mera i förbigående, framkasta en annan förklaring än den allmänt vedertagna av Eufemiavisornas tillkomst, i en artikel i Nyfilologiska Sällskapets studier av år 1920, samt underkastade deras slutverser en förnyad och utvidgad granskning i samma publikation av år 1921. Samtidigt med att denna senare trycktes, utkom Olsons kritiska upplaga av Flores (i Sv. Fornskrift-Sällskapets samlingar 1921), och jag finner där, att författaren vidhåller sin mening i åldersfrågan samt att hans och min uppfattning, ehuru alldeles oberoende av varandra, i huvudsak gå i samma riktning i en del andra hithörande frågor.

Under sådana förhållanden har jag dristat här nedan säga min mening även angående Erikskrönikan, som jag redan för mitt speciella behov studerat ganska ingående. Jag gör detta utan alla anspråk men dock med någon förhoppning att härigenom föranleda fullt sakkunniga forskare till en allsidig revision av detta viktiga och intressanta spörsmål.

Jag vill då först erinra om att Erikskrönikan, vars text är utgiven av G. E. Klemming år 1865 (Sv. Fornskr.-Sällsk.), särskilt har behandlats av G. Cederschiöld i hans kända arbete av år 1899,[1] vari bland annat lämnas en fullständig analys av innehållet i förening med prövning av de historiska uppgifterna. Han har utförligt motiverat den redan förut av andra uttalade åsikten, att krönikan bör förläggas till tiden omkring 1320, vilken tidsbestämning blivit så allmänt accepterad, att senare forskare med sällspord enighet nöjt sig med att utan vidare hänvisa till hans utredning.

---

[1] *Om Erikskrönikan, ett historiskt epos från Folkungatiden* (i *Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola* XI). Vidare bör nämnas, att R. Pipping uppgjort en förteckning över Erikskrönikans ordskatt (*Stud. i Nordfilologi*, Bd 10) och författat en avhandling över dess ljudlära (Åbo 1919) samt nyligen utgivit en förnyad edition av verket (i Sv. Fornskr.-Sällsk. 1921), vilken dock följer samma huvudmanuskript som Klemmings (och även har samma versnumrering). — Bland övriga förf. är att märka den tyske historieskrivaren G. von der Ropp: *Zur Deutsch-Skandinavischen Geschichte des XV. Jahrhunderts*, Leipzig 1876.

Digitized by Google

Dessutom bör ihågkommas, att man i allmänhet,[1] med framhållande av att språket i Erikskrönikan tyckes vara av ungefär samma prägel som i Eufemiavisorna och att den förras författare synes ha känt till dessa, varit av den uppfattningen, att krönikan skulle vara yngre än visorna. Om då Olsons förläggning av Flores till tiden omkring 1350 och de två andra Eufemiavisorna till strax före 1340 visar sig riktig, kan detta givetvis icke bli utan sina konsekvenser för åsikten om krönikans tillkomst så tidigt som omkring 1320.

I varje fall synes mig blotta möjligheten av att Olsons tidsbestämning för Flores träffat det rätta, utgöra ett tillräckligt skäl att verkställa en förnyad granskning av Erikskrönikans problem i dess stora huvuddrag. Jag skall därför här nedan söka utröna, huruvida beaktansvärda omständigheter i övrigt tala för en senare förläggning av krönikan, och, såsom en följd av mina iakttagelser i andra avseenden, framkasta förslag till en annan lösning än den f. n. omfattade av vissa i sammanhang därmed stående spörsmål. Däremot kommer jag icke alls att sysselsätta mig med krönikans historiska uppgifter, vilka redan förut blivit utförligt behandlade och av vilka Pipping torde komma att förebringa ytterligare utredning i den blivande kommentaren till hans edition.

Till en början må då påminnas om följande. Erikskrönikan är en framställning på rimmad vers, s. k. knittelvers, av Folkungaättens historia, vilket ju blir ungefär detsamma som Sveriges politiska historia under Folkungaätten. Efter en inledning, där det i korthet talas om den siste konungen av den Erikska ätten, Erik den halte och läspe, samt något utförligare om vissa Folkungars uppror under dennes regering, börjar berättelsen med Birger Jarl och fortgår med en detaljerad skildring av brödrastriderna mellan dennes söner och i all synnerhet mellan hans sonsöner jämte andra historiska tilldragelser, särskilt härnadstågen till Finland och Ryssland, samt slutar med den minderårige Magnus Erikssons upphöjelse på såväl den svenska som den norska tronen år 1319. Därjämte

[1] Om den särställning, som Olson i detta avseende intager, kommer jag att yttra mig här nedan.

Digitized by Google

förekommer en skildring av den legitime tronarvingen Magnus Birgerssons avrättning, som ägde rum 1320 men i krönikan är placerad *före* kungavalet. Den verklige hjälten i detta historiska epos, såsom det med rätta blivit kallat, är härtig Erik, Magnus Ladulås' andre son, vilken, jämte den yngre brodern Valdemar, slutade sitt korta men särdeles händelserika liv — han dog vid 36 års ålder — i fängelset året efter det ryktbara Nyköpings gästabud, som ägde rum år 1317. Krönikan anses i sina stora huvuddrag, liksom även i ett flertal detaljer, vara historiskt tillförlitlig eller åtminstone äga en fullt historisk kärna, men präglas av ett bestämt, skickligt genomfört partitagande för härtig Erik och hans män, i huvudsak på det sätt, att Eriks fördelaktiga sidor, framför allt hans ridderliga och glänsande yttre uppträdande, prisas i varma ordalag, under det att utslagen av hans maktlystnad och ränkfullhet överslätas eller förbigås med tystnad och hans motgångar sällan skildras i sin fulla utsträckning, såvida de icke äro av den art, att de kunna förläna honom något av martyrens gloria.[1]

Mitt upp i berättelsen förekommer emellertid en betydlig och högst överraskande lucka, nämligan mellan åren 1313, vid den tidpunkt då härtigarna Erik och Valdemar firat en storartad mottagningsfäst i Sverige för sina brudar, två norska prinsessor,[2] till år 1317 strax före Nyköpings gästabud.

---

[1] Icke desto mindre synes man mig i någon mån ha överdrivit den roll härtigen spelat för krönikan i dess helhet. Skildringen har nämligen fortgått mycket länge, innan det blir Eriks tur att uppträda, och fortsättes ett gott stycke efter det han avgått från skådebanan. Att han däremellan är den allt och alla dominerande huvudpersonen, kan icke bestridas, men detta var i varje fall oundvikligt, eftersom hela Nordens uppmärksamhet på den tiden torde ha varit koncentrerad omkring denna märkliga personlighet, som på ett mycket kännbart sätt ingrep i de tre skandinaviska ländernas öden. Vad härtig Valdemar återigen beträffar, så omnämnes han visserligen ofta nog av krönikören, men på ett så opersonligt sätt, att man knappast får någon föreställning alls om hans egenskaper och betydelse. Så pass förstår man dock, att det mellan de båda bröderna rådde ett synnerligen gott förhållande, som utgör ett lika vackert som sällsynt drag i den eljest så trolösa tidens fysionomi.

[2] Dubbelbröllopet hade ägt rum i Norge redan år 1312, men de båda härtiginnorna — av vilka Eriks gemål då var 11 och Valdemars 15 år gammal — stannade hemma under ett år därefter. — För närmare upplysningar om det

Digitized by Google

För att söka förklara det hela har Cederschiöld uppdelat krönikan i tre huvuddelar: tiden från början till 1313, som han kallar "förhistorien", tiden från 1317 till 1319, vilken betecknas såsom "de stora krisernas historia", samt episoden om avrättningen, som benämnes "historien om junker Magnus' död".

På grund av omständigheter, som det skulle bli alltför vidlyftigt att här redogöra för, anser han de stora krisernas historia vara skriven först och förhistorien något senare — sålunda i omvänd ordning mot innehållet — samt att historien om junker Magnus' död inskjutits ännu senare. Luckan mellan förhistorien och krisernas historia med den senares synnerligen abrupta början förklaras på det sätt, att författaren strukit ut den till den senare hörande ursprungliga inledningen för att få denna del att gå ihop med den senare skrivna förhistorien, som han emellertid av någon anledning, kanske av döden, blivit hindrad att fullborda.

Om denna förklaring, hur skarpsinnig den än må vara, vill jag f. n. icke säga annat, än att jag i varje fall finner den över hövan invecklad. Jag övergår därefter till åldersfrågan.

Vad som för alla, som äro vana att studera medeltidslitteratur av detta slag, faller i ögonen vid krönikans genomläsande, är den klara och fasta disposition, efter vilken den är skriven. Den är icke ett stycke historia, som händelsevis behandlats av en rimmare, utan ett fullt organiskt verk med en mycket lämpligt vald inledning, som efter en religiös åkallan enligt tidens sed samt en kort och tilltalande beskrivning på fosterlandet knyter fast vid den siste av den konungaätt, som Folkungarna efterträdde; den fortsätter med en längre avhandling om de historiska händelserna och slutar med det härtigliga partiets triumf och Magnus Erikssons val till konung, då enligt författarens åsikt rättvisan har vunnit seger och Folkungarnas saga kommit till en ärofull avslutning. Det hela är sålunda att anse som ett enhetligt verk av en författare, som både velat

---

historiska stoffet hänvisas även till P. A. Munch, *Det norske Folks Historie*, IV, 2, där man erhåller en särdeles intressant inblick i tidens händelser, sådana de böra ha tett sig från norsk och delvis även från dansk synpunkt.

Digitized by Google

och, i anmärkningsvärd grad efter den tidens primitiva förhållanden, även kunnat iakttaga den litterära kompositionens fordringar.

Låtom oss därefter för ett ögonblick antaga, att ingenting vore i detta ämne utforskat och att vi finge oss krönikan förelagd för att bestämma dess ålder, dock först efter att ha fått veta, att språket tydde på att den vore författad vid någon tidpunkt under förra hälften av 1300-talet. Då vi se, att den redogör för händelser, av vilka de sista inträffat så sent som år 1320, då den vidare innehåller massor av utförligt berättat, historiskt stoff, som, om ock med talrika utelämningar, misstag och omkastningar, är i det stora hela sett på ett tillfredsställande sätt ordnat och ordentligt framlagt, då den är skriven på ett för de nordiska länderna nytt versmått med rim och omfattar icke mindre än omkring 4,500 versrader (i Klemmings edition 4,543), vilkas blotta yttre utformande icke kan ha skett utan svårighet, och då den slutligen är det enda befintliga större originalarbete under hela vår medeltid, som med någon rätt kan räknas till den vittra litteraturen, så tror jag knappast, att vi utan synnerligen starka skäl skulle stanna vid den uppfattningen, att verkets uppkomst vore att förlägga till en så tidig period som omkring 1320. Jag håller snarare för troligt, att vi skulle resonera så, att det behövts en rundlig tid för planens mognande, materialets samlande och verkets utförande, en tid, som jag, med tanke på den periodens ringa litterära förutsättningar och resurser, för egen del icke skulle våga uppskatta till endast några få år.

Vi skola emellertid nu tillse, vilka skäl det varit, som föranlett en så tidig förläggning som den ovannämnda. Cederschiöld stöder sig därvid på s. k. inre, ur krönikan själv hämtade bevis, vilket ju också, innan ingående, språkliga försök till ålderns fixerande blivit verkställda, varit det enda, som kunnat göras. Dessa bevis vill jag för mitt behov indela i två kategorier, av vilka den ena innebär, att vissa händelser, som inträffat *efter* tiden omkring 1320, icke äro i krönikan omnämnda eller antydda, varav skulle följa, att arbetet blivit slutfört dessförinnan.

Dit hör då först, att kung Birgers död, som inträffade år 1321, icke framkallat den i sådana fall hos författaren vanliga re-

Digitized by Google

flexionen, att Birger fick lida det eviga straffet, och icke heller på annat sätt omnämnes; vidare att författaren ej vet annat, än att härtigarnas lik jordades i Stockholms Storkyrka, fastän härtig Eriks lämningar år 1322 flyttades därifrån till Uppsala; att Matts Kättilmundsson kallas drots, ehuru han nedlade sitt ämbete 1322; samt att författaren icke uttalat en from dödsreflexion över den sistnämnde eller omtalat hans död, som inträffade 1326.

Enligt min mening betyda dessa bevis, såsom här nedan närmare skall utredas, vart och ett för sig ganska litet, men för att vara fullt objektiv skall jag omformulera dem så skarpt som möjligt mot min egen ståndpunkt och erkänna, att man kan känna sig tveksam inför det faktum, att inga efter 1320 inträffade tilldragelser äro i krönikan omnämnda eller antydda, vilket givetvis skulle kunna tala för dess författande senast omkring nämnda år. Men när man betänker, att krönikan icke är ett alster av s. k. folklig poesi, vilken gärna föregriper händelser, som falla utanför berättelsens ram, utan tydligen ett individuellt verk av en författare, som föresatt sig att skildra en bestämd historisk period, omfattande tiden till och med Magnus Erikssons val till konung, och som visat sig i stånd att väl iakttaga kompositionens fordringar, så ställer sig saken annorlunda. Man kan under sådana förhållanden icke nödvändigtvis vänta sig att finna upplysningar och hänsyftningar på en tid, som infaller *efter* sagda tidsskedes slut. Ej heller är författaren någon historiker av facket, som fullföljer perioderna till deras logiska slut eller lämnar fullständiga personalia om alla historiska personligheter. Tvärtom är det för honom ett utmärkande drag, att han berättar raskt och behändigt vad han anser ha inträffat under ett visst tidsskede, utan att i allmänhet fråga efter vare sig orsaker eller följder eller inre sammanhang i övrigt. I korthet sagt: han hade med sitt sätt att arbeta ingen anledning att omnämna sådant, som tilldrog sig efter 1320, och redan på grund härav kan hans tystnad angående denna tid förklaras. Fallet är i viss mån jämförligt med modärnare förhållanden. Så t. ex. har ju Heidenstam i sin "Bjälboarvet", som slutar med Magnus Ladulås' uppgörelse med sig själv och livet, icke omnämnt några som helst

Digitized by Google

händelser, som inträffade därefter. Jag skulle vilja tillägga, att själva ämnets beskaffenhet med eller mot hans vilja inbjöd krönikeförfattaren att sätta bestämd punkt vid år 1320. Det var nämligen, som om ett avslutat tidsskede, fyllt av hat och split och krig, då hade stigit i graven för att lämna plats för ljusare tider. Härtigarna voro borta, kung Birger definitivt fördriven och hans son och arvtagare bragt ur världen, även de därnäst mest betydande personerna i det stora skådespelet, kung Håkan i Norge och Erik Menved i Danmark, tillhörde ej längre de levandes antal, och härtig Eriks kungstanke: de tre nordiska rikenas förening under hans familjs spira hade till stor del gått i uppfyllelse.

Om man medger befogenheten av dessa motskäl, så blir man också rubbad i sin tillit till hela denna kategori av ex-silentio-argument, ett slags bevis, som för övrigt alltid äro osäkra att bygga på.

Jag övergår emellertid därefter till att granska de särskilda bevisens beskaffenhet. Beträffande de uteblivna önskningarna om evigt straff åt kung Birger och en salig hädanfärd åt Matts Kättilmundsson, så bör erinras därom, att åtskilliga andra mer eller mindre betydande personer blivit utan denna sedvanliga avskedshälsning och att deras dödsfall icke heller blivit av krönikören omnämnda, t. ex. kung Valdemar i Sverige och drottning Eufemia i Norge.[1] Det är sålunda möjligt, att författaren själv, som gjort sig skyldig till en hel del, vida viktigare utelämningar av annat slag, av någon anledning underlåtit att tala om Birgers och drotsens dödsfall. En annan möjlighet är ju, att sådana hänsyftningar verkligen funnits i krö-

[1] Den åsikten, att förf. icke skulle haft någon närmare kännedom om den för härtigens planer så gynnsamt stämda och så verksamma, blivande svärmodern, har jag mycket svårt att biträda. Att han icke nämner hennes namn, kan bero på en egenhet hos medeltidsskalder att vara särdeles sparsamma med att namngiva kvinnor. Så får man i den franska originaldikten om Ivan endast på ett ställe veta namnet på den mångomtalade hjältinnan, och i den svenska bearbetningen utelämnas det alldeles. I Erikskrönikan förekommer en hel rad högtstående och uttryckligt omnämnda kvinnor, utan att deras namn uppgivas, t. ex. — förutom Eufemia — Torgils Knutssons dotter Kristina, först förmäld med härtig Valdemar, den förstnämndes maka Hedvig, Magnus Ladulås' dotter Rikissa och till och med härtigarna Eriks och Valdemars gemåler, som båda hette Ingeborg.

Digitized by Google

nikan men gått förlorade i senare avskrifter. Det är visserligen ganska motbjudande att söka bortförklara besvärande fakta genom antagande av luckor, men det torde knappast vara förenligt med full samvetsgrannhet att förtiga denna eventualitet i fråga om ett verk, som faktiskt företer en lucka på fyra hela år och i det skick texten gått till eftervärlden säkerligen icke är fri från smärre sådana svagheter.[1]

Vad därefter angår den omständigheten, att förflyttningen av härtig Eriks kvarlevor från Stockholm till Uppsala icke omnämnes, så behöver ju detta ej betyda, att författaren icke visste om denna förändring. Med samma skäl ungefär skulle eljest kunna sägas, att Hildebrand icke vetat av nämnda förflyttning, eftersom han i sin utförliga historia över medeltiden (s. 177) endast omnämner härtigarnas jordande i Stockholms Storkyrka. Detta bevis finner jag i varje fall alltför obetydligt för att kräva en utförligare diskussion. Ungefär detsamma synes mig gälla om det argumentet, att Matts Kättilmundsson i krönikan kallas *drots*. Då han nedlade sitt ämbete 1322, bör, menar man, användandet av denna titel göra sannolikt, att verket är skrivit före nämnda år. Man tyckes emellertid härvid förbise, att han i alla fall var drots, när de sista, i krönikan berättade händelserna ägde rum, och därför med full rätt så benämnes, vid vilken tid krönikan än må hava nedskrivits. Såsom

[1] Kanske bör det tilläggas, att det icke är så alldeles säkert, att en önskan om kung Birgers straff i den eviga pinan verkligen fattas. På flera ställen nedkallar nämligen förf. himlens straffdom kollektivt över dem, som bidrogo till härtigarnas fall. Detta sker på ett mycket eftertryckligt sätt t. ex. v. 3768—77, sedan han beskrivit, hur Birger och hans omgivning med all slags hycklad kärälsklighet hälsat härtigarna välkomna till det tragiska gästabudet i Nyköping, och längre fram säger han särskilt om kungen (v. 4057—59), att den gud, som bor i himlen, måtte taga hämnd för den missgärning han begick mot sina bröder.

Möjligen kan ock den omständigheten, att Birger bosatte sig och dog utomlands och att måhända tiden och platsen för hans dödsfall på grund härav blevo för förf. okända, ha bidragit därtill, att något särskilt omnämnande av hans dödsfall icke kommit till stånd. — Vad återigen Matts Kättilmundsson beträffar, så bör det väl ha varit föga lockande för förf. att tala om dennes senare hädanfärd, när han i sitt drama låter honom uppträda såsom den ädle trotjänaren, som i slutakten lyfter den nyvalde konungen på sina starka armar inför allt folket.

Digitized by Google

sådan levde han utan tvivel fortfarande i sina landsmäns minne, och någon förändring av titulaturen var därför icke heller att vänta hos diktaren, även om krönikan skrivits långt efter 1322.[1]

Jag kan alltså icke annat än finna ovannämnda fyra bevis från allmännare synpunkt osäkra och, betraktade vart och ett för sig, ganska svaga.

Därefter övergår jag till den andra kategorien av inre bevis, omfattande sådana uttalanden av författaren, som skulle tyda på, att vissa historiska personer ännu levde, när krönikan skrevs och att verket sålunda måste ha tillkommit före deras död. Då dylika argument skulle vara av en helt annan, positiv innebörd, borde de givetvis vara av ett betydligt större värde än de nyssnämnda. Men jag måste först som sist tillstå, att om jag ansett dessa senare ganska svaga, så synas mig de, till vilka jag nu övergår, ännu svagare.

Vad som först åberopas är, att härtig Magnus' (sedermera Ladulås) gemål Helvig, som uppgives ha dött vid mitten av 1320-talet, i krönikan omtalas såsom ännu levande.[2] Efter berättelsen om det härtigliga bröllopet säges nämligen, att hon i morgongåva fick ett gods (v. 814—15, Cederschiölds övers.):

> och tre härader, som höra därtill.
> Det gods *skall* hon äga, så länge Gud *vill*.

Jag är emellertid för min del övertygad om, att den sista versraden, vars tempus skulle tyda på att Helvig ännu levde vid tiden för krönikans avfattande, icke är något annat än ett slags formel, en omskrivning för ett sådant uttryck som "med äganderätt under sin livstid", d. v. s. att "skall" och "vill" äro att jämföra med presens historicum eller kanske snarare med ett direkt anförande, lagt i munnen på donatorn eller på en läsare av donationsbrevet.

---

[1] Man jämföre t. ex. den vanliga benämningen »Statsminister Boström» även efter det B. avgått från sitt ämbete i statens tjänst.

[2] Det förtjänar påpekas, att Helvig efter sin gemåls död låtit mycket litet tala om sig. Så säger Hildebrand, *Medeltidens historia*, s. 179, att ingen kronist funnit det vara lämpligt att uppteckna hennes dödsår.

Digitized by Google

Det är av intresse att se, att Cederschiöld själv tillämpat en liknande förklaring på ett annat ställe (v. 3435—37). Mitt i en skildring fällas nämligen i presensform några fördelaktiga yttranden om härtig Erik, men kommentatorn anser sannolikast (s. 230), och enligt min tanke med rätta, att de äro att lägga i munnen på de vid tillfället närvarande personerna.

Dylika tvära omkastningar från imperfektum till presens eller från indirekt till direkt tals tempus äro i själva verket rätt vanliga såväl i denna som i andra medeltidsdikter. Så låter krönikan, när den skildrar episoden om den övermodige danske riddaren Dysewald (v. 1108—25), som hastigt och lustigt blev kastad i smutsen av den unge svensken Erengisle Plata, den förre hela tiden vid utmaningen använde indirekt tal med imperfektum, som emellertid i sista versen avbrytes med den direkta frågan: "Finns det här någon som *vill*?"

Följande exempel, bland andra, kunna ytterligare anföras.

Härtigarna beklagade sig vid ett tillfälle sålunda över sin broder (2224—28):[1]

Och sade, att han dem fördrivit
Från gods och land, som gud dem givit
Och fadern låtit båda ärva.
Nu ville han dem så fördärva
Och *vill* oss intet därav giva.

På ett annat ställe heter det om försvaret av en bro (v. 2284—85):

De skulle riva den och värja,
Om någon *vill* i riket härja.

Slutligen må nämnas ett mycket belysande exempel på att det just är formelartade uttryck och vändningar, som föranleda dessa plötsliga tempusväxlingar. När kung Birger en gång ordentligt skall läsa lagen för de självrådiga härtigarna, uttrycker sig krönikan på följande sätt (v. 2073—75):

[1] När citat förekommer på nusvenska, äro de översatta av undertecknad, såvida icke annorlunda uttryckligen angives. När krönikan citeras ordagrant (efter Klemmings edition, enär Pippings icke blev tillgänglig förr än efter denna artikels avslutande), användes kursivstil.

Digitized by Google

Han (Birger) svarade med bister min
Och bad en biskop ta till ord
Och sluta, *förrn vi gå till bord.*

Detta "förrn vi gå till bord" användes i krönikans början av författaren själv och synes ha blivit ett till den grad stående uttryck, att det icke behövde någon tempusväxling. Det betydde helt enkelt "före maten".

Det andra åberopade beviset är av samma art och därtill behäftat med ännu en, mycket betänklig bristfällighet. Krönikan säger nämligen om junker Magnus Birgerssons behandling i fångenskapen (Ced. övers., v. 4332–33):

Fullväl, tror jag, de honom föda,
icke svälte de honom till döda

På grund av denna presensform "föda" i första versraden anser Cederschiöld, att detta stycke av krönikan är skrivet, medan junker Magnus ännu levde, d. v. s. före oktober 1320. Vad återigen angår imperfektformen "svälte", som faktiskt står i andra versraden, vill han förklara densamma såsom en blunder av en tanklös skrivare i stället för "svälta". Med stöd av vad ovan blivit anfört kan jag ej vara av samma åsikt utan finner tempusväxlingen vara en vanlig företeelse, här beroende på en mycket förklarlig önskan att få ett ordentligt rim till den senare versradens "till döda". Jag anser alltså, att "föda" är presens historicum och att "svälte" är den riktiga (av de olika handskrifterna bestyrkta) läsarten.

Slutsatsen av det hela blir, att det ej synes mig möjligt att grunda något tillförlitligt omdöme i åldersfrågan på de hittills anförda skälen.

Men jag skyndar att medge, att några exakta bevis i detta spörsmål icke äro att vänta. Ty författaren har, trots sina många och ofta ytterst detaljerade uppgifter och skildringar icke nämnt ett enda årtal — detta för övrigt i full överenstämmelse med vad som var bruket i fråga om medeltida litteraturalster i bunden

Digitized by Google

form[1] — eller lämnat oss några bestämnda hållpunkter i detta avseende, och liksom så många andra medeltidsförfattare är han själv fullt anonym.

Emellertid kunna dock en del omständigheter anföras, som möjligen i någon mån skulle kunna lyfta på den hemlighetsfulla slöja, vari krönikans tillkomst är insvept. De tala enligt min mening alla för en senare förläggning än till 1320.

Först och främst är då att märka, att Olson, som underkastat Flores' och Erikskrönikans språk en närmare granskning under jämförelse med annan 1300-talslitteratur (Studier, s. 112 ff.), konstaterat flera, ur såväl ljudläran som form- och satsläran hämtade drag, genom vilka även krönikan gör intryck av att vara yngre, än man allmänt antagit. Härmed kunde ju detta viktiga argument få anses vederbörligen noterat, om det icke förhölle sig så, att Olson själv intagit en annan ståndpunkt. Han hänvisar nämligen, utan motivering, till Cederschiölds bevisning i åldersfrågan och anser, att man måste fasthålla vid dennes förläggning av krönikan till tiden omkring 1320, samt söker att med stöd av ett antagande, som här förefaller mig mindre tillämpligt -- om litteraturens påverkan av olika språklig utveckling inom olika samhällskretsar — bortförklara de språkliga noviteterna.[2]

Nu är det uppenbart, att den, som i likhet med mig icke känner sig övertygad av Cederschiölds bevis, ser saken i ett helt annat ljus. Och om mina ovan gjorda inlägg mot den sistnämndes inre bevis tillskrivas något värde, så växa tydligen dessa språkliga företeelser i motsvarande mån i vikt och betydelse. När de därtill vinna stöd av andra skäl, som peka i samma riktning, så kan det förefalla obehövligt att betrakta dem som något annat än vad de i varje fall äro: språkliga vittnesbörd, som bättre passa ihop

[1] Redan häruti finna vi en bestämd skillnad mellan Erikskrönikans författare och senare krönikeskrivare, vilka noggrant utsätta vissa årtal.

[2] Härmed vill jag naturligtvis icke ha förnekat, att en stilart kan påverkas av en modärnare strömning i ett språk likaväl som en annan av en antikiserande motström, men att det i vissa högre kretsar brukliga modärna sättet att tala skulle komma till användning just i den poetiska stilen, som ju i allmänhet tvärtom visar en böjelse för ålderdomligare former, synes mig mycket tvivelaktigt.

Digitized by Google

med en senare period än tiden omkring 1320. Jag måste alltså, från min utgångspunkt, finna det framgå av nämnda språkliga granskning, att krönikan härstammar från en senare tid än den hittills antagna.

Vidare är, såsom ett andra skäl, att taga i betraktande den i krönikan jämförelsevis rikliga förekomsten av främmande lånord. Den rör sig nämligen i fråga om sådana — särskilt de mera bevisande franska orden — med betydligt större säkerhet och ledighet än all annan litteratur, som möjligen kan ha tillhört förra hälften av 1300-talet, däri inbegripna Eufemiavisorna, som dock eljest visa så stora allmänspråkliga överensstämmelser med krönikan. Under det att t. ex. ett sådant äkta riddarord som *banér* icke förekommer i Fredrik eller Flores (en gång i Ivan) och icke heller i den från tiden omkr. 1380 stammande Konung Alexander, är ordet för Erikskrönikans författare fullkomligt invant och har även bildat sammansättning, i formen *banérstång*. Av dyrbara tyger, vilkas namn för övrigt synas vara bland de allra första franska lånorden i vårt språk, nämner krönikan icke blott de vanliga: *pell, blialt* och *baldakin* utan även det i Eufemiavisorna obekanta *sindal*. Särskilt anmärkningsvärt är att finna, att ordet *baldakin*, som i medeltidslitteraturen i allmänhet bibehåller sin ursprungliga betydelse av en tygsort, vävd av silke och guldtråd (namnet kommer av Baldak, som var den västerländska benämningen på Bagdad) och som även i denna användning förekommer i krönikan, därjämte fortskridit till att beteckna ett "täckelse", "bårtäcke" och rent av utvecklats till att närma sig den i vårt liksom i alla andra språk numera allenahärskande betydelsen av "tronhimmel" (v. 1435: "ett baldakin på fyra stänger").

Därjämte har Erikskrönikan flera ord speciellt gemensamma med Fredrik, vars jämförelsevis ansenliga främmande ordskatt synes ha blivit tämligen direkt överflyttad från tyskan till svenskan. Sådana äro t. ex. *blank* i betydelsen "vit" (v. 1413: "vin både rött och blankt"), *harnesk, kompani* och *kristall*. Såsom icke minst bevisande betraktar jag förekomsten av infinitiver på *-era*, vilka under 1300-talet uppträda mycket sparsamt. Dylika former, av vilka ingen

Digitized by Google

enda finnes i Ivan, under det att två (*dostera* och *presentera,* i betydelsen "skänka") förekomma i Fredrik och en (dostera) i Flores, äro i krönikan representerade genom *soldera* och *kriera* (ropa), vilka båda synas mig bära en relativt senare tids prägel.

Häremot skulle visserligen kunna invändas, att krönikans innehåll ger anledning till en relativt riklig användning av främmande ord, men detta är i minst lika hög grad fallet med de typiska riddardikterna Ivan och Fredrik, och dessutom är att märka, att krönikan är ett svenskt originalverk och att sådana ha större obenägenhet än översättningar och bearbetningar för att använda främmande lånord. Vidare skulle kunna framhållas, att författaren antagligen studerat utrikes och därifrån kan ha medfört ett ordförråd, som varit före sin tid i svenskan. Men detta borde med ännu större skäl ha gällt om Ivans bearbetare, och framför allt bör ihågkommas, att det ligger i lånordens natur, att en författare i allmänhet endast begagnar sådana ord, som han förutsätter bliva av hans publik förstådda, d. v. s. som äro för hans samtid bekanta.

Efter ett noggrant studium av medeltidslitteraturens franska lånord är det mig knappast möjligt att tro, att en sådan vana vid dylika ord, som Erikskrönikans författare förråder, skulle i litteraturen kunna förekomma så tidigt som omkring 1320.

Vad därefter "inre" antydningar beträffar, som skulle hänvisa på en senare tid för krönikans tillkomst än 1320, följer av vad som ovan blivit framhållet, att sådana icke äro att vänta. Jag anser dock vissa omständigheter, som stå väl tillsamman med en sådan tidsbestämning, åtminstone vara värda att omnämnas. Ett par av dem ha visserligen blivit av Cederschiöld och andra berörda men av den förre betraktats såsom varande utan betydelse. Jag tror likväl icke, att de utan vidare låta sig avfärda.

Så säger krönikeförfattaren om en händelse, som ägde rum inemot år 1278 (v. 1007—8): "Om det lever några, som minnas den, så vill jag icke svära på att de icke äro gråhåriga." Nu kan visserligen ens uppfattning av alla sådana ting färgas av ståndpunkten i övrigt, och väl kan man påstå, att uttalandet endast

Digitized by Google

syftar på det enkla faktum, att personer vid 50 à 60 års ålder bli gråhåriga; men enligt min mening betyder denna ganska originella och smått skämtsamma omskrivning, som är för författarens stil mycket karakteristisk, att händelsen inträffat före de allra flesta då levandes tid.[1] Detta kan emellertid knappast vara tillämpligt på en så pass begränsad tidsskillnad som omkring 42 år.

Om en annan tilldragelse, som inträffade 1306 — svennens djärva flykt till Danmark med tronarvingen strax efter den s. k. Håtunaleken — säger han däremot, att det lever nog någon, som minnes den (v. 2606). Även om uttrycket tillkommit för rimmets skull, så hindrar detta ju icke, att innehållet kan vara förnuftigt och sanningsenligt. Jag menar, att om författaren år 1320 talat om en händelse, som tilldragit sig endast 14 år förut, så hade det för honom varit lika lätt att säga, att en var eller de allra flesta minnas densamma. Sådant uttalandet nu står där, passar det, liksom det ovannämnda, bättre tillsammans med en ansenligt senare tidpunkt.

Och om man vill "märka ord" ännu noggrannare, så finner man i krönikans två sista verser ett uttryck, som måhända äger en viss betydelse. Sedan Folkungadramat avslutats därmed, att härtig Eriks son, den treårige Magnus, blivit konung över två riken, vilken upphöjelse författaren betonar såsom särdeles stor och ovanlig, slutar han sitt verk med följande ord (Ced. övers.):

> Den āra, han fick och haver ān,
> den bragte honom Gud och uppländske mān.

Om nu krönikan vore författad endast ett eller annat år efter nämnda upphöjelse, kan det synas egendomligt, att författaren vill stoltsera över att Magnus Eriksson ännu hade den äran. Däremot passar uttalandet icke illa tillsammans med den omständigheten, att norrmännen senare blevo missnöjda med honom och att hans son Håkan år 1343 blev ett slags medregent över Norge samt år

[1] Det är visserligen sant, att läsarten här är något egendomlig, men det torde väl icke råda något tvivel om att meningen är den ovan angivna. Av manuskriptvarianterna (se samma versnummer hos Pipping) framgår, att man med ungefär lika mycken rätt kan läsa: »så vill jag svära på att de äro gråhåriga».

Digitized by Google

1355 ensam övertog regeringen därstädes. Sistnämnda årtal torde i vilket fall som helst med stor sannolikhet kunna betraktas som den tidsgräns, vid vilken krönikan senast kan ha blivit författad.

Även här kan visserligen med visst fog invändas, att uttrycket "och haver än" kan vara använt för rimmets skull, men man får icke vara alltför snar att tillgripa en sådan förklaring i fråga om en författare, som med anmärkningsvärd ledighet kunnat förse fyra à fem tusen versrader med rim.

Ytterligare exempel av ovanstående eller liknande art skulle kunna anföras (v. 1455, 2713–14, 4511), men då jag på grund av svårigheten att bedöma, hur mycket författaren kan tagas på orden, icke tillskriver dessa bevis någon avsevärdare betydelse, må det vara tillräckligt med de redan anförda.

Däremot anser jag mera beviskraft böra tillerkännas vissa historiska omständigheter, som tala för den uppfattningen, att författaren stod på längre avstånd i tiden från de händelser han berättat, än man hittills velat medgiva. Det befinnes nämligen, att även åtskilliga tilldragelser, som inträffade under åren närmast före 1320, särskilt den i krönikan sist omtalade händelsen, kungavalet av år 1319, äro i flera avseenden felaktigt relaterade. Så uppger författaren, att Magnus vid valet var på sitt tredje år — "såsom man säger oss", tillägger han — och att valet ägde rum på midsommardagen, under det att akten i själva verket förrättades i juli. Detta tyder på, att han var oviss såväl om Magnus' födelsetid som om tiden för kungavalet, men det ena som det andra är nästan otroligt i fråga om en person, som skulle ha nedskrivit sitt arbete ett eller annat år efter nämnda val. I stället synes det mig förhålla sig så, att författaren utarbetat sitt verk så sent, att han och andra hunnit att glömma en del viktiga detaljer i de skildrade händelserna.

I annat fall vore det också ganska egendomligt, att han icke på något sätt gör intryck av att äga en mera personlig samtidakännedom om de senaste tilldragelserna och ej heller i språkformen kommit att uttrycka sig så, som om han talade om nyss inträffade händelser. Man skulle t. ex. rimligtvis kunnat vänta sig att på

Digitized by Google

något ställe överraska honom med en eller annan perfektform hans slutreflexioner, t. ex. "Det har allt gått som vår Herre ville" i stället för "Det gick allt" o. s. v. Man jämföre det stora anförandet vid konungavalet, där sådana former, såsom naturligt är, förekomma mycket talrikt.[1]

I varje fall måste jag av det sagda draga den slutsatsen, att en förläggning av krönikans tillkomst till omkring år 1320 är alltför tidig.

För fullständighetens skull vill jag framhålla, att det givetvis vore av största vikt och intresse att få förhållandet mellan Erikskrönikan och Eufemiavisorna närmare utrett. Detta bleve dock en både svår och vidlyftig uppgift, som skulle föra mig alldeles för långt ifrån ämnet, och får jag därför här inskränka mig till några antydningar för att måhända en annan gång ägna denna fråga en särskild studie.

Av allmängiltiga skäl betvivlar jag icke, att krönikans författare känt till en eller ett par av de svenska Eufemiavisorna, t. ex. Ivan. Så synes det mig bland annat sannolikt, att man först försökt sig på det nya versmåttet i översättningar eller bearbetningar, innan man vågat använda det i originalarbeten. Men om man av vissa gemensamma drag, t. ex. förekomsten av personnamnen Didrik, Gavian (Gauvain) och Parsifal och en eller annan likartad situation vill draga den slutsatsen, att dessa av krönikören äro hämtade ur de svenska visorna, så är man ute på mycket osäker mark. Sådant kan nämligen lika väl vara lånat ur de norska bearbetningarna från 1200-talet, som förmodligen tidigt voro kända i Sverige, det kan eljest vara taget direkt ur de franska eller tyska originalen, vilka kunnat vara bekanta för krönikören,

[1] De båda verserna (Ced. övers.) »Han är *nu* en konung över tu rike — Få kristne konungar leva *nu* slike», som enligt Munch (IV, 2, inledn.) skulle visa, att krönikan författats omedelbart efter kungavalen, skulle ju kunna inge en viss tvekan mot min ståndpunkt i åldersfrågan, men det är att märka, att dessa uttryck äro riktiga och tillämpliga på vilken tidpunkt som helst, så länge Magnus ännu var konung i Norge. Annat hade varit, om där stått: »Han är nu vorden kung» o. s. v. Tilläggas bör, att M. är den ende, som anfört nämnda argument. Emellertid torde man handla försiktigast, om man icke för mycket dömer efter ordalydelsen utan håller sig till andra grunder.

Digitized by Google

och företeelsen kan slutligen bero på en tidig muntlig tradition, som torde ha sysslat med dessa ämnen, innan de blevo överflyttade till de nordiska språken. Vad särskilt personnamnen beträffar är det skäl att vara försiktig. Så t. ex. framgår av Erikskrönikan, att Ivan tidigt synes ha varit en icke obekant typ, eftersom där omnämnes en svensk riddare med detta namn redan från början av 1300-talet.

Till sist får jag, efter ett förnyat studium av dessa dikter, upprepa min i en föregående uppsats uttalade åsikt (Nyfil. Sällsk. 1920, s. 122), att Erikskrönikan är skriven av en annan person än Eufemiavisorna, vare sig dessa haft samme eller olika författare.

*

Jag övergår emellertid därefter till att närmare tala om krönikans författare, ett spörsmål, som är icke mindre invecklat än åldersfrågan men i olikhet med denna redan förut blivit ganska omstritt.

Här stå två mycket markerade åsikter emot varandra, den ena representerad av Schück, den andra av Cederschiöld. Den senare framhåller med stor bestämdhet gentemot den förre, att författaren icke varit någon s. k. lekare eller spelman utan en krigare, och stöder sin uppfattning bland annat därpå, att krönikören ställer sig helt oförstående mot lekarna och deras förhållanden men däremot för militära ting och ridderliga tillställningar visar ett livligt och sakkunnigt intresse. Så talar han insiktsfullt om den strategiska betydelsen av befästade orter och deras läge samt yttrar sig som en fackman om krigshamnar, strider till lands och sjöss, vapen och turneringar m. m.

Schück vidhåller (i Ill. Sv. litteraturhistoria, 1911, s. 197) med icke mindre bestämdhet, att författaren varit lekare och icke riddare eller krigare, framhåller, att han icke varit invigd i härtigens politiska planer men att det varit ett utmärkande drag för hans gelikar i alla länder att intressera sig för krigiska förhållanden och ridderliga bragder, omnämner hans ständiga påpekande av frikostighet mot lekarna samt finner ingenting besynnerligt däruti, att en

Digitized by Google

sådan själv kunde ha dragit svärdet och aktivt deltagit i sin herres strider.

Det är utomordentligt svårt att taga parti i denna fråga, där goda skäl synas mig anförda å ömse sidor, men om det gällde att sluta sig till endera — vilket jag dock, såsom här nedan skall visas, ej tror vara nödvändigt — skulle jag nog till sist känna mig mest benägen för Schücks ståndpunkt; ty att från denna tid föreställa sig en riddare, som kunde skriva vers med den ledighet och tekniska färdighet, som krönikans författare ådagalagt, synes mig så gott som orimligt, men att tänka sig en skald, som även vore något inne i krigiska förhållanden, bjuder ej så mycket emot.

Emellertid anser jag mig, innan jag går vidare, först böra något närmare motivera min uppfattning av författarens skaldeegenskaper. Dessa äro i mitt tycke avsevärdare, än vad man i allmänhet velat medge. Visserligen finner man hos Cederschiöld flera uttalanden, som visa, att han ägnar honom en viss beundran även i detta avseende, men han sysslar därjämte så mycket med hans fel och svagheter, att den läsare, som själv icke i någon mån är i stånd att njuta arkeologiskt, snarare tar på sig en överseende min och framför allt icke betänker, att dessa svaga sidor, t. ex. saknaden av karaktärsteckning och av blick för tingens djupare sammanhang samt bristfälligheter i formen, äro gemensamma drag för medeltidsskalder i alla länder. Och att författaren mest skildrar yttre tilldragelser, såsom överraskande händelser och ståtliga fästligheter m. m., beror enligt mitt förmenande icke på någon begränsning i hans förmåga eller förutsättningar utan helt naturligt därpå, att han till mönster tagit den då på modet varande diktningen, riddarromanerna, som kännetecknas av just sådana egenskaper.

Visserligen uttalar sig även Schück ganska erkännsamt om författaren och framhåller vissa tilltalande sidor och detaljer i hans verk, men i det hela sett och under jämförelse med de tröstlöst enformiga marker, som man ofta nog måste släpa sig igenom inom den europeiska medeltidspoesien i övrigt, tillåter jag mig uttala den

Digitized by Google

personliga uppfattningen, att Erikskrönikan i allmänhet icke blivit ur litterär synpunkt uppskattad så, som den förtjänar.

Hade dess författare inskränkt sig antingen till objektiv historieskrivning eller givit sin fantasi fria tyglar och skapat ett rent diktverk, inspirerat av Folkungadramat, så hade vi kanske varit honom ännu mera tack skyldiga, men sådant arbetet nu föreligger, är det dock ett ganska enastående verk, som ur flera synpunkter — historiska, språkliga och litterära — är värt vårt intresse och även vår beundran.

Till deras tjänst, som till äventyrs icke gjort någon bekantskap med själva texten i krönikan, skall jag taga mig friheten att lämna några utdrag, men då jag utgår därifrån, att man icke kan göra skalden rättvisa inför en nutida åhörarkrets, om man inte överflyttar hans verk till modärnt språk och modärn meter (dock med bibehållande av den åttastaviga versen), har jag här — liksom i de flesta av mina övriga citat — vågat mig på ett par försök i den riktningen, delvis med ledning av förut gjorda, mera ordagranna omskrivningar på knittelvers.

Sedan krönikan börjat med en åkallan till den högste, fortsätter den med en skildring av fosterlandet på ungefär följande sätt (v. 11—20):

Ty världen har han skapat så
Med skog och mark och himmel blå
Och blad och gräs och sjö och strand,
Med härlig jord och många land,
Och ett bland dem är Sveriges rike,
I manlig bragd de bästas like,
Och vill du finna det på jorden,
Så sök det upp i höga Norden.

Ett annat prov kan lämnas från krönikans mera bekanta skildring av svenskarnas förberedelser till ett korståg österut (v. 101—122):

Av raska kämpar spjut och lans
Nu fejas brått till vapendans,
Och hjälmar hamras utav plåt,

Digitized by Google

Och smidig brynja spännes åt.
Varenda man av stridslust sjöd,
Man gjorde glatt vad kungen bjöd.
De smäckra skutor skjutas ut,
Och löst blir mången penningknut,
Och vad där finns, det räcks åt dem,
Som skiljas nu från hus och hem,
Och kanske aldrig vända åter. —
Och mången maka stilla gråter,
Men tröstar sig, att denna färd
Gör kämpen saligheten värd.
Och månget svärd blir taget ned
Från spiken, där det hängt i fred.
Man följes kärligt åt till strand
Med ömt farväl och hand i hand,
Och mången mun blir kysst, som se'n
I livet ej blir kysst igen...

En författare, som på 1300-talet och dessutom i en då så gott som alldeles ny form kan framlägga så vackra tankar och så naturliga och livliga skildringar och som därtill är vår förste kände skönlitteräre författare under medeltiden, är för visso att anse som en mycket avsevärd skaldebegåvning. Hans efterföljare i rimkrönikeskrivandet ha för övrigt genom beskaffenheten av sina verk till fullo klargjort, hur väsentligt han var dem överlägsen.

Men hur skall man nu förena dessa hans skaldeegenskaper med hans till synes lika påtagliga militära insikter och intressen? Jag måste till en början göra saken ännu mera invecklad genom att fråga: hur har en person, som antingen varit skald eller krigare eller till äventyrs båda delarna, också kunnat vara en så pass framstående historiker? Ty även om han under någon tid skulle ha varit anställd i härtig Eriks tjänst, så är det därför icke att begära, att han skulle ha varit i stånd att skriva en, oaktat talrika misstag, i det stora hela ganska trovärdig, alltid sakrik och ofta synnerligen detaljerad framställning av nära hundra års svensk historia (från 1229 till 1320). Också säger Cederschiöld, att författaren i fråga om vissa skildringar är alldeles enastående, och i varje fall

Digitized by Google

är det en känd sak, att vad vi veta om den stormiga Folkungatiden ha vi huvudsakligen Erikskrönikan att tacka för.

Att krönikan emellertid är en tendensskrift till förmån för den avlidne härtig Erik och hans son Magnus Eriksson och tillkommen på föranstaltande av någon det härtigliga partiet närstående person, så långt kunna väl alla numera vara ense.

Vi antaga sålunda, att man vänt sig till någon känd, mera framstående skaldebegåvning och anmodat honom om krönikans författande. Att denne emellertid utan vidare skulle ha satt sig ned och rimmat nära ett århundrades historia, torde ej på allvar kunna ifrågasättas såsom möjligt, om man betänker, vilken rikedom av fakta det här var fråga om.

Han skulle tvärtom blivit tvungen att göra mycket mödosamma och långvariga förarbeten. Ty han hade ju varken bibliotek eller arkiv — utöver de torftiga s. k. annalerna och diplomen e. d. — att tillgå för en så detaljerad historia; att ösa ur egna minnen, när det gäller en så omfattande tid, är lättare sagt än gjort — därest han nu verkligen själv spelat någon roll i en del av händelserna — och att vända sig till andra för muntliga meddelanden och kompletteringar angående en så lång period är icke gjort i en handvändning. Sedan han emellertid på ett eller annat sätt inhämtat sina upplysningar och samlat och ordnat sina anteckningar — vilket ju blivit ungefär detsamma som att först skriva en historia på prosa —, skulle han äntligen ha satt sig till att omskriva det hela på sina fyra à fem tusen versrader.

För att en sådan teori — vilken i huvudsak måste ligga under den hittills gällande åsikten om krönikans tillkomst, försåvitt man vill se den sannolika verkligheten i ögonen — skall bli acceptabel, har man alltså att göra följande antaganden: 1) att krönikans författare varit en duktig historiker, 2) att han samtidigt varit militärt sakkunnig, 3) att han dessutom varit en framstående versifikatör, 4) att han varit med härtig Erik på en del av dennes härnadståg, 5) att han haft tillfälle att därunder eller därefter göra sina anteckningar och komplettera dessa genom andra ögonvittnens berättelser samt, om man fasthåller vid 1320 såsom avfattningsåret,

Digitized by Google

6) att han varit så exempellöst snabb i vändningarna, att han kunnat avsluta verket strax efter det att de sista däri omtalade händelserna ägt rum.

De svårigheter, som höra tillsammans med en dylik teori, synas mig vara så många och stora, att man bör vara berättigad att framkasta en annan hypotes för att förklara sammanhanget. En naturligare förklaring synes mig då följande kunna vara.

Folkungasagans händelserika förlopp med dess spännande konflikter och tragiska omkastningar torde så tidigt hava intresserat samtiden, att någon redan på ett ganska tidigt stadium börjat göra, eller genom skrivkunniga *låta* göra, utförligare anteckningar om vad som hände. Denne någon kan väl ha varit en person, som aktivt, d. v. s. såsom krigare, deltagit i vissa av händelserna — därav hans militära sakkunskap och intresse. Huruvida han haft fortsättare eller medhjälpare i övrigt, lämnar jag för tillfället därhän, men anser detta på grund av den långa tidsperiod, som skildras, mycket sannolikt, och jag tror i varje fall, att på detta sätt uppkommit en samling anteckningar eller, enklare uttryckt, ett slags mer eller mindre sammanhängande *prosakrönika* över de mera intresseväckande episoderna.

Det sålunda hopbragta materialet har man, enligt mitt antagande, överlämnat till skalden, och denne har tillfogat en inledning med religiös åkallan och kort beskrivning på fosterlandet, vidare troligen satt ihop den första, mycket ohistoriska, avdelningen om Erik den halte och läspe, sammanbundit de spridda delarna — som dock ännu te sig en smula löst hopfogade — genom en del utfyllningar samt möjligen mera självständigt utarbetat skildringen av åren närmast före 1320 och säkerligen formulerat den mycket väl funna avslutningen. Däremellan kan han emellertid ha åtnöjt sig med att på vers omskriva prosakrönikan, vars innehåll han kanske varit ur stånd att rätt bedöma och därför ibland missförstått, och därav förklaras bland annat ett visst ytligt och av innehållet ganska oberört framställningssätt, som enligt min mening här och där kan iakttagas i hans arbete. Måhända är det också på grund av denna mera begränsade och sekundära befattning han tagit med verket,

Digitized by Google

som han, enligt allas åsikt, gör intryck av att icke ha ägt någon inblick i eller intresse för politiken över huvud taget eller någon uppfattning av de stora historiska personligheternas verkliga betydelse. Han har visserligen varit historiskt intresserad men icke någon historiker, och hans uppgift kan i viss mån jämföras med bearbetarens av dikten om Konung Alexander, vilken överflyttat ett latinskt prosaverk till svensk knittel.

Enligt min teori ha sålunda en eller flera krigare levererat stoffet, som nedskrivits och ordnats till någorlunda fullständiga anteckningar över Folkungaättens historia, och skalden har satt dessa på vers samt därvid gjort de tillägg och ändringar, som han för sin del funnit lämpligt. Helt naturligt är det också, att han mera självständigt använt de källor i övrigt, skriftliga eller muntliga, som han kunnat förskaffa sig.

Några antydningar i själva krönikan om en sådan procedur som den ovan framställda äro emellertid icke att vänta. Ty under det att medeltidens vittra författare merendels inhöljde sig i en anonymitet, som kan verka tilltalande nog, drogo de sig i gengäld icke alls för att annektera och stuva om vad de funnit hos andra. Och på grund härav, bland annat, erbjuda dylika litteraturalster mycket ofta svårigheter, som det visat sig omöjligt för eftervärlden att lösa.

Att spekulera över den frågan, vad skalden i övrigt kan ha varit för en person förefaller visserligen under så osäkra förhållanden ganska vanskligt men erbjuder dock ett rätt stort intresse såsom ett försök till ytterligare belysning av hans verk. Av vad som ovan yttrats, framgår tillräckligt, att jag icke kan ansluta mig till den åsikten, att han skulle ha varit någon riddare eller krigare i övrigt. Man får nämligen icke förbise, att vi här röra oss inom en tid, då dessa ädla herrar i allmänhet icke ens kunde läsa och skriva. Men jag är icke heller benägen för den meningen, att han skulle ha tillhört yrkeslekarnas stånd. Det ser onekligen ut av hans uttalanden, som om han stått över detta skrå, och vad beträffar den omständigheten — som eljest skulle kunna förefalla misstänkt nog —, att han så ofta omnämner de skänker, särskilt

Digitized by Google

dyrbara kläder, som gåvos lekarna, så är det tillräckligt att hänvisa till det kända förhållandet, att sådan var på den tiden de förnäma herrarnas sed. Helt säkert vill krönikören härmed framhålla, att härtig Erik även i detta avseende stod på höjden av ridderlighet[1] Skulle ytterligare förklaring behövas, så är det ju också möjligt, att författaren på grund av sin skaldebegåvning stått i förbindelse med lekarskråret och därför varit sympatiskt stämd för dess intressen. Lekarna voro ju ock i viss mån hans medarbetare, ty det krävdes i dessa tider icke blott författare, som skrevo verken, utan även personer, som hade till uppgift att läsa upp dem, och de förra behövde, som vi väl veta, icke tillhöra de senares kategori (man jämföre de fornfranska *trouvèrerna* och deras upplästare *jonglörerna*).[2]

Vad som bland annat frapperat, är den städade och humana, för att inte säga korrekta, ton, som vilar över hans arbete. Han låter blott ett par gånger förleda sig till starkare utbrott, t. ex. när han skildrar Nyköpings gästabud, och är eljest ganska försonligt eller rent av sympatiskt stämd mot en och annan av härtig Eriks motståndare eller fiender. Allt dansk- eller norskhat är honom främmande; tyskarna, som han ibland kallar "utländske män", gillar han mindre, och ryssarna betraktar han med tydligt förakt, men båda dessa nationer omtalas dock utan hätskhet. Några

[1] Man jämföre t. ex. i sagan om Didrik av Bern det ställe (kap. 124), där den överdådige Detzleff skänker kläder och dyrbarheter åt lekarna. — Här bör kanhända påpekas, att flera forskare ironiskt antyda krönikörens sed att giva sin i flera avseenden hårdhänte hjälte epitetet »den milde». Detta ord är emellertid här liktydigt med »den frikostige» (jfr ordet »givmild») och användes företrädesvis om högt uppsatta personer. Frikostighet (på tyska »Milde») ingick som bekant bland de ridderliga kardinaldygderna, och av allt att döma gjorde sig härtigen väl förtjänt av en sådan benämning. Även den stränge Magnus Ladulås kallas på ett ställe i krönikan för »den milde» (v. 4436). Om man emellertid skulle finna epitetet »den frikostige» alltför speciellt för modärna öron, skulle jag i stället vilja föreslå »den ridderlige».

[2] Ett visst stöd för den uppfattningen, att förf. icke själv ämnade läsa upp sitt alster och följaktligen icke var någon lekare, finner jag även däruti, att han då och då låter uppläsaren bekräfta sina uttalanden genom en hänvisning till själva krönikan, t. ex. i följande form: »Såsom här står skrivet i denna bok.» Om förf. själv velat läsa upp sitt verk, skulle väl dylika hänvisningar ha tett sig alltför naiva, till och med för dessa primitiva tider.

Digitized by Google

plumpa uttalanden i erotiskt avseende eller grovkornigheter i övrigt förekomma absolut icke. Tvärtom är det t. ex. med stor takt och finkänslighet han berättar om den lättsinnige kung Valdemars förhållande till svägerskan, den underbart fagra prinsessan Jutta. Han uttrycker sig nämligen i följande, i sin enkelhet gripande ordalag (v. 622—29):

Men kungen blev hon sen så kär,
Att han kom henne alltför när.
När drottningen förnam det svek,
Blev hennes kind så dödligt blek,
Hon bittert klagade sin nöd:
»O gud, den sorgen blir min död!»

Man har till och med ansett, att om krönikan var avsedd att vara en partiskrift, så har den utsedde författaren varit en mindre lyckad partiskribent. Härom kommer jag dock längre fram att precisera min mening. Att han icke var någon andans man, därom synas alla vara ense, varföre det torde vara onödigt att för denna åsikt anföra ytterligare skäl.

En sak, som emellertid på mig verkat ganska påfallande, är hans intresse för lagar och lagstiftning och legala handlingar i allmänhet, t. ex. donationer m. m., i förening med hans förfarenhet i ceremoniella angelägenheter (se t. ex. v. 456 - 73, 510—29, 1170—1219, 1959—67, 1972—2005, 2059 - 2149, 2416 - 31, 3800—31, 4276—81, 4440—4543). Föregående författare draga visserligen inga slutsatser av dessa omständigheter och ha tydligen icke varit inne på den tanke, som här nedan uttalas. Men om man lägger ihop krönikeförfattarens relativa objektivitet, hans tal om lagstiftning och lagskipning samt administrativa intresse i övrigt, hans höviskhet, etikettskänsla och korrekta ton, så synes det mig, att man utan ansträngning får fram bilden av vad som i våra dagar kallas "en civil tjänsteman", d. v. s. ett slags sekreterare, som i någon egenskap varit anställd inom rikets förvaltning. Måhända tillhörde han eller stod han nära den stab av rättslärda, som förberedde Magnus Erikssons landslag — studier i juridik och sysslande med

Digitized by Google

skaldekonst ha, som bekant, i alla tider utgjort en ganska vanlig kombination.[1]

Hans egenskap av lagkarl faller särskilt i ögonen t. ex. vid det förut omnämnda tillfälle (v. 2059—2149), då Birger lät framställa anklagelser mot härtigarna för vissa självrådiga tilltag. Det hela försiggår med den största precision under käromålens framförande i skilda punkter liksom inför en regelrätt domstol och kan svårligen vara avfattat av någon annan än den, som själv varit hemma i dessa ting. Den förklaringen, att episoden skulle vara skildrad av ett ögonvittne vilket som helst, finner jag otillräcklig, ty även om en krigare eller en lekare haft ett så detaljerat minne, är det tvivelaktigt, om han skulle kunnat med denna juridiska blick för proceduren sätta upp anklagelseakten i skrift.

Att författaren dessutom varit en i samtidens skönlitteratur hemmastadd person, framgår — utom av hans färdighet att begagna det nya versmåttet — därutav, att han åberopar sådana typer från riddardikterna och närstående verk som Gauvain (Gavian), Parsifal och Didrik och även synes ha använt vissa inhemska folkvisemotiv samt jämförelsevis ofta begagnar de främmande riddartermerna. Enligt min uppfattning är han således en för den tidens förhållanden beläst man, och det såväl i historia och lagkunskap som i skönlitteratur, och hör sannolikt till dem, som studerat vid utländskt universitet, antagligen i Paris, eftersom han med tydlig aktning omnämner en person, som där avlagt sina lärdomsprov. Han är med andra ord en bildad man, och detta förklarar även hans påpekade frigjordhet från vidskepliga föreställningar och strider ej mot hans humor och hans fatalistiska syn på livet.

Vad den frågan återigen beträffar, huruvida krönikören själv deltagit i en del av händelserna, såsom mycket allmänt antagits, så är densamma särdeles svår att bedöma. Då nämligen de ställen

[1] Av hans synnerliga omtanke om förplägnaden skulle man kunna bli frestad att misstänka, att han varit anställd vid den dåtida intendenturen, vilket ju skulle bidraga till att förklara den militära insikt, varmed han behandlat sina källor.

Digitized by Google

i krönikan, som förefalla att vara upptecknade av ögonvittnen, omspänna en tid av icke mindre än 70 à 80 år (från 1240 à 1250 till 1320),[1] så är det tydligt, att han icke kan ha varit med om allt, som han skildrar med det upplevdas åskådlighet. Men under sådana förhållanden är det osäkert, huruvida han ens varit med om något, som i krönikan berättas. Och vad angår några sådana uttryck av författaren som: "Finare kost har jag aldrig sett", vilka närmast givit anledning till nyssnämnda antagande, böra de från en skalds mun upptagas med vederbörlig kritik. Ty att dylika uttalanden kunna vara rena poetiska talesätt, framgår t. ex. av dikten om Konung Alexander, vars författare på flera ställen uppger sig själv hava sett en del, ibland övernaturliga, saker och ting, som hände denne under hans tåg till Indien (se t. ex. v. 1917 ff., 2373, 2424). Den frågan, huruvida krönikans författare deltagit i några av de händelser han skildrat, måste jag därför för egen del besvara på det sättet, att det finns ingenting, som talar direkt emot, men det finns ej heller något, som direkt talar för ett sådant antagande.

Angående till sist en och annan norvagism, som man funnit i hans verk, begagnar jag tillfället att såsom min mening framhålla, att man i fråga om den svenska 1300-talsdiktningen ej bör tillägga nämnda språkliga företeelse en alltför stor betydelse. Det är ju känt och erkänt, att Norge var för oss mönsterlandet beträffande riddardiktningen och liknande litteratur, och det sannolika synes mig vara, att de som författat och ännu mer de som till vårt språk överflyttat sådana alster, rönt inflytande av mönsterlandets språk.

[1] Den uppfattningen, att texten efter luckan skulle i detta avseende vara av annan art än det föregående, kan jag svårligen dela. Såväl Nyköpings gästabud som Junker Magnus' avrättning synas mig nämligen berättade på ett så levande sätt som gärna är möjligt. Det sannolika är, att krönikören varit så driven i sin framställningskonst, att det icke låter sig avgöra, vilka episoder han själv skulle kunnat uppleva och vilka han skrivit efter hörsägner eller andras uppteckningar. Detta antagande bekräftas av den omständigheten, att han ifråga om en av sina livligaste och mest detaljerade skildringar (v. 874 ff.) uppger en bestämd person såsom sin källa. Däremot torde av här och där i krönikan förekommande uttryck sådana som: »Så har jag sport» o. d. ingen säker slutsats kunna dragas. Det är nämligen ovisst, om de något betyda eller om de blott och bart utgöra fyllnadsgods.

Digitized by Google

Norvagismer, lika väl som latinismer och gallicismer m. m., ha så att säga kommit att höra till terminologien. Krönikans författare har icke heller kunnat undandraga sig detta norska inflytande, men han har dock påverkats vida mindre än andra, antagligen därför att han var originalförfattare och icke bearbetare eller översättare. Företeelsen kan i viss mån jämföras med den s. k. birgittinersvenskans inträngande i de andra nordiska språkens religiösa litteratur.

*

Därefter övergår jag till ett spörsmål, som är av mindre räckvidd än de redan behandlade men som tävlar med dessa i svårighet, nämligen frågan om den bekanta luckan i krönikan. Den omfattar tiden från september 1313, då de båda härtigarna firat en storartad mottagningsfäst för sina gemåler, antagligen i Lödöse vid Göta älv, till oktober eller november 1317, då förspelet till gästabudet i Nyköping ägde rum. Att denna lucka på hela fyra år skulle från författarens sida vara gjord med avsikt — t. ex. därför, att han icke ansett sig ha något av vikt att meddela, eller därför att materialet av en eller annan anledning alldeles sinat — för ett sådant antagande finnes knappast någon möjlighet, och något dylikt har ej heller blivit av någon ifrågasatt; detta så mycket mindre som härtig Eriks stjärna under denna tid ännu var i stigande och hans ärelystna planer på Norges tron bragtes ännu närmare sin lösning därigenom, att hans gemål, den då endast femtonåriga prinsessan Ingeborg, födde honom en manlig arvinge. Dessutom var vår författare en alltför habil skribent för att i så fall icke ombesörja en fylligare och smidigare övergång över denna gapande lucka.

Det förklaringsförsök, som gjorts av Cederschiöld (se ovan) och godtagits av Schück, tror jag mig emellertid icke böra diskutera av den anledningen, att jag anser luckan vara av en så väsentligt annan karaktär, att grunderna för de båda teorierna icke kunna användas mot varandra.

Digitized by Google

Före luckan innehåller texten en beskrivning på fästligheterna i Lödöse och slutar med den upplysningen, att gästerna redo var och en till sitt, medan härtigarna stannade kvar (v. 3622–23):

Hwar reedh tingat honom war till radha
ok hertogune bliwo ther qwarre bade

Efter luckan börjar berättelsen synnerligen abrupt (se här nedan) med det meddelandet, att Valdemar red till Kalmar och att Erik ämnade vara i Agnatorp (i Västergötland) den julen, men att ödet hade annorlunda beslutit, och därefter följer en utförlig skildring i författarens vanliga stil av förberedelserna till det olyckliga besöket i Nyköping.

Det förefaller rätt egendomligt, att ingen, mig veterligt, sökt förklara luckan på det sätt, som synes vara det enklaste och naturligaste, nämligen så, att denna brist icke funnits i originalet, sådant det utgått ur författarens händer, utan beror därpå, att ett antal blad gått förlorade, givetvis då i en av de tidigare avskrifterna, med andra ord att här föreligger vad jag skulle vilja kalla en yttre eller *mekanisk* lucka. Att man i handskrifter inom olika länders litteratur har att räkna med dylika, är alltför väl bekant för att behöva närmare utredas, och för visso voro just de tiderna sådana i vårt land, att förluster av litteraturalster — helt eller delvis — voro lätt förklarliga.

Ett särskilt skäl för en sådan uppfattning finner jag i den omständigheten, att luckans tillvaro icke är med ett ord antydd i krönikan. Och då ingenting i texten omedelbart före eller i den faktiskt förefintliga fortsättningen efter luckan tyder på någon avmattning i författarens lust eller förmåga att berätta utan dessa partier tvärtom höra till de starkaste i verket, finner jag mycket osannolikt, att krönikören skulle ha lämnat ifrån sig arbetet i detta skick utan att ha sökt att med några förklarande ord överskyla bristen.

Jag tror alltså, att luckan uppstått senare och finner i själva verket endast en allvarlig betänklighet resa sig emot detta antagande, vilken emellertid skall hjälpa mig att ytterligare klargöra

Digitized by Google

min uppfattning. Jag menar, att man skulle kunna göra sig den frågan, om det icke är alltför sangviniskt att antaga, att texten före luckan slutat med ett kapitel och att texten efter densamma, om ock mycket brådstörtat, börjat med ett nytt. Härpå är att svara, att, efter vad som här nedan kommer att visas, det hela med ganska stor sannolikhet icke förhållit sig så från början, utan att utfyllningar blivit gjorda av senare avskrivare, möjligen både före och efter de felande bladen. I varje fall är det min tro, att vi ha att göra med en sådan omredigering *efter* luckan. Texten börjar här på följande sätt (v. 3624—27):

Hertogh waldemar reed till Calmara
Ok hertogh Erik wille wara
j agnatorpe then jwl
ödnolagh krypa ok stundom i skiwl o. s. v.

Efter ytterligare reflexioner om ödets ovisshet fortsätter krönikan utan någon övergång (v. 3636 - 40):

Hertogh wallemar han reedh
en reso mangom manne er leedh
han wille wider konungen tala
ther matte han haffua enga dwala
Vtan reedh till nyköpung tha o. s. v.

Trots medeltida litteraturalsters oförmedlade övergångar och ofullkomligheter i övrigt är man här berättigad att fråga sig: Varför red härtigen till Kalmar? Ty med alla sina utelämningar är krönikan mycket detaljerad i sakuppgifter av denna art, och ingenstädes vid de vanliga upplysningarna. att den och den red dit och dit, har jag kunnat konstatera bristande redogörelse för resans ändamål eller vidare förlopp, såvida det icke gällt en hemresa eller en annan färd med lika uppenbart syfte. I stället uppges här några rader längre fram och utan att en enda händelse blivit omtalad, att han red till Nyköping, varefter en utförlig skildring åter börjar. Var nu än den förra ritten utgick ifrån — Valdemar följde i van-

Digitized by Google

liga fall sin broder Erik troget som en skugga,[1] och sammanhanget ger vid handen, att denne befann sig västerut (enligt den nuvarande avfattningen i Lödöse, enligt min nedan framkastade förmodan i Dåvö i Västmanland) —, så är det egendomligt, att en så lång färd, först till Kalmar och sedan till Nyköping, icke givit vår omständlige krönikör anledning till något som helst ytterligare meddelande. Och om han icke haft något att berätta om Kalmarbesöket, kan man fråga sig, varför han över huvud medtagit denna upplysning, när han utelämnat så många andra, oändligt viktigare saker.

Då denna passus sålunda går illa ihop med texten i övrigt och även eljest bryter av mot författarens framställningssätt, är den i sin nuvarande avfattning synnerligen misstänkt och bör på ett särskilt sätt förklaras. Lösningen, tror jag, skulle kunna ligga däruti, att texten efter luckan först börjat med den nuvarande *andra* versraden och att den föregående tillagts av en senare avskrivare, som funnit det olämpligt att börja med ett udda rim. Varifrån fick han då uppgiften om Kalmar? Säkerligen grep han till denna ort rätt och slätt därför, att namnet innehöll ett nära till hands liggande rim, ty vi veta, att geografiska hänsyn icke brukade genera kopisterna. Och varifrån tog han över huvud uppgiften, att härtigen red någonstädes? Förmodligen från de ställen, där krönikan på det sättet börjar en ny vändning i händelserna.[2]

[1] Härtig Erik är till den grad huvudpersonen i vissa delar av krönikan, att förf. icke ens alltid sätter ut, vilken av härtigarna det är han avser, och ibland endast talar om »härtigen», ehuru båda äro närvarande. — I förbigående sagt uppger Hildebrand (*Medeltiden*, s. 166), att det var Valdemar, som ensam infann sig till det ovan omtalade förhöret inför Birger, under det att Klemming säger, att det var Erik. Om det var endast endera, har Klemming — enligt krönikan — uppenbarligen rätt, men enligt min mening har Munch läst texten riktigast, när han uppger, att det var båda.

[2] Man jämföre t. ex. det ställe några rader längre ned, där det står, att han red till Nyköping — kopisterna hade en viss benägenhet att snegla framåt i sina original — eller kanske med ännu större skäl ett annat ställe, som är så misstänkt likt de båda sista raderna före luckan och de två första efter densamma, att det väl kan ha tjänat till mönster för en senare omredigering. Stället lyder på följande sätt (v. 3248—51):

Ok skildos ther aat badhe
ok tho mz begges thera rade
hertogh Erik foor till Calmarna
then annan wille til stokholms fara.

Digitized by Google

Denna bristfällighet i textens fortsättning styrker mig givetvis i den övertygelsen, att vi ha att göra med en mekanisk och icke en organisk lucka. Att luckan efter denna nödtorftiga förbättring lämnats sådan den faktiskt är, trots de många avskrifterna, av vilka vi ännu ha 19 i behåll, torde ha berott därpå, att ingen trott sig kapabel att fylla ut den.

Det är tydligen svårigheterna att förklara denna lucka, som huvudsakligen föranlett den hypotesen av Cederschiöld, att krisernas historia författats först och förhistorien sedan, samt även hos andra forskare givit anledning till rätt så vågade antaganden i övrigt. Med den teori jag ovan framställt om luckans beskaffenhet, finnes för mig intet skäl att antaga, att krönikans olika huvuddelar tillkommit i annan ordning än den kronologiska.[1]

*

Även Cederschiöld talar om »den klumpiga sammanfogningen» men anser den vara gjord av författaren. — På grundval av vad sålunda blivit framhållet skulle jag vilja föreslå följande rekonstruktion av förloppet. Båda härtigarna, antar jag, befunno sig i Dåvö, och där beslöts, att Valdemar skulle rida till kung Birger i Nyköping för att sondera terrängen. Sedan han — och härefter följer jag krönikans egen framställning — av denne mottagits på det hjärtligaste, återvände han över Stockholm till Dåvö och övertalade Erik till besöket i Nyköping, dit de tillsammans färdades, likaledes över Stockholm, och där de gingo sitt slutliga öde till mötes. Skulle man försöka sig på att gissa, hur den versraden lytt, som i originalet varit den sista av de bortfallna, vill jag föreslå en formulering i följande riktning: »*waldemar wille til Nyköpungs fara*». — Beträffande ordet *ther* (v. 3639), om det nu är autentiskt och bör tolkas som det lokala adverbet *där*, så torde det väl i krönikans nuvarande avfattning syfta på det mystiska »Calmara» men i den av mig supponerade originaltexten på resans utgångspunkt, Dåvö. I ena som i andra fallet ger det en mindre tillfredsställande läsart, som emellertid skulle vinna betydligt genom en förändring från *ther* till *thy*.

[1] Om man icke skulle vilja acceptera min ovan framställda förklaring av luckan, finns det dock andra möjligheter till en lösning utan alltför invecklade hypoteser. Så kunde man föreställa sig, att det historiska materialet för de fyra åren varit mera svårtillgängligt och att författaren därför tills vidare fortsatt med de därefter inträffade händelserna, eller ock att han, efter att i och med beskrivningen över fästligheterna i Lödöse ha kommit till ett slags första avslutning i sin hjältes historia, tröttnat på att återgå till det vanliga skildrandet av mindre viktiga händelser för att tills vidare kasta sig in på det mera lockande ämnet om Nyköpings gästabud, men, i det ena fallet såväl som i det andra, av någon anledning ej fått tillfälle att sedan göra den nödiga utfyllningen. Den meningslösa uppgiften om Valdemars färd till Kalmar och

Digitized by Google

Slutligen övergår jag till skildringen av junker Magnus' avrättning. Den har, på grund av sin sympatiska hållning mot huvudpersonen, framställts som ett exempel på författarens förmåga att frigöra sig från partisynpunkter men i övrigt icke varit så lätt att förklara. Det har nämligen påpekats, att denna händelse, som inträffade år 1320, i krönikan blivit placerad före kungavalet, som ägde rum år 1319, och Cederschiöld, som icke velat tro på en sådan klumpighet vid det ursprungliga författandet, har sökt förklara förhållandet med den hypotesen, att episoden inskjutits senare, dock, synes han mena, av författaren själv (se Om Erikskrönikan, s. 235) och placerats på detta oriktiga ställe för att icke förstöra den eljest så vackra och harmoniska avslutningen, samt antager, att dess upphovsman förbisett tidsbestämningen "midsommaren därefter", varmed skildringen av kungavalet inledes.

Detta är, som man finner, ganska komplicerat och måste så bli, om man fasthåller vid år 1320 såsom tidpunkt för krönikans tillkomst. Ty även jag är böjd för den uppfattningen, att den ursprunglige författaren så kort tid efter dessa händelsers förlopp knappast skulle velat eller vågat bjuda sin publik på en sådan förvanskning. Men annorlunda ställer sig saken, om man antager, att krönikan skrivits vid en ansenligt senare tidpunkt, då den riktiga ordningen mellan dessa tilldragelser börjat råka så pass i glömska bland den stora, okritiska allmänheten, att en anakronism varit mindre stötande. Och om man i varje fall är ense om att krönikans uppgift bland annat varit att motivera Magnus Erikssons upphöjelse på tronen, så fanns det givetvis ingenting angelägnare än att arrangera händelserna så för eftervärlden, att hans medtävlare troddes ha varit ur spelet redan *före* konungavalet. Vad då den avsatte kung Birger själv beträffar, så torde han så ha dokumenterat sin oduglighet, att hans vara eller icke vara kunde anses utan all betydelse. Men annorlunda förhöll det sig med hans son, junker

---

den tafatta början i övrigt på texten efter luckan göra mig dock tills vidare obenägen för andra förklaringar än den ovan föreslagna. — En granskning av de olika handskrifternas varianter i Pippings nyutkomna edition har icke lämnat mig något ytterligare bidrag till frågans bedömande.

Digitized by Google

Magnus. Denne var tydligen omfattad med stora sympatier och var som den närmaste legitime tronarvingen icke lätt att bortresonera. Under sådana omständigheter har det, som sagts, befunnits synnerligen lämpligt att ordna händelserna i den historiska framställningen så, att denne redan var bragt ur världen, då Magnus Eriksson valdes till konung. Att man därvid skildrade avrättningen på ett fint och pietetsfullt sätt, kan anses såsom ganska klokt och var för övrigt endast att lägga en tillbörlig blomma på den olycklige konungasonens grav.

Enligt min mening kan man därför beteckna episodens införande och dess placering såsom ett visserligen djärvt men på samma gång slugt schackdrag, som var alldeles i den förrädiska tidens stil och till och med skulle varit värdigt härtig Erik själv, därest denne outtröttlige ränksmidare då hade levat. Jag tror för övrigt, att författaren icke varit så menlös, som man hittills velat framställa honom. Den omsorg, varmed han utesluter sådant, som kunde vara för härtig Eriks minne besvärande, och den smidighet, varmed han motiverar dennes hänsynslösa kupper, när de för sammanhangets skull icke kunna förbigås med tystnad, synas mig tyda på icke ringa advokatorisk förslagenhet.

Tilläggas bör, att enligt min uppfattning ingenting i själva texten ger anledning till att misstänka episoden som en senare interpolation av någon annan. Den är skriven i författarens vanliga humana anda och med hans lediga stil; den är litterärt taget mycket lyckad och tilltalande samt avviker till hela sin avfattning från vad som bjudes i senare rimkrönikor.[1]

*

Skulle jag med stöd av ovanstående undersökning och nödig utfyllning i övrigt söka att göra en sammanfattning av min hypotes om Erikskrönikans tillkomst, så skulle den lyda på följande sätt.

[1] Alldeles utesluten är ju icke möjligheten av att författaren i god tro skulle ha placerat avrättningen före kungavalet, men om så vore fallet, skulle detta utgöra ett ytterligare, ganska starkt skäl för att anse krönikan tillkommen vid en jämförelsevis sen tidpunkt, då minnet av dessa händelser börjat att förblekna.

Digitized by Google

Sedan Folkungadramat slutat med den treårige Magnus Eriks-sons upphöjelse på den svenska, liksom även på den norska, tronen år 1319, fick vårt under lång tid förut ytterligt söndersplittrade och i övrigt hårt prövade fosterland åtnjuta en period av relativ vila och inre utveckling. Med konungens myndighetsförklaring, år 1332, började rent av en tid av yttre makt och glans, särskilt genom förvärvandet av Skåne, Blekinge och Halland. Visserligen grundlades genom denna transaktion Magnus Erikssons bekanta, kroniska penningbekymmer, men dessa tyckas icke ha hindrat honom att föra ett ganska präktigt hov, som fick ytterligare lyftning genom hans förmälning med den fagra och begåvade Blanche av Namur.

Dessa omständigheter ha antagligen berett marken för en kulturell blomstring, vartill förut intet motstycke funnits i vårt land. Det var nu som arbetena började för den allmänna landslagen, ett ståtligt vittnesbörd om tidens lagkunnighet, det var nu Konunga- och hövdingastyrelsen skrevs, ett icke mindre betydelsefullt monument över dess statskunskap, och det var sannolikt nu man började försöka sig på att till svensk vers överflytta de utländska riddarromanerna, Ivan, Härtig Fredrik och säkerligen ännu fler[1] samt sagan om Flores och Blanzaflor — idel maktpåliggande företag och vad den litterära formen beträffar de första och största i sitt slag i hela Norden.

Vid denna tid, föreställer jag mig, har den unge konungen, som tydligen var en välmenande person, känt ett behov av att få sin upphöjelse på tronen så att säga historiskt grundad genom ett litterärt dokument, såsom vi veta förhållandet ha varit med andra segerherrar såväl före som efter hans tid, t. ex. Gustav Vasa, när han gav Peder Swart direktiv för en krönika, och mycket möjligt är, såsom förut av andra antagits, att det varit hans omgivning, som tagit initiativet till arbetets utförande. Man kan tänka

[1] Att även andra riddardikter än de ovannämnda varit kända i Sverige, framgår bland annat därav, att i uppbyggelseskriften Själens Tröst, från förra hälften av 1400-talet, varnas för att läsa så värdsliga ting som romanerna om Parsifal och Tristan.

Digitized by Google

sig, att författaren därvid blivit anbefalld att på ett klokt sätt motivera nödvändigheten av Birgers störtande och rättmätigheten av Magnus Erikssons val till konung samt att låta den bortgångne härtig Eriks namn omstrålas av all den glans, som tillhörde det dåtida riddaridealet.

Ur dessa synpunkter kan krönikans humana ton lättare förklaras: den var mindre en partiskrift än en försvarsskrift, som måhända även hade ett försonande syfte. Därpå beror också den i det stora hela rätt objektiva hållningen, som bland annat visar sig däruti, att författaren före berättelsen om Nyköpings gästabud, där hans färger bli livligare, icke ens framställer den bedrövlige kung Birger och hans män i någon dålig dager och icke tvekar att på ett sympatiskt sätt skildra så betydande motståndare till härtigarna som Torgils Knutsson och Birgers son, junker Magnus.

För att emellertid få denna krönika till stånd har man vänt sig till en mera framstående litterat person, något slags sekreterare eller annan ämbetsman, måhända en person med utrikes studier och utan tvivel med kännedom om riddarpoesiens alster, och lämnat honom eller givit honom anvisning på de historiska anteckningar, som kunnat förefinnas över Folkungaättens öden och äventyr till och med dessas lyckliga avslutning genom den då regerande furstens uppstigande på Sveriges och Norges troner. På vad sätt han löst denna omfattande uppgift, som säkerligen krävt en mycket dryg tid, framgår i huvudsak av den föregående framställningen.

Innan jag slutar, torde emellertid en kort sammanfattning av min ståndpunkt i åldersfrågan vara på sin plats.

På grund av vad ovan blivit framhållet har jag ingen anledning att anse, att krönikans författande påbörjats, förr än samtliga där berättade händelser inträffat. Såsom ett gott stöd för denna uppfattning kan ytterligare anföras, att dramats höjdpunkt — härtigarnas fängslande och död — förebådas på ett mycket tidigt stadium, redan vid v. 1299, för att därefter då och då återigen antydas.[1]

[1] Däremot tilltror jag mig icke att uttala någon åsikt i den frågan, huruvida författaren skrivit sitt arbete så att säga i ett sträck eller med avsevärdare avbrott. Det ena är lika möjligt som det andra, och det enda som kan sägas är, att det senare, mänskligt sett, är mera antagligt.

Digitized by Google

Då nu den till tiden sista i krönikan omtalade händelsen — junker Magnus' avrättning — ägde rum i oktober 1320, kan arbetet tidigast ha påbörjats under slutet av samma år. Om man sålunda skulle sträva att få krönikan ansedd att vara så gammal som möjligt, kunde man dock icke sätta den tidigast tänkbara gränsen för dess färdigblivande längre tillbaka än till år 1321.

Den senaste gränsen återigen kan på grund av slutversernas innehåll, som vittnar om att Magnus Eriksson ännu var konung över Sverige och Norge, bestämmas till år 1355.

Några hållbarare skäl för den i och för sig föga antagliga möjligheten, att verket skulle ha blivit fullbordat redan vid eller omkring den tidigast tänkbara gränsen, d. v. s. år 1321, synas mig icke ha blivit anförda, men däremot anser jag åtskilliga omständigheter, däribland vissa allmänna sannolikhetsskäl samt särskilt förhandenvaron av yngre språkliga drag jämte beskaffenheten av de främmande lånorden och därtill förefintligheten av historiska oriktigheter även under tiden närmast före 1320, tala för en ganska sen tillkomst, som jag icke vågar placera längre tillbaka än till tiden omkring 1350.

Det kunde visserligen vara frestande att gå en medelväg och föreslå en tidpunkt mellan 1321 och 1350, men för egen del har jag icke kunnat finna något verkligt stöd för en sådan mellanplacering.[1] Tilläggas bör, att den äldsta handskriften uppgives härröra från år 1457.

Först som sist vill jag emellertid å ena sidan erkänna, att mitt resultat i fråga om krönikans ålder är osäkert lika väl som Cederschiölds, men måste å andra sidan framhålla, att det dock förefaller mig, som om min uppfattning låge närmare det sannolika, under det att ett fasthållande vid den tidigaste förläggningen går i motsatt riktning och dessutom drager med sig nödvändigheten av åtskilliga andra, rätt så invecklade hypoteser utöver huvudfrågan.

[1] Då den hävdvunna tidsbestämningen »omkring 1320» enligt vanligt språkbruk berättigar till den uppfattningen, att krönikan lika väl kunde vara fullbordad ett eller annat år *före* nämnda år, är formuleringen i alla händelser vilseledande.

Digitized by Google

Det gäller i själva verket att mot varandra väga, icke bevis — ty dylika stå icke att få — utan sannolikheter och att därvid bestämma sig för sådana, som äro mera plausibla än andra.

Om nu min ståndpunkt i åldersfrågan skulle visa sig hållbar, kan man emellertid fråga sig, varför föregående författare så enhälligt uttalat sig för tidsbestämningen 1320. Detta tror jag i huvudsak hava berott därpå, att de äldsta forskarna, som i allmänhet varit övervägande historiskt intresserade, icke haft någon bestämd anledning till en senare placering och därför funnit den tidigare vara den mest tilltalande. Därefter ha andra författare tagit upp den ena omständigheten efter den andra, som ansetts överensstämma med sagda uppfattning, och härigenom har till sist uppstått en samling av s. k. inre bevis, som man funnit övertygande utan att reflektera över att de samtliga endast utgöra smärre historiska och stilistiska ofullkomligheter, som äro föga vägande i jämförelse med de vida allvarligare brister, varav krönikan eljest överflödar. Man har, med andra ord, hängt upp sig på en och annan blunder hos en författare, som gjort sig känd för grova felaktigheter i övrigt.

Jag anser mig kunna tillägga, att min förklaring av vissa spörsmål, t. ex. om krönikeförfattarens person och om den stora luckan i texten, liksom även delvis min uppfattning angående omständigheterna vid verkets tillkomst, äro oberoende av frågan om dess ålder. Vad jag i varje fall hoppas ha vunnit med denna undersökning det är dels att visa, att frågan om Erikskrönikans ålder icke kan anses slutgiltigt löst, dels att göra troligt, att åtskilliga hithörande svårigheter kunna förklaras på ett annat och enklare sätt, än vad som hittills skett.

*

Många fler och även intressantare saker vore det frestande att säga om det rika ämne, som Erikskrönikan erbjuder — t. ex. om dess hjälte, härtig Erik, denna enastående blandning av ridderlig tjusarprins och politisk ränksmidare i stor stil, en nordisk renässanstyp långt före sin tid, vilken ännu väntar på en sig värdig

Digitized by Google

skildrare; om författarens glimtar av en stilla humor, en rätt sällsynt företeelse i medeltidslitteratur av denna art; om hans utpräglat svenska kynne, som gjort honom till älskare av bragder och glans, av frikostighet och fästligheter, ja, även av mat och dryck; eller om krönikans många halvt historiska, halvt poetiska pärlor, som ha den egenheten att från barnaåren stanna kvar i vårt minne, sedan vi glömt all annan historia, t. ex. om Joar Blå och hans kappa, om Magnus Kittelbotaren och Erik Allsintet, om drottning Sofias sorglösa schackspel under slaget vid Hova, om Matts Kättilmundsson och hans ensamma ritt och utmaning mot ryssarna, om kung Birger och hans vanvettigt ondskefulla tilltag att kasta nyckeln till härtigarnas fängelse i den förbiflytande Nyköpingsån, och mycket mera, men det sagda torde för närvarande vara nog.

Såsom slutord vill jag icke underlåta att medge, att när jag första gången på allvar gick till ett studium av Erikskrönikan, så började jag med rätt stor kallsinnighet och med en tydlig reminiscens av det gamla slagordet om "de torra rimkrönikorna" ljudande i mina öron. Men när jag slutat läsningen, så erfor jag en känsla av glädje över att detta dock äntligen var ett svenskt originalverk, en känsla, som var blandad med någon undran, hur en så yvig planta kunnat spira upp ur den karga jord, som vår vittra litteratur hade att gro uti under förra delen av det bistra trettonhundratalet.

Digitized by Google

FRIEDRICH MENIUS

EN ÄVENTYRLIG DORPATPROFESSOR OCH HANS GLÖMDA INSATS I DET ENGELSKA KOMEDIANTDRAMATS HISTORIA

AV

JOHAN NORDSTRÖM

I mars månad 1645 fingo statsreligionens väktare i Stockholm åtskilligt att beställa. Ett brev från pastor primarius, Olaus Laurelius, till rikskanslern, daterat den 19 i denna månad,[1] för oss mitt in i situationen. Ärendet är brådskande och allvarligt, "emedan", skriver Laurelius, "Gudz ähra och den kiända sanningen lider meen, i det att en Curlandus, benämd Fredericus Menius, som tilförene hafwer warit Pastor wed Riga, och sedan Professor uthi Dorpt" i en nyss utgiven skrift, betitlad Consensus Hermetico-Mosaicus, gjort sig skyldig till svåra kätterier. Genast han fått sig detta bekant, har han, fortsätter rapportören, "dragit thet för några af Församlingen, som med Kyrckiowäsendet hafwa till att beställa, och låtit dem see hans wilfarelser, hur han isynnerhet den artickelen om Gud den H. Trefaldighet och Christi Mandoms annammelse hafwer kullslaget, och försmädeligen ther om talat, ther uppå the låto uphämta alla Exemplaren som woro till att finnas och honom i fängelset insatte. Thet samma hafwer iag och sedan giort för Rijkzdrottzen och Öfwerst-ståthållaren, och änteligen en kort underrättelse der om författat, och Hs. Kongl.

Föreliggande uppsats hölls i något förkortad form som föredrag å Svenska Litteratursällskapets årsmöte 1921.

[1] UB., K. 80. Brevet är även tryckt i STIERNMAN's *Centuria Anonymorum* 1726.

Digitized by Google

Maij:tt lefwererat förleden Lögerdag, som war d. 15 Martij såsom och tå en muntlig förklaring giort der uppå inför H. K. M. och lät hennes Maij:tt denna hans skrifft sig storligen miszhaga, tog i betänckiande hwad straff på honom skulle läggas, och mente ibland annat, som H. M. föregaf, at han måtte sändas här ifrån åth Dantzigh: där till man i underdånighet swarade, alt sådant stå uthi H. Mtz och Rijkzens Rådz betänckiande men så wore thet till at öfwerlägga och besinna, att aldenstund han är en *Arian,* som hans skrift utwijser, och den Secten /: som nu elliest kallas Photinianer :/ lefwer uthi Påland i stoor myckenheet, och be:te Menius weet uthaf Statu Patriæ, om icke är til att fruchta, at han begifwer sig genast dijt; och sedan uthi sin Historia Pansophiæ, som han uthlofwar, ställer en smädeskrift på H. M. och Fäderneslandet." Till slut anmodar Laurelius den av tunga statsvärv upptagne rikskanslern att taga denna viktiga sak i övervägande.

I och för sig erbjuda akterna i den religionsprocess, vars preludier skildrats i det nyss citerade brevet, ett betydande intresse, därför att de ställa i en nästan dramatisk belysning arten av den förbenade ortodoxi, som med byråkratiskt nit vakade över, att ingen undersåte sökte kränga av sig den dogmatikens tvångströja, som skulle garantera statens inre lugn och endräkt.

Men det är icke enbart eller ens företrädesvis denna synpunkt, som föranlett mig att åter framdra i ljuset dessa glömda dokument. Friedrich Menius, ett namn, som man förgäves efterletar i våra nyare biografiska verk, kan göra anspråk på vårt intresserade deltagande icke blott i sin egenskap av en av de mest gudsförgätne kättare, som stört lugnet inom vår svenska statskyrka. Innan han av en blind och olycklig tro på sitt svaga mänskliga förstånd lät locka sig till de ödesdigra irringar i religionen, vars följder vi i det följande skola erfara, hade han under en lyckligare ungdomstid framburit ett offer åt sånggudinnorna, vilket, om det också icke kan sona hans blodröda synder, dock bör inbringa honom den senkomna upprättelsen av ett erkännande ord i varje något så när utförligt kompendium i världslitteraturens historia. Härmed bör han också ha gjort sig förtjänt av några ord om sina levnadsöden,

Digitized by Google

sina arbeten och sina idéer, så långt de nu äro mig kända. Framdeles hoppas jag få tillfälle att närmare analysera hans religiösa och filosofiska idéer i ett vidare sammanhang.

*

Om Menius' liv och leverne, innan han på detta dramatiska sätt träder fram som centralfiguren i en upprörd kätteriprocess, ha källorna icke mycket att förtälja. Man synes icke ens ha varit säker på hans nationalitet. Sommelius[1] uppgiver, att han var född i Pommern, vilket möjligen är det riktiga, enligt andra uppgifter var han kurländare. Av Menius' egna påståenden i ett brev[2] till Axel Oxenstierna under kätteriprocessen, till vilket vi senare återkomma, framgår att han 1628 var polsk undersåte (sub jurisdictione Poloniæ) och vistades "in Extremis fere Rhuteniæ". Vid denna tid hade han, enligt vad han vidare säger i detta brev, som går ut på att stämma rikskanslern till hans fördel, av ryktet om Oxenstiernas personlighet lockats till Preussen, där denne då vistades i anledning av det polska kriget. Här hade han under några veckor i Marienburg haft förmånen att få samtala med rikskanslern.[3] Han tar Gud till vittne, att vad som då framkom under deras samtal, nämligen den gemensamma klagan över den sanna och rena kristna fromheten, som börjat vändas till en av hedniska sofismer nedsölad skepsis, vore orsaken till hans nuvarande vedermödor.

I vad mån dessa religionssamtal med den teologiskt intresserade Oxenstierna voro betingade av något uppriktigare och varmare renlärighetsnit, är naturligen icke lätt att avgöra. Hans uppdykande på den svenska sidan från ett med Sverige i krigstillstånd varande land förefaller icke så litet mystiskt. Möjligen har han haft sina goda skäl att göra sig osynlig i Polen och söka sig utkomst i en ny miljö. Måhända har han funnit det ändamålsenligast

[1] Gustavus Sommelius: *Regiæ Academiæ Gustavo-Carolinæ sive Dorpato-Pernaviensis Historia.* Lund 1790 ff., s. 187.

[2] Avskrift av detta brev finnes i UB., K. 80; även tryckt hos Stiernman, a. a.

[3] Härom har Menius även erinrat Oxenstierna i ett brev av 9 okt. 1635 (RA, Oxenstiernas brev).

Digitized by Google

att framställa sig som en för sin religion förföljd flykting och därigenom lyckats väcka rikskanslerns intresse, i synnerhet som han väl samtidigt kunde lämna en eller annan upplysning av vikt från fiendesidan. Utan tvivel har han vid dessa tillfällen, då han sammanträffade med Oxenstierna, icke stuckit under stol med sin lärdom och sina talanger: källorna ha att förmäla, att han förvärvat sig titeln Poeta Laureatus Cæsareus,[1] vilket måste ha skett under en tidigare period av hans växlingsrika liv. Sommelius omtalar,[2] att Menius var en frejdad latinsk poet och att hans sångers skönhet t. o. m. inbragt honom ett berömmande epigram av den utmärkte tyske poeten Paul Flemming. Samma höga vitsord får han emellertid icke för sina på tyska författade dikter, vilka av Sommelius betecknas såsom "misericordia digna", varvid han anför som exempel en "Klaglied" med anledning av Gustaf Adolfs död.

Emellertid blevo hans försök att på svensk sida bryta sig en bana icke utan resultat. Måhända var det genom Oxenstiernas förmedling, som Menius 1629 fick anställning som fältpräst hos fältmarskalken Gustav Horn, som 1628 blivit överbefälhavare för de svenska trupperna i Livland.[3] Horns förtroende för honom måtte ha varit rätt betydande, ty han anförtrodde honom även uppsikten över sina livländska gods,[4] ett förtroende, som Menius sedermera, efter vad vi skola se, icke synes ha fullt tillfredsställande motsvarat.

Fältmarskalken tog den tjänstvillige och mångsidige mannen i anspråk även på annat sätt. Menius hade, enligt vad han själv berättar,[5] under vistelse i de polska provinserna åren 1621—1629 som "Liebhaber der Historien vndt Antiquitäten" samlat en hel del tryckt och otryckt material rörande Livlands historia och antikvi-

[1] Han undertecknar sig i ett brev till Gustaf Horn 1631 bl. a. med titeln P. L. C. (RA., Bielkesamlingen. Skrifvelser till G. Horn). — Jfr även Sommelius, a. a. s. 187.

[2] A. a. s. 191.

[3] Härom erinrar Menius i en Stockholm d. 9 april 1646 daterad skrivelse, »*Warhaffter eigentlicher Bericht von denn Liefländischen Historischen Wercken, welche ich endsbenanter von Anno 1621 bis 1636, unter handen gehabt*» (UB., Palmsk. 353.)

[4] Menius till A. Oxenstierna 9 okt. 1635 (RA., Oxenstiernas brev).

[5] I *Warhaffter eigentlicher Bericht* etc. Se not 3.

Digitized by Google

teter, varvid en kalvinistisk präst i Wilda, M. Andreas Welsius, och en papist, lifländaren pater Paulus Warburgius i Sapichina i Vitryssland varit honom behjälpliga. Han anmodades nu av Horn att fortsätta härmed och skriva ett "justum Opus Historiæ Livonicæ". Han synes omedelbart ha gått till verket och lyckats anskaffa åtskilligt nytt material dels genom privatpersoner, varvid han nämner sina svågrar från Kurland, dels från några stadsarkiv. Emellertid lämnade Horn snart nog Livland för att som Gustaf Adolfs närmaste man deltaga i det tyska kriget. Johan Skytte, som 1629 blev generalguvernör över Östersjöprovinserna, intresserade sig ävenledes för Menius' historieskrivning. Tvenne gånger skaffade han honom från arkiven i Stockholm en mängd kopior av handlingar, som under de föregående krigen tagits i olika livländska orter. För att ytterligare hjälpa honom i hans förehavanden och underlätta förbindelserna med tryckeriet i Riga gav honom Skytte dessutom anställning som pastor vid några församlingar i närheten. När ett svenskt gymnasium år 1630 inrättades i Dorpat blev Menius därstädes professor i historia, vilken befattning han två år senare utbytte mot lärostolen i historia och antikviteter vid Dorpats nyupprättade universitet.

Allt syntes sålunda arta sig väl för Menius. Han hade fått en syssla, som tydligen väl passade för honom, och med en utomordentlig produktivitet fullbordade han det ena arbetet efter det andra. Ödet ville emellertid icke, att han i lärd ro skulle få fullborda sin stora livländska historia. Tvenne omständigheter bidrogo till att ånyo helt förändra hans situation. Först och främst hade han ett mysteriöst förflutet och vidare hade han ett trätlystet sinnelag. Det visade sig snart, att såväl det ena som det andra skulle bli hans fördärv.

Tyvärr sväva de närmare omständigheter, som föregingo den ödesdigra process, vilken blev början till hans olycka, i dunkel och den redogörelse, han själv avger i en odaterad skrivelse, kan ju givetvis icke anses vara annat än hans egen syn på saken.[1]

[1] *Friedrich Meintz Liefländische Rechtsachen kurzer bericht laut Acten bey dem H. Secret. Johan Månson.* (RA, Acta Academica Dorpt-Pernau.)

Digitized by Google

Han berättar i denna relation, att han själv och en rådsherre i Dorpat vid namn Clausz von Wickeden anklagat en ung präst på grund av kränkande yttranden om professor Virginius — en person, som, i förbigående sagt, vunnit en viss komisk ryktbarhet med anledning av ett tämligen burleskt skämt, som Stiernhielm anställde med honom och varom Columbus berättar i sin anekdotsamling Mål-Ro eller Ro-mål. Emellertid hade den unge prästen en vän och försvarare i en viss Lillie — i den svenska litteraturhistorien mera känd under namnet Stiernhielm. Denne gav honom — "weil er sahe das er eine bösze sache hatte" — det rådet att vädja till konsistoriet, där Stiernhielm var assessor och kunde lägga sig ut för honom. Då detta icke ville lyckas, lät prästens moder Menius förstå, att om han icke lämnade hennes son i fred, så skulle hon draga fram "historien från Wolgast".[1]

Detta var nu tydligen Menius' ömma punkt. Det visar sig nämligen att Menius ingått nytt äktenskap, medan hans tidigare hustru ännu levde och att någon laglig skilsmässa icke kommit till stånd, efter vad hans vedersakare ville göra gällande.

Nåväl, Menius säger nu i den anförda relationen, att han icke kunde draga sig ifrån sakens fullföljande dels för Wickedens skull, dels också därför att han ansåg sig ha rent samvete och väl kunna svara för sina handlingar, "1:o weil meine S. Sophia entweder von Natur oder durch zauberey also vntuchtig wahr, also das ich selbige nimmer erkennen könne, vndt sie Jungfraw meinent halbes sterben. 2:o) dasz sie sich auch von Consistorio in Greiffswaldt heimlich von mir scheiden lassen."

Följaktligen ansåg sig Menius kunna svara den unge prästens moder, att hon gjorde klokast i att hålla inne med dylikt obevisat prat och även icke glömma, att hon själv icke var något helgon utan erinra sig vissa saker, för vilka hon själv beskyllts såsom "hurerei, dieberey, zauberey, etc.". Emellertid vore han benägen

[1] Namnet på den unge prästen och hans moder erinrar jag mig icke ha sett i de handlingar som varit mig tillgängliga. Tydligen hette de dock Pegius (jfr not 2 s. 54). Denna prästänka Pegius synes ha varit av en orolig natur och var även sedermera invecklad i rättegångar, vilket framgår av handlingar i RA. (Consist. Acad. i Dorpt Handlingar. Rättegångsmål.)

Digitized by Google

att icke draga fram dessa omständigheter, då detta vore orätt, emedan hon ej lagligen kunde överbevisas därom.

"Dadurch wart sie bitter und bösze", säger Menius vidare, och förenade sig med sonen i en motanklagelse inför samma rätt, vilket dock ej ledde till önskat resultat.[1]

Stiernhielm hade då givit henne det rådet att vädja till hovrätten, vilket emellertid varken stadsrätten eller universitetet ville gå med på. Emellertid lyckades Stiernhielm och hofrättens vice president Johann Ulrich jämte dennes son, vilka Menius betecknar som "meine Ertzfeinde", att under presidentens och alla andra assessorers frånvaro, driva det därhän, att stadsrätten, dock under protest, utlämnade rättegångshandlingarna och att Menius kallades att stå till svars inför hovrätten.

Universitetet fann detta vara ett intrång på dess jurisdiktion, förbjöd Menius att hörsamma kallelsen och nedlade sin protest mot förfarandet.

Under tiden hade konsistoriets direktör velat kalla Menius till assessor. Men professor Virginius, för vars skull Menius kastat sig in i denna affär, lade sig däremot och sade att Menius vore "eine beruchtigte Person", varpå denne svarade: "Er wehre vor diesem auch wohl beruchtiget aber nicht verdammet, darumb solte er mich auch nicht verdammen". "Da wart Virginius rasendt", fortsätter han, och förenade sig med hans ovänner. De skrevo till Wolgast genom hovrättens protonotarie men fingo de begärda upplysningarna icke från den opartiska magistraten utan "von meiner S. Sophien eigenen bluthfreunden", vilka meddelade, att hans hustru Sophia dött år 1629, men att han icke desto mindre gift sig på nytt år 1625. Däremot förtego de omsorgsfullt de omständigheter, vilka Menius ansåg tala till sin förmån.

Detta var nu givetvis "gefundenes Fressen" för hans vedersakare. De begåvo sig skyndsammeligen till generalguvernören Bengt Oxenstierna och utmålade Menius som "der leichtfertigste Kerl von

[1] Detta bör ha inträffat senast i aug. 1634 att döma av ett utdrag »Ex Actis Publicis Consularibus Civitatis Dorpatensis sub 22. Augustj Anni 1634. Hr Claus Russe nomine seiner Schwiegermutter contra Fr. Menium.» (RA., Consist. Acad. i Dorpat Handl., Rättegångsmål).

Digitized by Google

der Welt". Oxenstierna trodde dem på deras ord, befallde universitetet att utesluta Menius och överlämna honom till den världsliga överheten.

Saken började nu få en oroväckande vändning, vartill i synnerhet följande omständighet bidrog. Helt nyligen hade man nämligen gjort processen kort med en adelsman och avrättat honom, emedan hans begge i Dorpat levande hustrur anklagat honom för tvegifte. "Do liesen", säger Menius, "die vom Adel dem H:n Gen. Gouverneur keine Ruhe, vndt sagten, ein Blackschweiszer wehre nicht beszer den ein Edelman". Man gjorde således allt för att bringa Menius i fördärvet.

Universitetet tog sig dock ännu an honom och erbjöd sig anställa laglig process. Detta hjälpte emellertid ej. "Lillie mein feind vndt richter sagte, laszen wir ihm zum Prozesse so gewinnen wir nichts, wir muszen den Process ab Executione anfangen, weil es eine Criminahl sache, laszet ihn feste nehmen vndt aufs Schloss führen".

Då nu hans kollega, medicine professorn Belovius erfor, att vakten redan fått befallning att följande dag gripa Menius, uppsökte han denne hos hans svåger Mancelius och bad honom taga sig i akt. Och ehuru han icke var villig därtill, emedan han förlitade sig på sin rättfärdiga sak, tvungo de honom dock att fly till Ösel, som då hörde under danska kronan. I en senare skrivelse, från 1646,[1] säger han sig ha måst gripa till flykten av fruktan för sitt liv och så hastigt avrest, att han icke hunnit få med sig mer än en omgång kläder, två skjortor och några ofullbordade manuskript, vilka han ämnade utarbeta under landsflykten. Som behjälpliga vid hans flykt nämner han här licentiat Georgius Mancelius, sin svåger, doktor Belovius och Clausz von Wickeden. Vidare berättar han, att han på Ösel funnit tillflykt och gästvänskap hos en förnäm adelsman, lantrådet Friedrich Budde.

Menius var nu för tillfället i säkerhet. Men myndigheterna vilade icke. Dagen för hans flykt är mig icke bekant men torde väl icke ligga långt före den 16 februari 1637, då den akademiska

[1] *Warhaffter eigentlicher Bericht* etc., UB., Palmsk. 353.

Digitized by Google

domstolen i Dorpat utfärdar ett "publicum Proclama", vari brottslingen efterlyses.[1] Dokumentet förtjänar att refereras, då man därav får en något olika bild av händelsernas förlopp och karaktär. Han får däri veta, att advocatus fisci inför den akademiska domstolen anklagat honom för bigami, vilken anklagelse vore grundad på tvenne brev till Andreas Virginius, det ena från de prästerliga myndigheterna i Wolgast, det andra från samma stads råd, i vilka brev det klart och tydligt uppvisas, att han övergivit sin förra hedervärda hustru och ännu under hennes livstid gift om sig. Till yttermera visso, heter det vidare, hade av advocatus fisci för den akademiska domstolen Menius' egen bekännelse om sitt brott uppvisats.[2] Man har, heter det vidare, icke kunnat annat än erkänna det berättigade i denna anhållan om process' anställande mot honom, som advocatus fisci framfört och därför låtit efterspana honom med militär tillhjälp, allt i överensstämmelse med akademiens statuter. Då Menius emellertid icke varit möjlig att anträffa, kallas han nu genom detta "publicum Proclama" att personligen infinna sig inom 18 veckor eller den 15 juni med risk att i annat fall dom avkunnas över honom även utan hans hörande.

Menius måtte emellertid icke ha lämnat sitt livliga temperament kvar i Dorpat, då han skuddade dess jord av sina fötter. Lyckligt och väl anländ till Ösel har han tydligen där icke i ensamhet begrundat lyckans växlingar och eftersträvat en väl motiverad obemärkthet. Den 23 maj 1637 infann sig nämligen en borgare från Arensburg på Ösel vid namn Martinus Seidenfaden hos rektor och de församlade konsistoriales vid akademien i Dorpat.[3] Försedd med pass och rekommendationer från den danske ståthållaren på Ösel,

---

[1] RA., Consistorii Acad. i Dorpat Handlingar. Rättegångsmål.

[2] in quibus (sc. litteris) manifestis docetur testimonijs, honestam te prioris matrimonij Conjugem deseruisse, &, eâdem adhuc vivente ad secunda vota properasse: Et in majorem insimul rei fidem, tuam ipsius, eamque in Regio Judicio Dorpatensis Aulico duabus diversis vicibus iteratam propriâ manu scriptam et judicialiter a temet ipso productam confessionem, in originali nobis ostendisse et hisce atque aliis argumentis ex officio ductum, criminalis in te instituendæ Accusationis processum a nobis petijsse.

[3] Protokollkoncept härom i RA., Consistorii Acad. i Dorpat Handlingar. Rättegångsmål.

Digitized by Google

Andreas Bille,[1] anhåller han om närmare upplysningar beträffande Menii uppförande i Dorpat, därvid särskilt framhållande, vilket "merckliches Interesse", som Bille tycktes hysa för den landsflyktige professorn. Man meddelade honom då, vad som förevarit, varefter Seidenfaden for sina färde och icke tills vidare lät höra av sig.

Menius lät heller icke höra av sig. Den akademiska domstolens offentliga proklamation lät han förklinga ohörd. Efter tåligt väntande upprepades proceduren den 11 aug. 1637, varvid brottslingen ålades att infinna sig den 25 jan. 1638 för att rannsakas och dömas. Men med samma resultat. I stället uppvaktades de akademiska myndigheterna med en skrivelse från Andreas Bille, som förmälde märkliga ting om Menius' oroliga leverne på dansk mark.[2] Bille begär åter autentiska upplysningar om Menii föregåenden. Dels har han utan orsak kränkt och illa behandlat den gode Martinus Seidenfaden. Men icke nog därmed. Han har även med skriftliga injurier förföljt andra personer och på ett otillständigt sätt hetsat mot varandra konungens undersåtar, så att därigenom vållats uppror såväl mot andlig som världslig överhet. Då han icke kan förmås att hålla sig lugn, har Bille på detta sätt velat införskaffa nödiga upplysningar. Härpå svarades tydligen med utdrag ur stadens domstolsprotokoll rörande de Menius'ska processerna, varjämte meddelades, att han, så vitt man visste, icke så länge han varit i svensk tjänst varit utsatt för andra anklagelser än den, för vilken han nu efterlystes.[3]

Framåt sommaren 1638 måste emellertid Menius ha lämnat Ösel, troligen i all obemärkthet, då han väl icke kunde leva okunnig om myndigheternas stegrade intresse för hans person och anledningarna därtill. I varje fall höll han sig dock fortfarande på danskt område och vi finna honom Johannes Döparens dag 1638 i

[1] Billes brev är daterat den 24 april 1637. (RA., Consistorii Acad. i Dorpat Handlingar. Rättegångsmål.)

[2] Brevet är daterat den 30 jan. 1638. (RA., Consistorii Acad. i Dorpat Handlingar. Rättegångsmål.)

[3] Akademiens svar är daterat den 16 febr. 1638. (RA., Consistorii Acad. i Dorpat Handl. Rättegångsmål.)

Digitized by Google

Helsingborg, varifrån han avsänder ett brev till Axel Oxenstierna,[1] i förhoppning att denne hans gamle gynnare skulle hjälpa honom i hans kinkiga belägenhet. Emellertid förelågo numera omständigheter, vilka gjorde, att rikskanslerns fortsatta bevågenhet kunde synas ganska problematisk.

Som vi erinra oss, hade Gustaf Horn utsett Menius till inspektör över sina liffländska gods. Vid en resa, som Menius 1635, under processens tidigare skede, företog till Stockholm, har tydligen frågan om förvaltningen av dessa gods stått på dagordningen. Horn hade året förut fallit i tysk fångenskap och det tycks nu ha varit hans svärfader rikskanslern, inför vilken Menius hade att avlägga räkenskap. Av de tvenne aktstycken från 1635 och 1636,[2] som Menius till Oxenstierna inlämnade i denna sak, vill det synas, som om det närmast rörde sig om grava anklagelser mot andra. I varje fall måtte han denna gång ha skött sin sak väl och använde dessutom tiden i Stockholm att av K. Maj:t utverka en särskild anställning som livländsk historiograf.[3] Att han vid denna tid haft huvudet fullt av historiska författarplaner framgår av ett f. ö. mycket intressant längre brev, som han den 21 oktober 1635 tillställde en viss, icke namngiven "Excellens".[4] Häri nämner han bl. a. sin tacksamhet mot riksråden Johan Skytte och Per Banér, som låtit honom ta del av Mitauarkivet; uttalar vidare vissa önskemål om diverse arkivalier i Rigas ärkebiskopliga och rådsarkiv; Dorpatarkivet säges vara bortfört till Moskva; på Ösel hade han med tillstånd av ståthållaren Friedrich Rantzow för halvtannat år sedan excerperat åtskilliga handlingar från Habsal, Reval o. s. v.; rätt utförligt uppehåller han sig vid vissa kronologiska frågor rörande den nordiska historien m. m. Vid Menius' återkomst till Dorpat tog emellertid hans process den hotfulla vändning, som vi nyss berättat om, och arbetet på den livländska historien fick tills

[1] RA., A. Oxenstiernas brev.

[2] RA., A. Oxenstiernas brev. Det första är ett brev, dat. Stockholm 9 okt. 1635; det andra är en skrivelse i 49 punkter, dat. Stockholm 16 febr. 1636: »Wahrhafftige Relation des Zustandes auff Marienburg.»

[3] Riksregistraturet, 17 febr. 1636. Jfr UB., Palmsk. 353.

[4] Brevkonceptet finnes bland Acta Acad. Dorpt-Pernau, RA.

Digitized by Google

vidare skjutas åt sidan för den mera brådskande angelägenheten att rädda livet.

I det nu från Helsingborg till rikskanslern avsända brevet nämner Menius en föregående supplik, vari han tydligen betygat sin oskuld, och anropar Oxenstierna att taga honom under sitt beskydd. Han befarar emellertid att "nonnulli malevoli" såväl inför Oxenstierna som hos andra framfört beskyllningar mot honom — "et quidem, non sine veri specie aliquando". I synnerhet tyckas dessa beskyllningar gått ut därpå, att Menius vore icke mindre skyldig till den skada och förlust, som åsamkats Gustaf Horn, än de, som han själv anklagat. Han bedyrar, att detta är ondskefullt förtal. Då det nu icke finnes någon möjlighet för honom att i Danmark eller annorstädes försörja sig och de sina på hederligt sätt, vädjar han till rikskanslern, vars "in literas propensum animum" han känner, att denna gång visa honom välvilja och söka bereda honom någon utväg.

Något svar från Oxenstierna på detta Menii brev är mig icke bekant. Emellertid måtte dock rikskanslern ha ställt i utsikt en revision av hans sak och Menius begav sig till Stockholm, dit han även förde sin familj, bestående av hans moder och hans barn.[1] Hans hustru synes vid denna tid vara avliden.

Revisionen lät emellertid vänta på sig och torde ej heller ha kommit till stånd. Det var tydligen för att göra sig påmind hos någon inflytelserik person, som han därför författade den odaterade berättelsen om sin process och sina olycksöden, vilken vi i det föregående refererat.[2]

Menius' situation var således icke avundsvärd. Han hade väl undsluppit sina anklagare i Dorpat, men under hans frånvaro synes hovrätten 1637 ha konfiskerat hans egendom, i varje fall hans biblio-

---

[1] Detta framgår av M:s' brev till A. Oxenstierna, dat. 4 sept. 1645 (UB., K. 80); huruvida dessa åtföljt honom i landsflykten eller anlänt senare är däremot ovisst.

[2] I slutorden säger han sig nämligen ha kommit till Sverige för att erhålla revision av sin sak, men att tills dato denna revision ej kommit till stånd — Om någon dylik revision har justitierevisionens handlingar på RA. ej heller något att förmäla.

Digitized by Google

tek.[1] Vidare blev han av den akademiska domstolen avsatt från sitt ämbete år 1638. Sommelius, som berättar härom,[2] säger, att Menius dömdes härtill dels på grund av polygami men även såsom "noxiis contaminatus opinionibus". De handlingar, jag har haft tillfälle att se, säga intet härom, men uppgiften är blott allt för sannolik, då man tar de följande händelserna i betraktande. Avskuren från möjligheterna att fortsätta sitt historiska författarskap fann Menius snart andra arbetsuppgifter för sitt verksamma och oroliga ingenium. Vad han försörjde sig på under de nu följande åren är icke gott att säga. Möjligen kan han ha bedrivit privat lärarverksamhet. Möjligen kan han också ha haft någon hjälp av sin i Stockholm bosatte broder, vilken finnes omnämnd i papper från den kommande religionsprocessen. Man får emellertid icke veta denne broders förnamn, men tydligen var han identisk med den Dietrich Mein, som år 1641 var drottning Kristinas köksmästare och gift med Anna von der Linde, Kristinas forna amma.[3] Slutligen är det heller icke alldeles orimligt att antaga, att Menius, som nu slog sig på religiös och filosofisk spekulation i de tyska mystikernas anda, tagits om hand av trosfränder, som, enligt vad dokumenten visa, säkerligen funnits i större eller mindre antal.

År 1639 var Menius färdig med en skrift, som visar att han redan var inne på de farliga vägar, som så småningom skulle leda till katastrofen 1645. I Uppsala universitets handskriftssamlingar finner man nämligen ett f. ö. icke av hans biografer omnämnt arbete Pandora Sophica, vilket ursprungligen tillhört de Rosenhaneska papperen.[4] Det har tydligen varit Menius' avsikt att

[1] Uppgifter härom i *Warhaffter eigentlicher Bericht* etc. 9 apr. 1646 och i en skrivelse till drottningen från samma tid. (UB., Palmsk. 353.)

[2] A. a., s. 45. Sommelius synes f. ö. icke ha någon kännedom om de närmare detaljerna i bigamiprocessen. I en not säger han nämligen: »En vero aliud crimen, de quo Backmeisterus l. c. ita: 19 febr. 1638 ward er ob atrocem diffamationem gegen des Predigers Caspar Pegius Wittwe vogelfrey erkläret.» Om denna uppgift tillägger han: »Memorabile fuerit hoc judicium, de quo apud tot alios Scriptores altum est silentium.»

[3] Lüdeke, *Denkmal der Wieder-Eröffnung der Deutschen Kirche in Stockholm.* Sthlm 1823, s. 281. — Detta framgår därav, att denne broder i M:s' skrivelse till drottningen av den 18 aug. 1645 kallas »architriclinus».

[4] UB., P. 8.

Digitized by Google

trycka detta arbete, vilket föreligger i renskrift med präntat titelblad, som i sin helhet lyder: PANDORA SOPHICA / (REGINA SALVE CHRISTINA) / *das ist / Schatzkammer der gantzen vndt vollekom- / menen Menschlichen Schwachheit mögligen / vndt nutzlichen Weisheit / Gestellet durch* FRIDERICUM MENIUM. Så följer en tecknad vignett med mystiska tecken och devisen EX UNO OMNIA och nederst: *Getrucht zu Stockholm durch* [något boktryckarnamn icke utsatt] *Im Jahr Christj* MDCXXXIX. På en inre titelsida är titeln något varierad: FRIDERICI MENII / PANDORA SOPHICA GENERALIS, DE RERUM OMNIUM PRINCIPIIS / *das ist / Allgemeiner Schatzkasten / von dem Beginn vndt Anfang / aller dingen.*

Den naturfilosofi, som utvecklas i denna skrift, är i sina huvuddrag densamma, som Menius sedermera gör sig till tolk för i den bok, som sex år senare blev hans fördärv. Gentemot den peripatetiska skolfilosofien hävdar Menius, att naturens hemligheter ligga förborgade i de hermetiska skrifterna, vilkas auktoritet han i detta avseende nära på jämnställer med Bibelns. Hermes Trismegistus' skrifter äro värda att jämte den hel. skrift sättas framför alla andra hedniska filosofer och läggas till grund för undervisningen vid skolor och universitet. I huvudsak återfinner man här de åsikter, som i Paracelsus hade sin mest frejdade företrädare och vid denna tid i Tyskland hade en synnerligen stor spridning inom vida kretsar, uppträdande i mer eller mindre nära anslutning till de mystiska rörelser, som den ortodoxa kyrkan nu hade all möda att undertrycka. Jag går för tillfället icke in på någon utförligare analys av innehållet i Pandora Sophica; jag vill blott uttaga en liten detalj, som visar att Menius med en viss klok beräkning tycks ha velat utnyttja läget inom den svenska teologiska och filosofiska världen genom att mot aristotelikerna spela ut Laurentius Paulinus Gothus' namn. Den ålderstigne och vördnadsvärde patriarken på Uppsala ärkebiskopsstol hade ju i sin ungdom fört en tapper men i längden olycklig strid mot den segrande aristotelismen, som nu stod som herre på slagfältet. Menius ser i honom, naturligtvis genom en icke fullt korrekt tolkning, en högt vördad meningsfrände i fråga om de naturfilosofiska principerna och karakteriserar honom såsom

Digitized by Google

en man, den där framför andra djupt har inträngt i Skriftens och naturens hemligheter, och även längre fram — under sin process — försummar han icke att till sitt försvar åberopa Paulini auktoritet.

Någon spridning tycks emellertid denna skrift icke ha fått, i varje fall blev den ej tryckt. Dock torde den på ett eller annat sätt ha bidragit till att göra Menius suspekt; av allt att döma var han icke mannen, som förstod att behålla sina meningar för sig själv, och under processen förekomma flera antydningar i hans inlagor om det hat, som prästerskapet, tydligen icke först genom publiceringen av Consensus Hermetico-Mosaicus, hyste till honom.

Sannolikt har han även under denna tid sökt utnyttja sina relationer. I det tidigare citerade brevet till Axel Oxenstierna från 1645 ber han rikskanslern erinra sig det löfte, som han och hans son för 4 år sedan givit Menii moder, då hon reste till Tyskland, nämligen att de skulle taga Menius och dennes broder under sitt beskydd. Av de upprepade erinringarna härom i brevet vill det synas, som om Oxenstierna verkligen gjort en utfästelse i denna riktning.[1]

*

Frampå nyåret 1645 fingo prästerna Stockholm nys om en skrift, som i hemlighet studerades och utlades och snart befanns vara en av de farligaste skrifter, som på länge stört den ortodoxa kyrkans ro här i landet. Författaren kallade sig Salomon Majus, bakom vilken beteckning icke dolde sig någon annan än vår äventyrlige professor — därom var man tydligen genast på det klara — och den förgripliga bokens titel lydde sålunda:

Consensus / Hermetico- / Mosaicus / *Von dem wahren Anfange / aller siechtigen vndt vnsiechti- / gen dingen / Sodan auch / Von der warhafften einigen* Universal / Materi *des (so woll zur Natur als Kunst / ghörigen) höhesten* Arcani *der / gantzen Weldt. / Zu einem Vortrab vndt Munster der / grossen Lateinschen* Historiæ Pansophicæ, *oder* Panso-

[1] I slutet av brevet bl. a.: Spero omnino Ill: T. G. dextrum judicium nondum defectum & mihi affuturum, si saltem meminerit, quid Matri meæ p. m. aliquando stipulata, quasi, fuerit.

Digitized by Google

phiæ Practicæ, *Vorangeschicket. / Aus beiden Liechtern / der Natur / vndt Gnaden / Gestellet dürch* / SALOMONEM MAIUM. / ANNO M.DC.XLIV.[1]

Då Stockholms konsistorium den 5 mars 1645 sammanträdde under doktor Laurelii presidium var dess första ärende följande:[2]

"Refererade Rev. Dn. Præses huruledes några försmädelige skriffter äro här i staden tryckte och ibland många vthspridde /: author est Fridricus Menius :/ huilke evertera och omkullslå störste delen af wåre troos Articlar: och frågade huru man sådant med fogh skall kunna niderdämpa. tå wart beslutit att Concionator Germanicus, huilkom saken mest angår, effter som en part af hans åhörare äro ther igenom förförde; skall extrahera korteligen errores, och wijsa them först Ecclesiæ Germanicæ, och sedan hans Excell: Rikzdrotzet."

Angivelsen hade, efter vad som framgår av ett senare protokoll, den 16 april, utgått från prästerskapet i tyska församlingen, i det att den tyske prästen mag. Joh. Pfeiff infunnit sig hos Laurelius och visat honom den gudlösa boken, varefter Laurelius lät Petrus Schomerus, en av Menius' forna kolleger i Dorpat, dåmera pastor på Riddarholmen, göra ett utdrag av boken.

Vidare får man av samma protokoll veta, att Laurelius i sällskap med kyrkorådet begav sig till borgmästaren, doktor Petrus Gavelius, varvid man tillsammans läste i Menii bok och däri fann "the grofueste Errores". Därefter beslöt man att bemäktiga sig missdådarens person; han fördes upp på rådhuset, varefter han efter ett förhör inför magistraten kastades i fängelse[3] och de överkomliga exemplaren av hans bok beslagtogos.[4]

---

[1] Sommelius' uppgift (a. a. s. 192) att boken saknar tryckår är sålunda oriktig. Säkerligen felaktigt är också hans påstående, att tryckorten är Dorpat. De felaktiga uppgifterna tydligen från STIERNMAN, a. a. s. 78.

[2] Acta Consistorii Stockholm., RA.

[3] Jag har förgäves på Rådhusarkivet i Stockholm sökt utleta närmare detaljer om de världsliga myndigheternas roll under denna process.

[4] Menius fängslades den 9 mars, enligt hans brev till drottningen av den 18 aug. 1645. (RA., Acta Acad. Dorpt-Pernau.): — — a Senatu Oppidano, ad Diem 9 Martij, in curiam accerserer. Errores mihi multos quidem obiecit Consul, at quoties respondere vellem, non esse eius loci, prætendit. Sicque non auditum me, suæve Jurisdictionis subiectum, in carcerem trudi iussit.

Digitized by Google

Menius började omedelbart att arbeta för sin frihet. Knappast hade fängelsets dörrar slutits efter honom, förr än han, den 10 mars, skrev en inlaga till Kungl. Maj:t, ärkebiskopen och professorerna i Uppsala — det, så vitt jag kan se, första aktstycket i det myckna skrivande, som nu begynner. Inledningsvis omtalar han i detta brev[1] som sin avsikt med boken, att den skulle stärka auktoriteten av och tilltron till Comenius' Prodromus Pansophiæ. Comenius, som själv någon tid vistades i Sverige,[2] förstod som man vet att tillvinna sig ett betydande intresse för sina idéer hos flera av landets mest framstående män såsom Axel Oxenstierna och Johannes Mathiæ och Menius' påstående är så tillvida alldeles riktigt, som hans naturfilosofiska åsikter i många fall mycket nära, stundom rent ordagrant, ansluta sig till dem, som Comenius uttalat i ett då nyss utgivet arbete Synopsis Physicæ ad Lumen Divinum reformatæ, som i sin tur också är ett försök att sammansmälta den bibliska skapelseberättelsen med de hermetiska läror, som framför allt genom Paracelsus hade vunnit en så stor spridning och i den tyska mystiken hos t. ex. Valentin Weigel och Jacob Böhme spelade en betydande roll.

Orsaken varför han skrivit sin bok ej på det lärda språket utan på tyska, fortsätter Menius, ligger däri, att åtskilliga av den "Hermetico-Chymiska" fysikens anhängare icke äro kunniga i latin.

I brist på medhjälpare, hade han, heter det vidare, icke tryckt mer än 90 exemplar av sin skrift, men innan han fått dem om hand, hade predikanterna i den tyska församlingen på något sätt fått reda på saken och ställde till ett stort oväsen i staden, i det de utbasunerade, att han lönligen utspritt en kättersk bok bland folket. Icke nöjda härmed hade de i förening med några av de svenska prästerna i hela konsistoriets och Stockholmska prästerskapets namn uppfordrat magistraten att utan att ha hört honom icke blott våldsamt beröva honom de 60 återstående exemplaren av boken,

---

Et sic, contra me, Prætoris aulici tunc temporis præsentis opem, invanum, implorantem, processus ab Executione ordiri coepit.

[1] UB., K. 70 (n:r 138).

[2] Jfr I. Kvačala: *J. A. Comenius*, Berlin 1914, s. 52 ff.

Digitized by Google

och det till på köpet på ett privilegierat ställe, icke underkastat dess jurisdiktion, utan även kasta honom i fängelse. Förgäves hade han anropat slottsfogdens (Præfecti arcis) bistånd och vädjat till den kungliga domstolen (S. R. M:tis tribunal), av vilken ensam han vore avhängig enligt hans och hans kamraters privilegier. Likaledes fåfängt hade han sökt att få underställas Consistorii censur, biskoparnas dom, akademiernas granskning och lärde mäns samtal.

Han bedyrar, att han aldrig omfattat häretiska åsikter, om ej så till vida att han icke ansluter sig till Aristoteles.

Hans vederdelomän vilja icke samtala med honom, avvisa att skriva och anse sig tillräckligt trygga, sedan de lyckats väpna stadens magistrat och hetsa nästan hela folket, i synnerhet tyskarna, emot honom med hotfulla ord (sanguinolentis verbis).

Han nekar icke blott till alla dessa grova beskyllningar utan förlitar sig även på, att de som opartiskt vilja läsa hans skrifter eller höra honom, skola vittna, att han efter förmåga kämpar för sanningen. Först då han blivit befunnen skyldig, men först då, blir det tillbörligt, att han erkänner och gör avbön eller brännmärkes och straffas som kättare.

Slutligen framhåller han, att han i sin bok icke framlagt någon oåterkallelig bekännelse och icke skrivit teologiskt ex professo utan blott i en framställning av fysiken, på grund av den mosaiska kontexten, tvungits att göra en del teologiska uttalanden, vilka väl för de okunniga eller sanningens fiender kunna ha skenet av heterodoxi men i verkligheten ej äro det. För övrigt har han, i synnerhet i företalet, förklarat sig gärna skola följa dem, som lära honom bättre. Han vädjar till Hennes Kungliga Majestäts beskydd, till de styrandes hjälp, till biskoparnas gunst, akademiernas ädelmod och prästerskapets välvilja, att det må förunnas honom att leva fritt i ett fritt land utan fara för liv och rykte intill den lagenliga processen. Det skall då bli uppenbart, att han är mycket trognare den heliga Skrift, den Augsburgska bekännelsen och den svenska kyrkans symbola än många av hans vedersakare.

Digitized by Google

Enligt Menius' egen anteckning på kopior av dessa brev framlämnades de dock icke förrän den 21 maj till sina adressater.

Emellertid hade Menii broder omedelbart klagat över det begångna våldet hos överståthållaren Knut Posse, vilken, åtminstone efter Menii åsikt,[1] ogillade magistratens och prästerskapets åtgörande och den 10 mars, således dagen efter kättarens fängslande, förflyttade honom till den kungliga vakten. Denna dag skickade också hans broder till honom hovpredikanten Samuel Hamarin för att, i fall det visade sig att han vore på villovägar, åter bringa honom till förnuft. Till denne säger han sig vid avskedet ha överlämnat en klar skriftlig redogörelse för sin ståndpunkt.

Laurelius var under tiden icke overksam. I konsistorieprotokollet av den 12 mars förmäles, att han uppsökt Posse i detta ärende. Posse hade emellertid tydligen icke varit vidare entusiastisk för denna process utan han visade Laurelius till riksdrotset, vilken visade sig bättre uppskatta Laurelii synpunkter, ty, förmäler protokollet, "tå lät Hans nåde sigh samma skrift högeligen misshaga",[2] varjämte han anmodade Laurelius att uppsöka drottningen och för henne uppvisa de kätterska satserna. Drottningen befanns emellertid för tillfället opasslig.

I ett den 11 mars skrivet brev till Olaus Laurelius,[3] som han tilltalar "Fautor honorande", ber Menius denne tillhålla hans fiender, att om de hysa något enskilt hat till honom, vilket åtminstone de tyska predikanterna öppet visat från predikstolen, de må vid vederbörligt forum avhandla med honom härom men icke låta det komma till synes vid detta offentliga mål; vidare att de anmodas skriftligen framkomma med sina beskyllningar, så att han får uttala sig om dessas rättmätighet. Hans högvördighet skall på detta sätt, heter det vidare, icke blott fria sitt samvete utan även göra sig förtjänt av ett odödligt beröm hos eftervärlden. Han tar slut-

[1] Jfr skrivelsen till drottningen 18 aug. 1645 (RA., Acta Acad. Dorpt-Pernau).

[2] I konsistorieprotokollet av den 16 april upprepades detta, varvid saken formuleras så, att Laurelius infann sig hos riksdrotset jämte boken och de utskrivna »Errores», »theröfver han blef otoligh».

[3] UB., K. 70 (n:r 137).

Digitized by Google

ligen Gud till vittne, att han tillfogas en stor oförrätt av dem som beskylla honom för att hysa otillbörliga meningar om gudstjänsten och de kyrkliga ceremonierna.[1]

Om nu Menius levat i den tron, att det huvudsakligen blott var ett verk av några mot honom illvilliga präster i den tyska församlingen, att han råkat så illa ut, skulle han snart bli tagen ur denna villfarelse. Man hade tydligen allmänt kastat sig över hans bok och nagelfarit hans åsikter. Redan den 12 mars, således dagen efter senast citerade brev, fick den fångne filosofen sin önskan om ett skriftligt syndaregister uppfylld, i det att det Stockholmska prästerskapet påyrkar hans näpst i en sålunda rubricerad skrivelse:[2] *Contra Friedericum Menium: Een kort Vnderrättelse Om Friderici Menii Book som kallas Consensus Hermetico Mosaicus. Uthi hwilken han dhe 3 förste Capitlen i dhen förste Mosis book wrångwijsligen uttyder.*

Häri fastslås som Menius' första villfarelse, att han betecknar de tre personerna i gudomen som tre egenskaper: allsmäktighet, barmhärtighet och rättfärdighet. "Gröfre kan ingen Hæreticus tala om dhen Helga Trefalldighet." Han "förringar Guds ähra, Mayestät och härligheet" och de fromma författarna veta "ingen, efter Arii och Photini tidh som dhenne Articulen så grofweligen hafwer antastatt." Den nödvändiga konsekvensen av hans ståndpunkt måste bli förnekandet av Kristi gudom.

Vidare förnekar Menius Kristi människoblivande, i det han framhåller, att "ingen Qwinnos Person hafwer af och uthi sig siälf Någon Sädh". Kristus hade aldrig någon verklig materiell utan blott en andlig kropp.

Den tredje grova villfarelsen rör "gudh den helga Anda, hwilken Moses säger i begynnelsen hafwa swäfwat öfwer wattnett. Thenne Gudz ande, säger Menius, är icke gudh siälf eller och dhen helge ande tredie Personen i guddomen. — — Dhenne Anden kallar

[1] Enligt nyss åberopade skrivelse till drottningen av 18 aug. 1645 skrev Menius samma dag ytterligare ett par suppliker till riksdrotset och till ärkebiskopen.

[2] UB., Palmsk. 106 (s. 1041) och K. 80. Även hos Stiernman, *Centuria Anonymorum*, och Nettelbladt, *Schw. Bibl. V.*

Digitized by Google

han een Natursande, Och menar dhet att samma Ande är en skapatt ande och gör honom sedan till ett Naturligitt principium ibland dhe andra twänne Nembl. Materiam & Lucem, hwars Ämbete han säger wara. 1. till att widh Macht hålla och fomentera dhen osynlige Materien skapatt af Ewigheet och 2. i sinom tijdh i ordning och skick laga hela dhen synliga wärld. 3. Alla synliga ting widh macht hålla. 4. På yttersta dagen uppwäckia dhe döda," — allt irrläror, ty Gud har allena med sitt ord skapat allting på 6 dagar och håller själv allt vid makt alltjämt.

Vidare uppräknas följande sju villfarelser hos denne "orolige och willfarande Spyande":

1. hans påstående, att Gud skapat två världar, en osynlig och en synlig; den förra evig;
2. att änglar och människor ha samma upphov;
3. att världen till slut icke skall "slätt förgås uthan blifwa till ett *Confusum Chaos*".
4. att världen är sammansatt av atomer, som Demokritos säger.
5. att alla "Creatur af Gudi skapade hafwa lif uthi sig".
6. att stjärnorna äro bebodda av andar.
7. att människosjälen skapats ur det överhimmelska vattnet.

De kätterska åsikter, för vilka Menius beskylles i detta aktstycke,[1] äro som man finner besläktade dels med samtidens mystiska naturfilosofi med ingredienser ur stoiska, nyplatonska och av dem påverkade hermetiska och kabbalistiska källor dels med de antitrinitariska rörelser som under 1500- och 1600-talen förde en mer eller mindre ojämn strid för sin existens i Tyskland och i Polen, tack vare den där rådande permanenta anarkien, hade funnit en jämförelsevis lugn fristad. Det var väl också troligen där, som Menius kommit i närmare beröring med dessa sekter, på vilkas historia och läromeningar jag här nu ej närmare kan gå in.

[1] I det citerade brevet till drottningen av den 18 aug. 1645 säger Menius om dessa anklagelser: — — — si rei veritas quærelæ respondisset, per Deum vivum iurem, me ipsum mortis periculum deprecari noluisse.

Digitized by Google

Vederbörande myndigheter voro tydligen mycket oroliga. Menius saknade uppenbarligen icke anhängare och i den senast relaterade skrivelsen från prästerskapet förmärkes en stor farhåga, att skriften gjort betydande intryck inom vissa kretsar.

Laurelius företrädde alltjämt med oförminskat nit renlärighetens intressen. Drottningen hade hämtat sig från sin opasslighet och han kom nu i tillfälle att för henne den 15 mars framlägga det allvarliga sakläget. Redan i början av denna uppsats ha vi haft tillfälle att berätta om denna Laurelii redogörelse för kättarens försyndelser inför Serenissima Regina enligt hans brev därom till Oxenstierna. Konsistoriets protokoll av den 16 april ger av denna tilldragelse en särskild version, som förtjänar att bevaras. I det referat som där ges av processens hittillsvarande förlopp heter det: "— — gick Doctor Laurelius up til drotningen. — — och tå H. K. M:t läste samma book, sade hon, *han måtte wara en grof bofuer,* man måste sätia honom på itt skepp och sända honom åth Dansich." Laurelius dristade sig då att invända något om fotinianerna i Polen och Siebenbürgen: "han skulle strax slå sigh till them och ställa een smädeskrift hijt tillbaka igen: ty han hafuer skrifuit itt wärk, som han kallar *Pansophiam* then will han och låta tryckia. Swarade drottningen: *så är thz bäst att man låter slå hofuidet af honom*".

Av samma protokoll framgår att drottningen — måhända i samråd med Oxenstierna, till vilken Laurelius hade skrivit om denna sak den 19 mars, såsom redan nämnts i början av denna uppsats — genom Knut Posse sände bud till Laurelius, att man skulle tillfråga Menius, om han vore villig att återtaga sina villomeningar.[1] Härpå svarade Laurelius drottningen, att man, för att få saken uppklarad, antingen skulle sända Menii bok till Uppsala och få akademiens dom över densamma eller också skulle man an-

[1] I Menii brev till drottningen den 18 aug. 1645 (Acta Acad. Dorpt-Pernau, RA.) kan man se, att Laurelius genom en ställföreträdare låtit tillfråga Menius härom, varpå Menius tydligen svarat otillfredsställande (»cui idem fere submisse respondi, quod Schedula ad M:m Hamarinum exaratâ, comprehenditur»).

Digitized by Google

ställa ett förhör med honom inför Stockholms konsistorium. Drottningen och riksdrotset samtyckte till det senare alternativet.

Menius var under tiden outtröttligt verksam för sin befrielse. Bland bilagorna i hans långa skrivelse till drottningen den 18 augusti, som här ofta citerats, finner man fyra brev, daterade den 11 april. Det första är en supplik, riktad till drottningen, vari han bl. a. klagar över, att han ej får ägna sig åt sina litterära sysselsättningar. Till riksdrotset greve Brahe sänder han en bön om hjälp. Till hovpredikanten Samuel Hammarin skriver han ett brev, vari han säger sig ångra gårdagens samtal, som så snabbt avbrutits — troligen förelåg här ännu ett försök från broderns sida att få Menius att återtaga — och utlovar att i en särskild skrift ge en tillfredsställande förklaring av sina åsikter. Vidare skriver han till kungl. sekreteraren Samuel Kempe, om vars hjälp han ber, då han av brodern hört, att denne vore gynnsamt stämd emot honom.

Menius' alla ansträngningar voro emellertid fruktlösa. Sedan han på detta sätt suttit fängslad över en månad fick Stockholms konsistorium den 11 april Kungl. Maj:ts uppdrag att pröva Menii sak och man skred omedelbart till verket. Redan följande dag mellan 8 till 10 på förmiddagen ägde ett förhör[1] rum med Menius inför konsistoriet, varvid Laurelius ledde rannsakningen. Protokollet härom har sina poänger och jag skall ge ett kort referat därav.

Inledningsvis meddelar Laurelius, att K. Maj. befallt att detta samtal och »placida sententiarum collatio» skall äga rum och att fördenskull vissa frågor skola framställas. Samtalet, som understundom är allt annat än en »placida sententiarum collatio» rör sig väsentligen om de anklagelsepunkter, som upptagits i prästerskapets skrivelse.

På den första frågan, om Menius visste med sig några villfarelser i fråga om de fundamentala trosartiklarna, kom svaret helt trotsigt, att han lyckönskade sig till denna fråga och skulle gjort det än mera, om den framförts tidigare, innan man kastade honom i fängelse.

[1] Protokollet härom i UB., K. 70 (originalkoncept) och tr. hos Nettelbladt, *Schw. Bibliothec* V, 117 ff.

Digitized by Google

Svaret inbragte honom också omedelbart en barsk tillsägelse att svara direkt och utan omsvep och en upplysning, att man förfarit med honom så som mänsklig och gudomlig lag föreskriver. Laurelius upprepar sin fråga och fordrar ett kategoriskt svar.

Menius replikerar, att han icke är medveten om någon villfarelse och att han skall erkänna, om hans fel påvisas. Alla äro vi människor och synda lätteligen.

Laurelius framhåller bistert, att om han insett detta förut, så skulle han icke uppväckt så mycken förargelse i församlingen och icke ansett sin vishet större än den apostoliska. Han hade i sitt företal sagt, att lumen naturæ icke strede emot lumen gratiæ, varvid han bort erinra sig Pauli ord (1 Cor. 2, v. 14): »En naturlig människa fattar icke det som tillhör Guds Ande, ty det är henne en dårskap och hon kan icke begripa det.»

Härpå svarar Menius, med ett tydligt försök att svänga sig, att han skiljer mellan den oförstörda och den fördärvade naturen, av vilka den senare strider mot lumen gratiæ, ej den förra.

Laurelius' svar blir naturligtvis, att den nu existerande naturen på grund av synden är fördärvad och i synnerhet den mänskliga naturen, varav synden framgått. Varför talar Menius om den fullkomliga naturen, som ingenstädes anträffas efter syndafallet? »Vide quid machinaris?» utropar Laurelius. »Du vill intala de enfaldiga, att naturen icke är fördärvad?»

Härpå följde intet svar. Protokollet säger lakoniskt: Menius *Obmutuit.*

Laurelius övergår nu till sin andra fråga, om Menius anser de heliga texterna vara korrumperade, vilket han i sitt företal påstått.

Menius andrar till sitt försvar, att han härvid citerat Luther, vilket åsamkar honom en ljungande bestraffning, emedan han härigenom tillfogar Luther, »puritatis & authoritatis Scripturæ Sacræ propugnatori acerrimo», en stor orätt. Att betvivla de heliga texternas renhet är att upphäva trons fundament. Genom detta olidliga påstående förintar Menius med papisterna Skriftens auktoritet och genom att upphöja lumen naturæ i fråga om andliga ting sällar han sig till deras läger.

Härmed var Menius bragt till tystnad även i denna punkt.

Den tredje frågan gäller, huruvida Menius tror på personernas trefald i det gudomliga väsendets enhet eller icke?

Menius svarar undfallande, att han erkänner treenigheten, men att han nu ej är beredd på en utförligare förklaring och ber om uppskov.

Laurelius blir förtretad över dylika omsvep och upprepar sin fråga.

Menius tar nu sin tillflykt till Hafenreffer, en av samtidens mest anlitade teologiska läroboksförfattare, och förklarar att han ansluter sig till denne.

Digitized by Google

Laurelius vill emellertid ha ett direkt svar, ty Menius har i sin bok sagt: In Essentiæ Divinæ unitate, non esse tres realiter distinctas personas, sed saltem tres proprietates & qualitates — en kättersk och abominabel lära, en »hæresis turpissima, & plane in hodiernum usque diem inaudita.»

Menius är nu tydligen ganska skrämd och utbrister: Om jag i oförstånd råkat stöta Eder, gör jag avbön och skall återkalla, om jag avvikit från Den Hel. Skrift och kyrkans symbola. Om något i min bok varit emot Den Hel. Skrift, avsvär jag nu detsamma. Men jag fruktar, att I handlen med mig mer av misstanke än av verklig övertygelse.

Laurelius svarar härpå, att detta är fjärran ifrån honom.

Menius vädjar till honom, att ta hänsyn till den allmänna nyttan och kyrkans uppbyggelse.

Det är just hans syfte, replikerar Laurelius, »och om du åsyftat detsamma, skulle du ej hava stört friden i Guds församling, där du är född och uppfostrad, och icke störtat dig själv i denna farliga ställning». Om Menius icke vill sätta sin lit till dem, må hans skrift underkastas offentlig granskning av akademier och gymnasier. Ytterligare fastslås, att hans åsikter i treenighetsläran äro en dittills okänd blasfemi.

Menius gör härpå ännu några försök till förklaring, vilka emellertid tillbakavisas.

Nästa huvudfråga gäller Kristi sanna mänskliga natur.

Den anklagade svarar, att han skiljer mellan en inre och en yttre människa och att det var denna inre mänskliga natur, som Kristus antog.

Detta svar ger anledning till en replikväxling, varunder Laurelius redogör för Skriftens verkliga mening i fråga om inkarnationens mysterium och uttrycker sin undran, varifrån Menius kan ha fått dylika nya och absurda åsikter.

Menius synes obenägen att vidare yttra sig härom och förklarar upprepade gånger på Laurelius' skarpa tillsägelser, att han icke är beredd på denna disputation och ber om betänketid.

Laurelius är obeveklig och svarar, att Menius har haft tillräcklig tid att överväga denna sak både under författandet och tryckandet av boken; dessutom har han utlagt den och rekommenderat den åt lekmännen och haft djärvheten att eftertrakta, att vår religion och undervisningen i skolor och akademier skola rättas efter hans åsikter. Till den ändan har han icke aktat för rov att skamligt missbruka Skriftens auktoritet.

För övrigt äro alla hans sofismer gagnlösa. Han har uttryckligen, påvisar Laurelius, i sin bok sagt, att Kristi kropp ej vore adamisk, utan andlig och himmelsk. Han följer häri de värsta av kyrkan fördömda kättare som Valentinus, Marcion, manikäerna och anabaptisterna. Bl. a. har han använt det usla skälet, att jungfru Maria icke hade någon säd (semen),

Digitized by Google

icke aktande på Guds uttryckliga ord: Kvinnans säd skall söndertrampa ormens huvud.

Menius svarar härpå, att han väl anser, att Maria haft »semen» men icke »sperma» och åberopar härvid Luther.

Laurelius blir högeligen förtörnad över denna skymf mot ett Guds utvalda redskap (singulari Dei organo).[1]

Menius anhåller att bli upplyst om Luthers mening, vilken önskan Laurelius i ett längre anförande uppfyller, varpå Menius igen faller undan och säger sig icke beredd att diskutera.

Laurelius ger sig emellertid icke: den som utgivit en skrift, får också vara beredd att försvara den. I sin upphetsning tappar han nu ett ögonblick förhörets tråd och utbrister upprörd: Et quis genius te agitavit & compulit, ad blasphemum hoc scriptum concipiendum & divulgandum? quam finem & quem fructum intendisti?

»In usum Chymicorum», svarar Menius, och tillägger: »utinam nunquam fecissem».

Under de följande replikerna får Menius stå till svars för att han i sin filosofi blandat in den heliga skrift och trons mysterier. Han svarar härpå, att filosofiens fundament är den Mosaiska teologien och att den där har att söka sina principer. Han har dock, när han förnummit, vilken uppståndelse han framkallade, börjat ångra, att han inmängt teologiska uttalanden i sin skrift.

Laurelius svarar insinuant och hotfullt: Jag tänker, att Gud har tillåtit allt detta till straff för ditt förflutna liv. Men det är icke vår uppgift att granska ditt leverne, vilket utan tvivel de, som detta tillkommer, i sinom tid skola göra.

Menius' hållning blir under trycket av denna hårdhänta konversation allt mera undfallande och ödmjuk. Han säger sig icke ha tryckt sin bok till offentligt, utan blott till privat bruk.

Laurelius låter sig naturligtvis icke dupera härav och frågar vidare, varför han dolt sitt namn under en pseudonym. Det hjälper icke, att Menius försvarar sig med många berömda mäns exempel; det gäller att visa verkliga skäl. Då den anklagade säger, att Salomon och Fredericus, Majus och Menius betyda detsamma, replikerar Laurelius, att han icke frågar efter ordens betydelse utan efter det namn, som tilldelats honom i det heliga dopet.

Sedan Menius svarat på denna skäligen onödiga fråga, utbrister Laurelius sarkastiskt: Ad nominis tui, non vero ad puræ Religionis ac pietatis

[1] Denna Luthers äretitel diskuterades av kommittén för kyrkoordningens reviderande 1650, varvid det blev för »godt funnit, intet tillegna Luthero det namnet at han kallas Gudz utkorade redskap.» (Kommitténs Acta i Handl. rör. Sv. Hist. Ser. II. II: 1, s. 8.)

Digitized by Google

confessionem (utpote de agnitione coecitatis mentis humanæ, mysteriorum Sacro Sanctæ Trinitatis, & incarnationis filii Dei) potes adigi & reduci.

Menius vågar nu invända, att han ansett den fullkomliga naturens ljus icke stå i strid med nådens. Han vore icke upphovsmannen till alla villfarelser i landet. Även före honom hade folk haft olika åsikter och om det kunde påvisas, att han förfört några, skulle han själv återföra dem till den sanna tron.

Laurelius svarar strängt, att »Perversi & mali spiritus est seducere, solius vero spiritus sancti est reducere, convertere & illuminare.» Bekänner du nu, tillfogar han vidare, att dina här dryftade meningar äro svåra villfarelser?

Han lyckas emellertid ej ännu att avpressa delinkventen det önskade svaret utan Menius svarar fortfarande undvikande, att det är mänskligt att fela.

Laurelius tar då åter upp frågan om Kristi mänskliga natur men Menius ber fortfarande om betänketid.

Han tillfrågas därpå, varför han mot kyrkans åskådning använt termen egenskap (i fråga om gudomspersonerna) i stället för person. På denna fråga svarar nu Menius med en direkt avbön och anhållan att bli återupptagen i kyrkans församling.

Detta synes tydligen stämma Laurelius något mildare, ty han försäkrar nu, att det icke är, som Menius tror, att de äro blottade på mänskliga känslor och icke hysa något medlidande med honom, men man är upprörd, att han, som är född och uppfostrad i kyrkans sköte, så obetänksamt förnekat den erkända sanningen. »Vi äro», säger han, »snara till försoning, sedan du försonat dig med Gud och kyrkan. Du har dock gudlöst och fräckt tagit dig för att gynna photinianer och andra kättare.»

Menius bedyrar, att så icke är fallet och gör avbön för de teologiska uttalanden, han inblandat i sin fysik.

Laurelius tror honom icke mer än jämt och svarar misstänksamt: O si ex sincero hæc promanarent animo, & hippocritam non ageres.

Den anklagade börjar nu bli mjuk: Non ago. Obsecro, reconciliate me Magistratui & Ecclesiæ, adeo ut corpori Ecclesiæ restituar.

Sträng som lagen svarar Laurelius: »Jag skall säga dig min uppriktiga mening och icke invagga dig i falska förhoppningar. Du har själv spritt dina villomeningar, så att de äro bekanta för så gott som alla stadens medborgare, av vilka du förfört en del, i synnerhet i Tyska församlingen. Och jag betvivlar högeligen, att ditt hjärta är uppriktigt.» Han erinrar Menius om hans många undvikande yttranden under förhöret, att han påstått sig vara oförberedd att samtala om sina åsikter, fastän han så bemödat sig att sprida sin skrift inom församlingen och lönligen »in familiis, ædibus & an-

Digitized by Google

gulis» bedrivit sin verksamhet. Hans avsvärjelse förtjänar ingen tilltro. »Et quod hic consideratione dignum est, te totum hoc negotium, clanculum peregisse, nec ex aperto candore & ingenio, cum aliquo cordato Viro communicasse, sed modo subreptitio ac subdole, in actum deduxisse.»

Nu följa några intressanta upplysningar om bokens spridning. Sedan Menius förklarat, att han blott några få dagar före konfiskeringen haft exemplaren hos sig, säger Laurelius detta vara lögn, ty han kan bevisa, genom anteckningar, som Menius själv gjort i ett exemplar av sin bok, att de trycktes för länge sedan. Vidare kan det bevisas, att en del exemplar sänts till Danzig, till Dalarna och andra håll.

Menius försäkrar, att han först blott mottagit sex exemplar, vilka därefter utdelats till några förnäma och lärda personer. Själv hade han behållit blott ett. De exemplar, som skickats åt andra håll, hade avsänts av andra, ej av honom.

Laurelius sätter lika liten tilltro till detta påstående. Han frågar ironiskt, om alla dessa exemplar tagits ifrån honom, honom ovetande. Han beklagar honom, att han begär att de skola försona honom med överheten och kyrkan. Det tillkommer honom först att offentligen bekänna sin skuld, öppet, ärligt och ödmjukt.

Menius svarar, att han önskar, att han aldrig hade skrivit detta och att det ännu vore möjligt att undertrycka boken, om man blott ville.

Laurelius säger, att han hyser samma önskan men att Menius vållat dem stora bekymmer (magnas molestias), varpå Menius med åter uppflammande frimodighet svarar: Et mihi majores.

Samtalet börjar nu tydligen tyna av och Laurelius är trött. »Varför», utbrister han, »har du gjort detta, då du kunnat leva i frid och lugn med gott och tryggat samvete?»

Menius svarar med att ge sig det betyget, att han alltid varit en verksam natur, vilket hans f. d. kollega, Petrus Schomerus, vilken även fanns bland de under förhöret närvarande, kunde intyga.

Detta argument har tydligen icke någon större inverkan på Laurelius: »Det är visserligen berömvärt, att vara arbetsam», säger han, »men långt berömvärdare är det att nedlägga sin möda på nyttiga och nödvändiga ting. Men att lägga ned mycket arbete på för en själv och sin nästa fördärvliga ting, är säkerligen icke berömvärt. I sådant fall är den lata att föredraga framför den arbetsamma.»

Menius svarar att han nu underkastar sig konsistorii dom.

Detta ödmjuka svar vinner dock ingen genklang. Laurelius avslutar i stället detta pinliga förhör med en uppmaning att han skall underkasta sig Gud och vår nådiga drottning och hennes milda dom.

Digitized by Google

Detta nu till drottningen överlämnade protokoll är förutom av Laurelius undertecknat av den förutnämnde Petrus Schomerus, som i Dorpat varit Menius' kollega och f. ö. själv en gång varit anklagad för bristande renlärighet på grund av astrologiska försyndelser, och vidare av några prästmän i Stockholm, bl. a. Jacob Pfeiff, präst i Tyska församlingen.

Man förstår, att resultatet av detta förhör icke befanns tillfredsställande. Någon större klarhet hade icke vunnits. Menius' försiktiga och ej så litet tvetydiga hållning bidrog icke att göra stämningen mot honom gynnsammare. Själv beklagar sig Menius över, att förhöret "letts hit och dit" och att han varken fått se, höra eller underskriva protokollet över förhöret.[1]

Detta var nu den 12 april 1645 och situationen för den anklagade var onekligen mörk. När man nu hade Menius i gott förvar och goda grunder att icke släppa honom, fick han tills vidare sitta där han satt, och inom fängelsets murar meditera över sina irrläror. Förgäves supplicerade han upprepade gånger till riksdrotset.[2] Den 5 juni klagar han över sina bekymmer för sina små moderlösa döttrar och han är nu tydligen alldeles uppriven och förtvivlad. Han bedyrar sin oskuld och ber om döden eller friheten. Den 20 juni författar han en inlaga till drottningen, vari han utförligt redogör för allt, som förevarit och på det enträgnaste ber, att alla akter i målet måtte bli offentligen tillgängliga.[3]

Först fram på högsommaren blev emellertid hans sak åter föremål för behandling, i det att ett i Stockholm församlat "Ministerium Ecclesiasticum" på Kungl. Maj:ts uppdrag anställde en förnyad granskning av den kätterska skriften, vilken resulterade i en den 15 juli daterad inlaga, betitlad *Errores præcipui in Consensu Hermetico-Mosaico Friderici Menii.*[4] Något egentligt nytt utöver de redan i prästerskapets förut nämnda skrivelse relaterade anklagelsepunkterna har man icke att andraga, men de voro ju också tillräck-

[1] Skrivelsen till drottningen 18 aug. 1645.
[2] Breven finnas som bilagor i skrivelsen till drottningen 18 aug. 1645.
[3] Denna inlaga omtalas i skrivelsen till drottningen 18 aug.
[4] Avskrift i UB., Palmsk. 106 (s. 949 ff.).

Digitized by Google

ligt graverande. Inlagan avslutas med ett påpekande, att vissa av dessa "errata" äro svåra försyndelser mot den ortodoxa tron, en del andra strida mot det rätta förnuftet, andra slutligen äro "otiosorum hominum figmenta et vanissima cæcæ mentis deliria".

Den 16 juli överlämnades denna skrivelse till Menius för besvarande. Då infann sig nämligen, enligt vad han själv berättar,[1] "Dominus Licentiatus" Schomerus, hans gamle Dorpatkollega, jämte en annan för Menius obekant prästman i fängelset och inledde besöket med att söka reta honom till vrede genom hårt tilltal, varom Menius' olycksbröder i fängelset kunde vittna. Då Menius nogsamt aktade sig, berättar han vidare, för att låta förleda sig till någon överilning och hellre ville skriftligen svara dem, hade Schomerus slutligen kommit fram med Ministerii Ecclesiastici skrivelse.

I denna skrivelse tillfrågas nu Menius, om han vill erkänna, allvarligen återkalla och ödmjukeligen avbedja sina villfarelser. Han tillhålles vidare att svara direkt på frågorna, emedan man icke kan godkänna de distinktioner och förklaringar han givit i sin bok och i sin skrivelse till K. Maj:t.

I sina erinringar till drottningen om processens förlopp[2] konstaterar Menius, att denna Ministerii Ecclesiastici skrivelse mycket skiljer sig från prästerskapets förut avgivna, dels genom en mildrad ton, dels också därigenom, att man tyst förbigår eller lindrar en del av de föregående anklagelserna. Under det att man sålunda tidigare förevitat honom kätteri i treenighetsläran, gällde anklagelserna nu blott själva hans sätt att uttrycka sig. Vidare påpekar han som anmärkningsvärt att man av honom icke önskade en förklaring över dessa uttryckssätt men blott ett allmänt återtagande och avbedjande, utan hänsyn till att han redan förut gjort avbön och revokation i fråga om både sina verkliga och skenbara fel.

Menius griper sig därför omedelbart an med författandet av en ny förklaring. Redan om några få dagar, den 20 juli, var denna "*Declaratio Frederici Menii*"[3] färdig att överlämnas till vederbö-

[1] I skrivelsen till drottningen 18 aug. 1645.
[2] Skrivelsen den 18 aug.
[3] Avskrift i UB., Palmsk. 106 (s. 956 ff.).

Digitized by Google

rande, oaktat förhållandena i fängelset tydligen icke voro mycket gynnsamma för litterär verksamhet. "Summo carceris squalore obrutus, tam Corpore quam animo non parum debilitatus, inter convictorum strepitus et fumos",[1] sådan var hans situation under författandet av denna ypperligt skrivna försvarsskrift.

Granskar man innehållet i densamma, finner man, att Menius i grund och botten icke gör de begärda medgivandena och att han genom sina försök att försvara vissa av sina älsklingsidéer icke just förbättrar situationen.

Särskilt betänklig är redan ingressen, vari han återigen hävdar, att han vill ha sin bok betraktad ej som ett teologiskt men som ett filosofiskt verk. Han säger sig ha gripit sig an med sitt arbete med desto större tillförsikt, som det av historiens vittnesbörd är tydligt, att Hermes Trismegistus levat före Moses — en under renässansen f. ö. icke alldeles ovanlig åsikt, trots att enstaka mera kritiska andar såsom t. ex. Casaubonus och G. J. Vossius redan börjat inse de hermetiska skrifternas relativt sena ålder och eklektiska karaktär. Han påstår sig till på köpet i en skrift, benämnd »De Gentis Amaliticæ origine & progressu», med de förträffligaste argument ur de gamles skrifter ha uppvisat, att Hermes varit de nordiska folkens fader (Borealium populorum parentem), något som ytterligare kommer att styrkas i den upplaga av Hermes' skrifter, som han har för avsikt att utge.

Han säger sig vidare icke förstå, varför man ej skulle få jämföra bibelns fysik med den hermetiska, vars förtjänster framför den peripatetiska fysiken han framhåller. Den hermetiska fysiken är icke som den peripatetiska blott spekulativ, utan den är en praktisk vetenskap, där allting med geometrisk precision kan uppenbart demonstreras.

Han ber alla läsare av sin bok att icke efter den bedöma hans trosbekännelse; oaktat däri finnas en del teologiska uttalanden, har han ej avsett att därmed framlägga sin oomkullrunkeliga tro eller göra sig till domare i de teologiska kontroverserna. Väl bör man i teologiska traktater avhålla sig från filosofiska bevisgrunder, något som däremot ej gäller i fråga om alla andra vetenskaper. I teologien tro vi helt enkelt och styrka vår tro med Skriftens utsagor. I filosofien utforska vi grunden, dock så, att vi icke därigenom anse oss ha nått full visshet utan så, att resultatet alltid förblir problematiskt, liksom något som antingen kan vara eller icke vara (sed ut semper maneat in dubio, tanquam res, quæ vel esse vel non esse possit). Ty vad som hör till tron faller icke under förnuftets domvärjo. »O att man alltid iakttoge detta», utbrister han, »så att man aldrig efter-

[1] Skrivelsen till drottningen den 18 aug.

Digitized by Google

forskade grunden i predikningar och teologiska traktater, ty den är en tvivelaktig sak, som hör de filosofiskt-kritiska skolorna till. Ty härigenom skulle Kristi kyrka befrias från många strider och icke splittras i olika partier.» I denna anda säger han sig ha skrivit sin bok, varom företalet vittnar, i vilket han beder om granskning, icke om spö och bojor.

Efter denna inledning, som åtföljes av några smickrande ord till drottningen, som ej velat döma honom ohörd utan hänskjutit hans sak till en sådan samling av lärde och vise män, ger han en förklaring av den innebörd, att han är beredvillig att erkänna, återkalla och avbedja sina villfarelser, varhelst dylika påvisas. Men så vitt han kan finna, bestå dessa i hans sätt att uttrycka sig och där han på detta vis vållat missförstånd skall han öppet erkänna det och framlägga, i rent teologisk formulering, sin verkliga tro. Endast efter denna vill han dömas. Om någon sedan vill öppna en filosofisk kontrovers mot honom, finnas i hans bok tillräckliga ämnen därtill. I fall några i hans filosofi insprängda teologiska yttranden blivit kvar, vilka här icke synas tillräckligt förklarade, må de betraktas såsom aldrig fällda eller såsom uppenbart falska. Här vill han emellertid blott uppehålla sig vid de framkastade anmärkningarna, vid vilkas bedömande endast må tas hänsyn till Den Hel. Skrift, de' tre ekumeniska Symbola, den Augsburgska bekännelsen och Upsala mötes beslut. Alla övriga mänskliga traditioner, hur värdefulla de än kunna vara, må hållas fjärran, varhelst de icke överensstämma härmed.

»Må ingen lägga mig till last», yttrar Menius vidare, »att jag icke svarar med det enda ordet: jag återkallar. Jag ber var och en besinna det tunga allvaret i denna sak, som gäller icke blott kroppen utan även själen. Ty huru kan man bekänna, vad man aldrig haft i sinnet?» Han tar Honom, som kan rannsaka alla hjärtan, till vittne, att han aldrig kommit på den tanken att förneka treenigheten eller Kristi sanna mänsklighet. Möjligen har han felat genom att använda något hittills inom kyrkan icke brukat ord, vilket han öppet och ärligt vill erkänna, men väl till märkandes, det gäller ett filosofiskt och ej ett teologiskt verk. Därför har han varken formellt eller reellt i detta fall begått något fel. »Icke desto mindre», tillfogar han här, »vill jag genast återkalla och avbedja, vad jag härutinnan kan hava syndat.» Och han lovar att framdeles avhålla sig från de påtalade uttryckssätten. Samtidigt har han den i hans situation beundransvärda djärvheten att slunga sina motståndare i ansiktet, att de i själva verket i fråga om treenigheten använt en av kyrkan fördömd formel. Han ber dem därför att icke strida om ord utan bevara trons enhet och draga i betänkande, vad ryktbarhet och ära väl Reverendum Consistorium kunde förvärva åt detta frejdade konungarike, om man fällde honom som kättare.

Digitized by Google

Första avdelningen i denna svarsskrift, som är en underlig blandning av förvånande frimodighet, av understucket hån och en tvungen ödmjukhet, avslutas av en med bibelcitat späckad bön till Gud, bakom vars högstämda ord man har svårt att icke skymta sarkasm och bitter ironi.[1]

Härefter besvarar han i nio punkter de framställda anklagelserna.

Rörande treenigheten vidhåller han, att han blott rört sig med ett inom den hermetiska filosofien gängse språkbruk. Då han emellertid funnit, att han härigenom väckt förargelse, gör han ödmjukt avbön och förklarar sig underskriva första artikeln i Confessio Augustana.

Den andra punkten rör frågan om Kristi person. Härvidlag säger han sig blott ha filosofiskt, med argument ur den hermetiska filosofien, velat demonstrera Luthers teologiska ståndpunkt. Om han genom sina uttryck råkat såra fromma själar, ber han att detta måtte förlåtas honom. Därefter avlägger han sin teologiska trosbekännelse i denna fråga, varvid han onekligen icke uttrycker sig på vedertaget och önskligt sätt, ehuru han till slut även här förklarar sig underskriva Augsburgska bekännelsen.

I sin skrift hade han betecknat Archeus eller världssjälen såsom verkande de dödas uppståndelse. Härmed säger han sig icke ha velat förminska Guds allmakt; Archeus var endast ett instrument i Guds hand. Hans *tro* är, att Gud ensam är den, som uppväcker de döda; men med vilka medel och huru skall man i teologien icke diskutera.

I fråga om den korrumperade bibeltexten säger sig Menius ha Luther på sin sida. Han besvär konsistoriet, att man icke skall lägga honom till last, vad andra fått göra ostraffat. Han förklarar frimodigt, att man på denna punkt, liksom även i fråga om Kristi natur, har tre utvägar att förfara med honom: antingen att man fördömer Luther tillsammans med honom eller ger honom fri tillsammans med denne, eller uppvisar, att han oriktigt citerat Luther. Dock vill han emellertid gärna nöja sig med den ortodoxa kyrkans mening, att textens renhet lämnar intet övrigt att önska i fråga om trosartiklarna, även om detta kan vara fallet beträffande sådant, som rör fysiken.

Nästa fråga gäller världens evighet. Här ger Menius en tämligen utförlig redogörelse för sina åsikter, varvid han erkänner sig obetänksamt ha använt uttrycket evighet i stället för i begynnelsen före all tid. För övrigt säger han sig, då han teologiskt talar om Skapelsen som en trosartikel,

[1] — concede mihi ne hisce offendar Joh. 16: 1. sed patienter feram me velut aurum probari in camino dejectionis, Syr. 2: 5, donec tuo præsidio custodiar per fidem ad salutem æternam. — — et quoniam homo sum, qui in multis impingit, Jac. 3: 2 me ex merâ gratia tua, etjam ab occultis absolve. — — dirige linguam et mentam meam — — — ad Nominis Tui gloriam.

Digitized by Google

hysa den *tron*, att Gud skapat allt av intet men på vad sätt och när hör icke till tron, som helt enkelt tror och icke efterforskar sättet.

I fråga om de återstående anklagelsepunkterna, dopet, änglarna, naturandarna och tillståndet före syndafallet följer Menius ungefär samma taktik och tar i realiteten icke tillbaka sina kätterska meningar.

Denna försvarsskrift bidrog icke att förbättra Menius' ovissa belägenhet. Inom kort voro de församlade prelaterna färdiga med en 47 kvartsidor stark skrift, "*Tergiversatio Meniana*",[1] å kollegernas vägnar undertecknad av Skarabiskopen Jonas Magni. Icke på en enda punkt tager man Menius förklaring för god. Han betecknas som ett växlande och ostadigt sinne, blottat på uppriktig ånger och i omilda, ofta hotfulla ordalag synas i tio avdelningar hans uttalanden i sömmarna. Det var ju f. ö. ganska naturligt, att man icke lät dupera sig av hans ofta motsägelsefulla förklaringar, och man finner, att Menius' avsikt vore tydlig och klar: han ville med sina villoläror vålla söndring och splittring inom kyrkan. Hans åsikter om treenigheten och Kristi människoblivande vore intet annat än arianism och photinianism och hans försvar vore endast undanflykter. Man betvivlar — och visserligen på goda grunder — att Menius bragt sitt förstånd under trons lydnad, bl. a. har han ju icke aktat för rov att i andligt högmod söka filosofiskt genomtränga uppståndelsens och dopets mysterier.

Även tillvitas honom nya grava villfarelser, som icke berörts i de föregående anklagelseakterna. Det har icke undgått denna lärda församling av skarpsinniga teologer, att Menius, tydligen för att icke lämna någon teologisk kardinalfråga obefläckad, även angripit läran om arvsynden. Han har nämligen, vilket styrkes med citat ur hans bok, velat härleda denna ur beskaffenheten av människans natur såsom sammansatt av en etherisk och en elementarisk del, varigenom han, i detta avseende liknande Zwingli, tydligen gjort Skaparen till arvsyndens upphovsman.

---

[1] *Tergiversationis Menianæ In negotio revocationis errorum Manifestatio. A Ministerio Holmiæ mense Julii 1645 Congregato, concepta ex frivolis exceptionibus, quas Menius impiis sui libri assertionibus prætexens animum prodit varium, inconstantem, & syncera poenitentia vacuum.* — Avskrifter i UB., Palmsk. 106, K. 70, och Nordin 1997; tr. hos Stiernman, a. a.

Digitized by Google

Överhuvud riktar man mot den anklagade en skarp tillvitelse, att han velat återinföra den skolastiska, ur den ortodoxa kyrkan bannlysta, sammanblandningen av uppenbarad och övernaturlig och naturlig kunskap, av nådens och naturens bok, eftersom dessa äro två fullkomligt åtskilda och sinsemellan oöverensstämmande slag av kunskap.

Som man kunde vänta, framkallar även hans ifrågasättande av Moses beroende av Hermes Trismegistus en våldsam indignation och Moses gudomligt inspirerade auktoritet erhåller ett långt och lärt försvar gentemot Hermes, "authorem dubii spiritus & incognitæ originis". Ävenledes beivras missbruket av Luthers och Paulini Gothi namn i Menii gudlösa skrift.

Någon förskoning är tydligen icke att vänta för Menius från detta håll. Med bistert nit förklaras, att hans försäkringar äro en hycklares och man tillämpar på honom Ordspråksbokens ord: "Lik en hund, som går åter till sina spyor, är en dåre, som på nytt begynner sitt oförnuft."

Efter att ha tagit alla omständigheter i betraktande förklara slutligen de samlade fäderna för det första, att Menius hädanefter är olämplig som lärare eller präst i ortodoxa församlingar, för det andra, att han ställes utanför den ortodoxa kyrkans gemenskap och ej erkännes för en verklig lem av densamma, förr än han i en kort, klar och öppen skrivelse visar en allvarlig ånger och förbinder sig till ett fredligt och oanstötligt liv. De beslagtagna exemplaren av hans skrift skola "renas genom eld". I övrigt överlämnas den anklagade i ödmjukhet åt Gud och Hennes Majestät.

Samtidigt riktas till Hennes Majestät en anhållan, att de andliga myndigheterna på varje ort må tillåtas utöva censur, innan böcker tryckas.

Härpå avslutas aktstycket med en högtidlig bön till Gud, "ut hunc Tuum parvum gregem benignissime tueri velis a violentibus ursis & callidis Vulpeculis, quæ vineam tuam apud nos demoliri & subruere cum intus tum foris laborant."

Förutom denna latinska skrift avgav det församlade prästerskapet ungefär samtidigt följande utlåtande till Kungl. Maj:t: *Vppå*

Digitized by Google

H. K. May:tz framstelte Spörzmål, på förefalne twist, Presterskapzens Vnderdånige resolution och swar. Stockholm 30 Julij åhr 1645.[1] Denna skrivelse sammanfattar innehållet i den föregående. Det är tydligt, heter det, att Menius "wrängier och miszbrukar Gudz ord, til at stadfesta sina galna meningar med, ganska dierfweliga, hwilket är förargeligit och bör ingalunda tilstädias i Gudz församling. Ty hwad ondt sådan twedregt jemwäl ock uti Ceremonier, åstadkommer, det måste nu de Engelske förfara med sin stora schada. Och aldrig är någon falsk lära så grof, at hon ju får anhangh. Besinne och nu dageliga hwad sådana twedrächt wti religionen vträttat hafwer i Tyszland." Slutligen upprepas den dom, prästerskapet för sin del beslutat fälla, varjämte man även uttalar sina önskemål om de världsliga myndigheternas utslag. "Och medan Riksens Rätt är, det ingen må fritt wistas i Riket, som med falsk religion är beladd, vtan at han steller sig rolig; hemställer Prästerschapet som här församlat är H. K. May:tt hwad honom kan wijdare till straff skäligen påläggias."

Aktstycket, som är undertecknat av bl. a. Jonas Magni och Strängnäsbiskopen Joh. Mathiæ, vilken som bekant själv var rätt suspekt i de ortodoxas ögon, avslutas med en önskan, "at Gudh wille wårt fädernesland för sådana religionsirringar nådeligen bewara, och H. May:tt wår Allernådigste drottningh med it longwarigt och roligit Regemente mildeligen welszigna".

Menius hade sålunda nu drabbats av kyrkans strängaste straff och blivit bannlyst och var därigenom enligt kyrkolagens bud utesluten från allt umgänge med andra människor, en utstött, med vilken ingen fick taga någon befattning.

Ännu den 18 augusti hade Menius icke fått del av dessa prästerliga skrivelser. Han erfor endast ryktesvis, att man icke funnit hans förklaringar tillfredsställande, men något ytterligare tillfälle att försvara sig erbjöds honom tydligen icke. Han författar därför, i sin orolighet och ovisshet, ytterligare en skrivelse[2] till "Regni huius Consistorii Assessores", daterad den 10 augusti. Häri säger

[1] Avskrift i UB., Palmsk. 106 (s. 939 ff.).
[2] RA., Acta Academica Dorpt-Pernau.

Digitized by Google

han sig av sin broder ha hört, att man ej godtagit hans förklaringar. Bönfallande och ödmjuk, gör han ej längre några försök att försvara sig utan betygar blott i bevekande ordalag sin uppriktighet och rättrogenhet.

Ehuru denna skrivelse synes tillfredsställa synnerligen höga anspråk på underkastelse, tog man dock ingen vidare notis om densamma och den olyckliga fången gör då ett nytt försök att hos drottningen utverka sin befrielse genom den här ofta citerade skrivelsen av den 18 augusti.

Inledningsvis framhåller han här, att då han nu avgivit en högtidlig bekännelse, det vore tid att processen avslutades. Under detta religionsmål hade man mera disputerat än talat till kyrkans uppbyggelse, utgivit falskt för sant och gjort svart till vitt och från hans sida påyrkat uttalanden, som redan gjorts.

Därefter ger han i 13 punkter en relation av processens förlopp och bifogar härtill åtskilliga aktstycken, som vi redan känna till. I sitt slutanförande uttalar han sin glädje över, att ärkebiskopen nu anlänt och själv skall kunna döma om det sätt, varpå han citerat honom i sin bok. Han framställer vidare en underdånig anhållan att få taga kännedom om rättegångsakterna och ber att man skall överväga hans skrivelser, då det skall befinnas, att han öppet erkänt och gjort avbön för de fel, han begått. Han framhåller, att det ej längre finnes något skäl att med rätt beröva honom friheten och att ytterligare plåga honom och hans olyckliga barn. Han vädjar till drottningen, till rikets mäktige och till generalkonsistoriet att icke tillåta, att hans anklagare även skola få vara hans domare. Han är beredd att finna sig i en rättfärdig dom och lovar att i allt uppföra sig så, att han snarare må anses värd att benådas än straffas.

Den unga Serenissima Regina hade måhända vid denna tid intressantare angelägenheter att ägna sig åt och Consistorium Generale hade sagt sitt ord — nog av, någon ljusning inträdde icke för den fängslade villoanden. Ett par veckor senare tillgriper han då sin tydligen sista utväg, att skriva till rikskanslern. I detta brev[1]

[1] UB., K. 80; tr. hos Stiernman, a. a.

Digitized by Google

daterat den 4 sept., som vi delvis förut gjort bekantskap med, säger han sig visserligen icke ha önskat något högre än att få nedlägga sina bekymmer inför hans Högvälborenhets fötter, men han hade hellre med tålmodighet velat bära sitt kors för att icke störa hans Högvälborenhet i hans sysslande med ting, rörande fosterlandets välfärd. Dock hade han tröstat sig med hoppet, att Hans Högvälborenhet efter lyckligt förrättat värv och vid sin återkomst skulle låna honom ett välvilligt öra. Väl visste han, att den höge adressaten för sina motståndare varit liksom en Herculesklubba och alltid för honom själv framhållits icke annorlunda än såsom en skräckbild, men icke desto mindre hade han längtat efter hans ankomst, emedan han kände Hans Högvälborenhets skarpa och oväldiga omdöme, vilket redan för många år sedan hade lockat honom till det svenska högkvarteret i Preussen. Som redan är nämnt, betygar han, att det är samma meningar, vilka dryftades under samtalen vid detta sammanträffande, som nu bragt honom i denna olycka. Han vill ej besvära rikskanslern med att upprepa vad som förevarit men besvär honom att ögna igenom rättegångsakterna, som finnas hos sekreteraren Nils Tungel. Han betvivlar icke, att rikskanslern därefter skall erinra sig det löfte, han en gång givit Menius' moder att taga honom och hans broder under sitt beskydd. Väl har han kanske felat, men han vill dömas ej av sina anklagare utan av rikskanslern. Resten av det långa brevet formar sig till ett vältaligt försvar för honom själv och bittra anklagelser mot hans vedersakare, som, ehuru han så långt möjligt gått dem till mötes i deras fordran på avbön, icke låtit sig tillfredsställa. Till slut anropar han Oxenstierna att förbarma sig över honom och hans olyckliga barn. Ehuru han under hela sitt liv haft att kämpa med elände, har han dock aldrig varit i en sorgligare belägenhet än nu. Ty förutom det, att han är plågad av sjukdom och själskval, har han ingen ro vid tanken på sina olyckliga döttrar, som leva i yttersta armod och icke veta, var de skola finna hägn och föda, för att nu icke tala om de farhågor, som blygseln och faderskärleken förbjuda honom att yppa.

Även denna bevekande bön förklingade ohörd.

Digitized by Google

Några andra skrivelser av den olycklige mannen från den närmast följande tiden känner jag icke. Troligt är, att han nu förlorat allt hopp att med de förklaringar han givit återvinna friheten. Den långa fängelsevistelsen böjer emellertid sakta men säkert även denna av naturen tydligen så kraftiga och spänstiga natur. Efter fem månaders ytterligare tålig väntan ha väktarna på Zions murar nått sitt mål och den jordiska rättvisan är tillfredsställd. Den ortodoxa trons slutliga seger bekräftas i Stockholms stads Tänkiebok, protokollet för den 4 febr. 1646, där följande står att läsa:

Åhr 1646 den 4 Februarii höltz rättegång. närwarande befallningsmannen sampt Borgmästare och Rådh. dereffter skickade Wälb. H. Ståthållaren den försmädareus Friderich Menii Skrifft vp i rätten, hwar vti han sina scripta, för huilcka han så länge hafwer fengslig suttit, revocerar, således lydandes:

Effter såsom Jag undertecknat bekenner mig hafwa skrifwit een book ben:d Consensus Hermetico-Mosaicus, uti hwilcken Jag mig hafwer förgrijpit emoot Gudz klara ord och den H. Trefaldighetz personer, såsom och med mera som sträfwar emoot den auszburgiske confession och åthskillige wår christeliga Troos articklar, sampt annat som uti samma book kan wara anfört; dy tyckes mig alt sådant illa wara, will och sådant revocerat, och otwungen till null och intet her medh giort hafwa; förobligerandes mig aldrig efter denna dagh, samma mitt scriptum, och alt hwad som der vti skrifwit står, att willia defendera, nu eller i framtiden, och detta uthlofwar Jag wid min Siäl och saligheets part fast och stadigt att wilia hålla och effterkomma. Till wiszare stadfästelse hafwer Jag detta skrifwit, underskrifwit och bekrefftat. Actum Stockholm den 27 Januarii 1646.

Fredericus Menius.[1]

Några vidare domstolsakter finnas icke och det är tydligt, att Menius efter denna fullständiga revokation äntligen återfått friheten.

Det dröjer emellertid icke länge, innan han hämtat sig efter den långvariga fängelsevistelsen och samlat krafter till nya ansträngningar. Den 29 april 1646 inlämnar han till kungl. sekreteraren Johan Månsson en utförlig "*Warhaffter eigentliger Bericht Von*

[1] Avskrifter härav i UB., Palmsk. 106 och K. 70.

Digitized by Google

denn Liefländischen Historischen Wercken, welche ich endsbenanter von Anno 1621, bis 1636 unter handen gehabt".[1] Häri ger han en redogörelse för sin verksamhet som historieskrivare och för de vidriga öden, som gjort att hovrätten i Dorpt 1637 konfiskerat hans böcker och manuskript, av vilka han dock för sin näring är beroende.

En vecka senare, den 6 maj, vänder han sig till drottningen med en skrivelse, vari han tackar för sin frigivning och erbjuder sina tjänster. Han åberopar den nyss nämnda redogörelsen och anhåller att ånyo bli hedrad med uppdraget att skriva den liflandska historien. Han lovar att i sådant fall på 3 år leverera hela verket färdigt i 4 tomer, vilkas innehåll specificeras. Och emedan han önskar att fullgöra ett sådant verk "gantz, perfect, absolut vndt ohne Thadel" anhåller han om ett par skrivare och en geografisk ritare, dessutom om ett gott underhåll och tillgång till nödiga handlingar.

Samtidigt erinrar han om en del övriga verk, som han redan har utgivit, och hemställer till drottningen att befordra dem till trycket i en samlad upplaga, då han förut blott låtit trycka dem i upplagor på 50 exemplar, vilka nu äro slutsålda.

Slutligen omnämner han ytterligare några tryckfärdiga arbeten, varibland märkes ett med titeln Genealogia Amalorum, vari drottningens stamträd härledes från Theodorik den store, och ett annat, kallat Metallurgia Suedica.

Kungl. Maj:t reflekterade emellertid icke på hans erbjudande av sina tjänster som liflandsk historiograf och hans vetenskapliga bana var tydligen för alltid stäckt.

Om de återstående åren av den mångprövade mannens liv har jag icke lyckats finna några säkra underrättelser. Sommelius[2] återger — med en så vitt jag kunnat utröna mycket berättigad reservation[3] — några tidigare författares uppgift, att Menius till slut fått

[1] UB., Palmsk. 353.

[2] A. a. s. 188.

[3] Menius förekommer icke i de tjänsteförteckningar, som meddelas i J. A. Almquist: *Bergskollegium och bergslagsstaterna*. (Medd. fr. sv. riksark. N. F. II: 3).

Digitized by Google

någon syssla vid kopparbergslagen, varvid hans alkemistiska intressen och kunskaper, vilka åtminstone delvis voro roten och upphovet till hans olycka, kommo honom väl till pass. Eller, som Sommelius uttrycker det: Qua vero scientia in explicandis fidei dogmatibus misere abusus est, hujus, nempe Chemicæ, peritiæ debuit, ut sustentare vitam posset, cupreorum in Suecia montium constitutus Præfectus.

I september 1659 skall Menius ha slutat sitt växlingsrika liv,[1] var och under vilka omständigheter vet man icke.[2]

*

Samma oblida öde, som vilar över denne mans liv, har också drabbat hans litterära livsverk. En del av hans böcker äro bevarade i bibliotekens gömmor men torde i allmänhet vara ytterligt sällsynta och ingen lär heller fråga efter dem. De äldre liflandska historieskrivarna, Gadebusch o. a., vilka f. ö. icke synas känna annat än hörsägner om Menius' liv, ha icke någon synnerlig veneration för hans historiska arbeten. Hans otryckta manuskript, vilka han till största delen medfört till Sverige, synas alla ha förkommit.

I vad mån kvaliteten av Menius' vetenskapliga produktion kan göra detta öde rättvist, står utom min förmåga att bedöma och det torde väl heller aldrig bli möjligt att göra honom full rättvisa, då de flesta av hans arbeten äro förlorade. Ett skall man emellertid icke kunna bestrida: hans utomordentliga arbetskraft och hans universella vetenskapliga intresse.

Att döma efter förteckningen på hans tryckta och otryckta arbeten är nämligen Menius en av de mest produktiva författare, vår lärdomshistoria har att uppvisa. En handskriven katalog över hans litterära bagage intill 1635, som finnes å Uppsala universitetsbibliotek,[3] tydligen en avskrift av en av honom själv tryckt för-

[1] Sommelius, a. a. s. 188.

[2] Så långt man kan döma av bevarade papper i Tyska kyrkans arkiv i Stockholm, tycks han ej ha dött där. Därpå tyder även, att någon bouppteckning efter honom ej finns i Stockholms rådhusarkiv.

[3] UB., Nordin 1997: Catalogus Lucubrationum Friderici Menij.

Digitized by Google

teckning i ett 1635 i Dorpt utgivet arbete: Syntagma de origine Livonorum, vilket ej varit mig tillgängligt, upptager 9 skrifter tryckta åren 1620—1635. Men som under samma tid författade och till tryckning avsedda verk uppräknar han 21 nummer in 8:vo, 13 in 4:to och 12 in folio. Liflands historia är jämförelsevis starkast representerad i denna förteckning, men ett flertal verk handla om Skandinaviens historia, bl. a. ett i 4 vol. F. ö. finner man arbeten i allmän historia, rysk historia, etnografi och religionshistoria, juridik och statskunskap. Vid sidan härav har Menius haft tid att författa skrifter av religiöst innehåll, stridsskrifter mot papister och jesuiter, ett kompendium i den paracelsiska filosofien o. s. v. Och ett flertal av dessa verk äro skrivna på två eller flera språk, tyska och latin, ryska, tyska och latin, svenska, tyska och latin o. s. v. Även om man ifråga om manuskripten kan ställa sig skeptisk och spörja sig, huruvida icke en stor del av dem blott voro färdiga i författarens fantasi, så torde i varje fall uppgifterna icke få anses vara alltför överdrivna, då åtskilliga av dem förekomma i en förteckning på till Sverige medförda manuskript, som han 1646 inlämnat till kungl. sekreteraren Månsson och det säkerligen icke i hans dåvarande situation var rådligt att fara fram med alltför överdrivna uppgifter. Uppgifterna om hans tryckta böcker kunna i allmänhet kontrolleras; Schefferus upptar t. o. m. en skrift, som saknas i Menius' katalog.

*

Denna redogörelse för de omständigheter i Menius' liv, om vilka jag kunnat skaffa mig någon kännedom, må avslutas med några ord om en hans litterära insats, som gör honom förtjänt av litteraturhistoriens intresse och tacksamhet.

Som jag redan sagt, var Menius en på sin tid berömd latinsk skald och hade t. o. m. belönats med titeln Poeta Laureatus Cæsareus. Denna del av hans produktion känner jag icke till, men den har av auktoriteter fått ett gott vitsord. I våra svenska bibliotek tycks nämligen icke ha bevarats något exemplar av de *Poemata artificiosa varij generis,* som han enligt den nyssnämda katalogen

Digitized by Google

utgav i Leipzig 1620. Hans intresse för latinsk poesi sträckte sig även till andra författares produktion på detta område; bland de outgivna manuskripten finnes nämligen ett arbete, betitlat *Apollo Scythicus, seu variorum poematum in Livonia natorum fasciculus*. Men att närmare orda om dessa latinska poesier och ge dem deras plats i renässansens humanistiska diktning är en uppgift, som måste överlåtas på den lycklige man, som en gång skall ha mod och kunskap tillräckligt att på allvar ta i tu med denna förbisedda och dock så rika litteratur.

Som poet på sitt modersmål var Menius däremot ej lika lycklig. Hans tyska dikter äro förskräckliga, men det må till hans ursäkt sägas, att den samtida tyska poesien till stor del är lika oläsbar och i språkligt hänseende barbarisk.

Samma språkliga barbarism utmärker också ett verk, varigenom Menius likvisst namnlös dock med heder gått till eftervärlden. Som numro 2 i den flera gånger citerade katalogen upptages nämligen: *Englische Comoedien 2 Theil. Altenburg in Verlegung Gottfried Groszen Buchhändler zu Leipzig A:o 1620 in 8:vo.*

Om uppgifternas autenticitet kan icke råda något tvivel, isynnerhet som ett dylikt arbete näppeligen vid denna tid kunde anses av någon så särdeles betydelse. Och med detta arbete kan icke avses något annat än de Englische Comoedien undt Tragoedien, som anonymt utgåvos i två delar, den första 1620, den andra 1630 och som bekant äro det viktigaste litterära dokumentet för bedömandet av det inflytande, som den elisabethanska dramatiken utövat på den tyska.

En genomgång av Draudius' Bibliotheca Classica, utgivet 1625, som torde vara det viktigaste bibliografiska hjälpmedlet rörande denna tids tyska litteratur, ger ävenledes vid handen, att någon annan liknande samling, med vilken denna kunde förväxlas, vid denna tid icke utkommit.

Först och främst ger nu bokkatalogens uppgift ett par bibliografiska notiser av intresse. Englische Comoedien und Tragoedien äro utgivna utan någon upplysning om tryckort och förläggare. Man får nu veta, att boken trycktes, ej i Leipzig, som Draudius

Digitized by Google

lättförklarligt nog uppger, utan i Altenburg, och att förläggaren var bokhandlaren Gottfried Grosz i Leipzig.

Emellertid ställer katalogens uppgift också ett litet problem. Man får nämligen av densamma den uppfattningen, att samlingens bägge delar utgåvos 1620. En svag möjlighet kan ju finnas, att så verkligen är förhållandet; förordet till den första delen utlovar nämligen en snar fortsättning. Häremot talar emellertid, att den andra delen av komedierna, vilken 1630 utgavs under titeln Liebeskampf, på titelsidan har en uppgift, att dessa skådespel nu för första gången utkommo. Det sannolikaste är, att Menius här icke varit så noga som bibliograf; liksom han slarvat med titeln har han också slarvat med årtalen.

Dock kan man häremot invända: år 1630 var Menius professor i Dorpat, långt ifrån Leipzig, och hade andra och viktigare saker förhanden. Det visar sig dock, att hans gamla dramatiska intressen leva kvar hos honom: i manuskriptförteckningen upptar han bl. a. ett arbete som visar detta: *Der grosze Liefländiche Tummelplatz: Worinnen deroselben Einwohner, Aufzug, Comoedia, Gerichte, Contrefait gleichsam lebendig gezeiget wird.* De engelska komedierna hade tydligen blivit en publiksucces; Brunet omtalar en f. ö. okänd ny upplaga av första delen från 1624; Grosz hade ånyo vänt sig till Menius, som tydligen icke hade några svårigheter att fermt effektuera beställningen av den nya serien komedier och tragedier.

Forskarna på detta gebit ha mycket sysslat med frågan, hur utgivaren av dessa komedier handskats med de okända engelska förebilderna och i vad mån han är mer eller mindre självständig i förhållande till de av de engelska komedianterna spelade dramerna, om han blott är utgivare eller själv i någon mån satt sin prägel på arbetet. Härom har jag ingen möjlighet att yttra mig; en sak vill jag dock påpeka. Som jag redan nämnt var Menius pomrare, och härpå beror väl den av tyska filologer påpekade omständigheten, att språket i komedierna är platt-tyskt färgat.

Ännu en fråga uppställer sig i fråga om tillkomsten av denna samling. Hade Menius själv varit skådespelare, innan han inträder på sin för oss bekanta bana, eller var han blott en intresserad

Digitized by Google

utomstående? Det är icke utan, att jag håller det förra alternativet för det sannolikaste. Från vår svenska litteraturhistoria, liksom från andra länders, är det ju oss välbekant, att renässansens skådespelartrupper ofta rekryterades genom studenter och troligt är, att Menius hörde, under någon tidig period av sin växlingsrika bana, till de inhemska tyska hjälptrupper, som de engelska komedianterna under sina färder genom Tyskland anställde. För denna gissning har jag emellertid ännu inga faktiska bevis; jag vill blott anföra en liten omständighet, som ser ut som en tanke. I sin stora försvarsskrift mot teologernas anklagelser åberopar Menius bl. a. till sitt försvar ett teologiskt uttalande av kurfursten Johan Sigismund av Brandenburg. Detta är ju i och för sig ganska egendomligt, då det ju i detta fall hade legat närmare till hands att åberopa någon teolog av facket. Men denna förtrogenhet med Johan Sigismunds teologiska åskådning har möjligen sin förklaring. Det är nämligen bekant, att dennes dramatiska intressen icke voro mindre än hans teologiska och att han åtminstone året 1619 hade i sin tjänst en engelsk komedianttrupp, som i Königsberg och på andra ställen uppförde skådespel för honom. Det *kan* då vara en möjlighet, att Menius befann sig bland dessa komedianter och att det är den omständigheten vi ha att tacka, att dessa viktiga dokument till den europeiska dramatikens historia bevarats åt eftervärlden.

CATALOGUS LUCUBRATIONUM FRIDERICI MENIJ.[1]

I.

IAM EDITARUM.

1. Poemata artificiosa varij generis. Lipsiæ apud Gotfridum Grossen A:o 1620. in 8:vo.

[1] UB, Nordin 1997. Enligt F. K. Gadebusch, *Livländische Bibliothek* II, Riga 1777, s. 248 ff., vill det synas, som om denna katalog utgjort ett appendix

Digitized by Google

2. Englische Comoedien 2 Theil. Altenburg in Verlegung Gottfried Groszen Buchhändlers zu Leipzig. A:o 1620. in 8:vo.

3. Syntagma Historico-Politico-Juridicum de ritibus funebribus omnium gentium ibid: apud eundem. a:o eodem in 8:vo,

4. Intrada, oder Vortrab der groszen Universal Liefflandischen Historischer Geschichten Beschreibung. Worinnen kürtzlich angedeutet wird, was einjeder in folgender Liefländischen Chronick zu erwarten. Riga bey Gerhard Schröder A:o 1630 in 4:to.

5. Relatio von Inauguration der Universität zu Dorpat geschehen d. 15 Octobr. A:o 1632 gedruckt zu Dorept bey Iacob Becker in 4:o.

6. Proba der Letzten Zeit von der groszen Verfolgung, Restaurirung des Wahren Gottes-dienstes, Vntergang des Pabstuhmbs, und Zukunfft des Jüngsten Tages; darinnen ex fundamento Historico erkläret wird, Ob und wie M: Joh: Dolingius in seiner Predigt vom Vntergange des Weltlichen Pabstthums sein Fall und Zerstörung zu erwarten habe etc: Dorpt bey Iacob Beckerns a:o 1633 in 4:to.

7. Historischer Prodromus des Lieff-ländischen Rechtes und Regiments von Anfang der Provintz, Erfindunge, als auff I: K: M: von Schweden Gustavi M: Todt. aus wahrhafften und glaubwürdigen actis et actitatis verfertiget etc. Dorpat bey Iacob Beckern Anno 1633 in 4:to.

8. Diatribe Critica de Maris Balthici nominibus et ostijs; ubi contra Novatores nonnullos vetus Ptolemæi Sententia defenditur, et rectius explicatur Terpati apud Jacobum Pistorium A:o 1634 in 4:to.

9. Syntagma de origine Livonorum Dorpati A:o 1635. in Octavo.

II.

ADHUC EDENDARUM IN OCTAVO.

1. Nova & exactissima introductio ad studium Geographicum: ubi Veterum errores denudantur ambigua explicantur, & omissis anfractibus & ambagibus, compendiosa ad hauriendam nobilem illam scientiam, via demonstratur.

2. Prælectiones Criticæ in Compendium Sleidani de IV. Monarchijs, ubi multa rectius explicantur, & ponderatis diversis Bodini et Sleidani Sententijs vera de Monarchijs doctrina aperitur.

3. Compendium breve et exactissimum totius Philosophiæ Paracelsicæ.

---

till det som n:r 9 upptagna verket Syntagma de origine Livonorum, som torde vara utomordentligt sällsynt. Gadebusch meddelar titlarna på de tryckta arbetena.

Digitized by Google

4. Variæ lectiones historicæ. ubi multi tam veterum, qvam recentium loci dubij explicantur erronei vero reducuntur.

5. Apotheosis Romana Numæ Papistica, ubi ex gentilium historiarum antiqvitatibus demonstratur, omnem Sanctorum hominum cultum ab Ethnicis esse mutuatum. Deutsch und Latein.

6. Numa Pontifex Romanus. i. e. genuina Flaminum Romanensium ex gentili Numæ Pompilij constitutione ordinis demonstratio historica. Deutsch und Latein.

7. Johannis P: P: puerperium, multo qvam ante hac luculentius ex Pontificijs Scriptoribus demonstratum, Deutsch und Latein mit Kupffer-Stücken.

8. Notæ in declamationem Jesuitæ Romani in Rigenses et reliquos Livonos, Satyricam: Ex qva colligere possunt Livoni qvid a Pontificijs sibi sit expectandum.

9. Dialogi pro juventute Scholastica, de mutationibus Provinciæ Livoniæ, ad mandatum Magistratus Latine, Græce, Germanice, Esthonice et Lettice adornati.

10. De generatione hominis, tractatus compendiosus festivus et utilis. Deutsch und Latein.

11. Apollo Scyticus, seu variorum poematum in Livonia natorum fasciculus.

12. Prælectiones in Melpomenem Herodoti, qvo libro verus ille Monarcha et Parens, magnam Scytiæ partem, Pontum Scil. Bythiniam, Tartariam, Moscoviam, Podoliam usque ad Livonos & Borussos descripsisse, ex collatione illorum, qvibus in describenda Moscovia ex ipsis Russorum annalibus Baro Herbersteinius et Petrus Petræjus utuntur clarissime monstratur.

13. Declamatio mire festiva de Jesuitarum technis.

14. Palestra variarum opinionum de Insula Thule: ubi non tantum verus illius situs demonstratur, sed multi quoque veterum et recentium de illa errores refutantur, inserta amicabili & placida contra Clar: Dom: Pontanum Historicum Danum velitatione.

15. Die Offenbahrung Johannis, auff eine sonderliche art und kunstliche manier, mit Text und Glossen in einer continuirlichen Rede also zusammen gesetzt, dasz Sie, wie schwer sie auch sonsten ist, von den allereinfältigsten leichtlich kan verstanden werden.

16. Obstetrix Gothica, seu Spongia labecula Antichristiana, qvam Bartholomæus Anglicus, Johannes Magnus et alij fortissimæ Sveco-Gothorum genti intulerunt, cum illos a Magogo prognatos proderent. Refutatis omnibus, quæ a parte adversa producta sunt, vel produci possent.

17. Clavis Chronologiæ Scandinavicæ, ubi nonsolum vera causa de-

Digitized by Google

monstratur, cur plerique universalis Chronologiæ indices eam omittant et respuant: verum etiam modus demonstratur, imo Specimen editur, quomodo ex Herodoto & alijs exactissime, et ad miraculum usque restitui posset.

18. Mercurius Scythicus i. e. Historica & Geographica demonstratio, novi cujusdam loci, qvo mediante nonsolum ex Persia et India, verum etiam ex omnibus IV Orbis angulis, mercimonia per utramque Russiam in Livoniam advehi, indeque rursus transportari possunt, imo illa nova negociatio incorruptum foedus inter tres Potentissimos Sveciæ, Poloniæ, et Moscoviæ Monarchas stabilire, ansamque præbere oportunissimam potest ut barbaries Moscovitarum extirpetur, Tartarique subigentur et via terrestris in Orientem præparetur. Opusculum non nisi Proceribus Regni secreto communicandum; illisque si placet, septem lingvis publicandum. mit Kupfer Stücken.

19. Apotelesma Historicum de Livonorum Christianismo. Opusculum plane jucundum, & svavissimis antiquitatum arcanis conspersum.

20. Comitiva Palladica, seu Politico-Historicus discursus de Comitum Palatinorum Ortu, progressu, Statu, Dignitate, immunitate, et officio: ubi demonstratur, non tantum liberum esse Regno Sveciæ, sed honestum qvoque imo imprimis necessarium et utile, ut ejusmodi dignitas ibidem instituatur.

21. Chronologiæ Livonicæ compendium exactissimum, deutsch und Lateinsch in Chronologischen Tabulis verfasset.

II. IN QUARTO.

1. Tabulæ exactissimæ in artem historicam, nunqvam eo modo, et tantæ perfectitudinis visæ, cum Scholijs Criticis, qvibus tam veterum qvam recentium errores deteguntur et enodantur.

2. Die Liefländische und Rigische Wahrheit, dasz ist, Offenbahrer Beweis, dasz dhl. Lunqvitius in seinen LorbeerKrantz von den Liefländischen und Rigischen Händeln nicht recht geschrieben, sampt gründliche erklährung des Krieges Anno 625 bisz 29.

3. Erklährung eines brieffes, so König Stephanus an den Römischen Papst geschrieben, daraus Liefflandt, voraus Riga und Dorpat zu ersehen, was massen ihrer im besten gedacht und was Sie vor den Papisten und Jesuiten zu erwarten.

4. Die Wahrhaffte Ursachen, und gantzer Procesz der Polnischen und Schwedischen Krieges. Woraus mannigl. zu ersehen, dasz er in seinen præjudicijs biszhero sehr gefehlet, Alles aus denen Archivis, und wahren Uhrkunden, woraus den Schrifften, so König Ericus mit Sigismundo Augusto gewechselt.

Digitized by Google

5. Commentarius über den alten Liefländischen Ritterproces. Welchen für mehr den 80 Jahren Dionysius Fabri drucken laszen.

6. Liefländische Oeconomia oder Hauszbuch. sind schon 6. bogen gedruckt. mit figuren.

7. Österreichscher Kehr aus.

8. Der grosze Liefländischer Tummelplatz: Worinnen deroselben Einwohner (α) Auffzug. β) Comoedia. γ) Gerichte. δ) Contrafait gleichsahm lebendig gezeiget wird.

9. Deutsche Krieges-Brille d. i. Wahrhafftiger beweisz, dasz aller deren Opinion falsch sey, so da meynen, dasz der jetzige Teutsche Kayser-Krieg aus dem Böhmischen wesen ursprünglich herrühre, und dasz nur die Execution auff die Rebellen angesehen. Worinnen aus Wahrhafftigen Scribenten, mittelst einer continuirenden relation dargethan wirdt, dasz er wahrhafftig ein Religions-Krieg, welcher allein der Jesuiten generalitæt und die Ostereichische Monarchie betrifft. Welcher zwar noch für den Jesuiten, alsbald mit Hussen Reformation angefangen. Hernacher aber zu Lutheri Zeit und etwas hernach von den Jesuiten reassumiret. Endlich aber durch das mittel der Böhmischen Unruhe gantz verfertiget, und ins werck gerichtet worden.

10. Occasio Sarmatica, eine gar künstliche und lustige erklährung des Polnischen Zaszryns mit drey Kupfern.

11. Das Leben und die Thaten Wyperti Graffen zu Greitz, von welchen der Edle Stamm der Rantzawen entspringet, schon für 450. Jahre einem alten München beschrieben itzo aber mit ettlichen nothwendigen Historischen Chorographischen und Genealogischen erklährungen verbessert.

12. Prodromus der groszen Liefländischen Adel Chroniken, in welchen dhl. Tiesenhausen und derer von Yxkul ankunft, Wapen und Genealogia recht erkläret wirdt.

13. Mysteriographia Livonica oder Historische erzehlung von den Wunderzeichen, so anfangs dieser Provintz, erfindungen an Menschen, Vieh, Sonn, Mondt und Sternen der höchste Gott hat sehen lassen, sampt gründliche auslegung und erklährung, was selbige bedeutet, und kurtz darauff effectuiret haben.

III. IN FOLIO.

1. Commentarius Criticus et luculentus in rerum Scandinavicarum Scriptores, Saxonem scilicet Crantzium & magnos Fratres Johannem & Olaum. mit Kupfferstücken.

Digitized by Google

2. Corpus Iuris Publici, so wie er im Prodromo deliniret worden.

3. Genealogia Harlungerorum Amalogothica ex qva Regiæ stirpes, tam qvæ cum Margaretha in Dania desijt, qvam qvæ adhuc una cum pluribus, Ingermania et Suecia, Principum Comitum, Baronum et Nobilium familijs in Suecia & Polonia durant. Mit beygelegten Tabulis Genealogicis in Kupffern.

4. Historiæ Livonicæ Tomus I. ejusdem Provinciæ Choro- et Topographiam pragmaticam, Politicam et Ecclesiasticam descriptionem continens. mit Kupfferstücken Deutsch und Latein.

5. Historiæ Livonicæ Tomus II. ejusdem Provinciæ Chronologiam, ab initio huc usque relationem exhibens, deutsch und Latein mit Kupfferstücken.

6. Historiæ Livonicæ Tomus III. Worinnen alle Adelgeschlechter sampt deren Wapen und StammRegistern erzehlet wird, deutsch mit Kupfferstücken.

7. Historiæ Scandinavicæ Tomus I. Qvatuor illius Peninsulæ Regnorum Geographiam complectens. Deutsch-Schwedisch und Latein mit Kupfferstücken.

8. Historiæ Scandinavicæ Tom: II. omnium illius Gentium, utpote Gothorum, Gepidarum, Hunnorum, Svitzerorum, Longobardorum, Nortmannorum originem, emigrationes Bella et interitum recensens eodem modo.

9. Historiæ Scandinavicæ Tomus III. illius Peninsulæ Provinciarum Reges, eorumque res gestas secundum certam annorum seriem a primo initio, usque ad modernorum in Svecia et Dania, Stemmatum initium enumerans eodem modo.

10. Historiæ Scandinavicæ Tomus IV. ab initio stemmatum Oldenburgici in Dania et Folchungici in Svecia huc usque Regum nomina et gesta dilucidissime explicans eodem modo.

11. Historia Prophetica continens omnium Ethnicorum, Judeorum Turcarum, et Christianorum Vaticinia eodem modo. Opus pulcherrimum & jucundum.

12. Historia Moscovitica plane nova et emendata, ubi non tantum illius amplissimi Regni Chorographia ex Herodoto, et Chronologia ex Græcorum Imperatorum annalibus restituitur: Sed multa qvoqve, qvæ ad illius Gentis originem et acta, qvæ alibi desunt, supplentur. Lateinsch Teutsch und Ruszisch, mit Kupfferstücken.

Digitized by Google

RYDBERGS ROMANFRAGMENT "BENONI STRAND" OCH FEMTITALSLIBERALISMEN

AV

VICTOR SVANBERG

Av den ofullbordade romanen Benoni Strand har Warburg tryckt ett fragment, kapitlen 1—4, och den redigaste planen.[1] Jämte originalen till dessa finnas i Kungl. bibliotekets handskriftssamling en variant av början och fyra utkast innehållande exposéer över hela romanen eller delar av den.

Dateringsproblemet löser jag på följande sätt.

Renskriftstilen i det yngsta fragmentet är otvivelaktigt äldre än 1860-talet. Om romanens tryckfärdiga inledning varit senare än sommaren 1857, skulle titelbladet säkerligen ej fått sakna den rekommendation, som pryder Siste athenaren och handskriften till Pierino Corsi: "förf. till Fribytaren på Östersjön". I brev från 1855 till decenniets slut har Rydberg hållit sin förre lärjunge Rudolf Ström à jour med sina större litterära planer. Det vore egendomligt, om han glömt just Benoni Strand, vari han med kärleksfull omsorg utarbetat en pojkes historia.

Vad man känner av Rydbergs produktion från femtitalets sista år, är av annan art: historiska romaner och förarbeten till kulturhistoriskt författarskap. De vandrande djeknarne (1856) är hans sista samtidsskildring, bortsett från reseskisser och personliga minnen. Det är möjligt, att Benoni Strand då ännu sysselsatte honom. Två år längre tillbaka väntar den tomma platsen för en större

[1] V. Rydberg, *Skrifter* VIII (1898), sid. 147—189; K. Warburg, *Viktor Rydberg* (1900) I, sid. 356.

Digitized by Google

tendensroman, omtalad såsom varande under arbete av brodern Carl 6 juli 1854 och av vännen Liberg 26 juli s. å. Liberg skriver: "Du lycklige, som efter hvad jag hört håller på med en stor tendensroman. Åh, jag är viss, att om du rätt lägger in all din förmåga derpå, skall den romanen göra dig ett frejdadt namn" (Warburg I s. 163—65).

Warburg har föreslagit att placera Benoni Strand här. Men han ifrågasätter också dess identitet med den försvunna romanen "Brott och vedergällning". Av detta opus hade första delen 1851 skickats till Hierta, som antagit det till följetong i Aftonbladet, och Carl Rydberg hade läst även andra delen (av fyra). Om romanen inte gömmer sig under annat namn i någon landsortstidning, torde den ha gått förlorad för sin författare liksom för eftervärlden.[1] Detta tvingas man att anta, även om Benoni tänkes vara en bearbetning. Varför skulle han annars behövt börja på nytt med utkast, av vilka ett, som representerar ett tidigt stadium i intrig och namngivning, leder handlingen fram till år 1852?

Man har således alls ingen skyldighet att tro, att Rydberg stuvat om "Brott och vedergällning" till "Benoni Strand". Den äldre romanen var utan tvivel liksom "Vampyren" en vårdslös improvisation, skriven — såsom brodern uppger — för att skaffa respengar till Uppsala.[2] De noggranna förstudierna till Benoni vittna däremot om ett verk, varpå författaren lagt in "all sin förmåga", för att använda Libergs uttryck. Med risk att allt för mycket pressa uttrycken kan man sammanställa vännens förhoppning om ett frejdat namn åt författaren med det faktum, att namnet Victor Rydberg verkligen står att läsa på första sidan av det största fragmentet — ett nytt och djärvt steg utöver hans tidigare signaturstadium.

Om man slutligen överväger det enda vi känna av den äldre romanen, nämligen själva titeln — "Brott och vedergällning" — så finner man, att den passar på den yngre, endast om vedergällning

[1] Någon följetong med detta namn har jag inte kunnat finna i UUB:s bestånd av svenska tidningar från början av 1850-talet

[2] Warburg I, sid. 135 o. 100.

Digitized by Google

får fattas i kristet ironisk betydelse. Ty Benoni löser intrigens knut genom att gifta sig med sin kusin och så komma i besittning av sitt arv, som han kunnat på rättslig väg kräva av farbrodern, romanens avslöjade skurk. Det är troligt, att i romanen av 1851 utövats en på helt annat sätt raffinerad hämnd — någonting i stil med den jämnåriga "Positivspelarnes" upplösning, där boven torteras med eld och gift.

Då Warburg alternativt föreslagit Benonis placering på detta tidiga datum, så sammanhänger det med att han betonar dess karaktär av sensationell brottmålsroman. Han synes också anse, att den äventyrliga intrigen svär mot den Dickensliknande realistiska samhällssatiren. Det kan erkännas, om man blott gör klart för sig, att båda dessa element och deras inbördes spänning finnas även hos Dickens. Man måste komma ihåg, att den samtida kritik och publik, som fann Dickens naturlig och måttfull, inte kunde jämföra honom med en senare högt uppdriven naturalistisk konst, utan tog sin tillflykt till honom från den franska fabriksromanens och Bulwers dubbelt rafflande effekter. Även en modern läsare, som kommer från ett studium av Sue, frestas att kalla hans engelske medtävlare subtil. På oss verka Oliver Twists motiv romaneska och dess psykologi grov. Men tag till jämförelse Sue's "Martin, l'enfant trouvé", som på samma sätt kontrasterar samhällets sedefördärv mot ett lidande barns oskuld. Dess hjälte är en gosse, som bevarar sin själs renhet, ehuru han uppfödes i djuriskt tillstånd på tu man hand med en drinkare och därefter råkar i händerna på en cirkusdirektris, som ömsom torterar och förför sina späda offer o. s. v.

Gradskillnaden mellan Sue och Dickens är en god mätare på vidden av klyftan mellan Positivspelarne och Benoni Strand. Båda romanerna blanda samhällskritik och spännande intrig. Men den enas skärande toner — slutscenen har nyss antytts — äro i den andra så märkbart dämpade, att jag vågar uppföra denna olikhet såsom skäl att datera Benoni Strand till en senare tidpunkt än Positivspelarnes tillkomstår.

Min analys av romanen utgår från denna förutsättning, men

Digitized by Google

jag hoppas, att dess resultat skall bestyrka detta inre kriterium på dateringens riktighet.

Jag skall försöka visa, att den förutsatta förändringen i Rydbergs romanstil mellan åren 1851 och 1854 kan ses såsom utslag av en allmän strömning, som går genom tidens idéer eller stämningar och bildar epok både politiskt och litterärt.

* * *

Februarirevolutionen och dess avläggare blevo idel nederlag för de frisinnade idéerna.

Under den reaktion, som följde i revolutionens spår utomlands och här hemma, blev det liberalernas tur att hålla sig på defensiven. Liberalismen fick tid och anledning till självprövning. Kritiken gick naturligtvis ut över de förut ledande, som syntes ansvariga för nederlaget.

Den franska liberalismen, 1840-talets idol, förebråddes ofruktbar negativism, ytlighet eller feberaktig utopi; man skrev dessa brister på folklynnets konto eller förklarade dem ur det rabiata motståndet i detta kontrasternas land. England däremot tycktes med arbetarlagar och frihandel hela svårare sår än dem kontinenten blott förvärrat genom revolutioner. England framstod såsom liberalismens sista hopp i Europa.

I inrikespolitiken faller 50-talets insats dels på de praktiska, kommersiella reformernas område, dels inom den rena idékampen, framför allt kampen för religionsfrihet. De politiska vitalfrågorna avskrevos ingalunda, men man fann tröst under vindstillan i övertygelsen, att deras lösning icke var förutsättning för andra reformer, utan slutmål, som skulle vinna på omsorgsfull förberedelse. Det franska referendum, som Napoleon III ledde till sin fördel, begagnas t. ex. att illustrera läran, att centralisationen efter franskt mönster måste ersättas av kommunal självstyrelse efter anglosaxiskt, samt att allmän rösträtt är en illusorisk fördel

Digitized by Google

utan en djupgående intellektuell och moralisk uppfostran av massorna.[1]

Femtitalets svenska liberalism får på detta sätt en ganska utpräglad egenart, och dess mest typiska representanter voro mera medvetna därom än om sin skuld till sina föregångare. De kände sig stå i motsats till fyrtitalets våldsamma och kaotiska reformatorer och förbisågo gemenskapen i den idealistiska grundsynen. Likaså reagerade de mot trettitalets skeptiska och intressebetonade opposition utan att värdera överensstämmelsen i praktiska syften.

Nyorienteringen markeras nämligen skarpt av nya krafters ingripande.

Den Almquistska katastrofen drog med sig Hiertas tillbakaträdande. Därmed voro de båda män ur spelet, som vardera personifierat den inflytelserikaste publicistiken under ett av de båda föregående decennierna. I viss mån kom i stället den moderatare stockholmsliberalism till heders, som förut levat i Hiertas skugga; Dalman, Dagligt Allehandas redaktör, ingick nu som medarbetare i Aftonbladet. Men ledarna kommo från annat håll. Hiertas närmaste efterträdare blev Bergstedt, som förut redigerat Uppsalaorganen "Frey" och "Tidskrift för litteratur". Hans anglosaxiska sympatier och hans moralism äro lätt gripbara; det är nog att citera hans ord om puritanismen, att den "gjort det mensklig samhällets frihet större tjenster än alla Frankrikes barrikadstrider" (Tidskr. för litt. 1851, sid. 28). Bergstedt invecklades betecknande nog — 1853 — i en våldsam polemik med en av de framhärdande liberalerna av äldre årgång, Sturzen-Becker i Öresundsposten.

Sedan Bergstedt 1855 dragit sig tillbaka, övertogs Aftonbladet inom kort och för längre tid av Sohlman. Också han var uppfödd i den "aftonbladistiska ormgård" i Sörmland-Närkes nation, som

[1] *Aftonbladet* 4 aug. 1852. Utom de exempel på denna förskjutning, som i det följande skola lämnas, måste jag här inskränka mig till en uppräkning av några beläggställen: *Frey* 1849, sid. 31 och 1850, sid. 98; *Tidskrift för litteratur* 1851, sid. 1—11 och 375—77; *A. B.* 1852: 2, 8 o. 10 jan., 5 mars, 2—3 juni, 27 sept., 28 okt., 10 dec.; *A. B.* 1853: 19 maj, 23 aug.; *A. B.* 1854: 2 jan.; *A. B.* 1855: 22 jan.; *Bore* 13 jan., 24 mars 1851; *Göteborgs Handelstidning* 16 okt. 1852 och 17 jan. 1853.

Digitized by Google

Geijers avfall väckt till liv, och liksom Bergstedt hade han gjort sina publicistiska lärospån i Uppsala (med Studentbladet). 1851 redigerade han "Bore" och formulerade klart den nya parollen. Han fordrade en "pressens regeneration" och levererade skarp och principiell polemik mot de fallande storheterna. Enligt Bore 20 juni 1851 hade Almquist "ehuru på ett mera oklart sätt än förkunnarne af sinnlighetens evangelium i andra länder, angripit äktenskapets och familjelifvets helgd" och "på kristendomens bekostnad velat bana rum för en ytlig och vinglig rationalism — — —". Och en månad senare, 29 juli, heter det om Hierta med anledning av "hetsjagten" mot honom i vissa andra tidningar:

> Ehuru till största delen i dagens speciella frågor sträfvande till samma mål, som nämnde blad, stå vi dock i det hela taget på en något olika grund, i det vi tillhöra en yngre liberal skola, som icke stödjer sig på den Fransyska encyklopedismen, utan betraktar nationalitet och religiositet såsom tvenne vigtiga momenter uti och för samhällsutvecklingen.

Till dessa huvudstadspublicister sluter sig Hedlund. Efter ett kort interregnum övertog han Göteborgs Handelstidning, landsortens största, sedan Sandvall anträtt färden över Atlanten ett par månader före sin publicistiske lärofader Almquist. Hedlund varierar i någon mån den nya typen. Han hade stått i förbindelse både med Hierta och med 40-talets socialistiskt orienterade ytterlighetsmän. Men även hans liberalism hade för alla tider fått sin prägel i Geijers Uppsala.

I dessa lärjungar triumferade Geijer över den tidningsliberalism, som från avfallet till hans död motvilligt erkänt men aldrig fruktbart accepterat honom. De nya männen däremot, som smädade Almquist, underläto icke att bekänna Geijer.

Innan jag går över till att söka ställa in Rydberg i denna rörelse, skall jag ägna några ord åt dess parallellfenomen i vad som rör skönlitteraturen.

Bergstedt, fiende till all romantik, fransk såväl som tysk, och Almquists obeveklige antagonist, talar 1851 om en realistisk reaktion mot den estetiska subjektivismen:

Digitized by Google

Den kan sägas börja med Geijers s. k. affall, den fortgår genom en växande benägenhet för praktiskt historiska och exakta studier; den har hos ungdomen varit underhjelpt genom en tilltagande bekantskap med Danmarks och Englands rika och gedigna litteraturer. (Tidskr. för litt. 1851, sid. 114.)

Sohlman startar 1852 "Nordisk Tidskrift", redigerad efter erkänt engelska principer, och utför där sin konkurrents och meningsfrändes teori, bestyrkt med exempel, som jag f. ö. själv observerat, innan jag fann denna samtida sammanställning:

Om ett Fransyskt och ett Tyskt inflytande vanligen nämnts såsom karakteriserande för de båda föregående epokerna, så torde måhända en öfvervägande Engelsk inverkan blifva ett af dragen i den nya litterära periodens karakteristik. — — — Det har nyligen å annat ställe blifvit anmärkt, att man ungefärligen från tiden af Geijers s. k. affall kan räkna uppkomsten af en reaktion hos den vetenskapligt bildade ungdomen mot den esthetiska odling, som hvilar på den romantiska skolans inflytande. — — — Det är ett sträfvande att komma från Tyskhetens klemiga och sjelfförtärande subjektivism och från dess för sig sjelf och andra oklara djupsinnighet till en ädel realitet, till det sedligt kraftfulla och lefvande, till objektivitet och klarhet. Måhända är det orätt att kalla denna riktning Engelsk, men vi begagna detta namn endast i brist på något annat, och emedan det dock i alla händelser måste innebära *någon* sanning, då det nya sträfvandet otvetydigt står i samband med ett vaknande intresse för Englands litteratur oeh förhållanden. Studiet af den nya tidens största dramatiska skald, Shakespeare, har börjat bedrifvas med en värma och kärlek, som är helt olika den nebulösa och affekterade förgudning, som den nyromantiska skolan i inskränktare mening egnade honom. Hagberg har nyligen fulländat en öfversättning af Shakespeare, som är den stora skalden fullt värdig och utan tvifvel den bästa, som något land kan uppvisa. B. E. Malmström har på sednare tider framlaggt flera prof på omfattande och grundliga studier af Englands äldre och nyare litteratur, hvilka säkerligen ej blifva utan inflytande på hans framtida verksamhet, af hvilken den Svenska vitterheten har rätt att fordra och hoppas så mycket.* Bekantskapen med Englands gedigna litteratur tilltager med hvarje dag; äfven i behandlingen af de sociala frågorna spåras en engelsk inverkan,

* Mycket i Runebergs lyriska dikter har, oaktadt all originalitet, i anda och ton slägttycke med Thomas Moore, Robert Burns m. fl. Britiska sångare. Runeberg lärer dock, efter hvad vi hört från säker hand, icke ega bekantskap med Englands litteratur. (Sohlmans not.)

Digitized by Google

och flera af våra utmärktare yngre och ungdomligaste författare hafva nyligen besökt England och Nordamerika och äro sysselsatta med arbeten öfver den Anglosachsiska stammens anda, förhållanden och institutioner.[1] I Danmark märkes samma riktning. (Nord. Tidskrift 1852, sid. 39—40.)

Det är särskilt i fråga om romanen, som denna smakförskjutning är märkbar.

Sedan mitten av 1840-talet hade den franska fabriksromanen varit det bestämmande mönstret för tidningsföljetongernas och läsebibliotekens massproducenter. Man kan tala om en verklig Suefeber hos författare och kritiker. Några nyktra Stockholmsrecensenter, som Theorell och Sturzen-Becker, torde ha varit de enda, som blevo oberörda av epidemien. Den smittade inte bara Almquist utan för ett ögonblick t. o. m. den akademiska vänstern i Uppsala, med B. E. Malmström och Bergstedt i spetsen. Malmström kallade Mystères de Paris "det märkvärdiga konstverk, hvarmed Sue öppnat en ny bana för den moderna dikten". En jämförelse med Hugo, Voltaire och Le Sage utfaller till Sues fördel. (Intelligensblad 1844, sid. 273 o. ff.) Bergstedt sympatiserade med den sociala tendensen — det nya i dessa Sues verk utöver den föregående franska skräckdiktningen — men han ställde sig från början kritisk i fråga om konstnärligheten. (Intelligensblad 1844, sid. 41 o. ff.) Två år senare hade Malmströms förtjusning givit vika för avsky över Sues vidriga och perversa motiv. Vid denna avvisande hållning stannade den akademiska kritiken, och den sekunderades kraftigt av Theorell i Vinterbladet och Dagligt Allehanda.[2]

Det var emellertid först på 1850-talet denna kritik slog sina stora slag och verkligen vände opinionen från kulten av det romaneska. Särskilt Bergstedt gjorde tjänst som genrens skarprättare.

---

[1] Sohlman åsyftar givetvis Fredrika Bremer, Bergfalk, Siljeström och kanske Bergstedt.

[2] Malmström i *Frey* 1846, sid. 340. Theorell redan i *Vinterbladet* 1845, sid. 429. Almquists svar *Aftonbladet* 17 okt. 1846 och 17—19 juni 1847. Det var efter ett tidigare angrepp av Theorell som han utgav Smaragdbruden för att vara parodi på Sue. (*Jönk. Bladet* 30 dec. 1845). Avsiktliga parodier voro Sturzen-beckers bidrag till kampanjen. Ett prov är avtryckt av Sylwan, *Sturzen-Becker*, sid. 187. Redan i ett resebrev till *A.B.* 9 sept. 1844 skämtar han med banditromantiken och Almquist.

Digitized by Google

Titeln på en uppsats av honom — "Den usla litteraturen" — blev ett slagord, som ofta möter i de närmaste årens press. Det var en vidräkning med smutslitteratur från romaner till ungkarlskalendrar; i förbifarten stämplades verk av fru Carlén (och Palmblad) såsom osedliga (Tidskrift för litteratur 1851, sid. 367).

Räfstens fortsättning efterlystes, när Bergstedt övertagit Aftonbladet, där, som Handelstidningen 30 mars 1852 uttryckte sig, "'den usla litteraturen' i många år haft sin mägtigaste skyddspatron" — nämligen Almquist.

Med Carlén drabbades den våldsamt psykologiserande romanen i Balzacs fotspår. Återstod skräckromanen med social och politisk tendens — den grupp, dit Rydbergs 'Positivspelarne' hör. Bergstedt valde sitt offer med omsorg. Till de båda relativt originella Sueimitatörerna Almquist och Blanche hade sällat sig plagiatorn och den omedvetne karikatyristen i Ridderstads person. I Aftonbladet 13 aug. 1853 lästes en nedgörande recension av Ridderstads senaste verk, "Far och son".[1] Romanen är ett frenetiskt försök att härleda svenska folkets alla sociala och sedliga brister ur bränvinet. Den visades vara ett läggspel av osmälta Suereminiscenser, och därigenom misstänkliggjordes tendensvärdet inte mindre än det konstnärliga.

Recensionen fattades som ett dråpslag mot hela genren. Ridderstad klagade några år därefter i brev till Bergstedt, att Aftonbladets kritik dödat den svenska diktningen; han räknar upp en rad författare, som den skulle ha bragt till tystnad.[2] Påståendets sanningsgrad är den, att de åsyftade författarnas tystnad i de flesta fall följdes av verk i ny stil. Ridderstad själv begränsade sig till den historiska romanen, där extravaganserna lättare tolererades. Det samma kan sägas om den Rydberg närstående Herman Bjursten. Blanche gav 1851 ut sin sista stora roman och återvände före decenniets slut till den anspråkslösare och gedignare diktart, som han före Suefebern odlat i Freja: novelletten, oftast med Stockholmsmotiv. Ungefär samma utveckling genomlöpte Kiellman-

[1] Recensionen är osignerad men utan tvivel skriven av Bergstedt.
[2] Brev 5 mars 1856, i bibliotekarie J. Bergstedts ägo.

Digitized by Google

Göranson. Fru Carlén skrev efter sju års uppehåll en ny roman, Ett köpmanshus i skärgården, övervägande hållen i den humoristiska genre, vilken en och annan kritiker redan på 40-talet skilt från hennes romaneska.[1]

Vid ett sådant tillfälle tog sig Theorell anledning att prisa Dickens' enkla och sunda realism. Denna hänvisning till Dickens såsom mönster är, så vitt jag kunnat finna, enastående i 40-talets litterära kritik. Vanligen saknas han i uppräkningar av de ledande europeiska romanförfattarna. På sin höjd nämns han i förbigående eller offras åt Sue — så i de ovan berörda uppsatserna av Malmström och Bergstedt 1844. Hans rykte och hans verk hade visserligen redan i slutet av 30-talet nått Sverige,[2] men några år senare dukade han under i konkurrensen med den franska fabriksromanen. Först när dess roll efter ett årtionde var slut, kom han åter till heders.

Man skulle kunna studera denna vågrörelse hos periodens "sociale" diktare par préférence, Onkel Adam. När han på 40-talet slog igenom, skrev han i två olika manér, vilkas växling är märkbar särskilt i hans novellsamlingar. Det ena, det till ursprunget äldre, är en relativt beskedlig, ofta glad satir över adelns och borgarnas sällskapsliv. Det andra manéret breder sig i studier i underklassens misär. De äro hållna i den lägre franska romantikens grella kontraststil, som under utvecklingen från små noveller fram till stora skräckromaner alldeles överflyglar ett spirande inflytande från engelsk realistisk prosakonst. Så är novellen "De begge ringarna"[3] ett patetiskt kompendium på Oliver Twist, utan ett grand av förebildens humor. Det är Dickens översatt till Sue; och en roman sådan som "Penningar och arbete" (1847) är till hela sin anläggning ett systematiskt och fasaväckande tvärsnitt genom samhället i den franske "banbrytarens" stil.

Onkel Adam var den prosaist, som slapp lindrigast undan i

---

[1] *Aftonbladet* 23 sept. 1841 (Sturzen-Becker) och 21 okt. 1842; *Vinterbladet* 1844, sid. 107 och 1845 sid. 347 (Theorell).

[2] *Eos* 1839, n:r 77—79, presenterar honom i de mest entusiastiska ordalag.

[3] *Aftonbladet* 1842, 1 juni f. Omtryckt i *Parelleler*, Gbg 1846.

Digitized by Google

räfsten med den urartade romanen, men även honom drevo 50-talets första år till nydaning. Dessa år äro i hans utveckling startpunkten mot en förenkling, som i sinom tid skulle föra honom till diktning för barn. Tills vidare yttrade sig denna förändring som en sammansmältning av de båda element, vilka dittills stritt om väldet i hans författarskap. Det är tydligt, att denna process försiggått under inverkan från Dickens. I "Herr Simon Sellners rikedomar" (1853) påminnes man gång på gång om tidens vändning mot engelska ideal. Denna roman är också att döma av vissa överensstämmelser en direkt förebild för Benoni Strand.[1]

Analysen av den Rydbergska romanens närmaste förutsättningar har emellertid att börja med den förut belysta politiska situationen.

* * *

Den svenska liberalismens kris i början av 50-talet har Rydberg bevittnat på nära håll. Och han måste ha upplevt den desto personligare, som den hos honom sammanföll med ungdomsårens allmänmänskliga reduktion av ideal och drömmar.

Våren 1851 avvek Sandvall, nyss förut Rydbergs beskyddare, undan försnillningar till Amerika. Den konservativa pressen jublade, och de moderat-liberala, som Sohlman i Bore,[2] tvådde sina händer. Sandvalls eget organ desavuerade förbrytaren personligen och måste även gång på gång ta avstånd från hans radikalism. Den sjunde april omtalas, att Handelstidningens redaktör gjort en längre utrikes resa, men att redaktionen f. ö. kvarstod och att tidningen allt framgent skulle redigeras efter samma politiska principer som förut "under iakttagandet af all möjlig måtta och hofsamhet i framställningssättet". Följande dag meddelas, att en pågående ytterst agitatorisk artikelserie, "Det moderna slafveriet", fortsatte från förre utgivarens tid: "Vi hafva derför icke velat afbryta

[1] I båda är en olycklig mors ankomst från Köpenhamn till en svensk småstad — och hennes ensamma död där — utgångspunkten för intrigen och för den sociala stämningen.

[2] 20 juni 1851, jfr ovan sid. 97.

Digitized by Google

dess införande, helst den innebär många behjertansvärda sanningar; men vi vilja härmed hafva reserverat oss mot det fientliga i framställningssättet och det upphetsande i språket". Men ännu klarare signaler fordrades. Jönköpingsbladet — Sandvalls och Almquists forna organ och nyss förut deras trogna drabant — hemställde 12 april, om det inte nu efter chefbytet vore lämpligt, att "de stundom väl starkt radikala åsigterna litet jämkades" i Handelstidningen. Denna hänvisade till det nyss citerade löftet om hovsamhet och deklarerade nu, 14 april, tydligare:

(Men) vi inse, lika väl, som Jönköpingsbladet, att principerna icke kunna, icke böra absolut noggrannt följas i *tillämpningen*, såvida derigenom åstadkommes en radikal tillintetgörelse af det existerande eller ett kullkastande af det som ännu har rötter i mängdens idéer, vanor, seder och opinion.

Jönköpingsbladet självt gjorde snart en ännu mera bestämd, för tiden typisk programrevision. I sin Anmälan för det följande året skrev redaktören, Strehlenert, 23 nov. 1852, att en tidning hade skyldighet att följa lika mycket som att leda opinionen, och fortsatte:

Utgående från dessa åsigter, och då den å verldshändelsernas större skådeplatser på senare tider inträdda reaktionen åtminstone så mycket återverkat här i landet, att den politiska termometern betydligt sjunkit, har Red. af detta blad trott sig bäst uppfylla sitt kall genom att under sådana omständigheter sparsammare undfägna med politiska uppsatser, och i stället egna en större uppmärksamhet åt ekonomiska, industriella och lokala frågor. Red. har ansett en sådan af tidsförhållandena påkallad förändring icke innebära någon afvikelse från tidningens tendens, så länge bladet orubbligt vidhåller samma grundsatser, som äro det *sansade framåtskridandets.*

I början av 1851, de publicistiska katastrofernas år, befann sig Rydberg i Jönköping och skrev följetongsromaner för Strehlenerts tidning. Han hade vid ett förebud till det Sandvallska sammanbrottet sommaren 1850 skilts från denne under en kontrovers, som bevarat åt oss det i den fruktade rabulistens mun mycket sägande betyget, att hans unge medarbetare var känd för "ultraliberala"

Digitized by Google

åsikter.[1] Vi veta också, att hans forne gynnares fall grep Rydberg djupt — så yttrar sig åtminstone Braune, hans studentkamrat i Lund, dit Rydberg kom samma vår.[2] Han upptogs i Lund av studentikost umgänge, som möjligen betytt något för hans poetiska och filosofiska utveckling, men bevisligen i politiskt avseende var en avhållsamhetskur — och knappast frivillig.

Man anar, att det var ungdomsminnena från Lund, som gåvo Rydberg ämnet för hans tal vid konfrontationen med Sveriges andra studentkår, i Uppsala 1869.[3] Det råd han hade att ge — resignation i det praktiska arbetet utan hopp om snabba och omstörtande resultat — passar föga på den föreställning man gör sig om studentidealet från skandinavismens dagar. Men det passar till den stämning från hans studentårs Lund, som Rydberg i talet över Strandberg ställer i motsats till 40-talets stridsglada optimism:

> Det var en uppväckt ynglingaskara, som då vandrade på Lundagård och Helgonbacken, seende med den snillrike kamraten (d. v. s. Talis Qualis) syner hän mot ett bidande menskligheten Eden. — — — Högskolan genomilades af tidens idéströmmar, och tiden, hvarom här talas, var årtiondet före det verldsskakande 1848.
>
> Några år derefter såg det annorlunda ut. Det missmod, hvarmed öfverspända förhoppningar gäldas, den slapphet, som efterträder stormande utbrott, förnummos öfver hela vår verldsdel, och det låg något sådant i luften äfven öfver den lilla universitetsstaden. Hans ämnessvenner omgärdade nu sin synvidd med de trängre lärjungepligterna, vi kände det likasom förbjudet att träda fram öfver dem, och då vid högtidliga tillfällen vi tågade under våra banér, och sångerna från Talis Qualis' studentdagar uppstämdes, tonade de som helsningar från en svunnen skönare ungdomsverld. Strandbergs samtida i Lund förekommo oss som ett herosslägte, hvilket
>
> »af lifvets större former tog en dristig öfverblick».
>
> (Inträdestalet i Sv. Akad. 22 maj 1878. S. A. H. ifrån 1796. Del LIII sid. 128.)

[1] *H. T.* 29 maj 1850. Jfr citat hos Warburg I, sid. 112 och noten s. s. I *Jönköpingsbladet* 10 nov. 1846 gjorde Sandvall anspråk på benämningen »moderat liberal» i motsats till både »ultra konservativa» och »radikalt liberala». Trots sin egen påtagliga vänsterskridning under revolutionsåren vidhöll han denna distinktion från ytterlighetsmännen.

[2] Brev till Warburg efter Rydbergs död, KB.

[3] Referatet i Upsalaposten avtryckt av Warburg II, sid. 89—90.

Digitized by Google

Det revolutionära Lund, vari Rydberg placerat Talis Qualis, har han själv upplevt — från förskönande fjärran. Revolutionsbulletinerna ute från Europa ha i den unge smålandsradikalens öron ackompagnerats av obestämda och eggande berättelser om världshändelsernas ekon i de svenska kulturcentra. Den 17 mars 1848 lästes t. ex. i Nya Vexjöbladet: "Från Lund heter det, att den studerande ungdomen med särdeles liflighet deltager för de stora Fransyska händelserna. Marseljäsen har flera aftnar å rad varit hörd på Lundagården och ett och annat entusiastiskt ord har ej heller saknats."

Sandvalls unge skyddsling hade ännu 1851 förhärligat badensiska revolutionshjältar. Sökte han i Lund frihetssvärmare och hägringar av "menskligheten Eden", så blev han grymt besviken. Men han kapitulerade inte utan strid. Om ett föredrag i Concordia av Rydberg, kallat "Betydelsefulla tecken", meddelar Braune följande:

> Var af politiskt innehåll och framkallade en något hetsig diskussion om lämpligheten af politiska frågors behandlande inom sällskapet. Det blef också det enda af det slaget i obunden form, men nog hände det mer än en gång att i versform politiska problemer antydningsvis berördes.[1]

Den som önskar flera detaljer i situationsbilden, kan komplettera den med utdragen ur Nils Persson Nordins Lundabrev från samma tid.[2] Nordin kom 1851 till Lund från Almquist-kretsen i Stockholm, liksom Rydberg från dess filial i Jönköping. Hans brev skildra en ung revolutionsentusiasts fruktlösa och inte alldeles riskfria försök att få i gång diskussion av allmänna frågor i den sydsvenska universitetsstaden.

Ekonomiska svårigheter förde Rydberg allt längre bort från de politiska drömmarna. Samma källa, som bevarat notisen om politikens fiasko i den vittra Lundakretsen, innehåller också några ord om nästa stadium i hans umgängesliv: "Vi studenter, som tillbragte denna höst (1852) i Göteborg, bildade ett slags klubb, som

---

[1] Braune till Warburg 10 okt. 1895.

[2] Th. Tufvesson: *Från 1850-talets Lund.* Ur en ung lundastudents brev. (Ingår i: *Ur sekretärer och kistelädikor,* Malmö 1918, sid. 105—115)

Digitized by Google

emellanåt kom tillsammans i gladt lag men hade endast sociala, ej litterära tendenser.“ Social betyder här sällskaplig.

Rydberg var denna tid informator och rumskamrat med en kontorist. Två år senare planerade han emigration till Amerika.

Men då hade det redan börjat ljusna. Han vistades i en omgivning, som inom kort skulle förmedla hans återinträde i den liberala publicistikens tjänst, och där han dessförinnan fann ro och lust till litterär produktion. Från denna tid förskriva sig de två ovan sid. 93 åberopade brev, som torde åsyfta Benoni Strand. Hans äldre bror, som skaffat honom platsen — det var hos en kapten Ström på Senäte i Västergötland — skrev 6 juli 1854: “Victors förut nedstämda lynne, som hindrat honom att skrifva, är nu försvunnet och hans förra lefnadsfriskhet återuppvaknad. Han arbetar också nu på en större tendensroman“ etc. (Warburg I, 163).

Och Mauritz Liberg, som tre år tidigare delat obehaget av det reaktionära trycket i Lund, gratulerade Rydberg till hans romanplan och till hans avundsvärda livsföring: “Nu bör du också verkligen vara i ditt esse . . . du har i din närhet grefve Rudenschöld och Otterstad skola, du besöker Kinekulle när du vill, och bäst af allt är, du har tillfälle ostördt egna dig åt dina älsklingssysselsättningar“ (26 juli 54; Warburg I, 164).

Det intressantaste i detta brev är antydan om ett umgänge med Thorsten Rudenschöld. Denna bekantskap har kunnat förmedlas av Carl Rydberg, som vid den yngre broderns ankomst till trakten var underlärare vid Rudenschölds mönsterfolkskola. Bland de kommunala förtroendemän, som understödde Rudenschölds skolarbete i socknen, var Rydbergs principal, kapten Ström, en av de främsta.[1] S. A. Hedlund har berättat, att hans första flyktiga sammanträffande med Rydberg ägde rum vid hans och Stina Rudenschölds bröllop på Leckö 1854.[2] I ett brev till sin f. d. lärjunge

[1] Enligt diverse handlingar i avskrift bland Rudenschölds papper (Hedlundska depositionen, Gbgs Stadsbibliotek).

[2] *Göteborgs Handelstidning* 30 mars 1898: »Torsten Rudenschöld. Ur minnet.»

Digitized by Google

på Senäte, Rudolf Ström, skriver Rydberg 18 jan. 1857: "Träffar du grefve Thorsten, så framför min vördnadsfulla hälsning." Ytterligare må citeras ett brev till Hedlund 1866 (odaterat). Rydberg skriver om en folkskoleskrift (av en fransman Nogaret), som han vill ha placerad i någon fransk tidskrift: "Jag önskar detta af många skäl; äfven af det personliga, att fru Stinas herr fader har i Nogarets berättelse erhållit en vacker minnesruna, och det ädla namnet bör spridas äfven utanför Sverges gränser."[1]

Bekantskapen med Rudenschöld inträffade vid en tidpunkt i Rydbergs liv, då han måste ha varit särskilt mottaglig just för det inflytande, denne kunde utöva. De politiska krisåren hade sprängt den revolutionära Almquist-kretsen i Jönköping och för Rydbergs egen del givit tidens krav på tillnyktring det personligt upplevdas kraft. Nu fördes han nära en man, som bevarat känning med fyrtitalets sociala utopi, men lärt sig se den i fjärran bakom ett tålmodigt arbete i det lilla — alltså i harmoni med de nya signalerna.

När Rudenschöld 1845 framträdde med sin ståndscirkulationsidé, försummade ej Almquist att kungöra släktskapen i ursprung och syfte mellan detta samhällsprogram och hans eget. Rudenschöld tillhörde på sin tid den bekanta rousseauanska kolonien i Värmland, och Almquist hade just ånyo — i Monografien — publicerat sitt stadgeändringsförslag till Manhemsförbundet. I Jönköpingsbladets Rudenschöldsrecension 9 sept. 1845 citeras den viktiga noten om "idealiserad bonde"[2] i Almquists skrift och fortsättes: "Vi träffa i dessa rader, såsom oss synes grunddragen, ehuru på annat sätt sagda, till hvad Hr R:s bok om Ståndscirkulationen innefattar — — —."[3]

---

[1] Hedlundska brevsamlingen, Gbgs Stadsbibl.

[2] *Monografien* sid. 208.

[3] Recensionen är ej upptagen i *Almquistiana*. I alla händelser är den inspirerad av Almquist. — Rudenschöld hänvisar själv på detta sammanhang i brev från början av fyrtitalet, som innehålla förstudier till hans skol- och samhällsprogram. »Uti Ideen för den beryktade och förlöjligade — med öknamnet Grötätarsällskapet hedrade — förenklingscollonien i Värmland i början af 1820-talet, låg en djup sanning, hvars återupptagande med nödige modifikationer skulle leda till oberäkneligt gagn och otaligas förlossning» (Bref till X d. 9 Mars 1842).

Digitized by Google

Denna manöver hindrade inte, att män, som sågo på Almquist med misstro, mötte Rudenschöld med entusiasm. Den Geijerska falangen återfann hos honom huvudpunkterna av sin egen förkunnelse: den ömsinta respekten för personlighetsvärdet, kulten av familjelivet, intresset för frivilliga föreningar och kommunal verksamhet, över huvud tonvikten på de "inre" reformerna. I måhända medveten motsats till Almquists allt djärvare samhällsprojekt betonade Rudenschöld sin misstänksamhet mot "ifvern för former" och uppmanade att framför allt tillse, att "dessa former blifva af en ädelt lifvande ande uppfyllde och modifierade".[1] Redan då, 1848, fordrade han partistriderna avlösta av en vänskaplig, saklig diskussion.[2] När på femtitalet särskilt Hedlund lancerade detta försonliga program,[3] vakade Rudenschöld över Handelstidningens egen efterlevelse av löftet.[4] Men samtidigt försvarade han den trofasta idealiteten i en liten artikel, som han kallade "Hvem är fantast?" och sände till Svenska tidningen (5 sept. 1853, morgonuppl.).

Hans folkskoleorganisation i Otterstad är i all sin anspråkslöshet det kanske allra vackraste exemplet på det moderata och praktiska, men övertygat idealistiska reformarbete, som karakteriserar femtitalets liberalism. Den är typisk icke minst däri, att den upptar till förnyad granskning reformer, dem den äldre liberalismen ansett som odisputabla landvinningar. Hans omläggning av skolan — med en uppdelning, som förberedde den senare utbrytningen av små-

---

På liknande sätt yttrar sig R. till Richert och Jonas Værn. När Værn 1844 inträtt i Oskar I:s första, liberala ministär, uppvaktade Rudenschöld honom med ett av sina jättelika brev och slutade med följande högtidliga invigning: »Men tag icke illa up, att jag vågar yttra en tanka, som hos mig upgått: Försynens mening med att sätta Jonas från Erlingsrud på statsrådsstolen är, framför allt, en upmaning och ett ansvarsfullt åläggande, att begagna conjuncturen för befordrandet af meranämnde idee, hvilken ingafs i Ditt ynglingahjerta, icke af kött och blod, utan från högre ort» (aug. 1844). Rudenschölds papper, som ingå i den Hedlundska depositionen i Göteborgs Stadsbibl., ha välvilligt ställts till mitt förfogande av dir. Torsten Hedlund.

[1] *Tankar om Vår Tids Samhällsfrågor* I, sid. 8.

[2] S. a. sid. 41—43. Den ursprungliga titeln var »*Tankar om allmän försoning*». (Handskrift i Hedlundska samlingen.)

[3] T. ex. *Handelstidningen* 7 jan. 1853.

[4] Ins. 26 sept. 1853, om ett hätskt angrepp på finansministern.

Digitized by Google

skola och högre folkskola — inriktade sig på decentralisation och så vitt möjligt personlig undervisning. Utgångspunkten var övertygelsen om det otillfredsställande i växelundervisningsmetoden, som förut endast haft konservativa kritiker men varit en liberal dogm, i det den ansågs som nödvändigt villkor för folkskolans massundervisning.

Det är betecknande för Rudenschölds medlande och partilösa ställning, att han delade sina tidningsartiklar mellan Göteborgs Handelstidning och Svenska tidningen, men det är också betecknande för den politiska frontens förskjutning under denna tid. Svenska tidningens redaktör, J. A. Hazelius, hade även han i sin ungdom tillhört Almquistkretsarna. Det som på femtitalet förde Rudenschöld samman med den konservative politikern, var närmast dennes frisinne i undervisningsfrågor. Från början hade f. ö. de konservativa tagit Rudenschölds kritik av den bestående folkskolan till intäkt för sina egna olycksprofetior i fråga om denna hatade institution.[1] Mot slutet av 1850-talet, då hans system delvis lagfästes, sökte växelundervisningens försvarare misstänkliggöra honom såsom religiös svärmare och aristokratisk folkfiende, den där ville återföra skolan till hemundervisningens kaotiska förhållanden.[2] Den som då kraftigast bistod honom och efter hans död fortsatte försvaret, var hans svärson Hedlund. Deras vänskap hade prövats anno 48: Hedlund hade förivrat sig under revolutionsruset men fann oväntad förståelse hos den demokratiske greven. Att å andra sidan Rudenschölds maningar till försonlighet verkligen burit frukt, antyder Hedlund i sin ovannämnda artikel 1898.

* * *

Om Benoni Strand skall antagas vara den tendensroman, som Rydberg började under stimulansen av grannskapet till Otterstads skola och Rudenschöld, så äro spår av dennes sociologi och pedagogik de närmast fordrade bevisen för ett sådant antagande.

[1] T. ex. *Tiden* 23 aug. 1851.
[2] Ekströms tidskrift *Föreningen* 1857—60.

Digitized by Google

Ståndscirkulationsidén, som mycket tydligt gör sig påmind i De vandrande djeknarne, skymtar endast flyktigt i utkasten till Benoni. I ett av de intressantaste, där hjältens namn är Yngve, heter det om hans beskyddare: "Palms ideal: en i alla riktningar väl bildad menniska, som *arbetar*." Han sätter Yngve i lärdomsskolan, men låter honom också då och då besöka en skomakarverkstad. Oblida öden avbryta denna mönsteruppfostran — och oblida öden ha avbrutit romanen redan före denna episod.

Vi äro gynnsammare ställda i fråga om det rent praktiska undervisningsproblemets behandling i romanen. Ett i fragmentarisk form bevarat kapitel innehåller en skolskildring, som angriper lankastermetoden. Den uppehåller sig just vid de brister, som Rudenschöld med en viss detektivisk upptäckarglädje relaterar från sina inspektionsresor: massdisciplinens ineffektivitet eller godtycke, monitörernas tyranni och framför allt den lilla detaljen om deras i system satta muttrafik.[1]

Att Rydberg känt dylikt av egen erfarenhet eller läst om det i Rudenschölds skrifter, är naturligtvis ej uteslutet. Men dessa möjligheter rubba ej hypotesen, att han fått det avgörande incitamentet till skildringen under Senateåret och det personliga umgänget. Antagandets sannolikhet ökas, när man gjort klart för sig, att hela Benoni Strand synbarligen skulle ha fyllts av minutiöst realistisk och på sitt sätt måttfull kommunalkritik i den gamle folkskolereformatorns anda — och i skarp motsats till den storpolitiska och fantastiska revolutionsromanen av 1851.

De tre helt bevarade begynnelsekapitlen äro ägnade satir mot fattigvården. Även på detta område har Rudenschöld, låt vara mer i förbigående, tillämpat samma romantiska aversion mot regelmässighet och paragrafreformer, som dikterade hans recept mot ståndsfördomarna och hans pedagogiska program.

---

[1] Rydberg, *Skrifter* VIII, s. 185—89. Warburg har uteslutit fragmentets början. Den lyder: »i handen på sin monitör; de mindre lyckligt lottade, som icke hade någon skorpa att försaka, måste se sig om efter andra utvägar: en och annan hade härigenom drifvits till att snatta från sina föräldrar». (Ms g sid. 29). Jfr Rudenschölds *Tankar om vår tids samhällsfrågor* II, sid. 52—53 (1850).

Digitized by Google

Efter tioåriga förberedelser utkom 1847 en ny fattigvårdsförordning, som förbjöd tiggeri och anbefallde arbete i fattighusen. — I sina "Tankar om Vår Tids Samhällsfrågor", 1848, skrev Rudenschöld om "nya tidens fattigförsörjningsomvårdnad":

Hvad innebär då den? Jo! — oförmåga att hjelpa grundligt; rättmätigt misstroende till proletärernas dygd; deraf iskall hårdhet i anstallter, der, för att icke tillåcka lättingar, med öfverläggning allas, både skyldiges och oskyldiges, lefnad göres till ett straff.

Besinnas nu, att icke gerna menniskor med godhet, utan fast mer hårda tyranner åtaga sig förvaltningen af icke öfvergående utan på längd utsträckta penitensanstalter för arma medmenniskor, så inses, att af dessa fattigförsörjningsinrättningar lätteligen blifva jordiska helveten. Eller kunna vi annat kalla nyare tidens t. ex. arbetshus för fattiga?

Framför denna "samhällsmaktens kalla reglementering" och "kasserneringsinrättningar för sammangyttrade hopar av uslingar", framför detta nya system "måtte den gamla uppfattningen af fattigvården vara den rätta, då man nemligen betraktade denna ömma omvårdnad hufvudsakligen såsom föremål för christlig välgörenhet af den enskilte" (a. a. sid. 24—26).

I en tidningsartikel några år senare[1] upprepade Rudenschöld i ännu starkare ord sitt klander mot den moderna fattigvården. Det var hela dess opersonliga karaktär och avsöndringen från hemlivet, som upprörde honom; han ville anknyta understödet liksom undervisningen till ett genomförande av "patriarkalismens idée" överallt i samhället.

Om över huvud Rudenschölds inverkan bör fattas såsom det personligt gripbara momentet i Rydbergs första kontakt med den nya liberalismen, så vore det alldeles särskilt vanskligt att isolera deras överensstämmelse i fattigvårdskritiken. Här var Rudenschöld ingen banbrytare, om han också varit anmärkningsvärt tidigt ute. Samma uppfattning präglar t. ex. de liberala tidningarnas behandling av ett par misshandelsmål vid fattigvården i början av 1850-talet, i Göteborg 1851 och i Stockholm 1853.

I Göteborg, där processen åtföljdes av tryckfrihetsåtal mot

[1] *Sv. Tidn.* 6 april 1852 (morgonuppl.).

Digitized by Google

Handelstidningen, utpekade denna förövarna av dådet såsom "ifrige läsare" och hånade deras praktiska kristendom.[1] Jämte Rudenschölds syllogism om fattigvårdaren-tyrannen ingår persiflagen av det religiösa hyckleriet i den karakteristik, som bestås Benonis husbonde på fattighuset i Stapelvik, där katekesförmaningar och husaga äro universalmedicin.

Medan misshandelsprocessen i Göteborg pågick, diskuterades vissa förändringar i stadens fattigväsen. Endast en reservant försvarade nu ett förslag, som några år tidigare (1845) samlat många namn, nämligen förslaget att ytterligare utsträcka hjonens arbetsplikter. Reservanten åberopade Norrköping som mönster.[2] Nu förhåller det sig så, att Norrköping i sin tur organiserat sin fattigvård efter Jönköpings förebild.

Dessa sammanställningar visa, att Rydberg valde ett värdigt föremål för sin satir, när han lade sin fädernestads förhållanden till grund för sin fattighusskildring. Han ämnade också sörja för, att intresserade läsare skulle kunna igenkänna Stapelviks tvillingstad i verklighetens Sverige: en landsortsstad belägen vid en stor insjö, med vattenväg till Göteborg, därjämte säte för president och med assessorer i sin fattighusdirektion. Man har inget val — det är Jönköping.

* * *

Under Rydbergs uppväxtår var fattigvården den stora angelägenheten i Jönköpings kommunala liv.[3]

Koleran, som 1834 enligt statistik härjade värre där än på andra håll i Sverige, gjorde det nödvändigt att sörja för en mängd hemsökta familjer och värnlösa barn — vi skola senare se, att Rydberg stått på gränsen till om ej inom denna kategori. Genom

---

[1] *H. T.* 11 okt. 1851.

[2] *H. T.* 3—7 jan. 1852.

[3] Den följande fattigvårdsstudien har utförts på grundval av det för samtiden tillgängliga material, som trycktes i Jönköpings tidningar. Jag har sedan haft tillfälle att verifiera och komplettera mina resultat i Jönköpings sockenstämmoprotokoll 1833—1844 och en artikel av dir. Victor Strömberg: *Några blad ur Jönköpings stads fattigvårds historia* (*Jönköpingsposten* 7 nov. 1921).

Digitized by Google

en insamling med bidrag från hela landet sattes man i stånd att vidtaga en omorganisation av fattigvården. Den tilldrog sig allmän uppmärksamhet. Kringliggande orter, även städer, som Eksjö, Norrköping och Växjö, togo den till förebild vid anläggning eller omreglering av liknande institutioner.[1] I sitt betänkande november 1837 under förberedelserna till rikets fattigvårdsreform rekommenderade länsstyrelsen den i Jönköping genomförda såsom en beaktansvärd nyhet, användbar både i städerna och på landsbygden. Landshövdingen förklarade sig ha "för närvarande icke något bättre och ändamålsenligare att uppgifva än det system, som följes vid Fattigvården här i Jönköping, efter den nya organisationen", och utlade på följande sätt dess princip: "Den gällande grundsattsen i denna inrättning är, att understöd skall återgäldas i mon af understödstagarnas förmåga och att fattigdomen bör förekommas och hindras."[2]

Det betyder, rakt på sak uttryckt, att den nya principen var: arbetshus och förbud mot tiggeri. Organisationen synes vara hämtad från den samtidiga workhouse-reformen i England och framstår såsom föregångare, i någon mån kanske t. o. m. förebild till den svenska fattigvårdsförordningen 1847, vilken väckte Rudenschölds avsky.[3]

Det dröjde, innan man fick klart för sig, att principen följdes av vissa olägenheter. Tvärtom var här en punkt, där de konservativa och de borgerligt liberala intressena hastigt funno varandra. Statstidningen prisade reformen i en salvelsefull korrespondens från Jönköping april 1835. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 27 juni s. å. gav rum för en önskan att få se den egna stadens planlösa välgörenhet utbytt mot det slags understöd, som obligerar till självverksamhet. Den på trettitalet liberala Jönköpings Tidning,

---

[1] *Jönköpings Tidning* 23 juni 1838, *Jönköpingsbladet* 27 april 1844 och 5 aug. 1845.

[2] Citat efter avtrycket i *Jönköpings Tidning* 20 jan. 1838.

[3] Såsom mönsteranläggningar — framför allt i egenskap av arbetshus — framhållas i kommittébetänkandet 1839 Jönköpings och Karlskronas fattigvård. (*Betänkande angående fattigvården i Riket.* Sthlm 1839. Sid. 24.) Av dessa har Jönköping prioriteten.

Digitized by Google

vars redaktör var en av fattigvårdsorganisatörerna, meddelade med välbehag resultatet av statssekreterare Hartmansdorffs inspektion i den nya berömda institutionen:

Fattigvårdsstyrelsen fästade sig bland annat med serdeles tillfredsställelse vid det omdöme Hr Statssekreteraren behagade yttra derom, att han fann utspisningsstaten vid arbetshuset frikostigare än vid dylika inrättningar på andra ställen i Riket, en omständighet, som någon gång varit föremål för stridiga omdömen inom samhället, ehuru icke alltid bland den mera upplysta och vältänkande delen af dess medlemmar. (J. T. 25 aug. 1835).

Småningom fingo likväl de mindre vältänkande samhällsmedlemmarna också tillfälle att yttra sig. I Jönköpingsbladet, som skjutit över sin äldre samtida till högersidan, läses tio år senare en insänd artikel, som vid en kritisk granskning av "Jönköpings försköningar" inte lämnar fattighuset utan anmärkning. Klandret där är en regelrätt omvändning av berömmet förut. I det nyssnämnda betänkandet 1837 hade landshövdingen skrivit:

Detta om den ekonomiska vinsten. Lägger man nu härtill hvad Eders Kungl. Maj:ts Befallningshafvande genom egen erfarenhet har sig bekant; nemligen, att det skadliga tiggeriet har upphört, att Stadens armhus, förut ett vämjeligt näste för osnygghet och liderlighet, nu framvisar en snygg och treflig boning, der innevånarne börja och sluta dagen med bön och sång, och genom sitt arbete förtjena en betydlig del af sitt uppehälle — — — uppkommer härigenom en moralisk vinst.

Insändaren 1845 ger ett mycket avvikande betyg: "Fattighuset är lågt, mörkt och osundt, saknar utrymme för sjuka och öfverträffar föga ett vanligt fattighus på landet". (Jönk. Bl. 27 maj 1845).

Om man får lita på denne kättares omdöme, så skulle de anförda raderna intyga, att bilden av Stapelviks fattighus inte är uppritad på måfå utan efter en existerande modell, som Rydberg haft att se på mer än tio år av sitt liv. Det kunde vara snusket och trångboddheten i Jönköpings mönsteranläggning, som gå igen i romanen, när Benoni inlogeras i ett rum med spindelvävar för

Digitized by Google

gröna fönsterrutor och löper risk att få till sovkamrat någon försupen passagerare.[1]

En annan insändare i Jönköpingsbladet (27 april 1844) går till rätta med missförhållanden i fattighusets ekonomi; bl. a. framhålles en omotiverad ökning av kostnaderna per matranson. Spegelbilden i Stapelvik regeras av en syssloman, som vid sin morgoncigarr gör "ett öfverslag af hvad han till årets slut borde förtjena på mathållningen för fattighjonen".[2]

Den av Hartmansdorff och landshövding Bergenstråhle vitsordade rationella dieten och exemplariska disciplinen persifleras hos Rydberg i en komisk räfst inför fattighusdirektionen med gummornas hemliga kaffedrickning. Att de fått kaffet till skänks, är en föga förmildrande omständighet, ty de få icke ta mot några gåvor. Man kan belägga satirens föremål. Jönköpings fattiga undfägnades varje jul högtiden till ära "dels med Lutfisk och dels med Kaffe, Socker och Snus";[3] men dessa gåvor voro förmedlade och redovisade av direktionen. Upprepade kungörelser tjäna att påminna om nödvändigheten att strikt efterleva den nya, reglementerade välgörenheten, för vars upprätthållande särskild fattigpolis tillsattes och premier för tiggares gripande utfästes.[4] Ordningen skulle vara idealisk, klagar en författare, "om stadens innevånare vore trogna öfverenskommelsen att icke genom gåfvor uppmuntra bettlandet".[5] T. o. m. kaffelyxens sorglustiga katastrof har verkligen utspelats i Jönköping. År 1845 ingrep doktor Sköldberg mot hjonens kaffekonsumtion, deras kaffekokare beslagtogos och en ändring i reglementet vidtogs för att förebygga ofogets upprepning. Detaljerna återkomma, något litet förbättrade, i Rydbergs roman.[6]

Arbetsprincipen rekommenderades av den kommitté, som för-

---

[1] *Skrifter* VIII, sid. 177—78; Ms f): »Första quällen på fattighuset. Gesällen Pettersson full».

[2] *Skrifter* VIII, sid. 152.

[3] *Jönköpings tidning* 5 jan. 1839.

[4] *J. T.* 29 nov., 6 dec. 1834, 16 april 36, 17 mars 38, 30 mars, 13 april 39, 30 okt., 13 nov. 41, 9 juli 42.

[5] [A. O. Hedenstjerna:] *Jönköping förr och nu.* Jönk. 1846. Sid. 17.

[6] V. Strömberg, cit. art. i *Jönköpingsposten* 7 nov. 1921. Rydberg, *Skrifter* VIII, sid. 157 ff.

Digitized by Google

beredde rikslagstiftningen angående fattigvården. Men till förordandet fogades varningar för vissa farliga konsekvenser. Kommittén betonade nödvändigheten att noga skilja den nya fattigvården från allt slags tvångsarbete.[1] I Jönköping, där en kommunal olycka framtvingat fattigvårdsreformen, blev förklarligt nog den direkt ekonomiska synpunkten utslagsgivande vid arbetshusets drift. Dess existensberättigande berodde på dess räntabilitet. Man lyckades verkligen pressa ned utgifterna väsentligt. År 1838 var det t. o. m. fråga om att dra in hela fattigbevillningen. Dessa resultat uppnåddes genom ett noggrant utnyttjande av understödstagarnas arbetskraft.[2] Hjonens egen uppfattning av den nya regimen kan man utan fara för konstruktion generalisera ur ett sockenstämmoprotokoll från tiden strax efter arbetshusets öppnande. Vid stämman 14 juni 1835 behandlades änkan Ljungbergs anhållan att få lämna inrättningen och ta med sig ett litet arv, som fattigvården omhändertagit. Hennes skäl var detta: "Min höga ålder tillåter mig ej att anstränga mina krafter till allmänt arbete — —." Gummans vältalighet och förmodligen hela hennes klagomål härledde sig från den talman hon funnit i en stridslysten men med maktspråk nedtystad studiosus.

Den beprisade arbetsprincipens innebörd, sådan den tedde sig för liberaler av Rudenschölds och Rydbergs typ, yppas i den senares roman i en gammal gummas jämmer över de långa dagsverkena. Med så mycket arbete kunde hon försörja sig själv, om hon fick flytta till sin dotter och inte mot sin vilja hölls kvar på fattighuset.[3] Då Rydberg låter henne söka interneringens orsak däri, att direktionen velat ärva henne, så har han träffat en för folkmedvetandet särskilt irriterande sedvana — fattighusens arvs-

---

[1] »För att förebygga, det ofvannämnda inrättningar ej småningom urarta till tvångs-arbetshus, dit Konungens Befallningshafvande, Magistrater och Kronobetjente kunna förfordra personer, hvilka, på ett eller annat sätt, göra dem bryderi, bör, såsom en oeftergiflig regel, antagas, att ingen kan, emot sin vilja, tvingas att der arbeta, och ännu mindre någon der kunna anvisas bostad.» (*Betänkande* 1839, sid. 157).

[2] *Jönköpings Tidning* 23 maj 1835, 21 maj 1842 (kungörelser).

[3] Ms h.

Digitized by Google

rätt gentemot sina klienter — som först sent korrigerats men som redan lagkommissionen på 1820-talet gjort anmärkning mot.

Att Rydberg verkligen velat påbörda institutionen som sådan ett opassande vinstbegär, framgår av den behandling, han låter romanens huvudperson undergå. — Den kinkigaste och allra mest debatterade frågan under fattigvårdens omorganisation i mitten av 1800-talet var den om fördelningen av kommunernas försörjningsskyldigheter. Det kunde inträffa, att ett hjon fick passera genom en hel rad av församlingar utan att någondera ville åta sig dess underhåll. En dylik tvist skymtar i Rydbergs roman. Men Stapelviks fattigvårdsdirektion besluter anta Benoni, sedan man granskat tillgångarna efter hans mor — i en variant (ms h) får läsaren ta del av hela bouppteckningsdokumentet.

Satiren på detta ställe går numera förlorad utan speciell kommentar. När den skrevs, behövdes däremot ingen sådan. I motsats till de deklamatoriska Sueimitationerna 1850—51, men också till skillnad från de resonerande historiska tendensromanerna i slutet av femtitalet, eftersträvas i Benoni Strand en saklighet, där fakta skola tala för sig själva. Rydberg kan här förutsätta publikens förtrogenhet med det vardagliga ämnet.

Direktionen besluter gottgöra sig Benonis underhåll med 60 rdr rgds pr år. Satiren blir klar, om man vet, att på 30-talet varje hjon kostade Jönköpings fattigvård 15 ½ rdr banco årligen[1] och att högst 16 rdr 32 sk. rgds betalades vid utackordering av äldre barn.[2] (Storstädernas taxa var obetydligt högre.) Beräkningen vilar i Benonis fall på helt andra grunder: den är tydligen gjord för att jämnt konsumera hans arv, 120 rdr, innan han två år senare skall vara mogen att försörja sig själv.

Efter att ha låtit ordföranden klubbfästa beslutet fortsätter en av varianterna till romanen på följande sätt: "Skomakaråldermannen nickade bifallande och riktade ånyo på Wilhelm en blick, som tycktes granska, om han ännu vore stark nog att bära vatten och hugga ved." (Ms h sid. 9).

---

[1] *J. T.* 27 jan. 38.

[2] Strömberg, *Jönköpingsposten* 7 nov. 1921.

Digitized by Google

Om verklig auktion på fattighjon praktiserades i Jönköping, är ej fullt klart. Men de grunder, efter vilka kontrakt uppgjordes, framgå av ämbetskungörelser sådana som denna: "De som åstunda emottaga fosterbarn från Fattigförsörjningen, bland andra en äldre flicka, 13 år gammal, frisk och starkt växt, kunna anmäla sig hos prosten Wetterling". (Jönk. Tidn. 11 jan. 1840).

Benoni får stå på tillväxt två år. Tolv eller fjorton år gammal — siffran växlar i utkasten — sätts han i skomakarlära, enligt nio- eller sjuårigt kontrakt mellan fattigvården och en mästare, som vill ha honom i sitt våld i och för en utpressningsaffär. Denna transaktion belyses av en annons i Jönk. Tidn. 21 febr. 1835, vari hugade spekulanter erinras om, att med mottagna fosterbarn följer husbonderätt över dem, tills de fyllt 21 år. Benoni misshandlas, rymmer och infångas. Legostadgan förutsåg dylika fall; husbonde ägde med våld återhämta avvikande tjänstehjon och straffa rymmaren med husaga.

Mera än de gamla yrkenas verkstadsinteriörer diskuterades under den ifrågavarande perioden de nya arbetstillfällen, som den börjande industrien erbjöd. I detta senare fall är därför tidens syn på de kommunala uppfostringsplikterna lättare gripbar.

Medan indignationen över barnarbetet redan gick hög i England, gladde man sig i Sverige över dess ekonomiska och moraliska gagn. En statistisk broschyr meddelar 1846 följande siffror för Jönköpings vidkommande: metallfabriken sysselsätter "11 äldre arbetare jemte 45 gossar om 12 à 18 års ålder", tändsticksfabriken "30 barn och 8 fullvexta personer". Författaren bifogar också en belåten reflexion: "Stadssamfundet räknar såsom stor fördel att vid denna och herr Sandwalls fabrik, få för mera än 70 barn gagnelig sysselsättning och arbetsförtjenst, hvilken sednare för de fleste motsvarar födan och för öfrige väsentligaste delen deraf".[1]

Även de mest avancerade tyckas ha delat dessa synpunkter. Fabrikör Sandvall — alltså en av landets radikalaste publicister — gav med instämmande plats i Jönköpingsbladet åt en insändare, som manade stadsborna att ta i akt fabrikernas annonser och så

[1] Hedenstierna, *Jönköping förr och nu*. Jönk. 1846. Sid. 22—24.

Digitized by Google

låta det uppväxande släktets okynniga dagdriveri ersättas av produktivt arbete:

Stora skaror af uppväxande gossar och flickor förnöta sin tid med att från morgon till afton vandra kring gatorna, och försumma under ett sådant lefnadssätt icke allenast fattigskolorna och allt tillfälle till uppfostran, utan hvad värre är insupa dåliga seder och vanor. Under allt detta annonsera stadens få fabrikanter oupphörligt att gossar och flickor kunna erhålla arbetsförtjenst, men endast en liten del föräldrar anlita denna utväg för sina barns räkning. — — — Betraktar man fabrikerna såsom en tillflyktsort för fattiga barn af en viss ålder, hvilka oupphörligen aflösa hvarandra, så kunna de icke vara annat än välgörande, särdeles der fabrikanterna visa ömhet för barnens väl; och ett samhälle, som öfverflödar af oförsörjda barn, borde utan tvifvel anse lyckligt att inom sig ega sådana inrättningar. (J. Bl. 7 okt. 1845).

Grottesångens diktare var då i slyngelåldern.

Sandvall har för övrigt utan tvivel varit en god arbetsgivare. Han inhöstade på alla håll lovord för den gratisskola han anordnade åt de minderåriga arbetarna i sin fabrik. Men det är en från grunden ändrad uppfattning av barnarbetet, som några år senare möter i svensk press. Jag tillåter mig ett längre citat ur en göteborgsk myndighets yttrande 1851, emedan det är den fullständigaste kontrast till Jönköpingsskribenternas naiva optimism och till deras åsikt om kommunens och föräldrarnas skyldigheter:

Derigenom att de uti och invid staden varande fabriker sysselsätta ett större antal barn, har inträffat, att ganska få qvarstanna i folkskolorne längre, än till den i fabriksordningen stadgade ålder af 12 år. Direktionen beklagar detta förhållande, och anser att barnen deraf komma att lida både i moraliskt och fysiskt hänseende, samt att utsigten till deras framtida bergning såsom duglige arbetare i betydlig grad förmörkas. Detta omdöme gäller i synnerhet i det fall, då barnen användas till nattarbete, såsom förhållandet är vid det härvarande bomullsspinneriet. Det är föga tänkbart, att barn från 12—17 år skola kunna arbeta hvarannan vecka hvarje natt och hvarannan vecka om dagen, utan att deras hälsa derigenom skall undergräfvas; och direktionen tror, att hvad fattigvården nu besparar derigenom, att den lämnar mat och kläder åt färre antal skolbarn, det kommer den säkert hädanefter att mångdubbelt få återgälda, genom vård åt i förtid bräcklige och till arbete oduglige personer. Det vore önskvärdt att

Digitized by Google

lagstiftningen ville påtänka skyddsmedel för desse olycklige barn, då det visat sig, att deras föräldrar antingen af vinningslystnad, eller måhända dertill tvingade af behofvet för sin bergning, sålunda uppoffra sina barns hälsa och framtid.[1]

Kort därefter vidtogs den första precisa åtgärden i barnarbetes-lagstiftning i Sverige; 1852 förbjöds nattarbete i fabriker. Bestämmelsen kompletterade 1846 års Fabriks- och Handtverksordning. Denna ålade arbetsgivarna att sörja för sina minderåriga arbetares skol- och yrkesutbildning, att "fästa behörigt afseende å deras helsa och arbetsförmåga", vårda dem vid sjukdomsfall m. m. Men det skedde med vaga uttryck, som visade sig alldeles ineffektiva. Paragrafen förutsätter arbetsgivare av Sandvalls typ och den är på sitt sätt ett troget uttryck för tidens strävanden.[2] Man trodde sig kunna med dylika förmaningar bevara och stärka det patriarkaliska bandet mellan herre och tjänare. Under Oskar I:s reformvänliga period på 40-talet upphävdes skråväsendet, men arbetsgivarnas husbondemakt bibehölls så gott som obeskuren. Det gjordes t. o. m. ansatser att vidga den. En egendomlig yttring av denna tendens skall här beröras, emedan den måhända varit en faktor vid konceptionen av en bland Rydbergs vackraste diktgestalter.

I nära anslutning till reformarbetet i fattigvårds- och lösdrivarlagstiftning vidtogos på 1840-talet åtgärder för att bringa ordning i gesällernas arbetsförhållanden. Det hade rent av varit fråga om att ställa dem under tjänstehjonsstadgan; det stannade vid en inskränkning i vandringsfriheten, varigenom de kommo i större be-

---

[1] Ur fattigförsörjningsdirektionens framställning till magistraten i Göteborg 11 nov. 1851, tryckt *G.H.T.* 21 nov. s. å. Jfr *Bore* 5 juni 1851 samt motioner av Nils Hansson och Rundgren vid riksdagen 1856—58. Adelns och borgarståndets protokoll visa den äldre och den yngre uppfattningen i brysk motsättning.

[2] Det har påståtts, att dessa saker fullkomligt negligerats i de riksdagsdebatter, som föregingo fabriks- och hantverksförordningen. (Se barnarbeteskommitténs betänkande 1877, sid. 60—61.) Detta är inte riktigt. Lärlingarnas arbetsförhållanden o. d. diskuterades i borgarståndet 19—21 okt. 1840. Ett av Lagergren formulerat förslag förefaller t. o. m. ligga till grund för början av den ovan refererade paragrafen i förordningen.

Digitized by Google

roende av mästarna. Stadgan kvarstod flera år efter det skråväsendet upphävts, och detta oaktat gesällernas envisa protester. En sådan protest uppsattes i Jönköping samma år förordningen utfärdades; rättigheterna och anspråken bevakades noga i anno 48:s Växjö, där Carl Rydberg då var bagargesäll och en av de ledande i arbetarnas bildningscirkel.[1] Brodern har väl svårligen kunnat undgå att beröras av indignationen. Det är frestande att anta, att han tänkte på denna blygsamma kampanj för människans naturliga rättigheter, när han förknippade Benonis öden med "vandringslystne gesällen Pettersson". Denne är ett av de naturbarn, som romantiken älskade att teckna, närmare bestämt en av dess vagabondtyper. Våren drar honom år efter år lika oemotståndligt ut på luffarstråten. En scen skulle ha visat, hur han kommer raglande in på verkstan, sjungande en vårvisa, och begär sin orlovssedel. Han är släkt med zigenarna i Singoalla — även hos honom är det naturbundna framhävt genom psykiska egenheter; han är sömngångare. Men framför allt är "vandringslystne gesällen" en förstudie till Fabbe, som alltså visar sig äga anor djupt inne i Rydbergs tendensdiktning på 50-talet.

Det var detta decenniums nya liberalism förbehållet att energiskt och framgångsrikt ingripa mot tjänstehjonsstadgans missbruk. Likaså reagerar den, såsom vi sett, mot idéer sådana som arbetshuset och barnarbetet, dem den föregående perioden accepterat. I sin iver att omedelbart avhjälpa alla sociala orättvisor och ordna ett nytt samhälle väjde 40-talets liberaler inte för konsekvenser, som kunde leda till en fusion både med konservativa intressen och socialistiska utopier. Samtidigt med att revolutionskrisen reviderade de stort tilltagna planerna, markerades dubbelfronten skarpare mot konservativa eller demokratiska ingrepp i den personliga friheten. Till de exempel, som förut lämnats på Rudenschölds överkänsliga motvilja mot alla band på personligheten — både traditionens och den moderna jämlikhetens — må fogas ett prov på hans svärson Hedlunds mer praktiskt ekonomiska frihetskrav.

[1] *Jönk. Bladet* 1844, 19 juni; *Nya Vexiöbladet* 1848, 11 febr. o. 28 april; *Vexiöbladet* 22 nov. 1847.

Digitized by Google

Svenska tidningen påkallade hösten 1853 åtgärder mot nöden i landet: "vi måste gifva honom (arbetaren) hem, arbete och uppfostran eller rättare sagdt, vi måste bereda honom tillfälle att genom egna krafter vinna alla dessa förmåner".. Handelstidningen ondgjordes t. o. m. över detta modesta förord för statsförmyndarskap:

Detta är utan tvifvel ganska välvilligt och beskedligt, men »vi» skulle ej behöfva ha allt detta besvär, att medelbart eller omedelbart skaffa *hem, arbete och uppfostran* åt de tusentals arbetare, som utgöra massan af folket, om »vi» ville vara så hederliga och lemna dessa menniskor *frihet* (se der ett ord, som betyder mer än något annat!), att sjelfva förvärfva allt det goda, som »vi» önska lämna dem. — — —

Men nu handlar man i alldeles motsatt anda: under kathegorien »försvarslös» gör man snart af den håglöse och mången gång kanske äfven [av den] idoge och fattige mannen en förbrytare; man beröfvar med några penndrag tusentals svenska arbetare möjligheten att förvärfva en egen torfva till hem för sig och de sina (se ofvan om Hemmansklyfningen!) — — — och man kröner sin verksamhet med filantropi och nådegåfvor till populära barmhärtighetsverk. — — — Sv. Tidn:s långa filantropiska uppsats, hvari den tanken med fasa tillbakavisas, att arbetaren skulle kunna någonsin erhålla politiska rättigheter, synes oss tillhöra dessa många utgjutelser å de konservativas sida, hvilka erkänna sanningen af de rättsprinciper, som de liberala vilja göra gällande[,] som *allmän sats*, men handla tvert deremot i praktiken. Det synes oss, med förlof sagt, ligga en hel del skrymteri i ett sådant förfarande. (15 nov. 1853.)

* * *

Med liberalismens självrannsakan — man kan från olika synpunkter kalla den en tillnyktring eller en fördjupning — sammanhänger, såsom förut påpekats, högkonjunkturen för Dickens på 1850-talet. Han hade förut förbryllat med sin odisciplinerade satir, den där inte aktade för rov att begabba företag, som lågo liberalerna om hjärtat: arbetshusen (Oliver Twist), välgörenhetsföreningarna (Bleak House), nykterhetsrörelsen (Pickwick papers), folkskolan (Curiosity Shop), cellfängelserna (American Notes).[1]

[1] Efter en jämförelse med Dickens skrev Bergstedt 1844, att Sue inte »stannar vid sterila uppmaningar till välgörenhet» utan visar den stadd i utövning. *Aftonbladet* 5 nov. 1842 anmärker, förmodligen efter engelsk källa,

Digitized by Google

Workhouses — d. v. s. just den form av fattigvård, som vid denna tid infördes även i Sverige och figurerar i Benoni Strand — var ett aldrig förbrukat mål för Dickens' kritik eller drift. På första sidan i hans debutbok, Sketches by Boz, möter arbetshuset bland de kommunala institutioner, som skylta med barmhärtighet och utöva tyranni. Där finnas också redan de typer och konstgrepp, vilka återvända i Oliver Twist och efterliknas i Benoni: skurken, som förmänskligas med ett komiskt eller sympatiskt drag; den abderitiske kommunalpampen, vilken visar sig bestå till lika delar av humbug och respectability; uppsyningsmannen, vars gentlemanspretentioner noggrant avläsas i hans klädsel; den trista interiören, given med ett slags romantisk symbolism i tendensens tjänst. Det var en rad nyheter, som till själva sin princip voro oförenliga med den äldre, Suepåverkade tendensromanens enformiga patos och brådskande tempo.[1]

Den här behandlade romanens värde ligger emellertid inte i imitationen av Dickens' nervöst livliga, ibland hysteriska stil, som var Rydbergs temperament allt för främmande, utan i det levande verklighetsintryck den framkallar. Framför sina svenska föregångare i genren hade Rydberg förutsättningar att fruktbringande tillägna sig Dickens' konst att bygga upp sociala romaner kring en kärna av personlig, smärtsam upplevelse.

Warburg har med några rader antytt, att Benoni är självbiografisk. I vilken grad detta är fallet, skall här något närmare

---

att Amer. Notes tyda på »en liten lutning åt torysidan». — Beträffande Dickens' sociala idéer samt den sentimentala och idealistiska reaktionen mot Manchesterliberalismen hänvisar jag till L. Cazamians arbete: *Le roman social en Angleterre 1830—1850*, Paris 1903. — Liksom Dickens protesterade Rudenschöld tidigt mot cellsystemets själstortyr. Hans kätteri väckte den mest oförställda förvåning och indignation hos den tidning, där uttalandet gjordes. (*Lidköpings Nya Tidning* 18 och 24 mars 1848.)

[1] Som bekant utnyttjade Dickens' situationskomik de omständliga kapitelrubriker, som han övertog från den engelska 1700-talsromanen. De förekomma dock blott i hans tidigare verk. I den äldre varianten av Benonis första kapitel användas dylika diarierubriker:

»Första Kapitlet
som handlar om en gentleman, en kaffekokare och några kaffekokerskor, en fader- och moderlös gosse och ett fattighusdirektionssammanträde». (Ms h).

Digitized by Google

belysas. Oftast kan man blott dra upp gränslinjerna och ana mera gemensamt inom dem, i några fall är den inre koincidensen verkligen gripbar. Den omständigheten, att olika planer och utkast äro bevarade, gör det möjligt att följa, hur en del självbiografiska element utformas allt klarare.

Moderns död upplöste hemmet för Benoni och för Benonis diktare. Som sin lille romanhjälte måste Rydberg — han har flera gånger dröjt vid detta barndomsminne — hålla till godo med andra kvinnors sparsamma smekningar.[1] Benoni glömmer sig kvar på moderns gravkulle, smeker gräset och tycker sig förnimma hennes närvaro. Det må vara sentimental Böttigerpoesi, men det är också upplevt. Enligt en hos Warburg (I sid. 37) bevarad tradition brukade fadern i sällskap med sin yngste son, Victor, tillbringa hela nätter på kyrkogården och kasta sig över hustruns grav.

Sin far har Benoni ej känt. Det är visserligen en avvikelse från Rydbergs egen biografi, men en avvikelse, vilken snarast bör uppfattas såsom en akt av pietet.[2]

Fångvaktmästare Johan Rydberg blev alldeles nedbruten av sin måttlösa sorg över hustruns död. Han måste ta avsked och kunde inte längre sörja för sina barn. Såsom Warburg uppger avslogs 1837 en ansökan av honom att bli intagen på Jönköpings fattighus. En ny undersökning har visat, att han antogs 27 sept. s. å. Motiveringen till den första åtgärden och en rad omdömen om klienten i de fyra följande årens fattigvårdsprotokoll synas ställa utom varje tvivel, att han var fullkomligt förfallen och oefterrättlig. Men fattigdirektionen å sin sida har tydligen inte tagit den minsta hänsyn till det intyg om sinnessjukdom, som bifogades hans inträdesansökan. Hans begäran att få kläder för pengar ur en invalidgratifikation måtte inte ha varit oskälig, eftersom den till slut beviljades. Anmärkningen, att han "gått olofvandes ut genom olofliga

[1] »Från barndomen», *Skrifter* VIII, sid. 120; Bref till Gunnar, Ms i KB., citat W(arburgs biografi) I, sid. 35.

[2] Faderns död inträffade i april 1854, alltså kort före Benoni Strands presumerade äldsta datum. Kanske har dödsfallet på en gång aktualiserat minnet av de nedan relaterade förhållandena och givit Rydberg fria händer att omsätta dem i dikt.

Digitized by Google

vägar", träffar inte honom ensam; rymningar — en gång genom gödselkistan — voro vanliga, och deras antal var statt i ökning under arbetshusets första decennier.[1] I april 1841 förvisades han emellertid för alltid från fattighuset med det betyget, att han var "skadlig i alla samhällen".

Dessa pinsamma aktstycken lämna alltså den slutliga förklaringen till Viktor Rydbergs överraskande sakkunskap i allt som rör Jönköpings fattigvård och framför allt förklaringen till den stämning, som vilar över hans fattigvårdsskildring. Som Benoni har han haft anledning att vandra med tunga steg genom staden vid den vackra insjön, från fattighuset ute i österkanten till kyrkogården på motsatt sida.[2]

För egen del har Viktor Rydberg ej varit i beröring med fattigvården — åtminstone kan det ej numera konstateras. Men vi veta, att han kom i främmande vård omedelbart efter moderns död i pesten, d. v. s. under en period, då gränsen mellan privat och offentlig välgörenhet fullkomligt utplånades, att döma av nödhjälpskommitténs redovisningssvårigheter på denna punkt.[3]

Benoni får på syssloman Jenssons intyg "fri undervisning i lankasterskolan". Det motsvarar den av Warburg förbisedda episod i Rydbergs skolliv, vilken i en självbiografisk anteckning placeras mellan "Småbarnsskolan" och "Storskolan" och benämns "Lankasterskolan". Därmed åsyftas en även i offentliga handlingar så benämnd, under stadens fattigvård sorterande skola. Det ligger nära till hands att anta ett orsakssammanhang mellan detta skolbyte och nedgången i familjens ekonomi.

Flyttningen till lärdomsskolan är i romanen och har givetvis

---

[1] Strömberg, a. a. i *Jönk. posten*.

[2] För efterforskningar om Rydbergs förhållanden i Jönköping står jag i tacksamhetsskuld till extra bibliotekarie Arvid Uggla. Fru H. Friberg har gjort mig den stora tjänsten att genomgå och excerpera Jönköpings fattigvårds protokoll m. fl. handlingar.

[3] *J. T.* 23 maj 1835. Hänvisning till Warburg på ställen, som lätt återfinnas i det kronologiska sammanhanget, har ansetts onödig. En annan källa äro Rydbergs självbiografiska anteckningar (K. B.) De utfylla de ofullständiga mantalsuppgifterna. Ett viktigt dokument — ur brev till A. Printzensköld 1879 — är tryckt och kommenterat av lektor O. von Porat i Smål. Alleh. 8. 2. 1919.

Digitized by Google

också i verkligheten varit föranledd av främmande välgörares intervention. Det är föga troligt, att Palm, Benonis gynnare, haft levande modell. Åtminstone i de äldre varianterna är denne magister och löjtnant mer än lovligt excentrisk. Men man blir lätt alltför misstänksam mot sådana personnager. Att Palm disputerar om Plato och Aristoteles med stadens fattigskollärare förefaller föga plausibelt, innan man vet, att Jönköping satt upp akademisk examen som kompetensvillkor för lankasterläraren (J. T. 20. 12. 34). I Rydbergs anteckningar finns nämnd en mystisk figur Eumenes, som torde bli svår att avslöja. Kanske döljer denna pseudonym något Jönköpingsoriginal, som spelat Palms roll i Rydbergs liv.

Enligt det äldsta utkastet lagar Palm, att Wilhelm (= Benoni) kommer bort från fattighuset och inackorderas hos en madam Strand, som i en senare variant utbytes mot madam Sara — det är tydligen ett minne av Rydbergs vänliga fostermor Sara Ottergren. Liksom Rydberg flyttades från hennes trivsamma hem till ett annat, där han hölls strängt och var "aldrig mätt", så måste Benoni börja en lärpojkes hundliv och utstå ty åtföljande hårda hushållsregemente. Denna förändring sättes trots Palms protester i verket, sedan fattigvården konsumerat sin lille klients arv; enligt ett utkast med noggranna dateringar sker det år 1842. Samma år tycks rymma en likartad kris i Rydbergs barndomsmartyrium. Då hade ett litet arv gått åt och han fick sedan sörja för sig själv. Bland de hus, där han var informator, nämnes hos Warburg en inspektor Almark vid Tabergs järnbruk, som också figurerar flera gånger i hans egna lakoniska anteckningar över sitt livs data från denna tid. Emellertid torde en annan uppgift i en av dem, nämligen ordet "Bruksbokhållare", åsyfta någon vistelse hos Almark och sannolikt just den första, som inföll sommaren 1842. Han har alltså, låt vara kort tid, haft en syssla, som tyder på andra levnadsutsikter än fortsatta studier.

Att Rydbergs skolgång verkligen varit föga mer säkerställd än hans romanhjältes, det framgår av en annan notis, som Warburg meddelar. Som förmyndare fungerade en skomakarålderman Ahlstedt; denne ville placera myndlingen i sitt yrke och sysselsatte

Digitized by Google

honom till den ändan på kvällarna efter skolans slut med toffelsömnad. Det är som om minnet av dessa aftonstunder hade dykt upp och skapat en av de få åskådliga liknelserna i Rydbergs bildlösa och abstrakta brevstil, när han i januari 1885 skriver till Snoilsky: "Nyblom afbasade med spannremmen, som en pigg och fryntlig skomakaremästare, dagens enfant terrible naturalismen, hans egen lärjunge, för att han valkat sömmen sned och illa åtgått de kläder mästaren efter sitt inträde i Akademien lade af åt honom."[1] Vad han sett — eller varför inte känt — i sin förmyndares hus, motiverar väl i hans självbiografiska anteckningar rubriken "Tjenstehjonstadgan".

Den husbonde och förmyndare, som Benoni får, sedan han tagits ur lärdomsskolan och satts i hantverkslära, heter Askenstedt, ålderman och fattigvårdsdirektör. Enligt den äldsta planen är han bagare men i de senare fragmenten skomakare. Man bör för att förstå denna villrådighet veta, att Rydbergs bror Carl på 1840-talet var bagarlärling, samt att hans egen förmyndare Ahlstedt var skomakarålderman och en av Jönköpings nya fattigvårds organisatörer.[2] En liknande lätt förklädnad har anbragts på fattighussysslomannen. Han har fått sitt ovanliga dansk-svenska namn Jensson genom en liten ändring på en äldre variants Jonson, vars fullständiga namnlikhet med en kollega i verklighetens Stapelvik åren omkring 1840 tydligen först efter moget övervägande befunnits olämplig. Åt denne Jensson diktar f. ö. Benoni ett poem "Hulda måne", vartill Rydberg väl ämnat använda en så börjande barndomsdikt, vilken Warburg kommit över på helt andra vägar.[3]

Om man kan gissa, att förmyndarens planer för Rydbergs framtid inte meriterade honom till något kärleksfullt porträtt i romanen, så tyder den andra upplysning om detta förmyndarskap, som bevarats, på en än mer egendomlig överensstämmelse mellan verklighet och dikt. De Rydbergska barnens förmyndare försum-

[1] Ms i samlingen Bref från Viktor Rydberg, i KB.

[2] *Jönk. Tidn.* 24 jan. 1835 och 4 juni 1836.

[3] Warburg I, s. 40. Samma förfaringssätt att för mer eller mindre väl initierade läsare röja eller dölja porträtterade personer har Rydberg senare använt i skissen »Realisten Åbrandson», vars hjälte var skolkamraten Åbjörnson.

Digitized by Google

made på något sätt att bevaka deras anspråk på ett arv, en lantegendom.[1] Ålderman Askenstedt och en bror till honom undanhålla för egen vinning papper, vilka dokumentera Benoni såsom fideikommissarie till godset Odensvik. Man frestas att fatta denna romanintrig såsom den nyssnämnda fatalitetens förstoring i tendensdiktens spegel — eller redan i barnets fantasi. En annan utgångspunkt för sociala jämförelser och social fabulering i den fattige skolpojkens hjärna har kanske givits av vänskapen med presidentsonen Henning Gyllenhaal. En presidentson, Ludvig Bergman, spelar stor roll i romanen såsom jämnårig skolkamrat och förnäm kontrastfigur till den fattige hjälten.

* * *

Rydberg har haft en deklasserads inre upplevelser och har inte ens undgått ett underklassbarns yttre vedermödor, vilkas skildring skulle upptagit större delen av hans första inom Sverige spelande roman.

Men denna likhet mellan Viktor och Benoni har dragit med sig en intressant konsekvens. I det sista utkastet — eller i alla händelser ett av de sista — är hjältens historia utökad med vistelse vid ett gymnasium.

Närmast synes därmed ett nytt område vara lagt under samhällssatiren, en motsvarighet till den ovan belysta attacken mot folkskolans växelundervisning. Även de högre skolornas organisation var ett aktuellt problem på 1850-talet. Liberalerna vakade misstänksamt över genomförandet av den 1849 beslutade reformen, som de med all rätt påstodo vara motarbetad av det stärkta konservativa inflytandet. Aug. Sohlman utgav 1855 i bokform några förut i Bore publicerade skolminnen,[2] som äro mycket betecknande för tidens kritiska syn på det bestående skolväsendet. I förordet förutsätter Sohlman hos läsaren av Samuel Ödmanns Hågkomster 'stor för-

[1] Warburg I, sid. 61.

[2] *Afhandlingar och skizzer uti kultur- och konsthistoriska ämnen* I, *Svenskt gymnasiilif*, Sthlm 1855. *Bore* 18 nov. 1849.

Digitized by Google

undran öfver, att sådana seder och skick som der skildras, kunnat finnas vid ett svenskt läroverk för blott 100 år sedan". Han lovar att överbjuda Ödmann med "långt större vidunderligheter" ur egen erfarenhet. Den som så kunnat vantolka Ödmanns stiliserade idyll, hade givetvis helt andra syften med sin egen skildring; han ville visa vådan av biskoparnas eforat, av bristen på gemensam kontroll över skolorna, av lärarnas alltför höga tjänsteålder. Någon särskild pietet för Odmanns gamla gymnasium — som också var Rydbergs — får man alltså inte vänta av oppositionspressens män. I deras ögon ha Tegnérs och Heurlins eforat än mindre varit någon merit för lärosätet i Växjö. Rykten om något slags "rabulism" eller "oväsende af svårare art" vid stiftets gymnasium adderades av Jönköpingsbladet till några relegationer kort förut och gåvo så tidningen anledning att uttala en generell misstanke mot skolans disciplin. Den förmodade skandalen togs också till intäkt för uppmaning till vederbörande centralmyndigheter att göra skolreformen grundlig och inte förbise "de många, gymnasierna af gammalt vidlådande lyten". (J. Bl. 7 dec. 1852.)

Fastän Rydberg att döma av utkastet tänkt lämna själva undervisningen oantastad, bör detta kapitel måhända, sammanställt med Sohlmans och Jönköpingsbladets agitation, fattas som en tendentiös belysning av gymnasisttraditionernas skuggsidor. Men huvudvikten skulle i detta parti utan tvivel ha fallit på psykologien. Har man rätt att här, liksom beträffande de föregående kapitlen, kalla romanen självbiografisk?

Det finns ett slags bekännelse av Rydberg, som förlägger hans allra krassaste livserfarenheter till åren i Växjö. Den står att läsa i ett brev till Borchsenius 27 sept. 1877:

> Tyvärr tillbragte jag der två [år], och de äro de enda åren af min lifstid, som jag ser tillbaka på med verkligt obehag. Den invigning jag der fick i ynglingaålderns mysterier var sådan, att jag ständigt längtade tillbaka till mitt glada, fantasisvärmande gosselif bland oförderfvade jämnårige i Jönköping.[1]

[1] Ms i KB. Tryckt W. I, sid. 70.

Digitized by Google

Warburg, som dragit fram detta uttalande, har använt det dels för att visa Rydbergs vantrevnad i Växjö, dels för att datera det tillfälle, då denne efter egen utsago behövt en uppryckning av Per Wieselgrens nykterhetsagitation.[1] En sammanställning med ett par andra brev måste här göras.

Åren 1876—77 förde Rydberg brevledes en egenartad diskussion med en samskolelärarinna i Stockholm, Jenny Rossander. Det är i all anspråkslöshet en förpostfäktning till sammandrabbningen mellan kvinnoemancipationens handskemoral och den maskulina hygien, som triumferade i Giftas. Utgångspunkten var enighet om samskolans nytta för uppfostran till okonstlat umgänge mellan könen och tidiga äktenskap. Men divergenserna kommo så småningom i dagen. Jenny Rossander fann sig böra påpeka, att "äktenskapet är ej blott kroppslig förbindelse", och att "qvinnan har en annan och högre uppgift i lifvet än att vara skydd åt mannen". Med tidiga äktenskap hade hon avsett minimiåldern 20 år för kvinnan, 21—25 för mannen, medan Rydberg ville dra gränsen långt ned i tonåren, så nära pubertetsåldern som möjligt. "Ni vill, skriver hon, hindra dem [d. v. s. ynglingarna] från synd genom att tillfredsställa deras lidelser, likasom seger öfver oss sjelfva någonsin kunde vinnas utan strid. Tillfredsställelse medför mättnad, slapphet, och om några år skulle skolgossen känna leda vid sin barndoms maka". Hon tillät sig enligt analogislut från sitt eget kön betvivla sin motparts påstående, "att det ges i gossens lif en tid, då passionen är starkare än förnuft och känsla".

Rydberg lät inte omvända sig från sin "älsklingsidé". Han åberopade historiska exempel på vad Jenny Rossander kallat barnäktenskap, och han åberopade sina egna erfarenheter av de moderna missförhållandena:

> Med egna ögon har jag sett för mycket af det onda, som alstras genom den manliga ungdomens onaturliga afspärrning från den kvinnliga, och jag var själf knappt annat än en skolgosse, när jag iakttog, huru mycket ädlare, både i tänkesätt och lefnadssätt, och huru mycket finare i hållning och later de kamrater voro, som hade rikligt tillfälle att umgås med flickor

[1] W. a. st. och sid. 153.

Digitized by Google

och genom detta tillfälle ej heller förlorade hågen att vara ibland dem. Nu inträffar det ofta äfven med de gossar, som hafva hem och jämförelsevis goda hem, att skolan, hemläxorna, stilarna och kamratlifvet aflägsna dem nästan helt och hållet från kvinnors sällskap. Följden är, att de bilda sig ett ideal af 'karl' sammansatt af alla de olater och uselheter, som äro bannlysta ur goda kvinnors närhet, men uppkomma och blomstra, där de äro fjärran, och att som ett naturligt komplement härtill följa låga föreställningar om det andra könet, och med slika föreställningar går ynglingen in i de år, då man enligt en nedrig, men allmän mening skall 'rasa ut' för att sedan 'stagda sig'».[1]

Jag har citerat detta brevställe i dess helhet, emedan de — förklarligt nog — vaga uttrycken försvåra referat. Av samma art är ännu en bikt, som, om man korrigerar Rydbergs bekanta felaktiga åldersbestämning, även den träffar in på överflyttningen till gymnasiet. Han berättar, att minnet av modern under hans egentliga barndom varit flyktigt och fortsätter så: "Men efter mitt sextonde år, då striden för lifvet i yttre och inre mening på allvar började, började också ett temligen träget umgänge med henne". (W. I, sid. 28.)

Efter dessa sammanställningar är det tid att återvända till Benoni. Utkastets notiser om hans gymnasisttid äro följande:

Benoni vill bli arkitekt, men beslutar först besöka gymnasiet. Här rummel, förföriska historier. Ludret, slagsmål. — — — Lektor Granhjelm. Förebråelsen, budet. Modrens: »Glöm mig aldrig». »Min mor är min religion.» Benonis vandring från gymnasium. (Ms b.)

Man kan inte misstaga sig om att här åsyftas samma chockerande "invigning i ynglingaålderns mysterier", följd av samma inre kris, som breven beröra, blott att utkastet i stället för omskrivningar har en överraskande saklighet.

Ur litteraturhistorisk synpunkt har denna episod ett stort intresse, som motiverar dess framdragande. Den visar, att den sociala tendensromanen varit på väg att utvecklas till bildningsroman. Därtill fanns strängt taget ingen motsvarighet hos Dickens. Nationell

[1] Warburg II, sid. 512—14. »Bref till Viktor Rydberg» och »Bref från Viktor Rydberg», Ms i KB.

Digitized by Google

konvention och personligt temperament förbjödo honom åtminstone varje djupare grepp på erotiken, bildningsromanens klassiska fyndort. Men den barnpsykologi, vars omsättning i dikt är Dickens' kanske största bragd, hade inte alltid varit så fragmentarisk och menlös, som den blev under hans händer. Ty han hade ej skapat den ur intet utan övertagit den från den känslosamma individualism, som hade sin första stora apostel i Rousseau. Hos Rousseau finns enheten av och den gemensamma utgångspunkten för de intressen, som var för sig utvecklat bildningsromanen och tendensromanen: det psykologiska intresset och det sociala.

Nämnandet av detta namn innebär här mera än antydan om den avlägsna riktpunkten för en lång litteraturhistorisk linje. När Rydberg 1877 i breven till Rossander behandlade det socialt-psykologiska spörsmål, som han tjugo år tidigare varit på väg att lägga in i Benoni Strand, gjorde han själv sammanställningen med det föregående seklets store pedagog: "Dock önskar jag stundom, att en ny och bättre Rousseau ville ännu i detta århundrade uppstå för att skrifva en ny och bättre Emile".

* * *

Den politiska kris, vars återverkan på Rydberg jag i denna uppsats sökt följa, blev bestämmande för hela hans utveckling. För en lång följd av år — i viss mån hela sin livstid — införlivades han med den form av frisinne, som här karakteriserats och benämnts femtitalsliberalismen. I hans nästa diktalster, De vandrande djeknarne, äro de rousseauanska dragen från Rudenschölds samhällsprogram ännu tydligare än i den ovan analyserade romanen. Därefter går Rudenschölds inflytande kontinuerligt över i Hedlunds.

Mindre påtagliga äro de konstnärliga resultaten av prövningens år. Man torde efter den nu slutförda undersökningen ha rätt att kalla Benoni Strand ett starkt realistiskt konstverk. Men denna realism blev en isolerad episod i Rydbergs produktion, en ansats, som aldrig fullföljdes. De vandrande djeknarne är en tendensnovell av samma art — hembygdsskildring och aktuell social satir

Digitized by Google

— men konstnärligt betydligt svagare. Och när han ett par år senare slår sig på historisk diktning, gör sig ånyo en romantisk smak gällande vid sidan av den realistiska. Men cirkelgången är mera skenbar än verklig. Det nya inflytandet utövas övervägande av den franska romantiken på ett högre plan. Från den groteska fabriksromanen hade Rydberg för alltid emanciperat sig, när han skrev Benoni Strand. Då romantiken återvände, blev den ett medvetet fantasispel mot bakgrunden av politisk och konstnärlig verklighetskänsla.

Digitized by Google

UR GAMLA ANTECKNINGAR

AV

HENRIK SCHÜCK

XI

Till Dalins biografi

Materialet till Dalins biografi kan nu ökas med ett nytt fynd — med bouppteckningen efter skalden. Tills för kort tid sedan förvarades den i förseglad form i Svea hovrätts arkiv, men har nu överförts till Riksarkivet, där förseglingen på min begäran brutits. Den synes mig ur flera punkter vara av intresse, och jag har även i Svenska Dagbladet givit en resumé av dess innehåll. Här meddelas den i fullständigt skick.

Inventarium
efter
Framledne Herr Hof Cancelleren och Riddaren af Kongl: Maij:ts Nordstierne-Orden Wälborne Olof von Dalin

Åhr 1763. den 6:te 7:de 8 och 10:de September, förrättades Uptekning på wederbörandes begiäran och til följe af Höglofl:e Kongl: Swea Hofrätts Höggunstiga Förordnande, öfwer qwarlåtenskapen efter Framl:e Herr Hof Cancelleren och Riddaren af Kongl: Maij:ts Nordstierne-Orden, Wälborne Olof von Dalin, som den 12 Augusti sidstl:e genom döden afgått: Hwarwid tilstädes woro, Herr Stats Secreteraren, Secreteraren af alla Kongl: Maij:ts Orden och Riddaren af Kongl: Nordstierne-Orden, Högwälborne Baron Joa-

Digitized by Google

chim von Düben samt Secreteraren i Kongl: Maij:ts Cancellie, Wälborne Herr Friedric Stenhagen, Herr HofCancellerens halfbroder Archiatern Ädle och Höglärde Doctor Herr Jonas Bökman, Secreteraren Wälborne Herr Gabriel Bergman, å Herr Hof Cancellerens afledne Systers Barns, Pappers Fabriqueurens Jonas Lemkes och Jungfru Maria Beata Lemkes wägnar, efter upwist Fullmakt af den 23 i nestber:de Månad, samt såsom God man, efter Constitutorial af den 25 i samma månad, Assessoren i Kongl: Swea Hof-Rätt, Ädel och Högaktad Herr Swen Westerman; och sedan de wid dödstiman förseglade rum blifwit öpnade, upgafs egendomen af Herr Archiatern Bökman samt Herr Hof Cancellerens Kammartjenare Eric Gustaf Sundbom, anteknades och wärderades, som följer:

Contante Penningar

		Kopp:mt D:r ⁰/₀
En Printz Gustafs Guld Medaille, om 27 Ducater à 18 D:r duc:n	486: —	
En Swensk ducat	18: —	
2 st: Hollendske Ducater à 18 D:r st:	36: —	
En Printz Gustafs Silfwer Medaille, om 4³/₈:dels lod à 8 D:r lod	35: —	
En D:o öfwer Bar: Hårleman om 2½ lod à d:o	20: —	
En Printz Gustafs Hyllnings Medaille 1⅛ lod à d:o	9: —	
En d:o Drottningens, med påskrifft, motibus immobilis	8: —	
En d:o öfwer Grefwe Tessin om 1 lod	8: —	
En d:o med C: L. och påskrifft, claris nomen virtutibus æquat, om 1⅛ lod à 8 D:r	9: —	
En Kong Carl XII:s RD:r	9: 12	
En Kong Fredrics och Drottning Ulricas Skådepenning	6: —	
En Kong Adolph Friedrics Cröningspenning	4: —	
En gl. Fyrkantig Silfwerpenning	3: —	
16 st: Pieser à 18 ⁰/₀ st.	9: —	
J Banco-Sedlar wid dödstiman, contant	1278: —	
Uti Riksens Ständers Banque finnes en nedsatt behållning à	1202: —	3140: 12

Iouveler, Guld- Silfwer- och andre Nipper.

En Saphir-Ring, carmiserad med femton små Brillanter	1500: —
En D:o, med 20 små Rosenstenar	500: —
En Antique med 13 st: Rosenstenar	400: —
En D:o	60: —

Digitized by Google

En emaillerad faveurs Ring	18: —
En liten Diamant at rita glas med i Elphenbensfoder	18: —
En emaillerad Guld Luktflaska om 18¾ duc: à 24 D:r duc:	350: —
En d:o Swampdosa, om 8 ducat:r à d:o	192: —
En d:o i form af et ägg, om 9½ d:o à d:o	228: —
En Kläppknapp af guld med sit rör	200: —
En emaillerad Guld Fällknif om 11½ duc: à 24 D:r .	276: —
Et emailleradt Guld Böxsäcksuhr, med åtskillige Berloquer, bestående af et Pitscher af Porcellain, et d:o mindre, et d:o af Crystall, en Pätta, en liten Kläcka, en Lorgnet, en d:o, en liten nyckel	1200: —
Et Guld Penfoder, med Sicileradt arbete om 11¾ duc: à 24 D:r	282: —
Et d:o mindre, om 9½ duc:, med en Tandpreta, en örslef, hwarpå en liten Rosensten är infattad, à 21 D:r duc:	199: 16
Et d:o gammal modigt, med en liten slät Tandpreta, om 9 ducater à 18 D:r	162: —
En stor Lorgnette, om 22 duc:r à 18 D:r	396: —
Et Perspectiv af brun Agat med foder, och guld chianer	300: —
Et Blyartz Penfoder, om 5¾ duc: à 24 D:r duc: . .	138: —
En Skrifpenna af Ebenholtz samt en Diamant i ena ändan	24: —
En Pärlemos fällknif med et Guld- och et- Stålblad .	100: —
En Snusdosa af Saxiskt Porcellain, med Guld Chianer	300: —
En d:o af Skillpad, med d:o Chianer	240: —
Et litit Bleckhorn, med blyartz och skrifpenna af Silfwer i sit foder	60: —
En Skrifpenna af glas, infattad i Silfwer	18: —
En Tumståck af Silfwer, med Blyartzpenna och Cirkel	20: —
En liten Allmanack för år 1763, i förgyldt Silfwer infattad	15: —
Et Agats Pitscher i Silfwer Kläfwe	20: —
Et Perspectiv med grönt Chiagrin och Silfwer infattning	24: —
2 par Glasögon i Silfwerbågar	6: —
En i Brun glasfluss utstucken bröstbild	3: —
Ett par Silwer Skospännen med Crystalls stenar . . .	24: —
Et par Knäbands d:o, runda	12: —
Et Silfwer Hals duks spänne	6: —

Digitized by Google

Et st: d:o, et torn sönder	6: —	
Et st: Polerad Stål Kårkskruf	4: —	
Et st: d:o rund	1: 16	
En liten Sax	3: —	
En Dubbel Penneknif i Elphenbensfoder	6: —	
En d:o mindre	4: —	
En d:o med Ebenholtz skaft	1: 16	
1 st: Fäll Penknif med hornskafft	1: 16	
1 st: Synglas i Horn	1: 16	
Et Garnatur Swarta Stålspennen	6: —	
1 st: Penfoder, flätadt med halm	1: —	
1 st: d:o af träd	—: 16	
En rund Swarfwad Skillpadsdosa	9: —	
Et par hwita hornknappar	—: 16	
En Pappers Lykta, med swarta hornbottnar	6: —	
2 st: Sal: Herr Hof Cancellerens Signeten af Stål, i sine Foder, som anteknat, men kunna ej til wärde utföras.		
Et par Länk-knappar af glasstenar, i paij infattadt .	1: —	
En swart Agats Länk knapp	—: 16	
Et par gl: glasögon	—: 8	
En Taskbok af blott Läder fodrad med rödt Sidentyg och Silfwer beslag	12: —	
En liten aflång Låda, med 6 st: små dosor, en Lineal och en trehörnig skifwa af Elphenben samt några små Eckorns pentslar; Lådan öfwerklädd med gult läder utan och rödt innan til	4: —	7361: 8

Silfwer.

En liten Bägare med gammal Förgyllning, om 11½ lod à 7 D:r lod	80: 16

Oförgyldt D:o

Et Handfat med sin kanna, wäga tilhopa 94¼ lod à 6 D:r	565: 16
En Thée-Kanna, om 35 lod à d:o	210: —
En Miölk-Kanna à 25 d:o à d:o	150: —
Et par små släta Liusstakar, wäga 21½ lod tilsammans à d:o	129: —
En Twål- och en Swampask om 22¼ lod à d:o . . .	136: 16
2 st: gl: Matskiedar, om 8¾ lod tilhopa à d:o . . .	52: 16

Digitized by Google

2 par knifwar och gafflar om 14 lod tilsammans . .	84: —	
2 st: Små Thée-skedar, om 1½ lod tilhopa à d:o . .	9: —	
En gl: Silfwer Spatser wärja	120: —	1537: —

Malm.

1 st. liten ring klåcka	2: —	

Tenn.

1 st. liten Matkruka med Låck och grepe samt tilbehör, wäger 4 m:r à 2 D:r	8: —	

Koppar.

En gammal Thée-panna	9: —	
Et nattstols Bäcken, om 7 m:r à 2 D:r ℔:	14: —	23: —

Bleck-Saker.

En Landtärna	9: —	
En liten Stall-Lykta	1: —	
En gl: Liusplåt	—: 3	10: 3

Linkläder.

1 par Huslärffts lakan N:o 1. 3¼ al: långa och twå wåder breda à 2 D:r 8 ⁄. al:	33: 24	
1 par D:o N:o 2. af lika längd och godhet	33: 24	
1 par grofwa Blångarns drenglakan, 3½ al: långa, 2 bredder à 1 d:r al.	14: —	
1 par D:o à D:o	14: —	
1 par D:o à D:o	14: —	
1 par D:o à D:o	14: —	
1 par Lärffts örnngåtts wahr 5 qt. långa, märkte med O. D.	12: —	
1 st. mindre D:o hufwa	6: —	
6 st. gl:e nog sletne Servietter à 1 D:r st.	6: —	
16 st. Öfwer Skiortor, med Kammarduksmanschietter à 24 D:r st.	384: —	
7 st. något sämbre D:o à 20 D:r st:	140: —	
6 st: något sletne Lärffts nattskjortor, med Strupärmar och Manschietter à 3 D:r st:	18: —	

Digitized by Google

23 st. Små Halsdukar à 1 D:r st:	23: —	
5 par Linne underböxor à 1 D:r 16 ʃ/.	7: 16	720: —

Sängkläder.

En ny räckbålster för en Person, af blårandigt westgiöthe wahr, stoppad med fiäder, wäger, 1½ L℔	50: —	
2 st: Örnegått, med d:o wahr och fiäder, om 15 m:r til sammans	30: —	
1 st: liten dunkudde med Parkumswahr	18: —	
En Parkums Madraisse, stoppad med Tagel	72: —	
Et Säng Täcke af rödt och Hwitt Cattun, fodradt med gult Lärfft	40: —	
2 st: räckbålstrar i drengkammaren af groft Westgiöthe wahr, stoppade med hår, à 18 D:r st:	36: —	
4 st: Hufwud kuddar af d:o à 4 D:r st:	16: —	
2 st: grofwa Ullryor à 10 D:r st:	20: —	282: —

Gångkläder.

En ny Sammets Klädning af Gredlins färg, med Hwitt Sidenfoder	700: —	
En gl: röd D:o Cramoisie, utan Böxor	240 :—	
En D:o af grått Sicileradt Sammet, utan böxor . . .	240: —	
En blå Sammets Råck	180: —	
Et par gl: Sammets böxor	18: —	
Et par d:o något bättre af Bomulls Sammet	24: —	
En gl: Siden Droijets klädning utan Böxor	180: —	
En Klädning af grönt knoop tyg	100: —	
En D:o af grått d:o	100: —	
En hel ny grå Klädes Råck, med dubbla upslag, af Sammet och Kläde, Sammets wäst och Böxor af samma Färg och Förgyldta knappar utj	400: —	
En Swart Klädes Klädning med Sidenfoder, utan böxor	240: —	
En gl: d:o wänd utan böxor	36: —	
En brun d:o, med Förgyldte knappar, utan böxor . .	200: —	
En grå Klädes Råck, med Camelgarns knappar . . .	100: —	
En grön d:o klädning med böxor och Förgyldta knappar	120: —	
En röd Coleur de chair Siden Droijets west	40: —	
En swart d:o	40: —	
Et par Sw: böxor af res de mors	30: —	

Digitized by Google

Et par Swarta Böxor af Camlott de Brüssel	20: —	
En Hwit Klädes Kappa, med swart Sammets klaff . .	150: —	
En randig Halfsiden nattråck med westframstycken .	100: —	
En gl: grön Damast nattkoffta	15: —	
2 par gl:a hwita Silkes strumpor à 9 D:r par . . .	18: —	
1 par D:o swarta	9: —	
En Noppkins Tröija	9: —	
2 st: Swanskins tröijor à 2 D:r	4: —	
2 st: Flanels skiortor à 6 D:r	12: —	
5 st: röda och hwita Bomulsnäsdukar à 6 D:r st: . .	30: —	
6 st: Bättre Bomuls-nattmössor à 4 D:r st:	24: —	
3 st: Sämbre d:o	3: —	
2 par Ullstrumpor à 2 D:r	4: —	
2 st: Pung Peruquer och en Rosete d:o	18: —	
En Hårpung	4: 16	
En Hatt med hwitt foder	24: —	
En gammal d:o	3: —	
En gl: Loskinns Muff	12: —	3447: 16

Meubler.

En liten Tombeau-Säng för en Person af rödt och hwitt Sitzer Cattun, med löst öfwertåg af samma slag; Sängstället af Stål	300: —	
En Wainöts Skrif Bireau med klaff och Lådor . . .	120: —	
En Linklädes Bireau, med förgyldte beslag	150: —	
Et stort Furu Klädesskåp, omåladt	48: —	
En stor Spegel i förmaket med förgyld ram	240: —	
En D:o i Säng Kammaren	240: —	
En d:o mindre i Bokkammaren	15: —	
Et litet Spegelbord, med förgyld fot och marmorerad Träskifwa	100: —	
Et stort owalt Fällbord af Ek, med sin Fot och låda	9: —	
Et Fy[r]kantigt omålat Furu bord, med fot och låda	3: —	
Et gl:t brunt söndrigt d:o	1: 16	
En ny gulmålad Soffa, med åtta dynor, stoppade med Tagel och öfwerklädda med gult lärfft	300: —	
2 st: Kullerstolar med d:o öfwertåg à 8 D:r st: . .	16: —	
6 st: Nya Karmstolar, med gul färg, lösa dynor och d:o beklädning à 15 D:r	90: —	

Digitized by Google

6 st: Nya Länstolar, med lösa dynor, stoppade med hår och grönt lärfft öfwer à 20 D:r st:	120: —	
6 st: Karmstolar, med d:o beklädning och lösa dynor à 15 D:r st:	90: —	
En gl: stor Länstol, klädd med rosigt Schiagge . . .	12: —	
En natt Commode	6: —	
9 st: gl:a och söndrige Ryssläders karmstolar à 3 D:r st:	27: —	
2 st: Trästolar à 1 D:r	2: —	
1 st: gl: nattstol af Furu	4: —	
En gl: grön waxduks Skiärm, med 3:ne Länker . . .	9: —	
1 st: liten D:o af grönt Kläde	5: —	
En gl: Skiälskins Couffert	6: —	
En aflång Furulåda, at på resor förwahra Sängen utj	2: —	
2 st: Kårgsängar à 3 D:r st:	6: —	
En Porte-Feuille af Läder, med lås och nyckel til .	3: —	
En gl: söndrig waxduks Paraplue	3: —	
Herr Hof Cancellerens egit Contrefait måladt på träd, men sprucket, med söndrig Förgyld ram, warder och här anteknadt, såsom et familiæ stycke, utan åsatt wärdie	—: —	
En liten Tafla med glas öfwer i förgyld ram	1: 16	
2 st: gula rullgardiner à 12 D:r	24: —	
2 st: Blå d:o, något sämbre à 6 D:r	12: —	
1 st: grön half d:o	3: —	
1 st: gl: grön Klädes Gardin för en dörr, af groft kläde, med sin jernten	4: 16	
3 st: gröna Lärffts d:o med kappa och d:o Tenar, hörande til Bokhyllan af omålad furu, som tilsammans wärderas til	24: —	
1 st: liten Peruques ask	8: —	1996: 24

Glas och Porcellainer.

2 st: runda slipade Toiletts flaskor à 2 D:r st: . . .	4: —	
Et Bleckhorn och Ströbössa af glas	1: —	
2 par äkta, blå och hwita Thée Kåppar à 1 D:r 16 ·/. p:r	3: —	
1 st: nattpåtta af Rörstrands Porcellain	2: —	10: —

Digitized by Google

Kiörredskap.

En grönmålad wis a wis wagn, med grönt Kläde inutj, samt tilbehör	1800: —	
En gl: d:o halftäckt	150: —	
Et par Stång Selar, med messings beslag och läder tömar samt öfrigt tilbehör	240: —	
2 st: gröna reggarns Paradetäcken à 100 D:r st:	200: —	
Et par Mahnband med Tofsar	9: —	
2 st: Westg: Hästtäcken à 9 D:r st:	18: —	2417: —

Stall Redskap.

4 st: Diverse Borstar, tilsammans	4: —	
En Skrapa	—: 24	
En Hackelsekista med sin knif	15: —	
En Hafre- och -Hackelse-Lår, med låck	12: —	
2 st: Wattnhinkar af Eek med Jernband à 4 D:r st:	8: —	
2 st: Buldans säckar à 4 D:r st:	8: —	47: 24

Creatur.

2 st: Stora Swarta Hingstar, emellan 18 à 20 år gamla à 240 D:r st:	480: —	
2 st: Morenkopps stoer, emellan 10 à 13 år gl:e à 300 D:r st:	600: —	1080: —

Böcker.[1]

In Folio.

Martiniers Dictionair Geographique et Critique, 9 Tomer i Franskt Band	600: —
Larres Histoire d'Angleterre 2 Tom:r i d:o B:	120: —
Puffendorff de rebus gestis Friedrici Wilh: Magni, 2 Tom:r i d:o B:	18: —
Norbergs Kong Carl XII:s historia på Tyska 1:sta del:n	24: —
Ridderskapets och Adelens wapnbok	18: —
Messenii Historia, om orsakerne til oenigheten emellan Kong Sigismund och Hertig Carl, inhäfftad i papper	9: —

[1] Boktitlarna äro oftast oriktigt stavade, men återgivas här med felen, som av läsaren lätt kunna rättas.

Digitized by Google

Eric Göransson Historia om Kong Gustaf i Welskt band	6: —
Kong Carl IX:s Landslag	3: —
Heims Kringla	9: —
Peringschiölds Ullerâkers minnes märken	3: —
Aulins Likpredikan öfwer Eric Aschenberg, inhäff:t	1: —
Åtta st: Land Chartor öfwer wisse Provincer i Swerige utj regal Folio	9: —
Atlas öfwer Braband	12: —
Richardssons Hallandia Antiqua et Hodierna, 1 och 2 del: inhäfftad	—: 24
Hallman om Bååte-ätten	—: 24
Verser öfwer en Aloe wid Nors Herregård	—: 16
Hubners Genealogiske Tabeller 3 del:r i 2 band	12: —
Et Manuscript om Kong Gustaf den Förste	3: —
Kong Gustafs Crönika, af Rasmus Carlsson Kong Eric XIV:s Historia af E. I. Berättelse om tilståndet i Swerige, under Kong Carl XI:s tid Åtskillige bref i gamla Historien Förtekning på Tractater ifrån Kong Gustafs til närwarande tid Project til relation, om Konunga Myndigheten utj Kong Carl XI:s tid	18: —
Genealogiska annotationer i Manuscr:	1: 16
Upsala Academiæ Constitutioner	1: —
Gamla Genealogier och bref både häfftade och löse, i et gl:t Pergaments band	1: 16
Några Estamper stuckne i koppar	3: —

In Quarto.

Voyage Historique de L'Amerique Meridional, par Uloi 2 Tom:r	24: —
Histoire de la Maison de Stuart par Hume, 3 Tom:r	36: —
Svedenborgs arbeten på Latin, de Coelo et Inferno etc:a i femb häfftade Band	24: —
Bielfeldts Institutions Politiques, 2 Tom:r	15: —
Wallins Gottlendske Samlingar	1: 16
Skånske Handlingar för åhr 1755, i 2 band	1: —
Archenholtz Memoires de la Reine Christine i 3:ne band	36: —

Digitized by Google

Newtons Decouverts Philosophiques i Fr: B: . . . . 9: —
Basii Historia Ecclesiast: i d:o Band . . . . . 3: —
Kong Carl IX:s och Kong Gustaf Adolphs Rim Crönika i d:o B: . . . . . 4: —
Juncheri Lineæ 1:mæ erudit:nis universæ 1: 16
Nordencrantz Memorial til Riksens Ständer, år 1760 2: —
Boecleri Hist: belli Danici i Perg: Band . . . . . 1: —
Dalins Swenska Historias 3:die del i 2 band . . . . 36: —
Kong Johans Historia af Stiernman . . . . . 4: —
Swenska Bibliotequet af Giörwel, fem del:r inhäf:de . 5: —
D:o 3 del:r . . . . . 3: —
Magni Stenbocks Lefwernes beskrifning, 2 del:r . . . 2: —
Wildes Hist: Pragm: . . . . . 6: —
D:o på Latin, Defect 1: 16
Ryzelii Episcopopeja . . . . . 3: —
Messenii Tranactio inter sviones et Danos, med flere tryckte handlingar i et band 1: 16
Sagan om Jngwar Widforne 2: 16
Giödingz Kongsholms minne . . . . . —: 24
Giörwel, om Drottn: Christina 1:sta delen . . . . . 2: —
Nytt Förråd til nordiska Historien . . . . . —: 16
Norrkiöpings Öden . . . . . —: 16
Stångbro Slag . . . . . —: 16
Mallets Histoire de Dannemark . . . . . 3: —
Beskrifning om en Rundsten wid Drottningholm . . . —: 8
Byggningsordning i Stockh: . . . . . —: 6
Del l'Histoire del Regno di Napoli . . . . . —: 8
Lettres del Sign: Gvarini . . . . . —: 6
Rosens Likpredikan öfwer Grefwe Thure Bielke . . . —: 12
Gustaf Adolphs Privilegier för Ridderskapet och Adelen —: 16
Laurentii Petri Crönika i manuscript . . . . . 1: —
Dalins historia på Tyska, oinbunden . . . . . 1: —
Memorialer om Wäxelcoursen 1: 16
Swea och Giötha Höfdingeminne . . . . . 3: —
Tartarers, Calmuckers och Buccarers Genealogiske Historia i Manuscript . . . . . 1: —
Enchiridion Catechismi och en Crönika om Sweriges Konungar utj et band, med mera i Manuscript . —: 24
Pehr Axelsson Baners Epitaphium, jemte en historia om Sweriges Konungar i Manuscript . . . . . —: 24
Dahlners Pommersche Biblioteque 4 Tom:r i Fr: B: . 12: —

Digitized by Google

Sententiæ Ord: Reg: Sveciæ	3: —
Stiernmans Saml:r af Förordningar om Religion . . .	1: 16
Förkortnings Commissions Project	1: —
Nigre hist: om Westerås Biskopar	1: —
Botwidi 3 predikningar om Pestilentien	—: 8
Kong Carl IX:s och Kong Gustaf Adolphs Rim Crönika, inhäfftad i blått Papper	2: —
Die Müsame Bemerckerin derer Menschlichen Handlungen	—: 16
Höppeners förtekning på alla Placater, Förordningar och Påbud etc:a, ifrån 1522 til och med 1750, inhäfftad	1: —
En gammal Lagbok med gl: styl i Hornband	—: 8
Holmia Literata	—: 16
Engelsk Tragedie om Gustaf Vasa	—: 8
Wicqueforts L'Ambassadeur	1: 16
En bundt Disputationer N:o 1	—: 24
Orationer, Parentationer och Predikningar, N:o 2 . .	—: 6
En bundt med diverse skriffter N:o 3	—: 4
En D:o N:o 4	—: 6
En d:o med förordningar N:o 5	—: 6
En hop Skriffter N:o 6	—: 6
Åtskillige Tal, N:o 7	—: 6
Förordningar, N:o 8	—: 6
D:o N:o 9	—: 6
Riksdags Tidningar, N:o 10	—: 6
Tal och Skriffter N:o 11	—: 6
Giötheborgs Magasin, N:o 12	—: 16
Lärda Tidningar N:o 13, 14 och 15	—: 16
Giötheborgs Magasin N:o 16	—: 16
Predikningar och andre skrifter N:o 17	—: 6
Borgelig Regering	—: 16
Polske Ständernes Tal til Hertig Carl af Södermanland	—: 6
Lärda Tidningar, N:o 18	—: 6

In Octavo.

Dalin, om Romarenas wälde och Fall, inhäftad . . .	3: —
Witterhets Academiens Handlingar 1:sta delen . . .	3: —
D:o D:o	3: —
Kort Sambling om ursprunget til åtskillige folks lagar	1: —

Digitized by Google

Oeuvres de Voltair, Tom: 2:d	6: —
Les Voyage de Purrus, i Fr: B:	6: —
Bournets Engelska Cathaloge	1: 16
Dictionnair Geogr: Portat:	8: —
Jnventaire Gen: de L'Histoire de France	1: 8
Oeuvres de Ms:r Claude, Tom: 2:dra	—: 16
Lundbergs Trägårds Praxis	1: 16
Daihners Lib: Memor:	1: —
D'Avenants Essays	3: —
D'Estrades Negotions 9 Tomer	30: —
Essai Geograph: sur les Jsles Britanniques 2 del:r i et band	2: —
De Swift Lettres Historique et Philolog. d'Orreri	2: —
Histoire de Scipion lA'fricain	3: —
Xenophon de Socrate	2: —
Le Conte du Tonneau, Tom: 2:	1: —
Dictionair Historique Portatif 1 och 2 Tom:	12: —
Lettres et Negotiations de Feuquières, 3 Tomer	14: —
Jnstitution d'un Prince, 4 Tom:r	16: —
Memoires pour servir à l'Histoire de l'Europe, 5 Tomer	12: —
Lettres Françoises et Germaniques	1: —
Essais Historiques sur Paris, 1. 2. 3:die Tom:	1: 24
L'Etat de la Svede de Ms:r Robinsson	3: —
Roussets Recherches sur les Alliances	2: —
Histoires des Arabes par Marigny, 2 Tomer i Fr: B:	12: —
Ouvres de S:t Real, 2 Tom:r	6: —
Voyage de d'Ampier, 3 Tom:	2: 16
Testament d'Alberoni	1: 16
Grandeur de Romaine	3: —
Le Petit Maitre Philosophe	1: 16
Caractere de Theophraste	2: —
Revolutions de Svede 2 Tomer	2: —
L'arts de negotier	—: 16
Fransyska Bibelen	12: —
La Vie d'Anne Stuart	1: —
Discours de l'Etat et Couronne de Svede	—: 16
Dell Historia di Pietro Giovanni Capriata	1: —
Bentivoglio di Flandra	—: 16
Giesens Tyska Språkmästare	1: —
Rothofs Hushålls Magasin	2: —

Digitized by Google

Gustaf Adolps Lefwerne och bedriffter	1: —
Cunos Betrugs unter denen Reichsthalern 2:dra del.	—: 16
Calendar: Histor: Svec: Pomer: et Daniæ.	2: —
Eklunds Upfostringslära	—: 16
Ryzelii Klåsterbeskrifning	—: 16
Den Swenska Argus	6: —
Hoffmans Förnöijsamhet	3: —
Giörwels Swenska Bibliot: 2 band	3: —
Celsii Hist: om Kong Gustaf	3: —
Rockmans beskrifning öfwer Östergiöthland	2: —
Botins utkast til Swenska Historien	—: 18
Gustaf Adolphs Fåldtåg	1: —
Reglemente om Exercitierne	—: 8
Lärda Tidningar för år 1751	—: 6
Sahlstedt Sinnebilds Konst	—: 12
Förråd eller Historisk Samlings 1:sta del	—: 12
Kong Friedrics Lefwernes beskrifning på Tyska	2: —
Distica Catonis	—: 6
Benzelii utkast til Swenska Historien	1: 16
Ovidii Klag- och Sorgebref	—: 6
Heldtmans Tyska Grammat:	—: 6
Ogerii Ephimerides	—: 6
Schmetii Prosodia	—: 6
Epitome rel: Germanic:rum	—: 16
Loccenii Antiquit: Swiog:	—: 6
Schefferi Memorab: Svet: gentis	—: 4
Phoedri Fabulæ	—: 6
Celsii Comput: Eccles:	—: 6
Knuts Gillet	1: —
Puffendorffs Sw: Hist: defect	—: 12
Norrmanni Aristides	—: 6
Berselii Buss- und gebets übung	—: 6
Robinsson Cruse	—: 3
Ridkonsten	—: 18
Poetischer Staar-Stecher	—: 6
Samling af nöijsamma skriffter	—: 6
Essai Politique sur le Commerce	—: 6
Les Amour d'Horace	—: 8
Memoires pour servir à l'Histoire de la Fete des Foux	—: 16
Les Voyage de Curus	—: 16

Digitized by Google

Maniere de bien penser . . . . . —: 16
Pensées libres sur la religion 2 Tomer . . . . . 2: —
Memorial de Paris . . . . . —: 16
Memorial et avantur d'un homme de qualite . . . . —: 16
Le Gallois Biblioteque de l'Europe . . . . . —: 16
Le Soldat Svedois . . . . . —: 18
Essai sur l'Homme, par Pope . . . . . —: 2
Supplement aux ouvres de Pope 1: 16
La Clef du Cabinet des Princes de l'Europe . . . . —: 3
Histoire du Siècle, 2:cond partie . . . . . —: 24
Le Solitaire d'Herrenhausen . . . . . —: 12
Tunelds Geographie . . . . . 2: —
Catilina, Tragedie par Crébillon . . . . . —: 6
Tractatus de Legibus, statutis et consvetudine . . . —: 6
Böhms Description Cathedrale de Strasburg . . . . —: 16
Guerre de Svede . . . . . 1: —
Critiska Samlingar, 1:sta del . . . . . —: 6
Reflexion sur l'ame des Bestes . . . . . —: 4
Grammens Bokregister . . . . . —: 6
Lettre a un belle esprit du Marais . . . . . —: 3
Portrait des Rois par Mons:r Coste . . . . . —: 16
Consideration de la Grandeur des Romains . . . . —: 6
Et Diarium, skrifwit af Jeremias Elis 1672 . . . . —: 3
Rydelius emot Dippel . . . . . —: 6
Cellarii Liber Memor:lis . . . . . —: 12
Critiska och Historiska Handlingar . . . . . —: 12
Försök till Bokhållerie . . . . . —: 16
Les Ornement de la Memoires 1: 16
Discours de Dangeul . . . . . —: 3
Wettenskaps Academiens Handlingar för år 1741, och 1749 . . . . . 1: —
Witterhets Academ:s Lagar . . . . . —: 16
Trägårds Prosodia memorialis . . . . . —: 6
L'Espion du faux Baron d Maubert . . . . . —: 6
Scheffers Tal . . . . . —: 6
Oeuvres de Pope, Tome: 1 . . . . . 1: 16
Les Portrait des Hommes . . . . . 1: —
Loccenii Synop: Juris . . . . . —: 16
Recueille de Pieces Galantes . . . . . —: 8

Digitized by Google

In Duodecimo.

Avanture de Schilblad, 4 Tom:r	3: —	
Actes de la Paix de Nimwege	2: —	
Lettres Galantes, Tom: 2, 3, 4, 5, 6, 7 och 8:de . .	9: —	
Vauciennes Memoires de Svede 3 Tomer	1: 16	
De Lassement d'un Galant homme	1: —	
Oeuvres de Chaulieu, Tom: 2:dra	—: 8	
Avanture d'un homme de qualité, 3 Tomer	1: 16	
Cornelius Nepos, def:	—: 6	
Menagii Poemata	—: 8	
Treuchier-Bok	—: 16	
Rangordningen	1: —	
Virgilius i Fr: B:	—: 16	
Stratagemes de Guerre	—: 24	
La France toujours Ambitieuse et toujours Perfide .	—: 6	
Relatio historica de regne Sveciæ	—: 16	
Florus	—: 8	
Ovidius, cum not: Minelli	—: 12	
Everhardi Commentarius	—: 6	
Horatius	—: 3	
Kempenschiölds Historia Gustavi Primi	—: 6	
Ovenii Epigrammata	—: 6	
Beers Swenska Konunga Historia, på Tyska . . .	1: 16	
Sviceri Physica	—: 3	
Harange Panegyrique de Reyne Christine	—: 8	
Vallerius Maximus	—: 6	
Sviceri Sylloge Greco: Latina	—: 3	
Gottfreds Hierosolyma Liberata på Engelska	—: 3	
Tractatus varii de Regno Daniæ et Norwegiæ . . .	—: 3	
Les Tombeaux des Rois, des Reines et des autres, qui sont dans l'église royal de S:t Denis . . .	—: 2	
Samlingar af nöijsama skriffter	—: 8	
Catalogus libro: in officina Broedelettiana	—: 2	
Listes General des Postes de France	—: 2	
11 st. Diverse allmanackor	—: 6	1405: 10

Åtskillige andre i Sterbhuset befintel:e skriffter, som ej til något wärdie kunna uptagas; neml:

3 Buntar Manuscripter i Poesien.

Argus i Manuscript, 2 bundtar.

Digitized by Google

2 D:o Correspondence med Argus.
En Sambling af Manuscripter i Swenska Historien.
Skriffter angående Avazuiska orden.
Correspondence med Bokföraren Broedlett.
3:ne bundtar med quitterade räkningar och hyre-Contracter.
Sal: HofCancellerens fullmagter.
D:o Skiöldebrefwet.

Jnfordrande Skuld.

Wiss.

Sal: Herr Hof Cancellerens innestående Löner, med Begrafningshielpen, tillsammans	6110: —	
62 Exemplar af Herr Hof Cancellerens Swea Rikes Historias 3:die dels andra band, hos H. Directeuren Salvius, at uttagas af Prænumeranter, emot 18 D:r K:mts lösen, giöra	1116: —	7226: —

Owiss.

Utaf Herr Feldtmarschalken Stael von Hollsten at fordra för Fyra prænumerations sedlar af Swea Rikes Historias 3:die dels andra band à 36 D:r st:	144: —	
Summa Jnwentarii D:r		30714: 1

Afgår.

De fattigas andel en åttondedels Procent af Inwentarii summan, som är	38: 13

Betalande Skuld.

Begrafnings omkostnaden, efter theröfwer af Cammartjenaren Sundbom uptedde Specifique Räkningar	1685: —
Herr Archiatern Böckman, för Läkaretjenst och möda, i Herr HofCancellerens Lifstid	3000: —
För Läkemedel til Apothecaren Sahlberg	57: 8
d:o till fru Molitor	33: —
Tjenstefolkets Löner	819: —
Jnventerings kostnaden med Charta Sigillata til Uptekningen	1500: —
Halfft års Hushyra, med brandwakts, fattighus och lyktpenningar	1291: —

Digitized by Google

Herr Archiatern Böckman fordrar efter serskilt räkning	70: —	
Handelsmän: Kock et Wendelius	1561: —	
Kryddkrämaren Torsell	109: —	
Hofslagaren Weisheit	435: 24	
Skomakaren Eksell	30: —	
Bokbindaren Hensingens	20: —	
Cronoutskylderna för innewarande år	200: 8	
Jonas Wadstrand för en famn ahlwed med mera, efter räkning	32: 12	
Kammartjenaren Sundbom giordt förskotter för dödsfallet, til	139: —	10912: 20
Sedan desse 10912 D:r 20 ·/. tillika med fattigpenningarne 38 D:r 13 ·/. afgå, blifwer behållningen 19763 D:r 1 ·/. K:mt deraf 1/4:dels procent til Justitiæ Statens aflöning afdrages, som är		49: 13
Hwarefter blifwa öfrige til delning		19713: 19
	Summa D:r	30714: 1

Sålunda wara Jnventeradt, wärderadt och förrättadt, betygar; ut Supra

Nils Nordeman
Såsom tilförordnad Jnwenteringsman
(Sigill)

Att framledne Herr HofCancellerens och Riddarens von Dalins qwarlåtenskap är utaf Oss underteknade riktigt uppgifwen och eij något theraf med willia och wettskap uteslutet, thet warder under edelig förpliktelse betygat af

Jonas Böckman.
E. G. Sundbom.

Såsom god man til följe af Kongl. Maij:ts och Riksens Swea Hof-Rätts förordnande

Swen Westerman

Å framledne Herr HofCancellairens och Riddarens Syster Barns, Pappers Fabriqueurens Ionas Lemkes och Jungfru Maria Beata Lemkes wägnar efter Fullmagter

G. Berghman.

Digitized by Google

XII

Ytterligare om Tungomålsgillet

I enskild ägo förvaras en dagbok av Gustaf Gottfried Reuterholm, farbror till Karl XIII:s bekante gunstling och bror till Axel Reuterholm, vilken som bekant var medlem av Tankebyggarorden. I denna dagbok förekommer följande notis om det så föga kända Tungomålsgillet, om vilket jag förut varit i tillfälle att meddela några uppgifter.

[Den 28 april 1740]: Mot aftonen var jag hos Inspectoren Faggot, som wijste mig thet Swenska Tungomåhls gillets grundreglor eller så kallade Grund Sättningar. Som jag frucktar, lärer thetta gillet, med sin annars berömmeliga nijt gå för långt, i thet at the giöra språket till en altför stor hufwudsak. Att ett folks seder hafwa nödwändigt mycken inflytelse i thes språk är wäl oumgiängeligt och obestrideligt, men at twert om språket skulle hafwa någon skuld i ett folks dygder eller laster thet kan jag icke begripa, än skiönt thessa herrar thet nästan påstå willja. Språket är ej annat än tecken af the begrep man hafwer; men aldrig kan ett ord, hwars betydelse jag mig eij tillförene bekandt äger, gifwa mig någon ny god eller ond idée. Fremmande seder som ibland ett folkslag antagas, föra wäl med sig fremmande ord i språket, men fremmande sinnelag fås mer genom wahnan och onda efterdömen äro genom fremmande ord. En Swensk til Exempel han läser latinen wäl, och giör sig alla thet folkslagets forna seder af böcker wäl bekandta, then tör wäl i sitt modersmåhl inblanda ett och annat Latiniskt ord, men the seder som modet ogillar antager han therföre icke utan om han än skrifwer såsom Ovidius, kan han likwäl lefwa som Lithou. Wårt Tungomåhls gille giör sig för then skuld nästan för myndigt om thet tror sig med språkets ryckt kunna bidraga något till wåra seders förbättring, och tyckes mig at the(!) mer the hafwa snille, skickelighet och wähltahlighet, kundskap i gamla Swenska handlingar, färdighet i the hufwudstycker som höra till werldslig wisdom och en god inbillningsgåfwa kunna the giöra gagn i sitt wärk, äuskiönt the eij woro så stora sedelärare och mönster i moralen.

Digitized by Google

XIII

Till Fru Nordenflychts biografi

I G. G. Reuterholms dagbok återfinnas ock efterföljande uppgifter om Fru Nordenflycht. Då de mera personliga underrättelserna om skaldinnan äro ganska få, synes Reuterholms anteckning böra bevaras.

[Den 2 nov. 1752]

Härifrån gick jag till Fru Hedvig Nordenflycht där jag blef till kl. 11 om aftonen uti åtskilligt förtroligt samspråk. Hon är nu alldeles brouillerad med sin syster Fru Maria Christina Ugla, och kan jag icke neka att hon har all orsak i werlden att detestera en så bizarre, injuste och otacksam syster. Då jag jemnförer alt hwad hon om henne berättade som jag är öfwertygad wara sanning, kan jag intet begripa huru en menniska med så mycken stolthet, som wet hwad Dygd och Ädelsinthet äskar och som i hög grad giör prentention uppå att öfwa detsamma kunnat begå så nedriga giärningar och liksom afkläda sig alt naturligt återhåll ifrån att synas straffbar. Hwad hielper wett när det oaktat menniskior kunna gå till yttersta grofheter i egennytta, falskhet, hämnd, illska, afwund och högmod samt otacksamhet.

Jag tillstår att jag trodt Fru Maria Christina Nordenflycht sådan som hon wist sig, storsint, wänkiär, ädelsint, öm, genereuse, grundad i Dygd och morale, fri från preventioner, redlig etc. Med ett ord en kiärlek och wyrdnadswärd person. Jag har wäl sielf ibland sedt afsteg nog märkeliga ifrån denna Caracteren, men jag har af wänskapen för henne låtit det skylas under namn af öfwerilningar och högmod. Men då jag hör henne glädias där åt att hennes man och swåger Borgmästaren i Salberget Eric Ugla kunnat Contrecarrera Bror Axel genom Johan Pärsson uti Bondeståndet, anse och tala om oss bägge såsom lache och fallske wänner med yttersta ifwer och utan menagemens, där likwäl Bror Axel exponerat sig mer än mycket för det huset då Uglan igenom sitt bofstycke förlorade assessorsrummet i Cammar Revisionen och äfwen lopp fara att mista äran. Bror Axel var där dag och stund, roade och tröstade henne under hennes mans fångenskap, satte upp inlagor och skrifter samt bref för dem på alla wägar, upptänkte och halp utföra alla möjeliga medel till att åtminstone frällsa den owärdiga Uglans heder. Hon sielf talte sidsta gången därom med en art af ärkänsla och berömmande af hans skickelighet och synnerliga

Digitized by Google

gåfwor att fatta i pennan. Under förtryckelses tiden war han nästan den enda ädelsinta menniskia på jorden, men sedan han nu kommit att drōja något med en del af det lånets betalning, som han långt för denna Catastrophen af henne fick, så skyddar hon sin otacksamma illska under den förewändningen att hans passion för hennes dotter Christiana Herkepaa giorde honom så tiänstaktig, liksom hans tiänster icke woro af lika wärde och wälmening fastän de kommit af den grunden. Hennes Cousiner Gustaf och Carl Klingenberg hafwa igenom gåfwor och wärkeliga tiänster giordt sig mer än förtiänte af hennes ärkänsla och högaktning, likwäl brouillerar hon sig med dem och dechirerar dem utan annan wetterlig orsak än att hon i sinnet är öfwertygad därom att de icke kunna wärdera hennes mans nedriga siäl.

Med sin olyckliga Syster som är död Fru Greta Elisabeth Nordenflycht lefde hon emot slutet i ganska lång tid oförsont utan omgänge änskiönt att den andra betygade mycken åstundan att återwinna hennes wänskap och ingen ting reelt dem imellan förefallit, och just war Greta Lisas affairer och financer då bragte på så slätta fötter att hon råkat i yttersta brist om hon lefwat längre, däremot war den andra i sitt största flor.

Den andra Systern har hon bemött med yttersta hätskhet och otacksamhet. Hon har förgätit de flere tillfällen denna wisat sin ömma och uppricktiga wänskap, äfwen då Fru Hedwig gick till den stora försakelsen att giöra knäfall för gref Tessin till att frälsa Uglans ära fick hon i stället för tacksägelser knorr och pock samt håniska ord endast för det att Carl Klingenberg senterade tyngden af ett sådant steg. Widare har hon med bitterhet, afwund och hädelse utbrustit då hon förnam fru Hedwig hafwa fådt pension af Ständerna. Hon har intet dölgt sitt agg för någon och det har drifwit henne att utan discretion smäda och relévera hennes swagheter uti åtskilligas närvaro; Ja hon har gådt så långt att hon upptäckt för dem som hon wiste Fru Hedwig wara widrig emot alla dess utlåtelser om dem, sedan hon liksom synts endast för den orsaken låtit falla samma tankesätt emot dem.

Sidst hon har handterat sin mer än siuttio år gamla mor på det indignaste sätt i werlden; Ända därtill att hon för 7 eller 8 månaders wistande uti hennes hus på landet icke allenast på ett groft sätt fordrat af sin mor 800 Dal. Kpt i betalning, utan jemwäl på det alldrabitterste utfarit, då modren wille låta afräkna så mycket på sin fordran hos henne. Hwarwid hon jemwäl föregifwit räkningen uti branden wara bortkommen, samt icke welat ärindra sig att modern hade något till goda, det modren dock med den henne lemnade Contraräkning bewist, och dessutom har Fru Hedwig af en händelse sielf kommit i sommars att se räkningen uti deras giömmor.

Digitized by Google

Jag har anfördt hela denna historien därföre att Fru Maria Christina warit ibland de menniskior som jag mäst estimerat. Detta tiänar mig till ett kraftigt skäl att alldrig mera tro någon menniskia och i synnerhet alldrig förtro någon något, som den kan skada mig med.

[Den 13 nowember 1752]

— — gick jag till Fru Hedwig Nordenflycht, som låg rätt illa siuk af gicht.

[Den 20 now. 1752]

På en liten stund efter middagen besökte jag den siuka fru Hedwig Nordenflycht.

Digitized by Google

ALMQUISTS ORMUS OCH ARIMAN

TILL HANS ESTETISK-HUMANA ETIK

AV

HENRY OLSSON

De två väsenden, som kontrasteras i Almquists berättelse Ormus och Ariman, ha av gammalt betraktats som reglementerandets gudom, institutionernas och den konventionella moralens väktare, samt det regellösas upprorsgud. Däremot har man icke observerat, att Ariman som motsats till den härskande sedlighetens Ormus tillika uttrycker Almquists egna positiva idéer om en sund moral och hans åskådning om konstens människoförbättrande syfte. Detta är i själva verket en av de mest centrala tankarna i Almquists konstuppfattning, vilken visar det intima sambandet mellan hans konst och hans religiösa liv, mellan hans estetiska spekulation och hans religionsfilosofi. Då Ormus och Ariman är ett av de tidigaste verk, vari han jämställer konstens uppgift med den religiösa etikens, skall jag först söka belysa växelspelet mellan de etiska och estetiska idéerna i hans tidigare teoretiska skrifter.

Omkring år 1819 börjar Almquist, som Lamm har visat,[1] att betrakta sin filosofiska utbildning som avslutad och att framträda med anspråk på att vara en självständig tänkare med eget system. År 1819 daterar han tillika en ny period i sitt liv. I den reproduktion av sin utvecklingsgång, som han ofta ger i sin alstring från de närmaste åren, söker han åt de tidigare stadierna i sitt liv vindicera prägeln av till ytterlighet gående svärmeri: en period av

[1] *Studier i Almquists ungdomsdiktning, Samlaren* 1915, s. 77.

Digitized by Google

religiöst grubbel från hans trettonde till hans nittonde år hade följts av en period av överdrivet romantiskt fantasiliv, som varade till år 1819. Det nya programmet vill åstadkomma en försoning med den mänskliga tillvaron genom att införa ett realistiskt element som motvikt mot den överspända idealiteten, det vill enligt Manhemsförslaget av år 1820 förena universalism och individualism, poesi och prosa.

Det är ej svårt att förutse, huru Almquist litterärt skulle komma att förverkliga detta program om försoning mellan ideal och verklighet. Den estetiska formeln härför är *humorn*. Det är humorn som stilprincip, ett humoristiskt manér i Jean Pauls stil eller en art av romantisk ironi, som är signaturen för den närmast följande perioden i Almquists författarskap, den som föregår Jagtslottet och är den första mera betydande i hans litterära produktion med verk som Amorina, Cypressen, Ormus och Ariman etc. Det aktstycke, som först anger omslaget i hans övertygelse, det redan av Lamm och andra citerade brevet till J. A. Hazelius av den 1 okt. 1819 (Nord. mus.), utvecklar i själva verket också hans nya estetiska program. Det uppställer som stilideal Jean Pauls humoristiska skildringskonst, till vilken Goethe, Schiller och den tyska romantiken ej anses nå upp. Men det innehåller också ansatser till den tolkning av konsten som medel till individens religiösa omgestaltning, vilken Almquist klarast framför i den estetiska uppsatsen "Äfven om Humor, och Stil deri". Då dessa uttalanden äro av en viss vikt för den följande framställningen, må det tillåtas mig att något utförligare dröja vid desamma.

Han förklarar sig alltså från sin tidigaste barndom ha genomgått "underbara stamina och lifs-perioder" samt tillägger: "Också denna sommar har derför varit mig så märkvärdig derföre, att den slutat en af mitt inre lifs perioder (som varat 6 år); och jag går nu att börja en ny". För att kunna inträda i denna nya period har han mot slutet av sommaren förehaft ett arbete, som han vill kalla sitt dödsarbete — efter vad det anmärkts troligen en hänsyftning på Amorina. Härtill anknyter han en poetisk principförklaring och en utredning av de olika litterära riktningarnas ställ-

Digitized by Google

ning till de utvecklade principerna. Diktandet innebär att i författarens "ideala region en samling af *Taflor* äro uppgångne", om vilka han önskar, "att samma Taflor äfven måtte uppgå i en annan människas ideala region: — *att en annan måtte få samma åskådningar*". Medlet att transponera dessa tavlor i läsarens själ är skriften. Uppväcker denna i den läsandes åskådning adekvat samma tavlor, som ha uppgått i diktarens själ, så är skriftens stil fullkomlig. Stilen måste därför växla allt efter styckets idéinnehåll. Men innehållet måste också anpassa sig efter den ändliga tillvaron, där det höga och det låga ständigt ligga sida vid sida. Han är därmed framme vid vad han kallar grundidén för all *humor,* vilken är: "1:o att det *sannaste* (af likformighet med Verlden) och *lärorikaste* (emedan vi se oss hema) *Poems taflor* äro sådana, der högt och lågt omväxla i ideerna — 2:o att *Stylen* för dessa taflors ideer, för att vara *fullkomlig,* måste vara på samma sätt ojemn . . .". Denna idé ha emellertid endast engelska och spanska nationerna (Shakespeare och Cervantes) begripit. Den franska dramatiken däremot ville ha en oavbrutet nobel och ståtlig stil. "Richter är den ende nye tysk, som också har Humor. — De andra (hvarken Schiller eller Goethe undantagen) hafva om stylen samma idé, att noblessen aldrig bör sluta — och dess form vara jemn".

Den vunna insikten vill han insätta i sitt sammanhang med den litterära utvecklingen, och han uppdrager alltså skillnaden mellan Europas äldre bildning, "hvars sista spets Gallicismen är", och den nya, "hvars begynnelse Germanismen är". Den förra är en övervägande *formalism,* den senare är en övervägande *essentialism.* Med formalism menas *tankens* och med essentialism "*viljans*" välde. Den som nu anser stilen för "någonting *independent* af Poemets ideer" sätter övervägande värde på formen, är formalist. Den nya tyska litteraturen är i detta fall formalistisk. Den är begynnelsen till den nya bildningen men för litet konsekvent i essentialismen för att vara mera än blott en begynnelse och till *större* delen endast en opposition mot gallicismen.

Slutet av det intressanta brevet ställer ännu en gång kravet på växlande stil för "taflor ur det vanliga (det dramatiska, humo-

Digitized by Google

ristiska) Lifvet". En viss "sfer af lif" — änglavärlden och det innersta "serena" lugnet i djupet av den ädla människans själ — är dock oavbrutet klar och jämn. Enligt den uppställda grundsatsen böra då också tavlor ur denna sfär vara oavbrutet serena. Det är motsatsen mellan Amorina och Murnis, Almquist här tänker på.

Diktarens koncipierande såväl som läsarens recipierande verksamhet förlägges av Almquist till känslans och det omedvetna själslivets område. Från denna utgångspunkt finner han snart, att konsten har samma förmåga att träffa människans sensationer, samma kraft att vinna själar och omgestalta individer som en verksamhet av sekteristisk uppbyggelsekaraktär eller etisk-pedagogisk art. Vad han reagerar mot är varje *formellt* bildnings- och konstprogram, den "gallicism", som anses prägla såväl upplysningstidens kultur som den bestående moralen och konsten. Mot denna odling, som bygger på de rent intellektuella, de blott reproduktiva faktorerna i själslivet, ställer Almquist sin vädjan till människans känslobetonade produktiva krafter.

Den grundväsentliga skillnad, Almquist här uppdragit mellan formalismen samt essentialismen och den humoristiska konsten, innesluter i själva verket även motsatsen mellan Ormus och Ariman. Samma uppdelning genomföres också såväl i hans uppfostringsprogram som i hans teorier om brottslingars förbättring och idéer om ett nytt stridssätt i de kända Hermes-uppsatserna, vilka lämna ett intressant jämförelsematerial för hans estetiska åskådning.

Den uppfostringsteori, Almquist framställer i Manhemsprojektet, vill, som bekant, skapa en helgjuten mänsklighet. Grundmeningen är enligt den förklarande adressen till allmänheten av år 1821, att människan skall uppfostras i helhet genom hennes förädling ej blott i *tanken* utan även i *känslan*. Den nämnda förklaringen vänder sig skarpt mot historiens "pragmatiska blick", mot dess förteckning på årtal och händelser, "sammanbundne genom pragmatiska åsigter och politiska perspectiver" (s. 9). Eleven skall i stället *genomleva,* med *hela sitt väsende* uppfatta föremålen för sin bildning, han skall t. ex. "lefva i samma ande" som hedningarna — "för att en gång sentera den". Och han anknyter härtill frågan, om ej "en Poet i våra

Digitized by Google

dagar" får "mera verklighet, sanning och kraft i sina målningar, derigenom, att han har säker kunskap om de förgångna Personers och Tiders natur, som han vill måla". För elevens förhållande till förbundsidén uppdrages i Manhemsförslaget följande jämförelse: "så, som man skådar ett Drama, genomtränger characterernes utveckling allt närmare genom *acter* och *scener,* och slutligen känner sig gripen af Styckets Hel-intryck, och går hem en annan menniska — så skall det vara. Blott ännu kraftigare, emedan man i Manhemsförbundets Drama sjelf är skådespelare" (s. 22). Avsikten med arbetets utgivande ansågs i nya skolans recensioner vara, att de ynglingar, som läste det, skulle genom själva läsningen i sitt inre genomgå den uppfostran, som annars fordrar allmänna inrättningar för att kunna verkställas — säkerligen en träffande anmärkning.[1]

Uppsatsen "Om brottsliges behandling" uppställer straffets positiva begrepp, som är brottslingens förbättring. Metoderna härför indelas i två huvudslag, "uppkommande af menniskoväsendets natur". Det första, ädlaste och högsta förbättringssättet är att röra den brottsliges vilja. Det andra är att genom stark och grundlig upplysning träffa den brottsliges förstånd. Det första sättet är dock det viktigaste.

> Detta ingår i hjertats djupaste anlag, skakar själen till grundförädling, och kan ej vid annat liknas, än vid dålig metalls omsmältning och rening till god, genom eld. Ett behandlande, hvaruti den förlåtande godheten visar sig i den höjd, att ej en påminnelse återstår af brottet, ej en enda förebråelse; med ett ord, ett gudaliknande behandlande. (Hermes 1821, I, s. 37.)

Denna behandling av brottslingar överensstämmer tydligen med det nya stridssätt, han påyrkar i den däråt ägnade uppsatsen, som snarast är en fortsättning av den förra, det stridssätt, vars grund är frid och vars karaktär är lek. Symbolen för detta nya stridssätt är

> en hög Ängel, väpnad med kyssar och solstrålar — och framför honom den Dunkle, *antingen* flyende det helande Ljuset (emedan han i denna klara värme finner sig nödvändigt böra bli en annan; en föreställning, som plågar honom så, att han flyr), *eller ock,* kufvad af det Ädlas försaligande närvaro, fallande för Ängelens fötter, afsägande sig sin fordna natur. (Hermes II, s. 75.)

[1] *Nya Extra Posten* 1820: n:r 98.

Digitized by Google

De tvenne stridssätten personifierades senare av Almquist i Ormus' och Arimans gestalter.

I Manhemsprojektet jämfördes den nya uppfostran med åskådandet av eller medverkan i ett drama, resultatet blev i bägge fallen en sinnesändring. I uppsatsen om brottsligas behandling förekommer en liknande parallell. Almquist slutar med en hänvisning till den stora psykologiska vetenskapen att läka brottslingar. Början till en förbättring av dessa eländiga vore att avsäga sig allt förakt och all "hög illska" emot dem. "God (alldrig svag), lugn, stark, klarsynt skulle man behandla, skulle man vända *upp* igen desse *ned*vände". Härpå följer en anmärkning, som efter vad det påpekats syftar på Amorina: "Man skulle upptäcka ett underbart sammanhang emellan denna Vettenskap och den dramatiska Konsten. Dessa skulle i synnerhet sprida klarhet öfver hvarandra". Meningen med dessa av Almquist gjorda sammanställningar framgår av hans tredje Hermes-uppsats, "Om Enheten af Epism och Dramatism". Enligt denna sammanfaller epismen med hedendomens och dramatismen med kristendomens idé. Dramatismen syftar från mångfald till enhet — liksom epismen tvärtom — och dess grundton, dess innersta och första, är jaget, människokaraktären. Det dramatiska stycket skall föra de individuella, söndrade karaktärerna fram till deras slutstämning, den klara saligheten, "de eviga taflors beskådning" (s. 185).

Denna förmåga att omskapa brottsliga tillkommer också Ariman i motsats till Ormus. Ormus och Ariman äro dekreterandets och senterandets ande. Den förres reglementerande nit är så innerligen välment och aktningsvärt, anser Almquist, men det är tyvärr så föga framgångsrikt. Ormus' hela traktan är att av all sin kraft arbeta mot det elaka, hans enda strävan att så bereda och leda allt jordiskt, att det måtte bli lyckligt och fullkomligt. Men han är livligt övertygad om, att jorden själv och hela människosläktet äro böjda för att en gång bli mera onda än goda, och han finner därför, att ett befrämjande av det goda endast är möjligt, om man sätter sig utom människorna och deras natur. Och till den ändan slår han ned sin konstfullt inrättade regeringsbyrå i månen och

Digitized by Google

vill därifrån indela hela jorden samt ingripa i människornas alla handlingar.

Det är ej svårt att finna, att det är den s. k. "formalismen" och speciellt den konventionella moralen, som här tecknas. Den förut nämnda, senare estetiska uppsatsen "Äfven om Humor, och Stil deri", tryckt bland "Några drag" i Skandia 1833, kommenterar direkt denna framställning. En sund moral, säges det, borde lära människorna, vad som är verkligen högt och lågt, sannskyldigt gott och ont, med rätta heder och vanheder. Den borde befria oss från oket av falska plikter och fördomarna av inbillade goda seder. Men moralen har tyvärr så ringa framgång hos felaktiga människor. Och orsaken är den, att den nöjer sig med att *ifrån sin ståndpunkt* förkunna den felande, vad rätt och orätt är, "förmodande, att med denna kunskap skall han blifva en annan menniska". Men det hör till undantagen, att någon felar av okunnighet om vad buden fodra, de flesta fela av bristande vilja att följa dem

> och hufvudskälet, hvarföre moralen med sina underrättelser föga verkar, synes vara den brottsliges djupa känsla deraf, *att han befinner sig på en helt annan lifsgrund*, och att moralen deremot med sina åsigter och resonnementer står på en för honom främmande, kall, ointeressant horizont, så att den föga rör honom. Det ljuder för hans öron, såsom ett tal ifrån Månen skulle låta för Jordens inbyggare, hvilka vid slutet deraf invända, att de lefva på en helt olika planet, hvarföre de i en egen orbita gå deras bana fram genom Universum, och hvarom Talaren i månen (oaktadt all talent, all välvilja, och allt det rätta, han säger) ingen egentlig föreställning kan hafva. Hvad skulle talaren härpå svara? Han svarar också vanligen ingenting, utan förtörnas och fordrar åtlydnad allenast. Lyckligt, om han får den! Men tyvärr, det sker icke ofta; och, när det sker, merendels af helt andra grunder (s. 314).

Det citerade stycket antyder även handlingen i berättelsen, Arimans opposition mot Ormus, vilken endast kommer denne att bli förtörnad och fordra åtlydnad. Det uppstår en dag ett samtal mellan Ormus och Ariman i den förres kansli. Ariman gör en mild hemställan, om det är förnuftigt och billigt, att det i månen skall utstakas, huru människorna böra leva på jorden. Kunde de ej i

Digitized by Google

stället få bilda och utveckla sitt samhälle så, som deras anlag giva dem vink om. Deras anlag, svarar Ormus, skulle leda dem i fördärvet. Endast en makt utom och oberoende av dem kan föra dem till det goda. En dylik yttre påverkan, genmäler Ariman, måste fullkomligt misslyckas, om den är svag, är den åter stark, så kommer följden endast att bli, att den krossar och förlamar det levande ting, som den vill göra lyckligt. Ormus svarar härpå, att han är själva det goda i världen och *skall* föra jord och mänsklighet till det goda samt göra dem sälla, de må lida därvid huru mycket som helst.

Ormus' stupida moraliska nit driver den lugne och milde Ariman att bli en trotsare. Han ber Ormus eftertänka, varför han nedsatt sin regeringsbyrå i månen.

Hade du förstånd nog att lefva inne uti sjelfva menskligheten, inne i jordens lif och dess naturer, ingå med lust och kraft i alla de tusen olikheterna af dessa lägre varelsers sätt att vara: då skulle du, ej genom en sådan yttre befallning eller utifrån kommande dragning, utan genom en väckt önskan och åtrå inne i dessa varelser sjelfva, genom ett hemligt inre uppställdt ideal hos dem, förmå dem att såsom af egen vilja söka det ädlare, af eget outgrundligt begär eftersträfva sin förbättring, hvilken jag, i likhet med dig, visst anser dem komma att behöfva.[1]

Så slutar samtalet med att Ariman tillropar sin interlokutör ett "Du dumma förbannade narr!", och den världsomfattande, fasliga striden mellan den goda och den onda principen börjar. Vad som här nämnes den onda principen, d. v. s. den gängse moralens polära motsats, kallas i uppsatsen Äfven om Humor, och Stil deri för konsten, enkannerligen den humoristiska konsten. Det heter härom, att konsten ingår i människans sensationer, "kan ställa sig på deras alla horizonter, och kan det utan fara".

Ty hon går ned på alla lifvets grader, stiger in i allas stugor, ser ut genom allas fönster — såsom en genom rymderna nedgången ängel, såsom en resande, öfverallt påhelsande, på hvarje ställe ett fullkomligt sällskap för den som der bor: men *ingenstädes sjelf boende,* så att hon af hemsederna besmittas.

[1] Imp.-okt.-uppl. I, s. 52.

Digitized by Google

Som vi se, ha Ariman och konstängeln identiska drag. För båda är uppgiften att tränga in i livets och verklighetens alla små skrymslen. De tvenne deklarationerna bekänna sig klart och öppet till den realistiska konsten. Men det är en konst med religiös bakgrund, på basis av en supranaturalistisk livsåskådning. Det är ej endast Ariman, som smyger in "ett hemligt inre uppställdt ideal", även konstängeln har samma uppgift. Den ställer sig "på samma plats med den felaktige, går in i hans historia, ser lifvet i hans vuer, senterar hans tycken". Den går "så nära vår sida, att vi tycka oss hafva en *Like* utmed oss. Och det är så". Men denne like är på samma gång "en *ledare* till hvad annat och bättre är", han är

> oaktadt sin likhet, ej identisk, ej *densamme* som vi. Vi älska den underbare ledsagaren, emedan han i allt bär vårt utseende; och vi fästas af hans ton, som, förvånande nog, på en gång är oss så nära, att den tyckes ljuda i vårt eget hjerta, men tillika ändå vid närmare åhörande, och i synnerhet mot slutet, låter såsom himmelsvidt ifrån oss. Genom denna ständiga milda ironi vid vår sida se vi oss i en spegel, vi kunna ej förneka vår bild, vi *sentera oss sjelfva i djupet* — — — och det faller oss kanske nu in, att vi skulle vilja vara annorlunda, om någon toge vår hand (a. st. s. 317).

Så för konsten fram till "de eviga taflors beskådning". Realismen i konsten blir snarast ett psykologiskt medel till vår andliga förbättring, vår själsliga förvandling och har icke något berättigande eller värde i sig själv. Konstens stora uppgift är dess livsomskapande karaktär.

* * *

Det är naturligt, att denna hänvisning till den religiösa känslan och den inre hängivenheten åt Gud samt till konsten som dess uttryck hos Almquist liksom hos andra mystiker måste föra till fullkomlig upphöjdhet över moralen. Han har också tydligt uttalat, att det icke finnes någon sedelag eller några etiska normer, lika litet som det ges några estetiska. I ett brev till J. A. Hazelius av den 12 augusti 1832 (Nord. mus.) hänvisar han till "en stor sträng i menniskonaturen — — vårt beroende af *Tycket*".

Digitized by Google

Det är sant att jag mycket nämt derom, dels emedan jag funnit det bevittnadt af all erfarenhet, dels emedan det *till sluts* kan blifva källan för vår hjelp. Du målar melankoliskt den menniskosjäls tillstånd, som är genomträngd af den idéen, att ingen grundsatts egentligen håller, utan att allt i sjelfva verket är en följd af Tycket. Ack, det är visst så! Ingen princip, ingen sanning, intet omdöme af stort värde finnes — — ty hvar och en har *på sitt sätt rätt.*

Almquist inser hopplösheten i en dylik "utsigt öfver lifvet" men har också på denna punkt tyckt sig finna "ett lefvande ljus af obeskrifligt slag uppgå". Räddningen är naturligtvis att låta sig gripas av "Christendomens högre anda". "Ingen ande fattar djupt hvad tro och kärlek hafva för värde, hvad de betyda, och huru de kännas i själen, förrän han är lifligt rätt genomträngd af alla Omdömens och rationela Principers *relativitet* i grunden". Liksom andra mystiker överflyttar Almquist den moraliska värderingssynpunkten från den yttre handlingen till den sedliga personligheten själv. Och detta betraktelsesätt tillämpar han även på den konstnärliga produktionen, vilken likaledes bör bedömas efter den skapande individens väsen. Synpunkten framföres, som bekant, med största skärpa i den estetiska uppsatsen "Naturlighet i Konst".[1] Konstnären skall i sitt skapande ledas av en himmelsk drift. Frågan, huruvida driften verkligen är himmelsk eller icke, är alldeles onödig och dessutom skadlig. Men konstnären "skall sjelf vara en äkta rent moralisk, en ädel, en gudälskande Menniska. *Då* kommer aldrig annat, än Himmelskt, att drifva honom".

Som Lamm har påpekat,[2] är det från början swedenborgska element, varpå Almquist har byggt sin teori om en mänskligheten tillkommande instinktiv moralitet och förmåga av omedelbar poesi, såsom produkten av en i individens själsliv ingången förening av gott och sant, vilja och förstånd. Under inflytande av den schleiermacherska känsloreligionen och annan romantisk spekulation utbildades den av Almquist i en bestämt antiintellektualistisk riktning. Ett brev till Henrik Öfverberg av den 15 september 1826 talar om

[1] Tryckt i *Skandia* 1833, s. 262 ff., i manuskript i Nord. mus. daterad 1826.
[2] A. a., s. 85 f.

Digitized by Google

den gudomliga skönhet, människan ägde före syndafallet, och den himmelska skönhet, hon uppnår i en annan existens: "den omätliga, den outsäjliga *Skönheten* är det sista dit menniskan hinner, det är menniskans djupaste och egentligen enda menskliga kraf: det är hvad menniskan här endast i sina högsta och sällsyntaste ögonblick anar, det är det Hemliga Förskräckliga för hvilket hon dör, och som gör henne lefvande åter". Han tänker sig skalder, vilka snarare till hela sin individualitet äro "skaldestycken" och förklarar, att "meningen är ej, att vi en gång oupphörligt skola *bilda* konstverk, *göra* skönheter — utan komma derhän, att *vara* Skönheter, *vara* Konstverk". Det är Tintomara-idén, som här antydes,[1] närmast som en utveckling av Schillers tanke om skönheten "als eine notwendige Bedingung der Menschheit" och om den genom estetisk fostran fulländade mänskliga karaktären — dock med ett hinsidesperspektiv, som är Schiller främmande. Den almquistska konstens religiösa karaktär, sådan den framgår av den föregående utredningen, teorien om konstens väsensskillnad från vetenskapen och moralen i likhet med religionen, blir dock först klar genom en sammanställning med Schleiermacher, från vilken Almquist mottagit avgörande impulser.

Den schleiermacherska känsloreligionens inverkan på Almquists tidigare religionsfilosofiska utredningar har framhållits av Lamm, som i denna sett utgångspunkten för Almquists framställning i "Hvad är Kärlek?".[2] Som Lamm påpekat, kontrasteras här religionen dels emot "den iskalla moralens meningslösa principer", dels emot den uppfattning, som behandlar religionen "blott såsom en Vettenskap för Förståndet" i meningen att den ej är "annat än en mängd Dogmer". Almquist proklamerar häremot, att moralen — d. v. s. den moral, som "icke stödjer sig på samma källor som Religion" — "är en af Egoismens starkaste grundpelare", och att "sann Kärlek är oförenlig med moral", ty kärleken lever i den re-

[1] Tintomara-idéns förutsättningar i Schillers, Schleiermachers och Schellings spekulation har jag sökt ange i en uppsats, *C. J. L. Almquist, Drottningens Juvelsmycke* i *Samlaren* 1919.

[2] A. a., s. 73 f.

Digitized by Google

ligiösa känslan. Upptagandet av denna Schleiermachers boskillnad mellan religionen och moralen blev av den största betydelse för Almquists utveckling, den ligger under den uppdelning mellan formalismen och essentialismen, vars konsekvenser behandlats i det föregående, den är grunden till hans distinktion mellan moralen och "humorismen" i uppsatsen Äfven om Humor — till yttermera visso säges där, att den humoristiska konsten "arbetar åt samma håll" som religionen — och den utgör likaledes utgångspunkten för hans kontrastering av Ormus och Ariman. Men i sin Ariman-karakteristik upptager Almquist även de positiva bestämningar, som Schleiermacher tillägger religionen, och dennes religionsfilosofi utgör därigenom ett viktigt element i Almquists utveckling mot realism och demokrati. Jag har antytt denna synpunkt i en tidigare uppsats,[1] jag skall här söka klargöra den genom en sammanställning av Almquists Ormus och Ariman och Schleiermachers "Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern".[2]

Schleiermacher förlägger, som bekant, religionens område i känslan och söker renodla den från metafysiska föreställningar och konkret handlingsliv. Hans religiositet har ingen beröring med den dogmatiska och statskyrkliga kristendomen, den för ett passivt liv i det fromma sinnet — liksom Almquist är Schleiermacher starkt påverkad av herrnhutismen — utan direkt utlösning i yttre verksamhet: "alles mit Religion thun, nichts aus Religion" (s. 69). En god del av hans religionstal upptages av polemik mot metafysikens och moralens anspråk. I det tredje talet, "Über die Bildung zur Religion", vänder han sig mot upplysningstidens nyttighetsmoral, konstruerar tidens psyke, efter vad det sagts, och ställer en diagnos på strömningarna i sin egen tid, vilken träffar just de tendenser, som Almquist tecknat i Ormus' person. Schleiermacher utvecklar här, huru tidens rationalistiska och praktiska läggning dödar det religiösa anlag, varmed varje människa från födelsen är begåvad. Religionens farligaste fiender äro "die Verständigen und praktischen

[1] A. st., s. 158 f.

[2] Berlin. Bei J. F. Unger. 1799. Jag citerar i det följande originalupplagan men har även tagit hänsyn till de tvenne senare förändrade, av Schleiermacher själv ombesörjda editionerna av 1806 och 1821.

Digitized by Google

Menschen", vilka undanrycka människan det oändliga samt fylla hennes själ med moraliska berättelser, "wie schön und nützlich es ist, fein artig und verständig zu sein". De dissekera sönder och förinta allt som är konst i naturen och i mäniskans verk, de krossa varje originell företeelse, de döma allt efter sin sterila systematik och mena samtidigt, att endast de uppfatta den sanna och verkliga världen och se allt i sitt rätta sammanhang.

Möchten sie doch einmal einsehn, dass man jedes Ding, um es als Element des Ganzen anzuschauen, nothwendig in seiner eigenthümlichen Natur und in seiner höchsten Vollendung muss betrachtet haben. Denn im Universum kann es nur etwas sein durch die Totalität seiner Wirkungen und Verbindungen; auf diese kommt alles an, und um ihrer inne zu werden, muss man eine Sache nicht von einem Punkt ausser ihr, sondern von ihrem eignen Mittelpunkt aus und von allen Seiten in Beziehung auf ihn betrachtet haben, das heisst, in ihrem abgesonderten Dasein, in ihrem eignen Wesen. Nur einen Gesichtspunkt zu wissen für Alles, ist grade das Gegentheil von dem Alle zu haben für jedes, es ist der Weg, sich in grader Richtung vom Universum zu entfernen, und in die jämmerlichste Beschränkung versunken, ein wahrer *glebae adscriptus* des Fleks zu werden, auf dem man eben von Ohngefähr stehe (s. 152 f.).

Det är Almquists beskrivning på moralen och konsten, som här återfinnes, och som hos Schleiermacher gång på gång inskärpes — ofta med begagnande av samma terminologi som i Ormus och Ariman — såsom en motsats mellan moralen, vilken ser allt från sin horisont, och religionen, vilken betraktar varje isolerat ting ur dess synpunkt. Schleiermacher sätter religionens funktion i åskådningen av universum, som för det religiösa betraktandet ter sig i oavbruten verksamhet och i varje ögonblick ger sig till känna. Varje form, som det frambringar, säges det, varje väsen, som det ger sitt fulla individualliv, varje händelse, som det framföder ur sitt rika, alltid fruktbara sköte är ett handlande av universum på oss. För den religiösa åskådningen blir allt enskilt och individuellt en del av det hela, den ser allt ändligt och singulärt som uttryck för och avspegling av det oändliga, den fattar alla tilldragelser i världen såsom uppenbarelser av en handlande gud. Det är den romantiska monismens program för försoning med verkligheten, som här upp-

Digitized by Google

ställes. Det har påpekats av Haym[1], att det är Spinozas dogmatiska sats om det ändligas immanens i det oändliga, som av Schleiermacher "översatts till det subjektiva" och blivit ett religiöst krav att i allt ändligt se det oändliga.[2] Själv bringar han en hänförd hyllning till Spinoza såsom den där visat vägen till en "högre realism", som skall byggas på religionen, en realism som blivit nödvändig såsom motvikt mot idealismen i Fichtes Wissenschaftslehre, såvida ej universum skulle bli blott en allegori.

Den religiösa realism, som Ariman representerar, är alltså densamma som framföres i Schleiermachers religionstal. Även där betonas skarpt skiljaktigheten mellan det religiösa betraktelsesättet och moralens, såsom konsekvensen måste bli av den rent deterministiska uppfattning av allt varandes sanning, varifrån Schleiermacher utgår. "Die Moral geht vom Bewusstsein der Freiheit aus, deren Reich will sie ins Unendliche erweitern, und ihr alles unterwürfig machen; die Religion athmet da, wo die Freiheit selbst schon wieder Natur geworden ist, jenseit des Spiels seiner besondern Kräfte und seiner Personalität fasst sie den Menschen, und sieht ihn aus dem Gesichtspunkte, wo er das sein muss was er ist, er wolle oder wolle nicht" (s. 51 f.). Religionen lever som Ariman sitt liv "in der unendlichen Natur des Ganzen, des Einen und Allen; was in dieser alles Einzelne und so auch der Mensch gilt, und wo alles und auch er treiben und bleiben mag in dieser ewigen Gährung einzelner Formen und Wesen, das will sie in stiller Ergebenheit im Einzelnen anschauen und ahnden". Den religiösa åskådningen avskyr varje enformighet och allt systematiserande, den ser allt som *omedelbart* och för sig sant utan att härleda det ena ur det andra. Med religionens begrepp sammanhänger "diese schöne Bescheidenheit", "diese freundliche einladende Duldsamkeit", vilken anser allt vara sant. Var och en måste veta med sig, att hans religion blott är en del av det hela, och att vad som griper hans religiösa

[1] *Die romantische Schule.* Vierte Aufl. Berlin 1920, s. 481.

[2] Jag påpekar i förbigående Almquists Spinoza-studier under Uppsalatiden enligt hans eget yttrande till C. W. Bergman: »'Jag är en af de få', försäkrar Almquist, 'som läst genom Spinoza, och han är ej så farlig'». (Th. Tufvesson, *Ur sekretärer och kistelädikor*, Malmö 1918, s. 122.)

Digitized by Google

känsla kan vara föremål för åskådningar, som äro lika fromma som hans egna men från dem alldeles skiljaktiga.

Einem frommen Gemüthe macht die Religion alles heilig und werth, sogar die Unheiligkeit und die Gemeinheit selbst, alles was er fasst und nicht fasst, was in dem System seiner eigenen Gedanken liegt und mit seiner eigenthümlichen Handelsweise übereinstimmt oder nicht; sie ist die einzige und geschworne Feindin aller Pedanterie und aller Einseitigkeit (s. 66).

Likheten med Almquists karakteristik av den humoristiska konsten i Äfven om Humor är påtaglig. Då denna skildrar platta ämnen, så ses de av densamma "absolute — hon ser dem ur det lugna Evigas vackra öga, inför hvilket ingenting skönjes annorlunda än blott för hvad *det är*" — som hos Schleiermacher är det här Spinozas sub specie æternitatis seu necessitatis. Det bör kanske tilläggas, att Haym ser[1] ett intimt samband mellan Friedrich Schlegels ironi-begrepp och det heliga vemod, som Schleiermacher anser karakterisera den kristne.

Betydelsen i Almquists utveckling av den schleiermacherska individualitetstanken har jag redan tidigare framhållit,[2] och jag har i detta sammanhang nämnt hans framställning i den år 1838 tryckta skriften "Hvarför reser du?". Almquist finner där "sammanhängandet med det gudomliga" hos varje levande, "till och med hos den elaka", det är det gudomliga i varje individ, som ger åt honom "sitt inre höga och oförklarliga sken". Schleiermacher påyrkar i andra talet, där han analyserar religionens väsen, att människans inre värld skall betraktas i hela mänsklighetens spegel. På religionens vingar bör man höja sig till den oändliga, odelade mänskligheten samt söka denna i varje enskild. "Denkt Euch den Genius der Menschheit als den vollendetsten und universellesten Künstler. Er kann nichts machen was nicht ein eigenthümliches Dasein hätte. Auch wo er nur die Farben zu versuchen und den Pinsel zu schärfen scheint, entstehen lebende und bedeutende Züge" (s. 91). Från det hela återvänder slutligen religionen till det egna jaget och återfinner där grunddragen av det högsta och det lägsta, ett kompendium av

[1] A. a., s. 494 f.
[2] A. st., s. 158 f.

Digitized by Google

mänskligheten. Den som sålunda i sitt inre har uppsökt det oändliga, han har vunnit den religiösa fulländningen, en ståndpunkt som dock ej kan nås på egen hand av genomsnittsmänniskan utan endast med tillhjälp av en "medlare", en person hos vilken mänskligheten uppenbarar sig på ett omedelbart sätt. Liksom Almquists konstängel för denne fram till åskådningen av oändligheten i det inre.

I Schleiermachers tredje tal skildras religionens palingenesi, den av reflexion fördärvade tidens avlösning av ett släkte, som förenar universalitet och individualitet. Var och en bör bliva något bestämt, som han bedriver med all kraft och för sin egen skull, ty endast på så vis kan han nå detta fulländningens stadium. Det finns tre vägar att komma dit, den första utgående från självåskådning, den andra från betraktande av yttervärlden och den tredje, som förbinder de båda föregående, från konståskådningen. Om självåskådningen heter det, att ju mera man avsöndrar vad som icke är ens jag, ju mera man försvinner för sig själv, desto klarare framträder universum, genom självförintelse når man känslan av det oändliga. Den väg, som för från konsten till religionen, säger sig Schleiermacher endast kunna ana, då han själv saknar direkt förhållande till konsten.

Ich bescheide mich nicht zu sehen, aber ich — glaube; die Möglichkeit der Sache steht klar vor meinen Augen, nur dass sie mir ein Geheimniss bleiben soll. Ja, wenn es wahr ist dass es schnelle Bekehrungen giebt, Veranlassungen durch welche dem Menschen, der an nichts weniger dachte als sich über das Endliche zu erheben, in einem Moment wie durch eine innere unmittelbare Erleuchtung der Sinn fürs Universum aufgeht, und es ihn überfällt mit seiner Herrlichkeit; so glaube ich, dass mehr als irgend etwas anders der Anblick grosser und erhabner Kunstwerke dieses Wunder verrichten kann; nur dass ich es nie fassen werde: doch ist dieser Glaube mehr auf die Zukunft gerichtet als auf die Vergangenheit oder die Gegenwart (s. 167).

I det följande betonas den nära släktskapen mellan religionen och konsten. Det är tydligt, att Schleiermacher ser som sin uppgift att med sina religionstal sluta upp vid den nya diktargenerationens sida och — såsom av hans inledningstal, Apologie, fram-

Digitized by Google

går — att uppträda i morgongryningen till en ny tid som profet för nya andliga ideal, såsom reformator med gudomlig kallelse. Han kände sig själv såsom en "medlare". Den bekanta medlar-idén är genomgående i religionstalen men framföres utförligast i sista talet, "Über die Religionen". Schleiermacher finner här kristendomens grundidé vara föreningen av det ändliga med det oändliga. Kristendomen utgår från den åskådningen, att en irreligiös princip är utbredd överallt, den har därigenom en polemisk karaktär, i det att den vill avslöja varje falsk moral och varje dålig religion såväl som varje olycklig sammanblandning av dessa båda samt vill inträngа i det fördärvade hjärtats innersta hemligheter. Det är vad Almquist i Äfven om Humor kallar *"en lust att skära"* och där jämställer med andan i Nya testamentet. Grundtonen i kristendomen är enligt Schleiermacher det heliga vemodet, känslan av en otillfredsställd längtan mot det oändliga, den stämning som griper den kristne, då han finner det heliga blandat med det profana, det upphöjda med det mindervärdiga, och tillika den stämning, som nödgar honom att överallt förutsätta denna blandning. Kristus har klarast framställt den stora idén, att allt ändligt behöver högre förmedling för att sammanhänga med det gudomliga. Men han har aldrig påstått sig vara den ende medlaren, lika litet som bibeln förbjuder andra böcker att vara eller bliva av bibelkaraktär. Kristendomens huvudidé är tanken om förmedlande gudomliga krafter, och denna har utbildat sig på många sätt såsom åskådningar och känslor av den gudomliga naturens inneboende i den ändliga.

Denna schleiermacherska medlar-tanke, vilken upptogs av Fr. Schlegel i hans "Idéen" i Athenäum och av honom tillämpades på konstnären, har varit av den allra största betydelse för Almquist. Lamm har påvisat dess centrala ställning i Amorina.[1] Henrikas martyrium och död avser nämligen att förskaffa den sanning, vars tolk hon är, en evig uppståndelse, och hon är härigenom sin släkts medlare och försonare på samma sätt, som Kristus varit det för människosläktet. "Om det nya Strids-sättets idee" uppbäres fullkomligt av schleiermacherska tankar, ej blott i den medlande fräl-

[1] A. a., s. 170.

Digitized by Google

sarroll, som Almquist tilldelar sig själv, utan även i karakteristiken av den kristne, där "det polemiska" och "det heliga vemodet" ligga till grund. I hans estetik återfinnas likaledes dessa begrepp, det heliga vemodet över världens ofullkomlighet, den polemiska principen samt tanken om slutlig försoning genom en medlare, och ha där ingått en intim förening — härmed vill jag naturligtvis icke förneka, att de kunna ha passerat genom annan romantisk spekulation. Även Almquist kände sig i sin livsuppgift såsom en medlare, först såsom en religiös nydanare och väckare samt senare under sitt demokratiska skede såsom ett incitament för alla slumrande, "en förargelseklippa, en väckare, en figur för stort missnöje, eller för stor glädje — hvilketdera som för tillfället händer".[1] Ett brev till C. J. Lenström av den 18 jan. 1839 (Kungl. bibl.), som citerats av Bergholm,[2] ger med sin retrospektiva karaktär den bästa illustration till medlar-tanken i hans konstprogram. "Jag befinner mig i anseende till konsten", säges det här, "i samma praedicament, som i anseende till *christendomen*. Poesiens prester äro såsom religionens; att tvifla på *dem,* är att sakna, tycka de, hufvudvilkoret: harmonisk helhet: det 'som man i alla tider öfverenskommit om' m. m. alldeles som religionens tjenare, när de tala om vissa subjectiva, hvarken i Guds ord eller i saken grundade Dogmer". Almquist försäkrar härpå, att han lika så mycket som någon annan aktade verkliga regler och sann artistisk harmoni. Men människorna i allmänhet tyckte mest om sådan poesi, som nog kanske flyttade dem från en horisont till en annan med villkor, att de fingo komma tillbaka igen till sin förra horisont, lägga sig på rygg och sova. Att bli så bortflyttad, att man icke mera kom tillbaka, att bli "omstöpt", det ansåges oharmoniskt. Men han ville just "efter all för-

[1] Brev till J. A. Hazelius (Nord. mus.) den 7 maj 1837. Almquist berättar i samma brev, att han under sin Uppsala-vistelse vid denna tid uppsökts av den för honom obekante skalden Kiellman-Göranson. Almquist hade för honom läst sin Ferrando Bruno, varav denne blivit djupt gripen. Det hade sedan kommit fram till Almquist, att den unge studenten förut varit »litet bortåt rumlare». De hade träffats endast en kort stund: »Dock är jag viss på, att vi minnas hvarann. — Så behagar det mig.»

[2] A. H. Bergholm, *Studier öfver C. J. L. Almqvist* (Helsingfors 1902), s. 164 f.

Digitized by Google

måga söka omstöpa, förvandla folk ifrån stenmenniskor med deras stenharmoni (som jag, gudnås, alltför väl känner och ej vill gifva 4 öre för), till verkliga menniskor, med himmelsk harmoni. Men detta kan icke gå i en handvändning. Under tiden kunna de ej begripa mig annars än såsom sönderslitande."

Jag har i det föregående sökt påvisa betydelsen av Schleiermachers religionsfilosofi för Ormus och Ariman och i anslutning härtill velat antyda impulserna av denna i Almquists senare utveckling. Motsatsen Ormus-Ariman är en av de fruktbaraste synpunkter, som man kan anlägga på Almquists väsen och idéåskådning. Kortast kanske man kunde uttrycka denna kontrast så, att Almquist emot *traditionen* sätter *instinkten,* emot konventionalismen i uppfattningen av naturen, konsten, moralen och staten sätter religionen. Den estetisk-humana etik, som Ariman representerar, utvecklas, såsom jag tidigare påpekat,[1] vidare i hans pedagogiska uppsatser i Skandia 1834 och slutligen i Europeiska missnöjets grunder. Konstens uppgift åter blir att förmedla denna etik, konstnären skall vara en väckare till etiskt-religiöst liv. Något positivt socialt intresse har Almquist ännu knappast i Ormus och Ariman, men samhällssatiren där syftar dock åt samma håll som framställningen i Europeiska missnöjets grunder. Denna skrift ställer i sedlighetens namn utvecklingen emot traditionen, den vill avskaffande eller förbättring av "lefnadsgrundsattser, samhällsinrättningar eller lagar", som strida mot människans *mänskliga* beskaffenhet. Den uppställer motsatsen mellan människans "sanna inre humanitet", "deras af Gud gifna beskaffenhet såsom menniskor" och "maximerna", "samhällsparagrapherna". Almquist vill gent emot namnsedligheten "uppbygga en sedlighet på högre och renare grund", och han sätter denna i "lifvets sjelfregel hos menniskan", "personens eget *finnande* af hvad som utgör dess lifs regel".[2] Han har här starkt närmat sig Schleiermachers framställning av sedligheten i "Monologen. Eine Neujahrsgabe" (1800) och i hans övriga moralfilosofiska skrifter. Schleiermacher utvecklar där självåskådningen som den sedliga bild-

[1] A. st., s. 172.
[2] Imp.-okt.-uppl. III, s. 17.

Digitized by Google

ningens medel och tänker sig en organisk sedlighet, aktgivandet på den regel, som med nödvändighet är given i varje individs väsen.

Det är såsom traditionens och konventionernas väktare, som Ormus är satiriserad i Ormus och Ariman, men Almquist har också tänkt sig honom som representant för det verklighetsnyttiga över huvud taget. Motsatsen innesluter alltså även ett djupt personligt problem, den gäller de stridande tendenserna i Almquists eget väsen — synpunkten har ofta framhållits, och jag skall ej vidare ingå därpå. Almquist hade, som bekant, funnit lösningen i kravet på en syntes av de båda riktningarna, och i Richard Furumos senare tillagda slutord till verket framställes åter detta yrkande. I ett brev till Vendela Hebbe av juni 1843, som citerats av Warburg,[1] talar Almquist om "det Arimanska" och "det Ormusaktiga" i sin egen natur i meningen av fantasi-sidan och förnufts-sidan däri och hänvisar till den förening av dem, som han påyrkat i slutet av Ormus och Ariman.

Genom den sammanställning, jag i det föregående gjort av Schleiermachers religionsfilosofi och Ormus och Ariman, har jag givetvis icke velat reducera den där framställda åskådningen och de konsekvenser därav, som jag påvisat, till att vara en reproduktion av Schleiermacher eller velat isolera dennes teori från den allmänna idéåskådning, med vilken den hör samman. En utgångspunkt har Almquist haft i Swedenborgs idealistiska monism, och på flera punkter har romantikens tänkande tydligen avsatt nya intryck. Detta gäller t. ex. om Schellings parallellisering av universum och konstverket, vilken motsvararar Schleiermachers ovan återgivna jämförelse mellan den religiösa och den estetiska åskådningen.[2] Jag påpekar också, att intryck från Schleiermacher äro skönjbara såväl hos Geijer som Atterbom,[3] och att impulserna på denna väg

[1] *Ill. sv. litt.-hist.* IV, s. 382 f.

[2] Jfr mitt tidigare påpekande (a. st., s. 143 f.), att man i *Äfven om Humor* förnimmer en direkt återklang av slutkapitlet i Schellings *System des transcendentalen Idealismus* med dess karakteristik av konstverket att vara »eine bewusstlose Unendlichkeit».

[3] Carl Santesson, *Atterboms ungdomsdiktning*, s. 412 f.

Digitized by Google

kunna ha förstärkts för Almquist. Slutligen erinrar jag om, att den för Schelling och Schleiermacher gemensamma monismen utgår från en riktning, som mött Almquist även i dess tidigare uttryck. Den spinozistiska allenhetsläran hade före dem i Tyskland återupplivats genom Herder, Jacobi och Goethe. Säkerligen har man att söka en av inspirationskällorna för Ormus och Ariman i Goethes ofullbordade Prometheus-dikt, skildringen av titanen, den högre organiska naturuppfattningens representant, som i självmedveten kraft trotsar den mekaniska världsordningens Zeus, i det han skapar människor och gudomligt liv på jorden. Som Walzel har visat,[1] skänker Goethe åt Zeus dragen av den konfessionella begreppsgud, hjälparen i nödens stund, till vilken Lavater och Jung-Stilling sökte omvända honom. Men Prometheus är även konstnären, som i sitt alstrande efterbildar det gudomliga skapandet och formar konstverk, som äro den absoluta världsenhetens fullkomliga uppenbarelse. Att konstnären som skapande är en gudarnas like, detta är en tanke, som från Shaftesbury över Herder och Goethe ingår i tyska romantiken, och därmed förenas åskådningen, att ej blott konstverket utan även människans själ bör avspegla den gudomliga skönheten: det är organismtanken, tillämpad på naturen, konsten och moralen. I konceptionen av Ariman ligger som ett centralt drag detta, att han ingår i människornas värld och omstämmer deras själar efter sina höga ideal, i prometheisk självkänsla trotsande de konventionellas gud.

I den tyska romantikens diktning träffar man ofta gestaltningar av motsatsen "kamrerarесjälen" till den "poetiska själen", av kontrasten prosa-poesi, som erinra om Ormus och Ariman, särskilt i Novalis' Heinrich von Ofterdingen och i E. Th. A. Hoffmanns sagor. Så representerar i Klingsohrs saga i det förra verket den filiströse och pedantiske "skrivaren" den nuvarande prosans och nyttans period, som skall ersättas av ett fantasiens rike. Vad han skriver utplånas så gott som fullständigt genom den himmelska visdomens ingripande, under det att de blad, som "die Fabel",

[1] *Das Prometheussymbol von Shaftesbury zu Goethe* (Leipzig und Berlin 1910), s. 59 ff.

Digitized by Google

poesien, tillfälligtvis kommit att fylla, bli kvar i orört och glänsande skick. Skrivaren lyckas för någon tid få makten och fördriva poesien, en period som dock får ett tvärt slut i en allmän världsbrand, varefter en ny och blomstrande värld uppstår.

* * *

Den humor-uppfattning, som Almquist deklarerar i den ofta omtalade uppsatsen Äfven om Humor, och som har sin utgångspunkt i den mystiska allhetsförnimmelsen i hans tidigare filosofiska skrifter, har jag i det föregående sökt sätta i relation till Schleiermachers religiösa åskådning. Naturligtvis kan den också ställas i direkt förhållande till den tyska romantikens spekulation över detta speciella estetiska problem,[1] något som dock i detta sammanhang torde sakna större intresse. Om ironin uttalar sig Almquist i samma anda som i den nämnda uppsatsen dels i ett brev till J. A. Hazelius av den 21 april 1825 (Nord. mus.), där han tillskriver den en "förundransvärd magt" och kallar den "den positiva konstens bästa vän", dels i en vid tryckningen struken passage i den akademiska tävlingsskriften av år 1826 (Sv. ak:s arkiv), där "humorn" säges vara "en inre magt, hvarigenom Skalden uttalar sig sjelf, utan att säga ett ord" samt ytterligare i ett par brev. Jag förbigår här detta problem, som jag kommer att behandla på annat ställe, och skall efter denna allmänna orientering i det följande upptaga till mera detaljerad behandling först den konstuppfattning, som framställes i verket, och därefter dettas samhällskritiska innebörd.

I ett ovan citerat brev till Öfverberg av den 15 september 1826 talar Almquist om konstens "hemliga förskräckliga" karaktär, dess demoniska storhet. Som Lamm har visat,[2] ansåg Almquist sig själv ha genomlevat en period av verklighetsdödande fantasiliv, som var av farligaste art för själens jämvikt. Luttrad genom sin

[1] Lic. V. Svanberg har påpekat för mig, att han i en seminarieuppsats år 1919 sammanställt Almquists humor-teori med Solgers ironi-lära och i detta sammanhang även framhållit denna läras realism.

[2] A. a., s. 134.

Digitized by Google

seger över de extrema ståndpunkterna ansåg han sig kallad till profet för en ny religiös konst, det "sanna dunkelsköna". Det är, som jag påpekat, dylika idéer, som bära upp hans "dödsarbete" Amorina. Den nya konsten var å andra sidan av strängt exklusiv karaktär och fordrade blint troende adepter. Dess uppgift var tydligen analog med målet för brottsligas förbättring, nämligen att ingå "i hjertats djupaste anlag" och skaka "själen till grundförädling" i överensstämmelse med "dålig metalls omsmältning och rening till god genom eld".[1] Almquist erhöll snart en smärtsam erfarenhet av faran med dylika kriser i den unge Manhemsbrodern Klintbergs vansinne, vilket gjorde ett djupt intryck på honom och enligt hans egna brev avhöll honom från publicering av sina skrifter. Idén om konstens farlighet återkommer i det följande ofta i Almquists produktion.

I Almquists persiska berättelse är Ariman en drömmande poet utan gård och grund, som tillbringar sina dagar i månens skönaste, praktfullaste skogar. Hans utseende har den touche av det dunkelsköna, som Almquist ofta förlänar sina figurer från denna tid. Såsom övernaturligt väsen hade Ariman förmågan att trolla men använde den sällan och föreföll okunnig om den underbara kraft, andra tillskrevo honom. Om han någon gång begagnade sig av den, så var det, till exempel, för att i hast bilda sig en bevingad char av svart siden, varpå han reste genom himmel och luft, eller för att omgiva sin panna med ett band, ett diadem av stjärnor av den djupaste och mest genomträngande glans. Genom denna strålglans avhöll han ifrån sig närgångna eller ivriga féer och personer, som oroade honom genom för mycket samtal. Det är tydligt, att Ariman representerar den sanne diktaren, som lever i åskådningen av en skönhet, som är förmenad ej blott vardagsmänniskan utan

[1] För att belysa, huru Almquistianerna läste sin mästares skrifter, väljer jag följande uttalande av Öfverberg om Amorina i brev till E. M. Olde den 30 sept. 1823 (Nord. mus.): »Att den gjort epok *i mitt lif*, det vet jag. Du har rätt, då du kallar den förhärjande, ty den går till botten, till roten: allt som går ur den eviga roten blir qvar; det på ytan försvinner och förhärjas. Mycket finns i verlden och i oss på ytan. Detta taga vi dock för djupt och såsom det vore grunden. Derföre gör kanske Amorina ondt att läsa.»

Digitized by Google

skalder i gemen. Och han är även den frie och avsiktslöse konstnären enligt Kant-Schillers estetik. Det är för sitt nöjes skull, han bildar sig en char att genomfara rymden. Det är likaledes för att någon gång roa sig, som han sätter sjärnor på sitt huvud, i vanliga fall var han omgiven av den anspråkslösaste dräkt. Om hans trollkonst berättas vidare:

En gång hade några feer trottsat honom, att med sin trollstaf kunna i en hast frambringa så många dyrbarheter som de. Han hade då, ej med någon trollstaf, som han aldrig nyttjade, utan endast genom vidrörandet med sin fot förvandlat en hel bergstrakt till en samling af de utsöktaste och rikaste nipper. Några af feerna, förundrade, ville röra dervid, då de genom ett osynligt slag, likt en elektrisk stöt, störtades undan derifrån, och måste gå bort med afund, sorg och omättad lystnad. Sedan fick denna omätliga mängd af dyrbarheter ligga oefterfrågad och föraktad af Ariman: icke rörd af någon — tills slutligen tvenne skogsnymfer ödmjukt bådo honom, att han ville tillåta dem få några smycken, som gagnade ingen. Han beviljade dem slutligen hvar sin ring. Men förr hade de icke fått ringarna på sina finger, än de med vildt ursinne började storma fram genom alla nejder. De tände eld på sina egna mest älskade trädgårdar, de anföllo hvarann, och de refvos tills de dogo så mycket som dryader kunna dö. När Ariman fick höra talas härom, sade han intet, men såg en stund med en stilla blick ned på den stora klara stjernhimmeln, som låg utbredd lik ett omätligt hvalf inunder månen.

Det kan mycket väl vara Amorina, som inspirerat denna skildring av det oefterfrågade skönhetsriket, vilket kommit till på lek och varav endast vissa benådade fingo ta del. Man skulle kunna jämföra passagen med ett uttalande i brev till Henrik Öfverberg av den 28 febr. 1822 (Nord. mus.), att Amorina är frukten av många saliga ögonblick. "Jag vet ej, om menniskorna skola bry sig om den eller förakta den. Min fröjd var att bygga och sammansätta detta huset. Jag vet af Gud, att det står på eviga idéer. Jag är nöjd, att det goda barnet finns i verlden. Jag vet att det skall blifva till en galenskap för många. Det må gå".

Emellertid berättas det i Ormus och Ariman, att de båda gudarna blevo oense och konstituerade sig som de två principerna. Då schismen uppstår, lovar Ariman att verkligen uträtta något,

Digitized by Google

och det han icke själv gör, skall han en gång sända sin son att uträtta. Ormus svarar med att befalla sin registrator att anteckna Ariman "under rubriken *misstänkt Person,* såsom en, på hvars uppförande man hädanefter skulle hafva vakande ögon". Ormus gör nu sin stora insats genom att utfärda tolv plakat angående livet på jorden. Som exempel må anföras det nionde som handlar "Om Trädgårdar; hvilka slags rosor (modell vidfogas) der böra uppväxa, till lust att se och nöje att lukta på". Med dessa förordningar hade det nu den framfärd, att "några Dervischer och Mobeder upptogo dem här nere med stor enthusiasm, och gjorde allt för att sprida dem". Den större allmänheten och naturen lydde men tego. De voro ej glada, säges det. De skulle ha varit gladare, om man trott dem om någon smula gott, om man låtit dem självmant bära fram i ljuset några frukter av förstånd, kraft och godhet. Nu, då om dessa frukters framalstrande ständigt påmintes, hotades, pockades och efterspanades, så blevo frukterna bittra för dem, som skulle giva dem, och smaklösa för dem, som fingo dem. Sorgligt var det också för Ormus, att hans planer ofta misslyckades. Och det underliga var, att världen gick framåt i alla fall, genom en obekant varelse, som utan att själv vidtaga någon åtgärd väckte till liv *sakernas verkliga inre.* Ormus kunde endast anteckna denne obekante som "misstänkt person", men själv blev han till slut intet annat än en *misskänd person.*

Den teckning, som nu ges av det underbara väsende, vilket om natten i mångfaldigt skiftande gestalt far omkring över jorden, kullstörtande de utvägar till skönhet, lycka och välgång, den mottagit under dagen, denna teckning är en direkt paramytisk omskrivning av Almquists konstuppfattning. "Utan plan, utan afsigt, utan ordning kom det, gick det, förfor det, och lyckades."

När Ormus, till exempel, hade skänkt några hvita blommknoppar purpursafter, med ändamål, som han noga förklarade dem, att derigenom öfver sina utsprickande hvita blad få röda schatteringar, hvilka efter all uträkning måste pryda dem högligen; så sprang det om natten, vid stjernornas glans, ett väsen förbi dem, snabb som ett spöke, ej syntes gestalten, blott tänder och läppar, i form af en skrattares mun. Häraf blefvo de späda blomstren

Digitized by Google

så förfärade, att deras växttrådar isades, den af Ormus gifna purpursaften skiftade färg och blef svartblå; flere fina fibrer i blomman sprängdes, och den förvandlade saften sprack ut öfver bladen i strimor utan ordning, men allt efter som den ögonblickliga förskräckelsen jagat den. Om morgonen, om blomman besågs, häpnade betraktaren! Ormus's föreskrift stod väl ej till finnandes — men skön var rosen — i dessa sina nya oväntade strimor så ädelt skön — så (med all sin bäfvan) evigt och underbart skön, att betraktaren icke kunde uttömma sig i nog beskådning. Sådana händelser inträffade också med djuren och sjelfva menniskorna; än i kropparnes, än i själarnes hem. Icke alltid hade det varit skräck, som omstörtat hvad Ormus dagen förut föranstaltat. Stundom hade något oförklarligt intagit dem ända till att le sjelfva, när spöket gick förbi dem, och deras naturs inre fägring hade plötsligt spruckit ut i förut okändt behag. Förvandlingen hade likväl ej alltid varit hvad vi kalle lycklig: mången gång hade skakningen varit sådan, att de späde brustit, och lågo förvissnade på jorden. Kunde ett spöke så tjusa? så uppväcka till skönhet?

De tvenne episoderna om det omätliga skönhetsriket, som, när det utmyntas, för till galenskap och död, samt om skönhetens underjordiska krafter i växtvärlden, som också kunna vålla förintelse, uttrycka en konstuppfattning, som har flera paralleller hos Almquist. Böök har jämfört[1] denna tankegång i Ormus och Ariman med skildringen i Jagtslottet av huru herr Hugos maka plötsligt faller ner död efter att ha luktat på en underbar exotisk blomma, som symboliserar krafterna i "skönhetens underjordiska rike". Slutscenen i Ramido Marinesco och en av hans Songes vid namn Loys belysa ytterligare denna konstuppfattning, som sporadiskt har avsatt sig även på andra håll. Säkerligen är det de tvenne anförda episoderna ur Ormus och Ariman, vilka äro utgångspunkten för några omdömen om konsten av Gustaf Hazelius, efter det han läst detta verk tillsammans med Löhman den 11 december 1832:[2] "'Skönheten är det högsta i lifvet!' — 'Skönhet och kärlek äro ett'. — 'Anser du det för den största olycka när ett lefvande hjertas oro och tvifvel upplöser sig i galenskap?' frågade han. 'Nej, oändligt mycket lyckligare än när de förklinga i verldslifvets virrvarr!'" Det är uttalanden, som på ett underligt sätt verka ominösa för hans egen

[1] *Den romantiska tidsåldern*, s. 310.

[2] L. W. Löhman, *Dikter och dagboksanteckningar*, Sthlm 1872, s. 113 ff.

Digitized by Google

bortgång halvtannat år senare.[1] När man ser denna tilldragelse i belysningen av Almquists skönhetslära i Ormus och Ariman och tillika jämför den med den här citerade passagen, där Ariman liksom höjer sig över sina egna adepter och ur ett oändlighetsperspektiv — med utlösning i det "heliga vemodet" — åser förödelsen runt omkring sig, får man ett livligt intryck av den upphöjda oansvarighetskänsla, som ingår i Almquists mystik. Almquist har tydligen själv märkt tendensen till exklusiv esteticism och insett faran därav, i det att han i de ord, med vilka Richard Furumo avslutar berättelsen, inlägger ett yrkande på att "Skönheten och Löjet" skola förenas med godhet. Det är tydligt, att Richard Furumo från ena sidan sett skall representera en dylik förening, under det Herr Hugo företräder syntesen från den andra sidan — i Jagtslottet äro Ariman och Ormus ej abstrakta tendensfigurer utan tecknade med den förmåga av objektiv och konkret människoskildring, Almquist vid den tiden förvärvat.

Samhällssatiren i Ormus och Ariman blir först klar efter ett framställande av de psykologiska förutsättningarna för verkets konception. Det är tydligt, att denna har skett i ett liknande känsloläge, som ur Almquists oppositionella stämningar mot samhället och konventionerna utlöst hans beslut om brytning med den sociala kulturen och flyttning till Värmland. Verket omnämnes av Almquist första gången i brev den 12 juni 1824 efter ankomsten till Värmland, troligen har man att förlägga dess tillkomst något tidigare. Klart är i varje fall, att denna kvicka och elaka satir mot den byråkratiska slentrianen är sprungen ur de personliga erfarenheter, som Almquist förvärvat genom sin kontakt med statens ämbetsverk under de närmast föregående åren. Det är den stämning

[1] Det framgår tydligt av korrespondensen mellan Almquist och Gustaf Hazelius, att Almquist för denne gällde som den födde »medlaren». Ännu i ett brev av så sent datum som den 17 maj 1828 kan man läsa följande uttalande: »Inga ord, undantagandes Herrans egna i den Hel. Skrift, förmå så inträngа till djupet af mitt väsende och omskaka min själ, som Dina. Jag kan försäkra Dig att jag känner mig så andeligt vaken efter läsningen af dina bref. Herran vare tack för dessa ädla rörelser och göre dem frugtbärande hos mig» (Nord. mus.).

Digitized by Google

av kulturträtthet, som besjälade honom i samband med verkställandet av bondelivsprojektet, och som framdrivits af smärtsamma erfarenheter och missräkningar av olika slag, vilken har färgat denna diatrib mot det bestående och givit den dess negativt polemiska kraft. Men å andra sidan ha dessa intryck endast givit ny näring åt Almquists tidigare samhällsåskådning.

Såsom Simonsson framhållit,[1] är Almquist från början ointresserad av politiken. I "Hvad är Kärlek?" finner han, att alla de projekt till samhällets förbättrande, varav bokmarknaden översvämmats, äro mänskligheten till ingen nytta. Samhällets väl beror nämligen på "den husliga kretsen", på "husligheten", och dennas religiösa karaktär gagnar samhället mera än "alla de skeppund projekt öfver åkerbruk och penningar tillsammantagna", vilka skrivits. Troligen är Almquist här influerad av Schleiermachers fjärde tal över religionen, "Über das Gesellige in der Religion", vilket påyrkar skilsmässa mellan stat och kyrka, enär statens inblandning i det religiösa samfundet verkade fullkomligt depraverande på detta. Varje konstitutionsakt till politisk existens verkade på kyrkan förstenande som ett Medusa-huvud. Det himmelska bandet vore oändligt värdefullare för den religiöse "als Euer irdisches politisches Band, welches doch nur ein erzwungenes, vergängliches, interimistisches Werk ist" (s. 184). I stället för den bestående kyrkan tänker sig Schleiermacher mindre menigheter, samlade omkring fritt valda ledare, och vid den nuvarande konstlade bildningens slut komme det icke att behövas någon annan förberedande sammanslutning för religionen "als der frommen Häuslichkeit" (s. 230). — I Om det nya Strids-sättets idee påpekas det, att ämbetsmännen och tidningsmännen predika för folken "botandet af statsskador" och "penningeskador", men det gudomligt förträffliga i konstitutionerna etc. framhålles aldrig. Statsförhållandenas egentligen stora värde ligger däri, att de äro yttre uppenbarelser av ting, som stå *över* dem. Politiken och striden om statsidéer höra till det gamla stridssättet, emot vilket Almquist sätter "det *nya Lifvet*" och striden av kärlek.

[1] *C. J. L. Almquists afhandling om »Europeiska missnöjets grunder»*, *Samlaren* 1919, s. 60 ff.

Digitized by Google

I sina tidigare spekulativa skrifter häntyder Almquist i förbigående även på statsteorier, så i "Historiens Idéer", där han räknar en ny världsepok från Swedenborg, vilken bl. a. kännetecknas av att inom staten den konstitutionella monarkiens princip skall bringas till seger,[1] samt i Manhemsförslaget. Givetvis har Almquist från sin upphöjda religiösa synpunkt, som hänvisar till det ursprungliga och instinktiva hos människan, stått lika främmande för de reaktionära teorierna om allt bestående absoluta gudomliga rätt som för den liberala reformivern. Ironin i Ormus och Ariman, särskilt i Ormus' "Reskript om Regent-insättning", kan jämföras med satiren mot "väldenas institutioner" i Gudahataren. Det ironiska reskriptet riktar sig mot von Hallers krassa maktlära, mot den naiva tillbedjan av framgången rätt och slätt, vilken blev konsekvensen av hans teori.

Inriktningen av Almquists intressen gör, att viktigare än statslärospörsmålen blir den frågan, på vilka konkreta förhållanden Ormus och Ariman bygger. Det har med iver hävdats av Warburg, att "organisatorn och reglementsifraren" August von Hartmansdorff varit den egentliga modellen för Almquists teckning av Ormus. Stoffet till sin karakteristik skulle han fått under sitt samarbete med denne i och för Nya Elementarskolan, och Warburg nödgas därför antaga en senare inarbetning av de detaljer, som erinra om Hartmansdorff.[2] Ehuru ett sådant sammanhang förefaller otroligt, har jämförelsen onekligen mycket som talar för sig. Hartmansdorff ägde tydligen i sällsynt grad de i Ormus' person konstitutiva elementen, i en minnesteckning kännetecknas han t. ex. som "en man, lugn, nära nog kall; af sällsynt moralisk kraft, outtröttlig i verksamhet, okuflig i meningsfejderna, halstarrig i åsigter, omutlig i deras förfäktande, lika regelbunden, snörrät och torr i tankegången och konklusioner, som handlings- och lefnadssätt".[3] Dessa tvenne så olika personligheter, Almquist och Hartmansdorff, hade nu redan 1822 och 1823 tillfälle att pröva skiljaktigheten i åskådningar i sitt förhållande till O. J.

---

[1] Lamm, a. a., s. 89.
[2] A. a. IV: 2, s. 666. Jfr III, s. 438 f. och *Huvuddr. av Sveriges litt.* III, s. 172.
[3] *Svenskt Biografiskt Handlexikon* I (Sthlm 1876), s. 410.

Digitized by Google

Södermarks och Charlotte Hazelius' äktenskap. Som Simonsson visat,[1] förorsakades brytningen i detta av Almquists revolutionära äktenskapsidéer, som ivrigt upptogos av Charlotte Hazelius, under det mannen hade en mera borgerlig uppfattning av äktenskapet och däri livligt understöddes av sin ungdomsvän Hartmansdorff. Men alldeles speciellt kan det ha varit Hartmansdorffs offentliga uppträdande under riksdagen 1823, under vilken Almquist tjänstgjorde i prästeståndets kansli, som lämnat honom materialet till hans Ormusfigur. Hartmansdorff tog vid denna riksdag första gången säte på riddarhuset och blev en av den liberala oppositionens flitigaste och mest energiska talare, som med stor sakkunskap behandlade de mest olikartade frågor, särskilt dock de administrativa reformspörsmålen.[2] Som Helge Almquist påpekat, var entusiasmen för det administrativa arbetets uppgifter måhända det mest karakteristiska för Hartmansdorffs natur, och han hade länge ägnat sig åt studier rörande reformer i statsförvaltningen. I november 1821 hade han blivit inkallad i den tidigare tillsatta kommittén för styrelseverkens reglering, och här kom han att spela en viktig roll. Då han var oense med kommitténs majoritet, utarbetade han som reservation sitt stora arbete i två delar "Förslag till inrättningen af Sveriges Statsförvaltning".[3] Verket utdelades till större delen bland riksståndens medlemmar i augusti 1823.[4] Det är ett synnerligen grundligt och betydelsefullt arbete, som utgår från en filosofisk undersökning av statens väsen och ändamål och sedermera på det mest detaljerade sätt behandlar förvaltningens alla grenar, bestämmande deras funktioner. — Under sysslandet med sitt verk hade han konstruerat en figur över sammanhanget mellan statsförvaltningens olika delar, vilken han med stor förkärlek demonstrerade för andra. Både konungen och drottningen, både Leopold och Atterbom och t. o. m. damerna på bjudningarna måste taga del av hans "statsförvaltningsfigur".[4] Under riksdagen 1823 spriddes den

[1] A. st., s. 69 ff. — Almquist ville här tydligen väcka till liv »sakernas verkliga inre».

[2] Helge Almquist, *August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana* II, *Historisk Tidskrift* 1918, s. 2 ff.

[3] Professor A. Blanck har fäst min uppmärksamhet på detta arbete.

[4] H. Almquist, a. a. I, 1916, s. 110 ff.

Digitized by Google

bland intresserade och väckte ett visst uppseende, såsom framgår av ett brev av den 18 mars från en ledamot av prästeståendet, kyrkoherden S. P. Bexell:[1]

Canzli Rådet Hartmannsdorff, Ledamot i Committéen för Reglering at Statens Embeten och Styrelsevärk, pro tempore en väldig talare på Riddarhuset och för öfrigt General Projectmakare, har såsom gengångare vandrat på klubbarne med ett förslag till ny organisation af Statens administrativa styrelse. Det förstås, att formerne äro tillskurna efter ett alldeles nytt mode; också har han på et stort patent gjort desse former åskådlige uti åtskillige cirkelformer i stentryck, hvilka alt gratis utdelas. Förslagsmakaren saknar icke förtjenster af forskning och sakkännedom, men hans cirklar framkalla en viss comisk effect.

Det synes mig således mycket troligt, att Ormus' reglementerande haft sin förebild i Hartmansdorffs under riksdagen 1823. Ormus' kansli åter har sin jordiska motbild i statens ecklesiastikexpedition. Almquist hade låtit inskriva sig som e. o. kanslist därstädes år 1816, blivit kopist 1817 och ordinarie kanslist 1822 samt följande år tagit avsked ur statens tjänst.[2] Att döma av Böös utredning[3] av förhållandena i expeditionon denna tid har han aldrig uppnått en avlönad ställning. I ett otryckt administrativt arbete av August von Hartmansdorff ges en lärorik skildring av den obefordrade unge tjänstemannens osäkra ställning denna tid.[4] "Hans förmän eller äldre kamrater, utan egentelig rättighet att ålägga honom någon annan tjenst än det ofta vårdslösade, sällan lärorika pensum (renskrifning af utgångna expeditioner i Canzliet till ett antal af 360 ark) gifva honom att göra hvad de behaga, och han å sin sida, utan betalning och utan bestämda skyldigheter, verkställer deraf hvad han tycker. Han löper förmiddagen igenom från det ena

[1] H. Almquist, a. st. I, s. 110 ff.

[2] Chef för kansliet var denna tid den ålderdomsskröplige upplysningskämpen Nils von Rosenstein, vilken dock år 1822 ersattes av vitterhetsidkaren Anders Carlsson af Kullberg som tillförordnad statssekreterare. Med denne säger sig Almquist vid sin avgång haft långa samtal »om kansliets bedröfliga ställning» (brev till Gumælius från oktober 1823, citerat av Warburg, a. a. III, s. 421).

[3] *E. J. Stagnelius*, s. 190 ff.

[4] H. Almquist, a. st. I, s. 71.

Digitized by Google

stället till det andra för att visa sig på alla och ej blifva glömd eller förbigången på något. Han är öfveralt och ingenstädes, något af hvarje och intet i det hela. Detta räcker ej blott i månader utan i år." Almquists skildring av förhållandena i Ormus' kansli innesluter samma moment som denna sakliga redogörelse. Han framhåller bl. a., att "sekreterarefolket" av en hemsk förtrollning dras att bege sig in i sin kast såsom i en orden, "hvars första löfte är fattigdom, och det andra att af all makt söka föra ett så pass lysande lefnadssätt, att det skyler hvad som är en följd af det första löftet".

Almquist meddelar i det ovan nämnda brevet till Gumælius av oktober 1823, att man i samband med hans avgång ur kansliet utspritt allehanda rykten om honom: "Än är jag en elak personnage, än vansinnig; en tror, att jag är högst listig, som nu några år bortåt inför allmänheten fört helt annat i skölden, än hvarmed jag en gång, när det blir allvar, ärnar komma fram" etc. Almquist hade en livlig förnimmelse av att liksom Ariman vara upptecknad under rubriken "misstänkt person" i de konventionellas register. Han hade misslyckats i sina litterära planer. Tryckningen av Amorina hade i början av året 1823 måst inställas, bl. a. på grund af hans farbroders ingripande. Det tryckta Manhemsprojektet hade också vållat honom obehag, och den skarpa kritik, som ägnades detsamma av Wallmark i Allmänna Journalen, lär ha framkallats av hans egen fader — troligt är, att Almquist emellanåt vid teckningen av Ormus och dennes uppfostringsmetod haft sin far i tankarna.[1] Ryktet om den unge Klintbergs vansinne cirkulerade fortfarande i vissa kretsar, C. F. Dahlgren berättar i ett brev till Thomander av så sent datum som den 26 november 1823, att Rosenstein kort förut talat härom.[2] Och Hartmansdorff nämner ännu den 18 april 1837 i ett icke förut citerat brev till Palmblad dessa historier som hinder för Almquists befordran: "Snillena göra sina utflygter, och dem

[1] I ett brev till J. A. Hazelius av den 4 sept. 1828 (Nord. mus.) talar Almquist om »en viss afvighet» i förhållandet mellan föräldrar och barn, vilken han tillskriver en »*formel* olikhet: emedan de fått uppfostran på olika Tider, och derföre hafva olika former för sina Tänkesätt».

[2] *Tankar och löjen af Joh. Henr. Thomander* (Sthlm 1876), s. 109.

Digitized by Google

vill man sedan icke förlåta. Manhemsförbundet ligger Almquist emot i flere vägar.“[1] Hans slentrianmässiga arbete i ecklesiastikexpeditionen måste för honom te sig såsom en vrångbild av den praktiska verksamhet, vilken han ansåg nödvändig för själens harmoni, som motvikt mot sitt ideella strävande. Hans längtan från Stockholm blev allt hetare. I ett brev till Jonas Wærn av den 26 november 1823 (Nord. mus.) klagar han över skrivargöromålens anhopning mot riksdagens slut och livet “i detta Stockholm, som för mig blir mer och mer ödsligt, och hvars tunga luft jag endast kan inandas med lugn, genom den öfvertygelsen, att detta hittills kunnat vara nyttigt till menniskokännedom och afsmak, samt under förhoppning om ett skönare lif.“

Det är i en dylik atmosfär, som Almquists mest lekande och luftiga diktverk ha växt upp. Under trycket av yttre disharmoniska förhållanden upplever han kontemplationens och den estetiska inspirationens tvånglösa supremati, klarheten, lättheten och yppigheten i deras mäktiga stämningsintensitet. Med en egenartad kraft skänker detta känsloläge honom förnimmelsen av den egna personlighetens suveränitet och oberoende av människor, deras konventioner och dygdeideal. Hans konst ter sig för honom som en trotsig Ariman-opposition mot alla etiska och estetiska normer, dess symbol blir detta nattliga, hemlighetsfulla väsende, som flygande fram på sina förbjudna vägar förvandlar Ormus' nyttiga och skönhetsbefordrande droger till den mest sällsamma och demoniska fägring. I en av hans Songes, Alalith Diurméa, tecknas denna fria, obundna och mystifierande Ariman-konst i bilden av fédrottningen, som sår trollfrön i konungens prydliga trädgård, medan hon uttalar trollformeln:[1]

Nu kom' hit, mina blomsterdrängar!
Jag vill så på förbjudna sängarne
frö till skönaste rangiopavi,
Bulbulrosen, så kär för feerna.
Växa skall den förbjudnas blommor:
ej Alalith Diurmeas namn är kändt.

[1] Riksarkivet.
[2] Imp.-okt.-uppl. II, s. 210 f.

Digitized by Google

Skynda! Så och kratta! så och vattna!
Så bara gula, violetta! bara röda, och så blåa!
Inga hvita! inga gröna!
Sköna frön, om er är spådd min sång, och denna säng nu sådd.

Det är snarast det irrationella, det okonventionella och förbjudna, som Almquist inlägger i sin teckning av féernas värld, och där finns icke som i Atterboms motsvarande bilder så mycket av det graciösa och småtäcka.

* * *

Ormus och Ariman utgår från Zoroaster-religionens dualistiska åskådning, enligt vilken hela världen är ett verk av två väsenden, ljusets och mörkrets, det goda och det onda, och världshistorien under 12,000 år är en oavbruten strid mellan dessa tvenne eviga andar. Almquists källa har, efter allt att döma, varit Görres' "Mythengeschichte der asiatischen Welt". Här skildras enligt "Zend-Avesta" förhållandet mellan de tvenne makterna, Ormus' skapande och organiserande goda makt samt Arimans nivellerande onda. Det berättas t. ex., huru Ormus skapade alla örter, men Ariman skyndade fram och inmängde gift och törnen i alla örter och träd.[1] Hierarkien i de detaljerade indelningarna och maktförhållandena påpekas av Görres. Almquists "Reglemente om Landfördelningen" har sin utgångspunkt i berättelsen om huru Ormus skapade vatten och berg och fördelade jorden i sexton olika länder — i Görres' framställning äro dessa delvis desamma som hos Almquist, såsom "Bakdhi (Bactra)".[2] — I förbigående kan det påpekas, att Almquists skildring af Ormus' organiserande verksamhet nog också ansluter till första Moseboks skapelseframställning.

De mytologiska beståndsdelarna i Ormus och Ariman sammanhänga med verkets karaktär av att tillhöra det organiskt enhetliga samlingsverk, som Almquist planerade före Törnrosens bok, men som i de delar, vilka blevo utförda, kom att tryckas först i imperial-

[1] Erster Theil, Heidelberg 1810, s. 232.
[2] S. 240, n. 4.

Digitized by Google

oktavupplagan av detta senare ramverk. Almquists plan var nämligen år 1824 att såsom inledning till den konstfulla indelning av de swedenborgska anderegionerna, vilken han åstadkommit i Murmis och andra verk från de föregående åren, verkställa en systematisering av "hela jordhistorien", som skulle rekapitulera släktets och individens, d. v. s. Almquists egen, utveckling. Detta verk skulle på så sätt bli den poetiska motsvarigheten till Historiens Idéer och Manhemsprojektet, det skulle ge en "mythopoetisk" förklaring av världen. Ormus och Ariman hade i denna plan enligt trycket i imperialoktavupplagan uppgiften att ange grunderna för politiken och moralen samt att skänka ett perspektiv av "den intressantaste af all geografi — Asiens".

I Manhemsboken sökte Almquist genomföra en utvecklingshistorisk plan. Han tänker sig här (s. 15) alla "Mythsystemer" och "Kosmogonier" som "reminiscenser från ett urtillstånd", detta enligt romantikens fordran och säkerligen under påverkan av de romantiska mytologernas, en Görres', en Creuzers, en Kannes, framställning av mytologiernas enhetliga ursprung ur en enda uppenbarelse. Han nämner i detta sammanhang "den persiska Dualismen" och "Asaläran", vilka hade utgått från samma asiatiska område och ägde samma huvudmening. För sitt poetiska samlingsverk har han sökt dra upp linjerna i ett brev till A. Berg av den 12 juni 1824 (Nord. mus.). Det skulle utgöra "ett Helt", som omfattade "det Hela i *utförd* mening". För sina berättelser skulle det icke ha någon annan gräns än världshistorien, för sina beskrivningar universum. Eftersom det borde måla hela historien från dess början, skulle det börja med skapelsen, vilken utgångspunkt i natt och kaos skulle motsvara det skifte av natt och förtvivlan, vari Almquist själv en tid befunnit sig. De fyra första verken voro Skönhetens Tår, Semiramis, Ormus och Ariman samt Derceto. Den möjligen något senare planen för verket, vilken först framdragits av Lamm, ger åt detsamma namnet Jordens Blomma och numrerar de fem första diktverken 1. Skönhetens Tår, 2. Semiramis, 3. Ormus och Ariman, 4. Derceto, 5. Under Sorgens träd samt uppräk-

Digitized by Google

nar därefter utan ordningsnummer Paradisfogeln, Rosaura, Manhem, Amorina, Cypressen och Murnis.

Jag skall här ej vidare ingå på planen för Jordens Blomma, som närmare har utretts av Olle Holmberg.[1] Jag vill endast påpeka dels dess religiösa prägel, dels dess uppfostringskaraktär. I det senare avseendet kan Jordens Blomma sägas vara det poetiska realiserandet av Manhemsprojektets fordran på "senterande" av alla tiders och länders ande. I jämförelse med historiens blott "pragmatiska" blick äger diktaren en intuitiv blick. I "Minnesfest den första april", vilken inleder den säkerligen för Jordens Blomma skrivna Sviavigamal, uppställer Almquist ånyo "en ren intuition, en ren bild af ett helt folks lif" gent emot den historiska "faktismen", varvid den förra säges förmedla "den stora sanningen", uppfattningen av det, "som i hvarje tid, i hvarje land och hos hvarje folk utgjort det sanna tillståndet" (imp.-okt.-uppl. II, 289). Det religiösa momentet i planen åter består däri, att Almquist i den estetiska inspirationen höjer sig till salig visshet över pinande ångest och tvivel rörande de metafysiska och etiska problemen. I den rekapitulation av de föregående verken, som han ger i Under Hoppets träd, proklamerar han därför sanningens och skönhetens identitet och kallar sin skapelseberättelse "så sann, som sanningen i verlden är", i det att den vore "en ljuf, älskvärd saga". Och då han i företalet till sin världshistoria, Gudahataren, säger planens mening vara "att *rättfärdiga Guds vägar*", så är det ej heller så uteslutande ironiskt menat.

I inledningen till Gudahataren utför Almquist i högtidliga ordalag det religiösa syftet med sin världsplan. Han säger sig ha betraktat människan och historien samt "beskådat ödet i dess stolta, men hemlighetsfulla palats, och sett skildringar tillhörande hela jordens roman. — — — Hvilket skådespel är ej historien? vidsträckt, som fästet med sina otaliga stjernor, så är hon med de oräkneliga noveller hon har att visa i sitt odödliga galleri". I det nyss citerade brevet till A. Berg angavs på motsvarande sätt avsikten med planen vara att skildra världshistorien och beskriva universum. Det synes mig vara åtskilligt, även i den verbella anslutningen, som

[1] *Kronologien i Törnrosens Bok, Samlaren* 1919, s. 178 ff.

Digitized by Google

här kommer en att förmoda ett sammanhang med den nya religiösa konst, som Schleiermacher i slutet av sitt tredje tal över religionen i romantisk berusning siar om.

Das grösste Kunstwerk ist das, dessen Stof die Menschheit ist welches das Universum unmittelbar bildet und für dieses muss Vielen der Sinn bald aufgehn. Denn es bildet jezt eben mit kühner und kräftiger Kunst, und Ihr (die Gebildeten) werdet die Neokoren sein, wenn die neuen Gebilde aufgestellt sind im Tempel der Zeit. Leget den Künstler aus mit Kraft und Geist, erklärt aus den frühern Werken die spätern, und diese aus jenen. Lasst uns Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft umschlingen, eine endlose Gallerie der erhabensten Kunstwerke durch tausend glänzende Spiegel ewig vervielfältigt. Lasst die Geschichte, wie es derjenigen ziemt, der Welten zu Gebote stehn, mit reicher Dankbarkeit der Religion lohnen als ihrer ersten Pflegerinn, und der ewigen Macht und Weisheit wahre und helige Anbeter erweken. Seht wie das himmlische Gewächs mitten in Euern Pflanzungen gedeiht ohne Euer Zuthun. Stört es nicht und rauft es nicht aus! (s. 173).

Jordens Blomma blev endast en torso. För Almquist vart verket emellertid ännu ett "dödsarbete", som förde honom över till ett nytt, mera realistiskt skede. Säkerligen har inflytandet från Walter Scott spelat en stor roll i Almquists övergivande av det konsekvent romantiskt-ironiska författarskapet.[1] Vad som närmast sprängde sönder ramen för verket förefaller dock att ha varit hans förändrade ställning till det allegoriska framställningssättet — naturligtvis i samband med hans orientering till en större realism över huvud. I ett av Warburg citerat brev till Palmblad av den 11 mars 1822[2] försvarar han ett "symboliskt Tekningssätt" och indelar detta i ett medvetet och ett omedvetet, vilken uppdelning sammanfaller med skillnaden mellan österländsk och västerländsk diktning samt mellan saga och novell. I Under Hoppets träd kallas i enlighet härmed den föregående skapelseberättelsen för en "saga" och de därtill anslutande verken för "Österlandets taflor" i motsats till den efterföljande västerländska Ferrando Bruno. Han försäkrar i samband härmed, att skapelseberättelsen är "en verklighet", en "sanning

[1] I Semiramis skönjer man spår av Scotts *The lady of the lake.*
[2] *Samlaren* 1903, s. 6 ff.

Digitized by Google

efter orden". Men styckets nerv ligger dock i den framställda oppositionen mot "alla sinnebilder". "Jag vill icke hafva sinnebilder. Säg mig blott den verkliga sanningen derinunder. Det är *den* jag vill hafva; allt det andra gör jag icke med." Almquist bibehåller sedermera en konsekvent avvisande hållning emot det allegoriska skrivsättet, en ståndpunkt som tillika bestämmer hans kritiska ställning till "den nyare tyska poesien och den fosforistiska". Men Jordens Blomma var till hela sin plan en anslutning till denna romantikens mytiska och kosmiska diktning med dess symboliserande av världsprinciperna, och Under Hoppets träd riktar sig således även mot planen för Jordens Blomma. Hans etiska patos erhåller ej vidare den påtagliga gestaltning, som Almquist förlänat detsamma i Arimansfiguren, men den föregående framställningen torde ha visat, att det uppbär även hans senare produktion.

Digitized by Google

DET FÖRSTA SHAKESPEARE-EXEMPLARET UTOM ENGLAND

AV

JOHAN NORDSTRÖM

Som bekant var det egentligen först genom Voltaires Lettres sur les Anglais 1733, som Shakespeare introducerades i Europas litterära värld. Visserligen hade ju engelska skådespelartrupper då för snart ett och ett halvt århundrade sedan börjat att litet varstädes i norra Europa uppföra pjäser av Shakespeare och andra av hans samtida inom den engelska dramatiken. Man har emellertid påpekat det egendomliga i, att Shakespeares namn tycks ha varit fullständigt obekant såväl för den publik, inför vilken hans stycken spelades på kontinenten, som för dem, vilka översatte dramerna eller efterbildade dem.

I sitt bekanta arbete om Shakespeare i Frankrike har Jusserand[1] meddelat några notiser, som visa, huru ytterst sällan man finner Shakespeares verk i något bibliotek eller överhuvudtaget hans namn nämnt på kontinenten före Voltaires tid. Av Jusserands undersökningar framgår sålunda, att första gången man i Frankrike anträffar den store engelsmannens verk är i Ludvig den XIV:s bibliotek, över vilket Nicolas Clément, den kunglige bibliotekarien, under åren 1675—1684 upprättade en katalog, varest man för första gången finner Shakespeares namn skrivet i Frankrike och likaledes för första gången påträffar ett anspråkslöst försök på ett par rader till hans litterära karakteristik. I tryck möter Shakespeares namn

[1] J. J. Jusserand: *Shakespeare en France sous l'ancien régime.* Paris 1898.

Digitized by Google

för första gången i en fransk bok i Baillets Jugements des Savants 1685—1686.

The Cambridge History of English Literature (V. 289 ff.) finner det sannolikt, att man överhuvudtaget icke på hela kontinenten kan uppvisa något bibliotek, där Shakespeares verk tidigare funnits eller något skriftligt dokument, där hans namn tidigare förekommer. Första gången det frejdade namnet förekommer i tryck utanför England synes vara i Morhofs Unterricht von der teutschen Sprache und Poesie 1682.

Emellertid kan det nu fastställas, att rekordet i fråga om tidigt innehav av Shakespeares verk utom England tillsvidare åtminstone måste tillerkännas en svensk, nämligen den utmärkte diplomaten och store bokvännen Peter Julius Coyet (född 1618, död 1667). Walde, vilken senast i sitt lärda verk om stormaktstidens litterära krigsbyten skrivit om det Coyetska biblioteket,[1] erinrar om, att detta till en betydande del utgjordes av böcker ur lantdomaren Jörgen Seefelds bibliotek på Ringstedkloster, vilka Coyet tillerkändes under kriget med Danmark 1658. En del av det Coyetska biblioteket förvarades på Ljungbygård (nuv. Trolle-Ljungby) i Skåne, där det till största delen togs av danskarna under kriget 1710. En annan del fanns i Stockholm och försåldes på auktioner där och i Uppsala under åren 1700—1701. En katalog över biblioteket upprättades 1696—99 av censor librorum Gustaf Peringer Lillieblad, dåvarande professorn vid universitetet i Pernau, Olof Hermelin, och filosofie magistern Olof Celsius. Ur denna katalog, som nu finnes i Uppsala universitetsbibliotek (sign. U 278) anför Walde som "en ganska ovanlig företeelse": "Mr William Shakespeares Comedies, Histories and Tragedies, London 1632 folio. Verk av Shakespeare uppträda nämligen ytterst sällan i våra äldre bibliotek.[2] Om det i detta fall är Coyet eller Seefeld, som inköpt verket, står ej att avgöra. För övrigt ha vi i katalogen en hel

[1] O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten* II, Uppsala 1920, s. 418 ff.

[2] Walde anför efter Fehr (*Studier i frihetstidens vitterhet*, Uppsala 1883) att den hittills tidigast kända Shakespeareupplagan i Sverige funnits i C. Fr. Eckleffs bibliotek (katalog från 1769).

Digitized by Google

del engelsk litteratur, dels från Seefelds tid, alltså tryckt före 1659, dels senare. Troligt är, att det mesta härav inköpts av Peter Julius Coyet, kanske delvis under hans vistelse som envoyé i England 1655—56."

Detta Waldes antagande är riktigt. Bland de Coyetska arkivalier, som togos på Ljungbygård och nu förvaras på Rigsarkivet i Köpenhamn, finnas (i en bunt, sign. Concepter og Breve 1650—57) åtskilliga räkningar till Peter Julius Coyet från bokhandlare och bokbindare i London, härrörande från hans tid som sändebud i England. En av dessa räkningar upptar såväl Shakespeares Works som Ben Jonsons Works. Överhuvud får man av de i denna samling befintliga aktstycken, som meddelaren 1916 genomgick, ett livligt intryck av, att Coyet hyst ett för denna tid osedvanligt starkt intresse för engelsk litteratur.

Såvitt man för närvarande med säkerhet kan döma, är det alltså i ett svenskt bibliotek, som man för första gången utanför England finner ett exemplar av Shakespeares verk.

Coyets Shakespeare-exemplar tillhörde, som vi sett, tydligen den del av hans bibliotek, som förvarades i Stockholm och där och i Uppsala försåldes på auktion. Nu har, som Wieselgren (Samlaren 1910, s. 10) påpekat, även i Urban Hiärnes bibliotek[1] funnits en folioupplaga av "William Shakespeares Comedies Tragedies and Histories." Wieselgren ansåg, som vi nu veta, med orätt, att detta är första gången, man finner Shakespeare i ett svenskt bibliotek, och antog, att exemplaret förvärvats av Hiärne, när han under sina resor på 1660-talet även besökte England. Detta antagande torde emellertid knappast hålla streck. I en tidigare katalog över Hiärnes bibliotek,[2] från 1692, finnes icke Shakespeare upptagen, vilket man skulle väntat, om förvärvet skett redan på 1660-talet; den katalog, där man finner Shakespeares verk, är säkerligen icke tidigare än 1700. Den saknar datum, men tryckåren för flera där upptagna böcker ge oss en terminus post quem. Ingenting kan där-

[1] UB, U 307 b.

[2] UB, U 307 (Catalogus Librorum meorum, Anno 1692, mense Augusto, revisorum.)

Digitized by Google

för vara naturligare än att antaga, att Hiärne förvärvat sin Shakespeare på någon av de Coyetska auktionerna. Härför talar även, att i den senare katalogen, men ej i den tidigare, upptagas "The Works of Benjamin Johnson", vilka, som vi sett, även ha funnits i Coyets bibliotek, och troligen vid samma tillfälle förvärvats av Hiärne. Wieselgrens antagande om direkt köp i London gäller däremot sannolikt om de "Comœdiæ Anglicanæ" (in 4:to), vilka upptagas i katalogen av 1692 men ej nämnas av Wieselgren, som ej heller omnämner de i den senare katalogen, jämte övriga här nämda dramatica, upptagna "Engelska Comœdier" (in 4:to). Med Comœdiæ Anglicanæ åsyftas möjligen en samling skådespel av Beaumont och Fletcher, av vilken ett exemplar upptages i den nyssnämnda katalogen över Ludvig den XIV:s bibliotek under titeln: "Tragœdiæ et comœdiæ anglicæ. London. W. Leake, 1641, 4:o" och som av Jusserand identifierats (Revue Critique, 14 nov. 1887). Vad som menas med "Engelska Comœdier" är däremot svårare att bilda sig någon mening om. Av katalogen framgår emellertid med all tydlighet, att de ej kunna vara identiska med Comœdiæ Anglicanæ.

Jag vet icke, om man har sig något bekant om proveniensen av det unika exemplar av första kvartupplagan av Titus Andronicus, som för åtskilliga år sedan hittades i Skåne och försåldes till Amerika för 2,000 pund. Eljest kunde man ju våga den mycket djärva hypotesen, att detta skulle ha funnits i det Coyetska biblioteket på Ljungbygård. Som nämnt förde danskarna icke hela detta bibliotek till Köpenhamn utan en del av böckerna förskingrades på obekant sätt.

Digitized by Google

J. A. HAZELIUS OCH ALMQUISTS BONDELIVS-PLANER

AV

VERNER SÖDERBERG

J. A. Hazelius intog åren 1819—25 främsta platsen i Love Almquists beundrande lärjungakrets. Han stod mästaren närmast och förmedlade i många fall förbindelsen mellan honom och de yngre lärjungarna; Almquists brevväxling med J. A. Hazelius var även, åtminstone från hösten 1819, intimare och förtroligare än med någon av de andra adepterna. Med sina planer på ett "idealiserat bondeliv" gjorde Almquist den yngre vännen förtrogen redan sommaren 1820, och sedan återkommer detta "Idyllion" ständigt i deras brev. De första förberedande åtgärderna för planens förverkligande vidtogo de gemensamt, och när Almquist hösten 1823 beslutade sig för Värmlandsprojektet, så skedde det på gemensamt förslag av J. A. Hazelius och Jonas Wærn samt med den förstnämndes deltagande i experimentet som självklar förutsättning. Almquists Värmlandstid väntar ännu på en ingående vetenskaplig undersökning; här nedan skola endast, med ledning av de i Nordiska museets arkiv förvarade Hazelius-Almquistska papperen, några notiser lämnas om den rätt betydelsefulla roll J. A. Hazelius spelade vid bondelivsplanernas utformning och förverkligande.

Janne Hazelius hade i februari 1818 kommit i närmare förbindelse med Almquist genom förmedling av sin dittills förtrognaste skötevän, bataljonspredikanten Anders Berg. De träffades i

Digitized by Google

det av Almquist, M. Sturtzenbecker, Berg och A. J. Cnattingius sent på året 1817 stiftade *Manna Samfund,*[1] vars förste invalde medlem just J. A. Hazelius blev. I ett under utarbetning varande arbete om J. A. Hazelius hoppas jag få tillfälle att bl. a. närmare uppvisa, hurusom detta Manna Samfund för den Almquistska kretsens inre utveckling — och därmed indirekt för Almquists författarskap — haft ojämförligt mycket större betydelse än det i vår litteraturhistoria över hövan framskjutna *Manhemsförbundet.* I själva verket var Manhemsförbundets verksamhet föga mer än ett på sitt sätt banbrytande pedagogiskt experiment och, som Almquist skrev vid "Handlingarnas" utgivande, därutöver ett "värdigt umgängesnöje för en försigkommen ungdom". Almquists insats däri, sedan förbundet 1816 förkastat hans första plan till dess "organismus", var knappast den tongivande, medan han däremot i Manna Samfund hela tiden var själen och medelpunkten, aldrig uteblivande från något sammanträde och stadigt påverkande de yngre medlemmarna på det mest djupgående sätt. Det var under de intima religiösa uppbyggelsesamtalen i Manna Samfund som han framställde sina idéer och befäste sitt inflytande över lärjungarna, och Manhemsförbundet hade från 1819 snarast för honom betydelsen av en rekryteringsplats, där i samverkan med J. A. Hazelius den intimare lärjungakretsen uttogs. Därom skrev Janne Hazelius mot slutet av 1819 i "*Mitt Hjertas Dagbok*":

Almqvist och jag samlade omkring oss några ynglingar, mina Bröder Gustaf och Carl, Öfverberg, Klintberg, Olde, Branting, Wærn — hvilka vi gjorde oss en pligt att andligen stimulera. De voro synnerl. mottagliga. Anda hade de förut alla. Wi sökte rikta dem. Samlades stundom och uprymde hvarandra. Ungdom! hvad du är skön —

---

[1] Se om detta sällskap M. Lamm, *Studier i Almquists ungdomsdiktning, Samlaren* 1915, sid. 54—57. Tidigast finnes det i tryck omnämnt i några notiser av V. Söderberg i *Nordisk Familjebok* 2:a uppl. (artikeln *Manna samfund;* bd XVII, sp. 790, 1912). — Den i min artikel *Manhemsförbundet* (a. a. XVII, sp. 767—68) efter Fredlund återgivna uppgiften, att J. O. Wallin skulle ha en tid 1818 fungerat som Manhemsförbundets ordförande, är oriktig; Manhemsförbundets Wallin var, som dess handlingar i Nordiska museets arkiv visa, pastorsadjunkten i Adolf Fredriks församling i Stockholm Nathan Wallin.

Digitized by Google

Här är nästan hela den inre Almquistska kretsen uppräknad, och med undantag av L. G. Branting införlivades småningom alla de här nämnda med Manna Samfund. Olde har i ett brev av 1880 till Artur Hazelius träffande angivit skillnaden mellan de bägge förbunden, då han där framhåller, att Manhemsförbundet stiftades av *Dahlgren* och åsyftade en skara lärjungars "sedliga utveckling till ädle och kraftfulle män i nordisk anda", Manna Samfund åter var en skapelse av *Almquist* och åsyftade att hos sina medlemmar "utbilda, stärka och till klarhet bringa det religiösa medvetandet". Redan sommaren 1820 framhöll Hazelius i brev till Almquist ($^{23}/_{8}$) motsatsen mellan de ledande i Manhemsförbundet och den Almquistska kretsen: "Dumt att så få av dem tillhöra oss, rättare väl att så är".

Att likväl Manhemsförbundet kommit att i litteraturhistorien så intimt associeras med Almquist, beror naturligtvis därpå, att hans första tryckta bekännelseskrift fick formen av en omarbetning av hans 1816 förkastade förslag till förbundets omorganisation och att såväl han själv som hans lärjungar voro Manhemsbröder. I denna skrift, den hösten 1820 slutredigerade *Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia,* var som bekant en not (sid. 99) tillagd om att det högsta levnadssättet skulle kunna sägas vara "att blott leva som idealiserad bonde". Någon specifik Manhemsförbundsidé var detta knappast, men väl den första offentliga antydan Almquist gav om tankar och planer, som han hyst och i brev med J. A. Hazelius diskuterat sedan föregående sommar. Hazelius nämner i brev av $^{20}/_{7}$ 1820, således innan den unge studeranden Klintbergs tillfälliga sinnesrubbning var känd för vännerna, denna "idylliska plan" som något dem emellan välbekant och fäster i ett postskriptum Almquists uppmärksamhet på en annons om ett halvannan mil från Stockholm beläget torp, vilket utbjudes på arrende och varom Almquist borde inhämta närmare upplysningar. Klintbergs sorgliga öde lär väl sedan, liksom det framkallade utgivandet av Manhemsboken som en akt av självförsvar, ha stadgat Almquists beslut att förverkliga bondelivsplanen. Innerst framgick den emel-

Digitized by Google

lertid, såsom Lamm framhållit,[1] ur en inre kris hos Almquist, "genom vilken han själv ansåg sig ha övervunnit sin romantiska överspändhet och fattat fast fot på verklighetens mark".

I J. A. Hazelius kunde Almquist påräkna en boren entusiast för lantlivet. Redan i brev till Berg hösten 1819 hade Hazelius ($^{14}/_{9}$) sjungit "det idylliska livets" lov och utmålat för sig en framtid, då han t. ex. vore "arrendator på någon herrgård" och Berg pastor i församlingen. I hans då ännu ej så förtroliga korrespondens med Almquist förekommo det året ej några dylika framtidsmålningar. Men från nyåret 1920 blev förtroligheten mellan dem större, och under de gemensamma samtalen — inom och utom Manna Samfund — med Almquists nyvunna lärjungar ("våra ynglingar", "Manhemsbarnen") började lantlivsidyllen allt tydligare framträda såsom formen för det liv i oskuld och salighet Almquist predikade för de trogna, vilka nu ägnade honom en nästan religiös dyrkan (Gustaf Hazelius t. ex. kallar honom i ett brev till Öfverberg "den helige Guds Mannen, Vår allas Profet"). "När skola vi", frågar Janne Hazelius i ett brev till Wærn sommaren 1820, "få vända städerna alldeles ryggen? Cain var den förste, som byggde stad. Jag tycker mig själv vara mera Abel på landet och mera Cainitisk i staden". Och i det brev till Almquist ($^{21}/_{7}$ 1820), vari han just berör planen på ett gemensamt torparrende, säger han sig, där han gick som informator ute hos greve Ruuth på Riddersvik, leka med den "likasom en instängd ekorre på ett kringlöpande hjul" och ej förmå skilja tanken på detta "Idyllion" från "Qvinno-känslan". Och känslorna strömma över, när han tackar Almquist som idéns upphovsman:

> O, hvad du gjort för en god gerning som hjelpt mig i denna ställning. Detta är ändå mitt Element. Då jag från en bal kommer in i mina Idéer är det som då en fisk släppes från Torra Landet i Wattnet. — Tack för allt Watten, kære Love!

Lantlivsplanen torde de båda vännerna ytterligare, jämte mycket annat, ha diskuterat på en gemensam fotvandring till Ströms-

[1] M. Lamm, *Studier i Almquists ungdomsdiktning*, *Samlaren* 1915, sid. 94.

Digitized by Google

holm och Skinskatteberg i början av augusti, och i september skredo de till en del förberedande praktiska åtgärder för planens förverkligande. Det i julibrevet omtalade torpet var det nu ej fråga om, utan i stället om torpet *Sandvik* vid Mälarfjärden Görväln. Almquist omtalar i brev ($^{11}/_{9}$), att han inlett förhandlingar med åldermannen Jernström i Stockholm, systerson till torpets innehavarinna, "moster Österlund", och i sällskap med en lantbrukssakkunnig, "den beskedlige Ahlberg", sändes Hazelius från det närbelägna Riddersvik att inspektera stället och avlade ($^{21}/_{9}$) noggrann rapport i 10 punkter om fullgjort uppdrag. En vecka senare ($^{29}/_{9}$) skrev Almquist, att han med Jernström ingått "kontrakt med handslag", att torpet skulle stå dem öppet före andra spekulanter. Meningen var, att Ahlberg första året skulle disponera det, medan de båda vännerna hunno "rangera sig i anseende till Stockholmslivet" och dessemellan under Ahlberg som läromästare inhämta "det allmänna i lantekonomien". Just vid denna tid sysslade Almquist som ivrigast med utgivandet av "Manhems-planen" (han omtalade $^{11}/_{9}$, att boktryckaren Imnelius åtagit sig att trycka den), och noten om livet som "idealiserad bonde" tillkom vid verkets sista överarbetning säkerligen just med det tilltänkta Sandviksarrendet som bakgrund. Hazelius' entusiasm var obegränsad både för Manhemsbokens utgivande, vilket han tänkte sig som början till en "huvudbatalj", och för torparrendet. Han skrev den 2 november:

> Din Sfer är välgörande, jag känner det. Jag andas lifligare der. Det är ett herrligt tecken för Oss båda. Jag ber Gud, att jag alltid måtte få bibehålla samma trofasta tanke om Dig, att *tron på Dig* ej någonsin måtte förkolna i mitt Bröst. — — — — Det landtliga Elementet t. ex. intresserar mig egentligast då, när det är en kraftig Andedrägt, jag vet ej hur jag skall säga, en klar himmel, en frisk Wind som blåser kring de betande fåren på den blomstrande Ängen — och utgör ej denna förening Wårt — Broder! Wårt Idyllion.

Kort före sin inflyttning från Riddersvik till staden skrev Hazelius ($^{12}/_{11}$), att han dagen därpå skulle vandra över till Sandvik för att bese där befintliga inventarier och sedan vid ankomsten till staden lämna Almquist redogörelse för sina iakttagelser. Sedan

Digitized by Google

försvinner emellertid torpet Sandvik alldeles ur vännernas korrespondens, och man vet ej, när och varföre det rätt långt komna projektet övergavs.

I den livligt korresponderande vänkretsen voro Almquists och Janne Hazelius' planer åtminstone fram på våren 1821 kända. Jonas Wærn frågar i brev Almquist ($^{18}/_{4}$): "Huru står det nu med edra lanthushållningsfunderingar?" Och i samma brev framkastar han första gången tanken på att deras förverkligande kunde förläggas till *Värmland,* att man, om han komme att övertaga faderns bruksegendom Adolfsfors, där skulle kunna "sammanbygga ett svenskt, Värmländskt Idyllion". Almquist omtalade i sitt svar ($^{26}/_{4}$), att han för egen del vidhöll sin plan på "lantlig bosättning här i nejden av Stockholm" — Värmlandsprojektet tog han väl för ett löst hugskott och berörde det ej i sitt brev. Om Janne Hazelius upplyste han i ett senare brev till Wærn ($^{8}/_{7}$), att denne fått "andra planer" och liksom deras gemensamme vän fänrik Otto von Unge uppgivit tanken på att lämna militärbanan. De ämnade — vilket Almquist gillade — som indelta officerare skaffa sig boställen. Själv markerade han sina bondelivsplaners allvar genom att (från augusti 1821) på lantmannavis i breven skriva sig "Love Carlsson".

Den långa fotvandring uppåt Norrland, Norge och Värmland, som Almquist våren 1821 planerat med Janne Hazelius och Jonas Wærn till sommaren (och som Wærn för att ej oroa sina över Almquists och Hazelius' överspända idéer bekymrade föräldrar avstod att deltaga uti), har ibland uppfattats såsom en tilltänkt spaningsfärd efter lämplig plats för "det idealiserade bondelivets" iscensättande. Vännernas brevväxling visar emellertid, att "Nordmannavandringen" endast avsåg att — som Janne Hazelius skrev till Wærn ($^{12}/_{4}$) — utgöra "en Cours i Fosterlands Kärleken" och att Almquist, för övrigt under påverkan av sin faders dåliga ekonomi, alltjämt siktade på att åt sig "reglera ett litet inskränkt hem" *norr om Stockholm* (Almquist till Wærn $^{1}/_{8}$ 1821), något som väl också bäst stämde med hans hemliga förlovning med tjänsteflickan på Antuna. Janne Hazelius fortfor visserligen att i sina brev (särskilt ett till Wærn $^{4}/_{8}$) smäda stadslivet och betyga en

Digitized by Google

"alldeles okuvlig längtan till ett lantligt hem", men om sambosättning på ett torp med Almquist är ej längre tal i breven. Själv vann Almquist under ett Uppsalabesök i februari 1822 hos den yngre lärjungakretsen åtminstone Gustaf Hazelius för lantlivsidyllen, och denne anförtrodde i brev ($^{23}/_{2}$) sin äldre broder, att han börjat få avsmak för sitt tidigare så livligt omfattade ideal, gymnastiken, och efter samtal med Almquist börjat fundera på att inackordera sig hos en bonde i Karlsborgstrakten för att "lära lantväsendet", samtidigt med att han under ledning av sin svåger Södermark på Wanäs skulle förkovra sig i militära ämnen. Almquists eget beslut var redan orygglig; efter återkomsten från Uppsala skrev han ($^{28}/_{2}$) till Öfverberg:

Detta år skall min fot få fäste på jorden, jag skall absolut skapa ett jordhem, att ej det inre må vanka och ranka.

Vad Janne Hazelius angår, så bidrog hans inblandning i systern Charlottes av Almquistidéer påverkade brytning med maken, Södermark,[1] att nedstämma hans lynne och tvivla på Almquists "conjugiala idéers" snara genombrott till seger i världen, varom kretsen drömt, då Manhemsboken utgavs. Till Wærn skrev han ($^{27}/_{6}$ 1822):

Jag gör ej stort räkning på den närvarande Tiden och denna Tanke inger mig mera lugn än förr. Likgiltig för huru några oskyldiga Idéer kunna upptagas af werlden önskade jag blott att någonsin kunna erhålla en huslig krets, der de i oskuld och frid kunde få lefva ett obemärkt lif.

I samma modstulna ton skrev J. A. Hazelius ett par månader senare i en för Almquists räkning utarbetad resedagbok i brevform från en fotvandring i Dalarna på tal om att prosten Mellgren i Leksand ej ville bjuda honom på middag, enär han tillhörde "det ungdomsfördärvande Manhemsförbundet":

Svärmare äro vi, den klicken låter ej mera avtvå sig, den är en evighets-klick. Den kan även göra oss oberoende i vårt handlingssätt. — — — Oss återstår föga annat än att för våra egna personer realisera de idéer, som

[1] Se därom I. Simonsson, *C. J. L. Almquists afhandling om Europeiska missnöjets grunder*, *Samlaren* 1919, sid. 69—75.

Digitized by Google

äro vårt andeliga lif, och för resten tror jag, att jag snart lemnar all förhoppning på utbredande av de taflor, som utgöra vår sällhet. Låt dem heldre ligga orörda till kommande tider.

I förbigående beröras även bondelivsplanerna, och i Leksand nedskrev han i dagboksbrevet: "Gud vare lov, att jag känner min Odalbonde lust ständigt tilltaga, ehuru jag ej ännu vet, huru det skall börja". Samma svärmerier voro naturligtvis ej främmande för de yngre i den Almquistska lärjungakretsen. Öfverberg hade redan sommaren 1821 i brev anförtrott Olde ($^{26}/_{8}$): "*Jag* vill bli idealiserad bonde. Dit sväva nu alla mina önskningar och mitt hopp". Olde angav (i brev till J. A. Hazelius $^{21}/_{9}$ 1822) som sitt ideal "ett Bergshauptmandistrikt att politiskt-prästerligt förestå". Gustaf Hazelius hade samma sommar börjat i Karlsborgstrakten förbereda sig för lantmannalivet.

Närmare sitt förverkligande kommo de i vännernas brev mångomskrivna "idylliska planerna" först hösten 1823. J. A. Hazelius hade våren samma år äntligen på allvar kommenderats till militär tjänstgöring, hela sommaren varit fullt upptagen med fältmätningsarbete i Medelpad och Ångermanland och genom detta verksamma liv kommit ifrån det myckna "mediterandet". Under beröringen med befolkningen där uppe klarnade även hans idéer om "bondelivets idealisering" Det vore, skriver han till Almquist ($^{28}/_{7}$), ej "herrskaplighet", utan "ett enkelt, trevligt, snyggt, sedligt *bondliv*". En idealiserad bondbänk är ej en träsoffa med dynor, utan en enkel och rentvättad bondbänk, "liksom en idealiserad bondflicka icke är en mamsell, som sjunger illa folkvisor". För detta enkla, oförfalskade bondliv vaknade där uppe i skogsbygderna hans gamla svärmeri:

> Jag känner mig färdig att börja i början. Man är väl ett stycke på vägen, då man känner detta på sig. — Hvilken Helhet! Ett helt lif ställdt efter en idée, och en idée som tillika är Universi, som är Religion, ja, detta är just Religion!

I denna stämning företog J. A. Hazelius efter fältmätningsövningarnas slut sin långa ensamma fotvandring upp genom Jämt-

Digitized by Google

land till Trondhjem och sedan ned genom Norge till Kristiania samt därifrån till Adolfsfors i Värmland, där han gästade Jonas Wærn. Ahnfelt har felaktigt förlagt han ankomst till Adolfsfors till tiden för Almquists Värmlandsvistelse[1] och gjort honom till deltagare för en tid i nybyggarekoloniens liv. I stället var det under detta Adolfsforsbesök som Hazelius och Wærn i samråd utarbetade alternativa förslag åt Almquist för Värmlandsbosättningen, därmed återupplivande det förslag av Wærn från 1821 om "ett värmländskt Idyllion", som Almquist då ej reflekterat på. Almquist hade sedan 1822, i den mån tjänstgöringen i Stockholm det medgivit, sökt ute på fädernegården Antuna förkovra sig i lantmannavärv och på sensommaren 1823 tagit det avgörande steget att avgå från sin kanslistbefattning i ecklesiastikexpeditionen. Alltjämt hade han emellertid sina bondelivsplaner lokaliserade till Stockholmstrakten. Nu var det J. A. Hazelius, som bestämde sig för ett värmländskt nybygge på Wærns egor, och dessa bägge i förening, som uppfordrade Almquist att sälla sig till dem. Wærns brev till Almquist av $^{13}/_{11}$ 1823 är upplysande för det rätta sammanhanget med initiativet till "Värmlandskolonien". Han skrev efter Hazelius' avresa:

> Af J. Haz., vandringsmannen, har du, som jag hoppas, redan fått veta våra funderingar härstädes. Hvad del du tager deruti beror på dig sjelf att bestämma; hvad vi önska behöfver icke upprepas. Kom och blif vår patriarch — jord skall jag skaffa att bebygga. — — — Ack om du ville slå dig ned med oss! Ingen mer än du och Janne kan tolka huru jag önskar lefva — derföre tror jag att vi önska lefva på samma sätt. Denna trakten har fördelen af att vara aflägsen och alldeles fri från herrskapers och herrgårdars imposition. Derom vet Janne besked.

Från fotvandringen och Värmlandsbesöket återkom alltså Janne Hazelius till Stockholm som för egen del fast besluten att bli nybyggare i Värmland och som bärare av fyra olika projekt för Almquists räkning, om denne ville dit förlägga sina förut vid Upplandsbygden fästa bondelivsplaner, vilka dittills *icke* tyckas ha innefattat bildandet av en hel liten Törnroskoloni av trosförvanter.

[1] A. Ahnfelt, *C. J. L. Almquist*, sid. 29.

Digitized by Google

Almquist slog till, antog vännernas förslag samt flyttade i januari 1824 till Värmland, dit Gustaf Hazelius kort därpå ledsagade hans trolovade. Janne Hazelius däremot, jämte Wærn upphovsman till Värmlandsprojektet, kom aldrig att personligen deltaga i nybyggarlivet. Anledningen därtill var ursprungligen den, att han av ekonomisk omtanke ej ville avstå från de 350 Rdr Banco han kunde förtjäna på ännu en sommars militärtjänstgöring (J. A. Hazelius till J. Wærn $^{27}/_{11}$ 1823). Han kom då på den idén att tills vidare sätta brodern Gustaf i sitt ställe — denne hade definitivt tröttnat på militärtjänsten, praktiserat som lantbrukselev hos släktingar på Elfvik i Karlstadstrakten och tänkte sig nu som närmaste framtidsmål en rättare- eller inspektorsplats (Gustaf Hazelius till sin fader Joh. Hazelius, Elfvik $^{4}/_{9}$ 1823). Wærn fann emellertid Gustaf Hazelius för oerfaren att vikariera för brodern, och denne beslöt då söka bli fri från militärtjänsten redan på våren (Postscriptum av J. A. Hazelius i Almquists brev till Wærn $^{8}/_{1}$ 1824), men uppskovstankarna återkommo, och i april beslöts, att Janne skulle dröja till hösten, då han tänkte gripa sig verket an med Gustaf som medhjälpare. Denne for upp till vännerna för att hos dem tillbringa väntetiden, och fram på sommaren förmåddes genom Almquists förmedling handelsman Hazelius att förskottera Gustaf medel för inköp av en egen jordlott. Därmed blev denne självständig medlem av nybyggarkolonien, men Janne Hazelius blev däremot aldrig "idealiserad bonde". Han hade nämligen under sin andra Norrlandssommar blivit kär och återvände på hösten som hemligt förlovad, och inför det nya ansvar giftermålsplanerna alstrade tvekade han allt mer att taga ut steget. Ännu den 6 december betygade han Almquist sin solidaritet och skrev:

> Hvad är det annat vi villja än realisera ett Lefnadssätt, som till sin natur är poesi. Poesien har varit en sak. Wi willja, att sakerna skola bli poesi. Poesien skall flytta från pappersuppsatser ut i Sammanlefnad, Gerningar, Ägtenskap, Uppfostran, hushållning. Så har *jag* åtm. fattat idén, och så tänker *jag* försöka att realisera den.

Digitized by Google

Men annandag jul skrev han sitt avgörande återkallelsebrev till Almquist. Han omtalade däri nyheten om sin förlovning och fortsatte sedan med lakonisk korthet i satserna:

I Economiskt afseende har det haft den inflytelsen att jag ej kommer till Eder. Jag har ej velat med mina små Ressourcer blottställa mig med en Maka för nöd. Jag är nöjd med litet. Men jag vill hafva nog. — — — Mitt beslut är att ej blottställa mig för Nöd och komma i Beroende. Det förnämsta af våra Idéers realisering har jag alltid ansett för en Hustru och jag är glad att huvudsaken är mig af Gud beskärd.

När Janne Hazelius sände den aldrig fullständiga koloniens "patriarch" detta brev, hade han framför sig en skrivelse från Wærn (Erlingsrud $^{16}/_{12}$ 1824), vari denne delgav den väntade nybyggarkamraten sina psykologiska erfarenheter från samlevnaden med Almquist:

Om någon av oss låg i sjön, i lifsfara, så wågade *Gustaf* lifvet för att frälsa, det sama gjorde *Du* och *Jag*, i sanning; men om *Love* gjorde det — vet jag ej. Detta är ej sagdt i ond mening, men till upplysnings vinnande.

Wærn lämnade på nyåret 1825 kolonien och bosatte sig för en tid i Stockholm. I maj samma år delgav han J. A. Hazelius sitt slutintryck av samvaron med Almquist:

Hvad Love beträffar, så är det mitt hopp, att vi icke en gång i rummet för alltid äro skiljda. Men i afseende på den tid vi nu i Wermland sammanvarit, kunna vi just qvitta våra pretentioner eller efterräkningar. Hvad sökte vi? Jag sökte en lärare, en *mästare* i menniskans stora allmänna intressen och en *vän* i de enskilta; efter min erfarenhet war L. under denna tid ingendera. Han sökte en lärjunge efter *sitt* sinne, en måhända subordinerande vän — och fant troligen ingendera. Vi äro således qvitt.

Slutbeskedet om koloniens jämmerliga upplösning fick Janne Hazelius i ett brev från sin broder, den genomärlige idealisten Gustaf (Graf $^{24}/_{8}$). Denne omtalade, att Almquist under Gustaf Hazelius' tillfälliga frånvaro rest ifrån alltsammans utan att ens enligt löfte på förhand rådgöra sig med Gustaf. Han tillade:

Digitized by Google

Då jag flyttade hit, var det ej Jösse härad och Köla socken som var så lockande, utan den säkra förhoppningen, att med tiden flere vänner och ungdomsbröder här skulle samlas, och att vi här skulle realisera ett lefnadssätt, som närmare Hufvudstaden skulle möta för många svårigheter. Ensam var det aldrig min tanke att bo här. Då nu Jonas, som man så mycket litat på i alla tider, flyttat och äfven Lowe *för alltid* (ty han kommer aldrig hit mer), så vore det bra löjligt, om jag skulle stadna längre.

Dessa desillusioner på nära håll besparades Janne Hazelius genom hans beslut julen 1824 att "backa i tid". Måhända påverkades han därvid av ett visst rudimentärt tvivel på Almquist som nybyggarkamrat, ett tvivel av samma slag som Wærn nyss förut antytt. Sannolikare är dock att han, förutom av tanken på sin blivande hustrus ekonomiska trygghet, bestämdes av ett efter meditationsåren framträdande praktiskt sinne, som ej längre kunde tillfredsställas enbart av de Almquistska lärorna och den forna lärjunga-extasen. Han antyder det själv halvt ursäktande i ett brev till Almquist den 15 maj 1825:

Hvad planen för mitt Lefnadssätt angår, så är den i korthet: att emellan speculation, contemplatift lif och yttre arbetslif önskar jag hafva något föremål *tillika* för min verksamhet, för omtanke, för *nytta*. Ty det förra Elementet (contemplation, Rot-Lifvet) är ej så hos mig öfvervägande att jag dermed *ensamt* kan göra *nytta*. Något lagom stort landtbruk skulle mycket roa mig.

I samma brev medger Janne Hazelius, att han ej fattat bondelivsplanen så "vid roten" som Almquist — "av det enkla skäl", skriver han blygsamt, "att jag Gunås, ej hör till Rotindividualiteterna i Livet". Till dem hörde nog i många avseenden C. J. L. Almquist, men när han från teoretisk förkunnelse skulle övergå till praktiskt förverkligande av den stora planen på "det högsta levnadssättet", så framträdde hos honom föga av den gedigna helgjutenhet, som skulle ha anstått en "Rot-Individualitet".

Digitized by Google

MISCELLANEA

Leopold om fru Lenngren. Här nedan meddelade brev har jag funnit i Uppsala universitetsbibliotek efter publicerandet av min Lenngrens-studie i Samlaren förra året. Det föreligger jämte nedan nämnda brev från 1826 i avskrift (G. 360) och kom till biblioteket med den Nordforssska samlingen. Nordforss hade intima förbindelser både med Leopold och det Lenngrenska hemmet.

Brevet är ur många synpunkter intressant och dessutom i Leopolds bästa epistolarstil. — Både början och slut ådagalägga den kända misstämningen mellan Leopold och det Kellgren-Lenngrenska kotteriet; slutorden äro ytterst skarpa för att härröra från den konventionelle Leopold. Han synes också ha haft grundad anledning att undra över Lenngrens fumlighet vid översändandet av »Skaldeförsöken», vilken nog ger ett litet bidrag till det något träaktiga kommerserådets karakteristik — och därmed också till fru Lenngrens för övrigt. Att döma av tonen i Leopolds brev, när han 1826 tackar för andra upplagan (Warburg, s. 275), synes förhållandet mellan de båda herrarna under tiden, måhända just genom Leopolds utbrott, ha blivit avsevärt bättre.

Det nu funna brevet har samma tema som det nyss nämnda, men är genom sin temperamentsfullhet av mycket större värde. Jag tvekar icke att säga, att Leopolds korta karakteristik hör till det bästa som är sagt om fru Lenngren, och det är särskilt intressant att se hennes samtida just framhäva och sammanföra de moment i hennes diktning, som forskaren i våra dagar tvingas att förena. Leopold talar också om allvaret i fru Lenngrens diktning, liksom han har sinne för den moraliska gracen, den »ädla känslan» i hennes bästa »idyller». »Betti», »Gumman», »Födelsdagen» och »Idyllen öfver den 1 November» äro hans exempel på detta. Han visar med detta sitt fina kritiska sinne. Den åldrige Leopold, prosans mästare, var en utsökt kritiker — när han fick syssla med litteratur, som han förstod och älskade.

Från C. G. af Leopold till C. P. Lenngren.

Min högtärade Broder! För några veckor sedan blefvo mig fru Lenngrens nyss utkomna poetiska skrifter, från onämd hand, till sända. Då jag ej kan tvifla om hvarifrån gåfvan härleder sig, tillåte min Bror att jag, fastän sent, och på det sätt jag Nu för tiden kan, nemligen genom lånad hand, derföre betygar min upriktiga tacksamhet. Någon ting i dänna bok behagar mig

Digitized by Google

icke, jag tillstår dät, i lika grad med alt det öfriga: det är *titeln*. Att säga: *Fru Lenngrenns Försök i skalldekonsten*, förekommer mig som att säga Sergells försök i sculpturen. Hvad man i företalett, och med högsta rätt, upphöjer till *classiska mästerstycken*, borde kanske ej på tittellbladett kallas blotta *Försök*. Sedan ödett ville, att dessa skrifter icke skulle utkomma, medan jag ännu hade ögon att läsa dem, är jag glad, att det åttminstone skett medan jag ännu har öron att höra dem läsas. Jag har igenkänt det mesta. Det var förut tryckt; äfven i mitt minne. Åtskilligt nytt har jag likväl funnitt, och af lika högt värde med det förut bekanta. Deribland är *Fröken Juliana* en kostbar perla. *Cornelius med strumporna i hand; Min salig hustru med karpusen och snusdosan* må kunna förlikas med Hogarths lustiga tekningar. Till detta slag räkne man äfven, om man ändteligen så vill, *Åreporten, Besöket i prestgården, porträtterne* och några andra; ehuru genom det finare vett som i dem råder, tillräkligt åtskilde från blotta skrattretningen. Men högt deröfver måste utan tvifvel sättas *Papegojan, Pojkarne* m. fl. även *Blunt, Mirza, Herrns och Fruns Morgon-Conversatsion*, framför alt *Betti, Gumman, Födelsedagen, Idyllen öfver d. 1 November* och huru kan jag minnas dem alla. Det är här förnuftett eller den ädla känslan, som synbarligen gömmer sig under behagen af den naifvaste målningsart. Denna art af målning var Fru Lenngrens triumf och hännes hemlighet. Man har aldrig till en mera förunderlig grad ägt konsten att skildra hvardagslifvett i sina minsta detaljer; att med ohärmlig grace uttrycka dess ringaste ämnen, och att i bakgrunden af dessa små Jollerstycken, likväl altid låta skönja en *moralisk alfvarlighet*, som förvärfvar dem, på samma gång aktning och beundran. Stundom midt i skämtleken öfverrumplas man av höga eller rörande drag. Så utgöra, till exempel, de sista stroferne af Idyllen d: 1 November, en af de sublimaste bitar som vårt språk har att upvisa. Fru Lenngren skref ej, eller ej vanligen, i de högsta slagen af skaldekonst; men hennes verser äro utan motsägelse de fulkomligaste, som blifvitt hos oss gjorda. Hon skapade sitt slag. Äfven hos andra nationer vet jag ingen att jemföra med henne. Den som i ett visst sällskap en gång försvarade, att Fru Lenngren vore ett större och rarare Phenomèn i Litteraturen, än Fru Staël var en Riddare med Gud och äran, och jag är färdig att göra mig till hans Vapensven. Fru Lenngren öfverträffar Fru Staël så myckett som Naturen, i sin ordentliga skönhet öfverträffar naturen i sina spelande sällsamheter; så mycket som sann poesi öfverträffar excentrisk prosa; så myckett som talangens fullkomlighet i ett visst slag öfverträffar dess ovanliga, men ojemna och icke högsta berömlighet i allmän Författarekonst; så mycket ändteligen som den ädla inskränkningen till sitt egett köns värde och förträflighet, öfverträffar en förunderlig blandning af qvinna och man, som hvarken har någonderas hela värde eller uppfyller någon deras rätta bestämmelse. — Jag har hört att Fru Lenngrens arbeten blifvitt ganska väl emottagna af allmänheten. Detta försonar mig till många delar med den. Rätta tiden att utgifva dem, hade likväl varit för 10 eller 12 år tillbaka. Från den ena ändan af Rikätt till den andra skulle man då hört helt andra bifallsrop. Publiken har sedan dels blifvitt borttvänd från dessa ämnen, dels kanske äfven något förvillad i sitt omdömme af en svärmande sekt, som försökt att sätta nonsens och skamlöshet i stället[!] förnuft och talang, och som i kraft af att hålla oblygt fort, till en del lyckats. Men det gifves altid några förnuftiga. Det skall i synnerhet komma att gifvas en efterverld, som *skall skilja agnarne från hvetet; och*

Digitized by Google

agnarne skola kastas — på sophögen. Äfven gossarne på skolbänken skola då med åtlöje nämna dem, som nu för tiden kalla sig *sitt folks strångaspel.* Men Nattionen skall vara stolt öfver, att hafva ägt Fru Lenngren. Var det äfven, min Bror, och fördrag resten af lifvet så godt som den oersättliga saknaden medgifver. Bror har, vid ungefär min ålder, ännu ögon och hälsa; lägg till, rikelig utkomst och ett osmädadt namn. Jag känner den, som har ingen ting af alt detta och får ändå lof att hålla god mine så godt han kan, under *sista acten af skådespelett.* Lef väl, min Bror, och glöm ej aldeles en gammal vän, som, i fall rätt känd till sina tänkesätt för min bror och dess hus, skulle troligen varitt ansedd med mindre långvarig likgiltighet; men som, utan afseende derpå, aldrig uphör att vara med högaktning och upriktig tillgifvenhet min högtärande Broders ödmjukaste tjenare

Leopold.

Stockholm d. Mars 1820.

Anton Blanck.

En omtvistad Lidnerbiografi. Som bekant blev den rätt okritiska skildring Warburg i monografien över Lidner (Sthlm 1889) lämnade av dennes vistelse i Lund föremål för en skarp vidräkning av Lauritz Weibull (Bengt Lidner i Lund. Studenten och skalden. Lund 1895). Denna framkallade i sin tur en skriftväxling mellan de båda forskarne i Samlaren (Årgg. 1896 och 1897). Warburg hade bl. a. stött sig på en handskriven levnadsteckning i det i Lunds universitetsbibliotek befintliga s. k. »Ödmans konversationslexikon», vars uppgifter Weibull lätt nog kunde visa vara både oriktiga och motsägande. Under studiet av Göteborgs Aftonblad för år 1819 har jag påträffat originalet till den Ödmanska avskriften (d. 15 o. 18 nov. 1819). Redan en flyktig granskning visar, att även originalet överflödar av oriktiga uppgifter, men också att vissa av de motsägelser som förefinnas i avskriften enbart tillhöra denna. För övrigt har skildringen mera intresse som tidsdokument än som källa till Lidners biografi.

Måhända kan det även lyckas att lista ut biografens namn. Han uppger, att Lidner under vistelsen i Lund bodde i hans föräldrars hus. Enligt en uppgift av Weibull skulle Lidner bott i Lilla Gråvädersgatan 297, vilket enligt uppbörds- och taxeringslängderna (Lunds landsarkiv) under åren 1774—96 ägdes av lantmätare A. M. Langwagen, som enligt Ekstrand (Svenska lantmätare, Sthlm 1896—1903) var född 1738 och dog i Karlshamn 1815. Huruvida denne, som var gift med Marta Maria Pripp från Hälsingborg, efterlämnade någon son, som då eventuellt författat biografien är mig emellertid icke bekant. Författaren kan ju också vara att söka på helt annat håll.

I varje fall har han varit mycket intresserad för Lidner. Tydligen är det han, som i Göteborgs Aftonblad den 14 febr. 1820 lämnat några meddelanden om Lidners avhandling för Lagerbring. På tal om gratulationsverserna påpekar han, att »den första är af Respondentens förtroliga wän Carl Adam Schreiber, som sjelf, witterhetsälskare, ägde troligen den fullständigaste, om ej endaste, Samling af Lidners ungdomsarbeten, och hwilken, till afsaknad, åtminstone för Skaldens beundrare, lärer wid Schreibers död [1795] hafwa blifwit antingen skingrad eller fallit i omilda händer.» Ett par veckor senare (d. 9 mars 1820) inför han även några av Lidners tillfällighetsdikter.

Då avskriften av biografien varit föremål för en livlig debatt har det

Digitized by Google

synts berättigat att här avtrycka originalet i sin helhet, så mycket mera som Göteborgs Aftonblad för detta år är mycket sällsynt.

Några Bidrag till Lidners Biografi. Me meminisse juvabit.

Jag war ännu ung, då jag först blef bekant med Lidners skrifter, och isynnerhet med hans Spastara och året 1783. Det blir då så förlåtligt som naturligt, att de på mitt känslofulla hjerta gjorde de lifligaste intryck och qwarlemnade der en högaktning och kärlek för Skalden, hwilka hwarken åren, närmare underrättelser om hans lefnadsomständigheter, som merendels, då de äro moralstridige, nedstämma wår förutfattade wördnadsidé om älskade personer, eller kanhända en mera stadgad smak förmått utplåna. Lidner hade under sitt korta wistande wid Akademien i Lund bott i mina Föräldrars hus, och af min Far hade jag, redan som barn, hört berättas flera uppträden ur hans temligen oordentliga lefnad. Ödet wille sedermera, att jag skulle tillbringa flera år på den ort, der han blifwit född, och råka i förhållanden med personer, som med honom woro beslägtade. Det blir då begripligt, att jag om min favorit sökte mig alla åtkomliga underrättelser, och är det wisst icke mitt fel, att jag ej erhållit flera. Men född i en stad, der handel och förmögenhet mera fäste uppmärksamheten wid en yngling, än den litet gifwande talangen att kunna skrifwa vers och ingenting annat, dessutom af föräldrar i mindre oberoende wilkor, och derjemte redan i yngre åren känd för benägenhet till mindre ordentlig lefnad, rönte Lidner snart sin medbroders och föregångares Runii öde, att — glömmas, ja ganska få äfwen inom samhället torde weta, att båda dessa hwar på sin tid berömde skalder, der blifwit födde. Den, som will samla till hans biografi, har följaktligen ej kunnat lofwa sig serdeles mycket just der han borde gjort den rikaste skörd. Hwad jag hunnit uppleta, will jag likwäl meddela, och då jag erhållit det af säker man, som uppwext och uppfostrats med Lidner, kan uppgifternas sanning ej betwiflas.

Lidners far war organisten Bengt Lidner, en man, som i sin sak hade en då sällsyntare talang, och till och med som kompositör på sin tid skaffat sig ett wisst rykte. Detta stöd undanrycktes honom i spädare åren, och hans moders slägtingar åtogo sig hans uppfostran, hwarwid isynnerhet en Handlande Swan bör nämnas. Om den unga Lidners wistande i hans hus har man en anekdot, som bör upprepas, derföre att första upptäckten af hans poetiska anlag derifrån härledes i slägten. Fosterfadren hade inbudit en hop gäster till en middagsmåltid, och då man skulle sätta sig till bords, blef ingen plats öfrig för lilla Lidner, utan fick han anwisning att äta på en kista, som, enligt den tidens tarfliga möblering, utgjorde ett slags rumprydnad. Denna omständighet nedslog gossen obeskrifligt; han kunde ej dölja sin förödmjukelse, utan brast i gråt, och, tillsagd att, efter wanligheten, läsa högt de långa bordlexorna, framsnyftade han följande impromtu af egen komposition.

'I Jesu namn gån I till bords och jag till kista;
Gud låt mig aldrig maten mista.'

Hans kallelse till Skaldekonsten röjde sig omisskänneligt i Lund, och war det en olyckshändelse, som beredde honom första tillfället att som poet der bli allmännare känd. Kammarherre Trolle, som bodde i nämde stad, hade den grämelsen att se flera af sina barn omkomma på en lustrodd i en insjö wid en af sina landtegendomar i granskapet. Denna förlust wäckte allmänna deltagandet, och Lidners Liksång i anledning deraf war det första af det

Digitized by Google

slags poesi, som man dittills hade sett på Swenska. Den lästes med förkjusning och borde, såsom egentligen första produktion af hans snille och känsla, kanhända ej saknas i en Samling af hans arbeten. Ej nog dermed att sången blef läst och beundrad: Den sorgbundne fadren, så witter som frikostig beslöt, tillika att belöna, eller åtminstone uppmuntra författaren. Min far, hos hwilken Lidner då bodde, har om detta belöningssätt berättat mig följande anekdot, hwilken jag utan betänkande meddelar, då den wisserligen är så sann som karakteristisk.

Kammarherren Trolle hade låtit efterfråga författaren till grafskriften hos Götheborgska Nationens Inspektor, och gifwit tillkänna sin afsigt att belöna hans uppmärksamhet och ömma deltagande. Med erfarenhet af Lidners oförmögenhet att sköta penningar, tillstyrkte Inspektor att heldre bestå honom en rock. Bittida en morgonstund infinner sig Kammarherrens Kammartjenare hos min far, frågar efter Lidner och ber honom följa sig, på sin husbondes befallning, till en köpmansbod, att der till klädning utwälja sig hwad slags kläde han behagade, hwilket hans wälgörare ock wille genast besörja sydt. Lidner walde då alldeles hwitt kläde, och stod för sitt wal en swår examen hos min Mor, som rent ut sade honom, att han ingen karl war att umgås med hwitt. Han åtnöjdes med att swara: Det är swanens färg, och jag älskar mest af alla denna fogel — hwilket han på flera ställen i sina skrifter tydligen wisat. En morgon några dagar derefter, såg min Far Lidner i sin nya oskuldsdrägt helt kavaljeriskt i skor och med wärja, men med okammadt och opudradt hår, spassera ut, förmodligen för att tacka sin frikostige wälgörare. Det warar ej länge, tänkte Gubben; också fanns Poeten samma eftermiddag liggande wid ena domkyrkporten i blotta wästen, som, efter den tidens bruk hade ärmar och ryggstycken af samma slags tyg som framstyckena. Jackan eller ytterplagget war då redan afyttradt, och Bacchi milda anda swäfwade troligen i sefiriska drömmar öfwer den lyckliga Skaldens hjessa.

Han war äfwen wid Akademien känd för deltagande i ett slags versstrid, som, ehuru nu knapt wärdt att nämnas, då wäckte serdeles uppmärksamhet och för en tid kryddade Lunds Nytt och Gammalt. En af stadens mamseller hade fallit på gatan och beklagat sig öfwer sin därigenom nedsmutsade pelis. Detta klagomål läste man genast versifieradt i nämde Tidning, och derpå följde ett swar å mamsellens wägnar, som beskref fallets orsak, nämligen att hon blifwit kullskrämd af en lång poets fall o. s. w. Hwad jag minnes af allt är, att Lidners genswar slutade grälet. Det började som följer:

När Adam föll i Paradiset,
så drog han Eva ock med sig.
Tack Chloe, som på samma wiset
i fallet äfwen dragit mig.

Hans öfriga öden äro uppräknade i biografiska anteckningarna framför den nya upplagan af hans skrifter, som ändtligen, wärdig hans minne och samtidens fordran, blifwit besörjd.

Jonas L:son Samzelius.

Digitized by Google

Ett bidrag till den svenska prosaberättelsens historia. Vår stormaktstids prosaepik är ju som bekant ytterst mager. Urban Hiärnes och Leyoncronas försök i romangenren äro så gott som allt, vad som i den vägen bevarats åt eftervärlden.

Här meddelas nu ett litet nytt bidrag till den svenska prosaberättelsens historia. Det härrör från den framför allt genom sina brev bekante Johan Ekeblad. Tyvärr är det endast ett fragment, avbrutet innan historien riktigt kommit i gång och innan man ännu blivit i stånd att bilda sig någon föreställning om hur författaren tänkt sig det hela. Men den lilla början är onekligen ganska lovande. Framför allt frapperas man av den muntra realismen och friheten från den litterära schablon, som så starkt gör sig gällande i Hiärnes och Leyoncronas stil.

Liksom Hiärnes Stratonice är Ekeblads lilla novell- eller romanfragment självbiografiskt. Fragmentets Balke (d: Ekeblad), som vill lämna det oroliga hovlevernet, är Johan Ekeblad själv, som under åtskilliga år varit hovjunkare och här ger uttryck åt samma leda vid hovet och längtan till den idylliska tillvaron på landet, som gång på gång möter oss i hans underhållande brev till fadern, den gamle översten Christoffer Ekeblad, och till brodern Clas. Till den senare skriver han vid ett tillfälle bl. a.[1]: »Eljest svär jag på, att det nu så ledesamt vid hofvet blir, att jag leds vid att lefva. Ja, I kunnen intet tro, med hvad förtret vi här bringa vår eländiga tid till». En annan gång[2] slutar han ett brev till brodern på följande sätt: »När jag tänker på den hjärtans lusten nu på landet är och besynnerligen uti min käre brors sällskap, så gör det mig ondt, att jag här så bunden ligga måtte. Men patientia! Jag tvivlar intet på, att ju den redlige Clas Johansson Uf kommer snart bort till eder. Hälsa'n och systrarne allihop, bed dem förlåta mig, när I fån tala vid dem, att jag intet skrifver dem till, och säg dem, att om gud vill jag kommer därner, skall jag säga dem allt hvad jag hafver försummat att skrifva, och skall ljuga mer för dem på en gång, än som jag hafver kunnat gjort med hundra bref.» Visserligen får man nu av Johan Ekeblads brev icke det intrycket, att livet i Stockholm och vid hovet var så tråkigt. Brevskrivarens humör är vanligen det allra bästa, vare sig han berättar om kröningsfester, ambassadmottagningar, baletter, ringränningar, högadliga bröllop och begravningar, dueller och galanta äventyr inom den högre sfären eller muntra och mustiga historier ur borgarnas och det gemena folkets liv. Mera sällan faller han in i en moraliserande och litterär ton, som när han skriver till Clas Ekeblad[3]: »Men om en rätt betänka och eftertrakta vill denna närvarande tiden, så är ensligheten heller landtlefvernet mycket bättre än hoflefvernet, uti hvilket så många svaga och underskedliga sinnen och förstånd finnas, woselbst die freundschaften nur alleine auff den vortheil schauuen oder auff andere fanteseyen: der verdienst wird nur durch die gluckseligkeit judiciret, und die tugend hat keinen glantz als in die gierden des lasters; die wolredenheit hat keine bessere art, als wenn sie die leichtfärtigkeit und bössen sitten einbildet; die schärffe des verstandes leuchtet nicht bässer, als in jemand was böses nachreden; behend zu sein bestehet in woll betriegen.

[1] Johan Ekeblads brev, utg. af N. Sjöberg, I. s. 250.
[2] Ib. s. 79.
[3] Ib. s. 132 f.

Digitized by Google

Die raison ist unbekandt, die religion noch mehr, man sieht nur lauter meuterey und abfälle, Gott höret nur lauter gottlosigkeit. Ein guter man zu sein, das heist nicht ehrlich zu sein. Wer wolle dann nicht des Opitzen seine werse aprobiren, die so lauten:

> Es stehe wer da will hoch an des Gluckes spitzen
> Ich schätze den für hoch, der kan hierunten sitzen,» etc.

Men resten av brevet upptages av en i Boccaccios stil hållen »ärlig historia» om en borgarhustrus fyndiga sätt att hämnas på sin otrogne man.

Sin önskan att få utbyta det oroliga hovlevernet mot landets idylliska ro fick nu Johan Ekeblad tillfredsställd år 1664, då hans fader på Stola (berättelsens Talso) i Västergötland dog. Det är tydligen vid denna tid, våren 1664, som berättelsen i det här meddelade fragmentet tänkes taga sin början. För att sätta det gamla familjegodset i ett skick, värdigt att mottaga den unga husfrun, Kristina Hägerstierna (berättelsens Stacrin), med vilken Johan Ekeblad år 1662 ingått äktenskap, beger han sig i förväg till hemtrakten. Nära sitt mål passerar han ett invid Stola liggande annat Ekebladskt gods, Frösslunda (berättelsens Dunfalsör), där vid detta tillfälle tydligen hölls en vårligt glad fest. De två unga damer, som i den tidiga morgonen uppmärksamma honom, Maja och Stina, äro möjligen ett par av de väninnor, han någon gång nämner i sina brev (Maja Boije, Kerstin Hård?). Namnet Mendelindor döljer måhända något tidigare svärmeri, som nu icke är möjligt att uppdaga. Den vackra Babe, värdinnan på stället, är däremot säkerligen Ekeblads ungdomsväninna Ebba Ulfsparre, om vilken han ofta talar i sina brev. Dotter till Johan Ulfsparre, en gammal krigskamrat till Ekeblads fader, var hon 1662 bliven änka efter landshövdingen Erik Oxenstierna. Vacker och levnadsglad var hon tydligen mycket uppvaktad. I maj 1663, då fru Ebba vistades i Stockholm, skriver Ekeblad till fadern[1]: »Det var en lust att se för mig i går, huru den gamle översten Karl Hindrikson satt och krumma sig hos syster Ebba Ulfsparre, och som mig tyckte, skulle han fulle gärna se, att han tordes fria dit. Men jag tror intet där blir något af.» Något senare, i september 1663, meddelar han fadern[2]: »Det lärer med det första öfversteleutnanten Seved Ribbing resa dit ned till Frösslunda att tala med fru Ebba Ulfsparre, och efter han ä min gode vän och en god ärlig kar, så ber jag, att min käre farkär ville vara honom behjälpelig i det han kan ha att frambära» — en begäran, som upprepas i ett senare brev, vari Ekeblad försäkrar, att Ribbing »älskar henne rätt högt». Dessa friare synas emellertid icke ha haft någon framgång hos den vackra änkan, som efter något år gifte sig med kaptenlöjtnanten Erik Stake.

Tidigare än sommaren 1664 kan detta fragment icke vara. Huruvida det författats mycket senare är icke lätt att säga. Möjligt är i varje fall, att det tillkommit under de lugna och idylliska åren på Stola, innan Ekeblad sändes som svensk envoyé till Paris (1669—72). Om så är förhållandet, vilket synes mig sannolikt, skulle detta försök till svensk prosaberättelse vara samtidigt eller äldre än Hiärnes och därmed förtjäna en plats i vår litteraturhistoria, där Ekeblad förut som en av 1600-talets ypperligaste brevskrivare och dess-

[1] Ib. II, s. 382.
[2] Ib. II, s. 390.

Digitized by Google

utom, vilket är alltför litet känt, som en av de finaste kännarna av fransk litteratur (Montaigne, Pascal) gjort sig värd ett aktat rum.

Här följer nu fragmentet, som återfinnes i Kungl. bibliotekets handskriftssamling, signum C. VII, 1. 4.

»Gemenligen skal man see at när man sätter seig något synnerliget wist före till at göra, och då när man mäst har *espriten* full aff till att fulbordat, at då altid kommer något hinder i wägen som bringar een till att falla på andra tankar. Balke tråttade wäl wtaff håffwet, där han hade tilbrakt störste deelen aff sin wngdom, satte seig äntligen i sinnet att öffwergee dät orohliga leffwernet uti hwilket så få finna sitt föresatte lyckos måhl, och droog tämeligen hastigt ifrån S. till een gård mycket långt aflägsen, hwilken nyligen war fallen honom till arffz effter hans föräldrar, meenandes där till att inrätta seig till att passera dät öffriga aff sitt leffwerne wti roo och eensamheet, han kunne intet wtan med störste contentement inbilla seig med hwad nöije och rohligheet han där skulle tillbringa tiden med cultiverande och förbätrande aff sitt huus, hwilket aff naturen war begåffuat med all dät som kan göra ett huus på landet angenehmt, män aff de gamle myket försummat, och dät uti sälskap med sin wnga och kiära Stacrin med hwilken han nyligen hade förbundit seig till att leffua och dö tilsammans. Dän tanken allena till att på Talso (så heete hans huus) wti roo och plaisir dageligen descouvrera några nya skönheeter som hans alerwakreste Stacrin rikligen war begåffuat med så wäl till kråppen som till espriten, kom honom till att skynda så mycket meer sin reesza, till att kunna iu för iu häller hämta henne dit till seig, Dät war äfwen på dän tiden som natten är alra kortast och bequämligast att reesza uti, då han sedan solen nysz war opgången kiörde i genom eett wackert och wäl beläget huus som heet Dunfalsör, äffter hans wäg gick därfram och war näst beläget till hans huus, hwilken war estonné dät war Balke när han fick höra ett allarm aff een hoop med fioler och allehanda speel, litet längre därifrån, een hoop med trumeter och pukor och något länger ändå några skåt aff stycken då och då, Så när hade han wänt om igän till att intet troublera sälskapet, män dät war honum intet meer möijeliget, ty twå stycken damer som finge see honum utur trägården där de gingo och spaszerade, kände geenast igän honum, och såsom de myket glade woro aff dän synen roopade de honum till seig och fägnade honum på bästa sättet, Dän wnga Stina (hwilken war dän eena aff damerna) war dän första som hälsade Kable och sade hwad för een lykelig rencontre min egen Kable, till att få see eer wti dätta sälskapet som här är församlat, Iag tänkte fulle sade Maija hennes kamerat, att wij skulle wänta något nyt äffter wij intet kunne resolvera osz att gå till sänge heela denna natten, och iag kan försäkra eer därpå min gode Kable att ingen roo i wärden är till att preferera detta angenehme mötet, och att iag intet ångrar mitt wakande sedan iag fick dän ähran att see eer, iag är eer bägge mycket förobligerad, swarade Kable för eer stora höffligheet emoot meig män dät är till att troo att dätta allarmet som iag hörer aff allehanda musik är snarare orsak aff dän wakra Maijas waakande än något förbijdande aff bättre sälskap, och at min lilla Stina skulle ha hafft större orsak till att kalla dätta een lykelig rencontre om dät hade warit een annan än iag, Iag weet intet hwad för een annan i meena, swarade Stina, män iag kan försäkra eer därpå att sedan i äre här, så äre de alla på orten tillhopa som iag allena estimerar och weet intet någon fattas som iag skulle

Digitized by Google

åstunda meer hijt, i förlåte meig fulle min Stina, sade Kable att iag opskiuter till att replicera meig till een bekvämare tid, aff dän impatiencen iag haar till att see min bäste wän Babe och dän kiära Mendelindor, iag troor att de rätt nu äre gångne till säng, sade Stina, ty de lemnade så wäl som wij heela sälskapet i saalen och ginge i deras sängekammar, och wij till att spaszera här i trägården, och i lära göra myket wäl om i intet troubleren deras roo, ty de ha intet hafft någon i några nätter på raad, sedan som Babes gäster ha warit här, Kable hade största mödan i wärden till att låta öffuertahla seig därifrån, män när han betänkte att solen war reda opgången och att de alla behöffde att hwijla, twingade han seig till att quittera dem och toog altså affskeed och droog till Dalso som war ett litet stycke affläget därifrån, sedan han myket wardt bedin aff Stina och Maya att intet wara länge bårte, män han hade ingen stoor möda att effterkomma denna bönen, ty han war näpligen hemkomin för än, i staden till att tänkia på någon hwijla äffter den långa reeszan, han lagade seig strax till att draga tilbakars igän föga meer än een timme äffter han war därifrån dragin, kommandis in på gården fan han där alt såffuande och tyst, och såsom han wäl wiste Babes gemack gick han genast dit, och aff dän stoore familiariteten som war emillan dem båda dristade han seig till att klappa på dören hwilken strax bleff honum opgiord aff hennes trogne Nikar, och gaff hon honum tekn att madame såff, han gick likwäl in och satte seig wid sängen, ypnandes sakte förlåten, fick han med störste nöje see dän sköna Mendelindors blåtta arm hwitare myket än sielffua laakanet som hon hade kastat honum på och därtill med dät eena bröstet hellt otiltäkt, på andre sidan låg Babe hwars heela wakre taille syntes igenom dät tunna täket, som de wore tiltäckte med, de wore då äffuen uti deras söteste sömn, när Kable intet lät nöija seig med admirationen allena wtaff denne såffuande skönheeterne, wtan sträkte seig sakte fram till att kyssa dät aldraskköneste bröstet hwarutaff hon waknade och wände huffudet på dän sidan Kable war, drömer iag äller äret du, sade hon, iag haar möde till att inbilla meig, continuerade hon, att iag är waken, och att dät är sant dät iag seer, du plägar likwäl med större respect möta meig än du nu gör heller hwarifrån kommer deig denna dristigheeten till att så troublera meig, Kable war wti tusen ångester, intet wetandes hwad han skulle swara, både aff dän fruktan till att haffua giordt henne emot så wäl som aff dän transporten som hade betagit honum aff dänne wakre kroppens åskådande, till hans lycka så waknade Babe i dät samma och halp honum wtur denne confusionen, och foor wt med sitt wahnlige skämt, som hon war wahn att bruka med sin gode wän och granne Kable, trå du din dieffuels Kable, sade hon, som så kommer och förstörer osz, io dät är deig intet olijkt, hwem fanen haar fördt deig hit till wår säng när wij alla tänkte deig fyretie mijl härifrån, hwad gäller du ha seedt något galit, nikar, ropa hon, ha Kable länge warit här inne hwad ha han giordt, intet swarade Nikar, så myket som iag haar seedt så ha han allena sutit heelt stille hoos sängen och seedt på eer söffua, ia troo meig sade Babe, Nikar hon tyder alle Kables gärningar wäl wt, män dät skall likwäl intet skada att du min gode granne icke skall wara aff alt hierta wälkommen och gläder iag meig intet litet däröffuer att see hopen aff mina kiäre gäster förmeerat aff een så rohlig och god wän som du äst, gack geenast wti mitt cabinet, så länge Mendelindor och iag kasta kläderne på osz att wij må föra deig bårt till de andre och re-

Digitized by Google

galera dem med din ankompst, för än de få weta att du äst här, dit aasz du ska ha tusend tak för dät du nu kom hit, hon gaff honum intet tid till att säija ett ord wtan kiörde honum fort i cabinetet.»

Johan Nordström.

Bellman som bokägare. Allt vad C. M. Carlander har att meddela om Carl Michael Bellmans bibliotek är denna lilla notis (Svenska bibliotek och ex-libris II: 699²):

Å Eichhornska bokauktionen ⁸/₆ 1891 såldes under n:r 130 en bok som tillhört Bellman: Leti, La vie d'Elisabeth, reine d'Angleterre. La Haye 1741, med följande ant. af E.: «le livre est *le seul connu* qui porte l'autographe de C. M Bellman.» —

Denna Eichhorns uppgift är ägnad att förvåna, då man erinrar sig att Bellman i sin den 6 sept. 1788 till Stockholms Rådstuvurätt ingivna och redan den 11 sept. återkallade ansökning »om förmån af cessio bonorum» (Axel Björkman, Bellmansforskning, Sthm 1892, s. 142 ff.) bland tillgångar upptar »Ett under vägen varande bibliotheque som enligt den öfversända cathalogue minst upptages till 500 R.» Härmed avses den boksamling som testamenterats till skalden av hans farbroder, f. d. svenske konsuln i Cadiz Jakob Martin Bellman († 1786). Man måste med Björkman (s. 24) fråga sig: »vart har boksamlingen, värd 300 Rd Spec., tagit vägen?» Har den överhuvudtaget kommit Bellman välbehållen till handa, vilket väl är sannolikt, så har den helt visst snart nog tagits i mät och försålts på någon exekutiv auktion. Förteckningen från 1794 på Bellmans lösöre (Björkman, s. 154 f.) upptar inga böcker.

En bok, som bär den otvivelaktigt äkta namnteckningen »C. M. Bellman» mitt på titelbladet och som denne måhända ärvt av farbrodern-konsuln, anträffade undertecknad våren 1918 vid inventeringen av de böcker, som under årens lopp hamnat i Uddevalla museum (grundat 1861). Det var Tome V av Voltaire's Œuvres. Nouvelle Edition, tryckt i Dresden 1748, 8:o. Även tomerna VI och IX av samma, med vackra gravyrer försedda edition fanns i boksamlingen. (Jfr: Systematisk förteckning över Uddevalla Musei Bibliotek, upprättad av Vilhelm Jacobowsky juni 1918, Uddevalla 1918, s. 36). I Tome VI var mitt på titelbladet ett hål utskuret, där på motsvarande ställe i Tome V namnteckningen står, och i Tome IX saknades titelblad. Sannolikt är, att även dessa, som i övrigt äro mycket väl bibehållna, burit Bellmans namnteckning. Alla tre volymerna äro dessutom på insidan av de gröna pappomslagen försedda med namteckningen »O. W. v. Schmalensee 1837». De torde således ha tillhört klädesfabrikören i Norrköping Oscar Wilhelm von Schmalensee, f. 1814, † 1880, vars fader († 1848) var postmästare i Uddevalla och vars syskon bott i staden eller trakten långt senare. (Jfr Svenska Ättartal, VIII årg., Sthm 1892, s. 125 ff.) Museets gåvoböcker innehålla ingen uppgift om dessa böckers proveniens.

Utom namnteckningarna funnos inga som helst anteckningar i böckerna.

Tome V innehåller tragedierna Zayre, Alzire, L'Enfant prodigue, La Mort de César, Mérope, VI huvudsakligen: Éléments de la philosophie de Newton IX: Semiramis, Nanine och en del smärre skrifter av växlande art. Dock är det väl antagligt, att Bellman ägt hela upplagan, 10 tomer (de två sista tryckta 1750 och 1754), för vilkas innehåll man finner en noggrann redogörelse i G. Bengesco, Voltaire, Bibliographie de ses œuvres, IV (Paris 1890), s. 31 ff.

Digitized by Google

Fyndet är av så mycket större intresse, som Warburg om Bellman fäller yttrandet (Ill. sv. litt. hist. II², sid. 285): »Han förefaller alldeles oberörd av tidens tankeströmningar; det är knappt troligt att han kände Voltaire eller Rousseau mer än till namnen», och Schück är av samma åsikt (Huvuddragen av Sveriges litteratur II, s. 147): »förmodligen hade han aldrig läst en rad i Voltaires, Rousseaus eller encyklopedisternas skrifter». Ägarskapet behöver ju ej nödvändigt innebära att Bellman också läst Voltaires Œuvres, men det förfaller högst sannolikt att så varit fallet.

Åtminstone ännu ett arbete finnes, som bär Bellmans signatur: ett i rektor Rich. Steffens i Visby ägo befintligt exemplar av Erich Gabrielsson Emporagrii Catechesens enfaldige Förklaring..., Strängnäs 1669, å vilket Bellman, förutom en anmärkningsvärd latinsk sentens, skrivit: »Denna bok är förbuden». (Som bekant förbjöds Emporagrii katekesförklaring genom änkedrottning Hedvig Eleonoras tillskyndan på grund av förf:s utläggning av tionde budet: »Ens nästas Hustro / Oxa / thet är hans Löösören / eller rörlige egendom, ehwad nampn han hafwer / aff hwilken Hustrun är thet förnämsta stycket.») Rektor Steffen har f. ö. för avsikt att publicera en del intressanta omständigheter rörande Bellman och denna bok.

C. Vilh. Jacobowsky.

Digitized by Google

SVENSK LITTERATURHISTORISK BIBLIOGRAFI

39.

1920.

Upprättad av Nils Gobom.

1. Bibliografier.

Bibliographia Sjögreniana. Förteckning över Arthur Sjögrens intill den 2 okt. 1919 utgivna skrifter och uppsatser. Sthm 1919. 8:o. 33 s., 1 pl. 30 kr.

Bokkatalog, Svensk, för åren 1911—1915. Utarb. af A. Nelson. 1919. Anm. av A. Holmberg (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 7, s. 192—194).

Broberg, S. Grén. [Nordisk filologisk] Bibliografi för 1918 (Arkiv. f. nord. filol., Bd 36, s. 350—383).

—— Bibliografi över de under 1919 från trycket utgivna, huvudsakligen svenska skrifter och uppsatser, som röra modersmålsundervisningen (Årsskrift för Modersmålslärarnas förening, 1919—20, s. 11—24).

Hasselberg, C. J. E. Bibliografiska anteckningar rörande Jämtland och Härjedalen. Källförteckning. Med 15 faks. Östersund (tr. i Örnsköldsvik). 8:o. 261 s., 2 pl. 15 kr.

Hildebrand, S. Genealogisk bibliografi 1918 (Personhist. tidskr., Årg 21, s. 172—175).

Lundberg, O. Nordisk ortnamnslitteratur 1919. Bibliografisk förteckning (Namn o. bygd, Årg. 8, s. 178—188).

Rothman, S. Ur 1918 års [kulturhistoriska] litteratur (Rig, Årg. 3, s. 199—208).

Rudbeck, G. Skrifter till Sveriges historia tryckta före år 1600. 1919. Anm. av G. Carlsson (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 7, s. 41—54).

Digitized by Google

Samzelius, J. L:son. Svensk litteraturhistorisk bibliografi. 38 (1919). 32 s. Bil. till Samlaren, N. F., Årg. 1.

Setterwall, K. [Svensk historisk] Bibliografi. 40 (1919). S. 585—618. Bil. till Histor. tidskr., Årg. 40.

Sundström, E. Bidrag till en Jenny Lindbibliografi (Svensk tidskr. för musikforskn., Årg. 2, s. 273—283).

Svanberg, V. Svensk litteraturhistoria 1919 (Vetenskaplig forskning. Årsbok 1920, s. 135—144).

Welin, S. Översikt av tidskrifter och liknande publikationer, som innehålla uppsatser av historisk, kulturhistorisk och biografisk art rörande Västergötland från och med 1915 (Västergötlands fornminnesförenings tidskr., D. 4: 1, s. 77—83).

Wulff, B. E. V. Bidrag till en bibliografi över Fredrik Wulffs samt Lyttkens & Wulffs arbeten. Lund. 8:o. 48 s., 1 portr.

Årskatalog för svenska bokhandeln. Utg. av Svenska bokförläggareföreningen genom Carl Efvergren. Årg. 48 (1919). Sthm. 8:o. 177 s. 3,50 kr.

2. Lärdomshistoria. Universitets- och skolhistoria.

Vetenskaplig forskning. Årsbok 1920. Sthm. 8:o. (6), 211 s. 10 kr. Folkuniversitetsföreningen.

Aall, A. Filosofien i Norden. 1919.
Anm. av E. Tegen (Svensk tidskr., Årg. 10, s. 51—57).

Beckman, K. Linköpings biskopsgård under fem århundraden (Julhälsn. till församl. från präster i Linköpings stift, Årg. 15, s. 73—85).
Bl. a. om Rhyzelius och Spegel.

Bohlin, G. A. Stadsskolan. Folkskolan. Privatskolor [i Alingsås] (förf:ns Bidrag till Alingsås stads historia, s. 205—358).

Cederberg, A. R. Pehr Wargentin als Statistiker. 1919.
Anm. av S. D. W[icksell] (Statsvet. tidskr., Årg. 23, s. 462—463), B. Boëthius (Stockh. dagbl. 3 dec.).

Cederschiöld, G. Minnen från en Stockholms-skola på 1860-talet [Nya elementarskolan] (Stockh.-tidn. 3 april).

Ekström, G. Om prästernas studier. Synodalafhandling jämte teser. Sthm. 8:o. xx, 90, 146, 276 s. 15 kr.
Anm. av O. Mannström (Stockh. dagbl. 13 juni), E. N. Söderberg (Tidn. Upsala 12 juni).

Furuskog, J. C. A. Agardh som geograf (Ymer, Årg. 40, s. 19—47).

Digitized by Google

Hall, B. R. Utforskning av Sveriges undervisningshistoria (Dagens tidn. 20 febr.).

Hedén, E. Den klassiska bildningen i nutidens Sverige (Ord och bild, Årg. 29, s. 481—494).

Holmberg, A. Elementarister. Några bilder från Nya elementarskolan i Stockholm på 1850-talet. 1919.
Anm. av C. F[orsstrand] (Sv. dagbl. 11 jan.), O. Rabenius (Stockh. dagbl. 5 jan.).

Jensen, A. Skolväsendet [i Söderhamn] (förf:ns Söderhamns historia, Bd 2, s. 69—78).

Kock, E. En svensk bokkatalog från 1500-talet (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 7, s. 146—155).
Förteckning över Benedictus Olais bibliotek.

Krantz, C. Bohusläns äldsta skolor. Några anteckningar om deras uppkomst (Göteb. handelstidn. 24 jan.).

Lindroth, Hj. Den svenska runforskningens äldsta historia (Nord. tidskr., 1920, s. 168—182).

Röding, R. Bidrag till Göteborgs latinläroverks historia. Ny följd. Göteborg 1918. 4:o. 181 s., 1 pl. 10 kr.

Sverdrup, J. Av sprogvidenskapens historie. Ihre—Rask—Grimm (Nord. tidskr., 1920, s. 459—477).

Uppgren, A. Akademierna och studentlivet. Sthm. 8:o. 179 s. 6 kr.
Anm. av S. R[osé]n (Nya dagl. alleh. 30 aug.).

—— Universiteten och examensväsendet. Sthm. 8:o. 181 s. 6 kr.
Anm. av S. R[osé]n (Nya dagl. alleh. 30 aug.).

Lund.

Bring, S. E. Lundaafhandlingen »De virgine nobili stuprata» och förbudet mot densamma (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 7, s. 67—75).

Lindskog, Cl. På Lunds universitets 250-årsdag (förf:ns Nya tider, s. 114—125).

Lunds universitets tvåhundrafemtioårsjubileum 1918. Lund 1919—20. 4:o. 173 s. 15 kr.

Tandberg, J. G. Die Triewaldsche Sammlung am Physikal. Institut der Universität zu Lund und die Original-Luftpumpe Guerickes. Lund. 4:o. 30, (1) s. 3 kr.
Lunds univ. årsskr. N. F. Avd. 2. Bd 16, nr 9.

Welin, M. Akademiskt liv i Lund förr och nu (Dagens tidn. 15, 22, 29 maj).

Digitized by Google

Uppsala.

Bohlin, T. Uppsalastudenten (Dagens tidn. 11, 12 okt.).

Dickson, R. Uppsala 1860—1865 (förf:ns Minnen, s. 30—48).

E[dma]n, E. Upsala efter vådelden år 1702 (Ups. nya tidn. 31 dec.).

Gertz, O. Olof Celsius d. ä. och Flora Uplandica. Ett blad till Uppsala-botanikens historia (Sv. Linné-sällsk:s årsskr., Årg. 3, s. 36—56).

[Jacobowsky, C. V.] Ulf, Göteborgs nations 250-årsjubileum (Ups. nya tidn. 30 okt.).

Lyngby, K. E. Göteborgs nation i Uppsala 1670—1920. Några anteckningar med anledning av 250-årsjubileet (Göteb. handelstidn. 16, 23, 30 okt.).

—— Göteborgs nation i Uppsala jubilerar. Några anteckningar ur dess 250-åriga historia (Stockh.-tidn. 17 okt.).

Matrikel, Uppsala universitets. 7. 1710—1720. På uppdrag af universitetets rektor utg. af A. B. Carlsson. Upps. 8:o. (2) s., s. 73—138. 3 kr.
Uppsala univ. årsskr. Program. 1.

Rundgren, J. Från studentlifvet i Uppsala på 1870-talet (Nya dagl. alleh. 28 mars).

Svedelius, N. Den återuppståndna Linnéträdgården i Upsala (Fauna och flora, Årg. 15, s. 241—253).

Sylwan, Blenda. Gabriel Marklin. En Upsalafigur från det flydda (Tidn. Upsala 7 juli).

Sölvén, A. Göteborgs nation i Upsala 250 år (Göteb. dagbl. 2 okt.).

Finland.

Holmberg, E. Åbo akademi. (Sydsv. dagbl. 18 juli).

Hultin, A. Borgå gymnasii historia. Enligt uppdrag av f. d. Borgå gymnasister författad. D. 1. 1725—1840. Hfors. 8:o. xij, 368 s. 30 fmk.
Skrifter utg. av Svenska litt.-sällsk. i Finland, 154.
Anm. av C. M. Schybergson (Hist. tidskr. f. Finl., Årg. 5, s. 167—173).

Landtman, G. Förfinskningssträvandena vid Hälsingfors universitet (Det nya Sverige, Årg. 14, s. 187—194).

Schybergson, C. M. Biskop Terserus och Åbo akademi (Förhandl. och uppsatser, 33, s. 195—232).

Tigerstedt, R. Vår vetenskapliga budget (Finsk tidskr., T. 89, s. 99—131).

Digitized by Google

3. Svensk litteraturhistoria.

A. Allmänt.

Edda. Nordisk tidskrift för litteraturforskning. Red. G. Gran; red.-sekr. F. Bull. Bd 13—14. Kra. 8:o. 316, 316 s. 20 kr.

Förhandlingar och uppsatser. 33. 1919. Hfors. 8:o. cviij, 232 s. 18 fmk.
Skrifter utg. av Svenska litt.-sällsk. i Finland, 148.

Litteraturen. Nordens kritiske Revue. Red. C. Gad, Danmark — R. Fangen, Norge — J. Landquist, Sverige — W. Söderhjelm, Finland. Årg. 3 (1920). Sthm (tr. i Khvn). 8:o. 699 s. 24 kr.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Under medverkan af O. Kolsrud, V. Madsen, G. Schauman utg. af I. Collijn. Årg. 7 (1920). Upps. 8:o. viij, 212 s. 20 kr.

Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturhistorisk forskning. Ny följd. Årg. 1 (1920). Upps. 8:o. (4), 168, 32, (8) s. 7,50 kr.
Skrifter utg. av Svenska litteratursällsk., 1.

—— Årg. 40 (1919).
Anm. av F. Böök (Stockh. dagbl. 15 juli), A. Werin (Sv. dagbl. 8 juli), A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 18 aug.), O. Wieselgren (Göteb. dagbl. 7 aug.).

Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. H. 154, 156. Sthm. 8:o. Medl.-avg. 5 kr. för år.
H. 154, 156. Latinskt-svenskt glossarium efter cod. Ups. C. 20. Utg. av E. Neuman. H. 2—3.

Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet. 1. N. F. 1, 7: 12: 1, 24. Upps. 8:o. Medl.-avg. 10 kr. för år.
1. N. F. 1. Samlaren. Ny följd. Årg. 1. — 7: 12: 1. 1500- och 1600-talens visböcker. 12. Petter Rudebecks visuppteckningar. H. 1. — 24. Ek, S., Studier i Wivalliusvisornas kronologi.

Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland. 138: 2, 148—154. Hfors. 8:o. Medl.-avg. 100 fmk för år.
138: 2. Släktbok, utg. av A. Wilskman. 2: 2. — 148. Förhandlingar och uppsatser. 33. 1919. — 149. Mörne, A., Nya Wecksellstudier. — 150. Studier i nordisk filologi, utg. genom H. Pipping. 11. — 151. Finlands svenska folkdiktning. 1. A. Sagor, referatsamling. Bd 2. Utg. av O. Hackman. — 152. Nylands ortnamn, deras former och förekomst till år 1600. Utg. av Greta Hausen. 1. — 153. Finlands svenska folkdiktning. 1. B. Sagor i urval. Bd 2. Utg. av A. Allardt. — 154. Hultin, A., Borgå gymnasii historia. D. 1.

Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 31 (1919). Sthm. 8:o. (4), 444 s. 20 kr.

Svenska författare. Utg. af Svenska vitterhetssamfundet. 6: 6, 7: 1. Sthm. 8:o. Medl.-avg. 15 kr. för år.
6. Samlade skrifter af Anna Maria Lenngren. H. 6. — 7. Samlade dikter av Gunno Eurelius Dahlstierna. H. 1.

Digitized by Google

Berg, R. G:son. Litteraturbilder. Andra samlingen. 1919.
Anm. av A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 14 febr.), E. Norling (Saisonen, Årg. 5, s. 153—154).

Berg, T. Johan Skytte, hans ungdom och verksamhet under Karl IX:s regering. Akad. avh. Sthm. 8:o. xxxii, 309 s. 18 kr.
Anm. av S. Tunberg (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 156—160), B. Boëthius (Stockh. dagbl. 2 juli), O. Nordenskjöld (Göteb. dagbl. 6 juli).

Bonnier, I. A. Anteckningar om svenska bokhandlare intill år 1900 jämte strödda notiser från senare tid. 1. Landsortsbokhandlare (utom Uppsala). Sthm. 8:o. (4), 460 s. 33,50 kr.

Brate, E. Runradens ordningsföljd (Arkiv f. nord. filol., Bd 36, s. 193—207).

Böök, F. Den romantiska tidsåldern. 1918.
Anm. av O. O[lsso]n (Bokstugan, Årg. 4, s. 33—38, 53—60).

Carlquist, G. Till den svenska bokcensurens historia (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 7, s. 88—90).

C[astrén], G. Finland i Sveriges 1700-talsdikt (Nya Argus, Årg. 11, s. 156—160).

Collijn, I. Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria. 3. Missale Upsalense [1484] (Nord. boktryckarekonst, Årg. 21, s. 12—29).

Cornell, H. En dominikansk legend i Själinna thröst och dess ursprung (Rig, Årg. 3, s. 63—64).

Dalgren, L. E. Ernst Moritz Arndt och Sverige. Upps. (tr. i Västervik). 8:o. 131 s., 1 pl. 5 kr.
Anm. av B. Boëthius (Stockh. dagbl. 4 juli).

Ek, S. Småverser i Agneta Horns lefverne (Språk o. stil, Årg. 20, s. 65—69).

—— Visan om Tord Bondes mord (Minnesskrift utg. av Filolog. samf. i Göteborg, s. 33—41).
Göteb. högsk. årsskr., 2.

Ekman, R. En ungdomsförening vid 1800-talets början. Götiska förbundet, dess män, mål och medel (Saisonen, Årg. 5, s. 444—445).

Estlander, C. G. Skrifter. 2. Uppsatser i litteratur och konst samt allmänna ämnen. 2. 1919.
Anm. av F. Vetterlund (Aftonbl. 25 april).

Fogelqvist, T. Pietet eller vandalism. Några ord i psalmboksfrågan (Dagens nyh. 24 sept., 3 okt.).

Friesen, O. von. Rökstenen, runstenen vid Röks kyrka, Lysings härad, Östergötland, läst och tydd. Sthm. 4:o. xij, 147 s., 4 pl. 30 kr.
Anm. av O. Montelius (Nord. tidskr., 1920, s. 390—394), E. K[lein] (Sv. dagbl. 21 nov.), I. Lindqvist (Göteb. handelstidn. 26 okt.), Hj. Lindroth (Göteb. dagbl. 29 nov.).

Digitized by Google

Friesen, O. von. Tusenårig teckengåta: Rökstenens runskrift inför språkforskaren (Dagens nyh. 24 okt.).

—— Två runstenar — två lifsåskådningar. Rörebrostenen i Nöttja sn och Morarpsstenen i Svennarums sn, Småland (Rig, Årg. 2, s. 137—144).
Även i Studier tillägn. O. Almgren 19 $^{9}/_{11}$ 19.

Garborg, Hulda. Nogen tanker om nordisk folkepoesi (Edda, Bd 14, s. 69—86).

Greni, T. Folkevisen om den hellige Katharina (Edda, Bd 13, s. 18—37).

Grönberg, A. Litteraturmänniskor och kritiker (Templarordens studiebibliotek, Årg. 15, s. 51—59).
F. Böök, J. Landquist, E. Hedén, C.-A. Bolander.

Handlingar rörande Svenska akademien, posttidningen och ordboken. Sthm. 8:o. 64 s. 3 kr.
Anm. av R. G:son Berg (Aftonbl. 9 o. 14 nov.).

Hederström, T. Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning. Med inledande namnundersökningar. D. 2. 1919.
Anm. av T. J. A[rne] (Fornvännen, 1920, s. 166—168), S. E[rixon] (Fataburen, 1920, s. 47—48).

Hedvig Elisabeth Charlotta. Dagbok. 4. 1793—1794. Övers. av Cecilia av Klercker, f. Lewenhaupt. Sthm. 8:o. viij, 322 s., 1 portr. 18 kr.
Anm. av T. F[ogelqvis]t (Dagens nyh. 22 dec.), C. F[orsstrand] (Sv. dagbl. 21 dec.).

Hildén, H. Studier i naturen i stormaktstidens verklighet och dikt. Akad. avh. Hfors. 8:o. 211 s. 10 fmk.

Historia, Svenska litteraturens. Av F. Böök, G. Castrén, R. Steffen, O. Sylwan. Under red. av O. Sylwan. 1—2. 1919.
Anm. av I. Simonsson (Stockh. dagbl. 16 juni), Hj. Alving (Verdandi, Årg. 38, s. 119—123), A. Ö[sterling] (Sv. dagbl. 2 maj), A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 29 sept.).

Holmberg, A. Rövarkulan vid Stortorget (Samf. S:t Eriks årsbok, 1920, s. 52—70).
Innehåller bl. a. notiser om Sv. akademien, H. Bjursten o. J. O. Wallin.

Karlfeldt, E. A. Det nya psalmboksförslaget. Yttrande vid Svenska akademiens sammankomst den 14 oktober (Sv. dagbl. 20 okt.).

Kock, A. Medeltida ordspråkssamlingar i Norden (Nord. tidskr., 1920, s. 249—265).

Lamm, M. Upplysningstidens romantik. Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur. D. 2. Sthm. 8:o. xj, 600 s. 36 kr.
Anm. av F. Böök (Stockh. dagbl. 6 dec.), S. Ek (Sv. dagbl. 2 dec.), N. Erdmann (Nya dagl. alleh. 21 nov.), T. F[ogelqvis]t (Dagens nyh. 17 dec.), K. R. G. Strömberg (Stockh.-tidn. 12 dec.), O. Sylwan (Göteb. handelstidn. 23 nov.).

Digitized by Google

Leijonhufvud, S. A. Presidenten S. A. Leijonhufvuds minnesanteckningar. Utg. af H. L. von Dardel. 1919.

Anm. av C. Hallendorff (Svensk tidskr., Årg. 10, s. 156—157), F. Böök (Nord. tidskr., 1920, s. 183—194), B. Boëthius (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 62—64).

[Finlands] Litteratur (Finland im Anfang des XX. Jahrhunderts, 1919, s. 485—512).

Lundgren, Hj. Bokägarmärken, autografer och pärmexlibris [i Norrköpings stadsbibliotek] (Norrköpings stadsbiblioteks handl., 1, s. 11—16).

Ett fiertal svenska författare representerade.

Malmstedt, A. Ossian (Studier i modern språkvet., Årg. 7, s. 179—213).

Innehåller bl. a. kortare notiser om Ossian i svensk litteratur.

Minnesbok, Vadstena klosters. »Diarium Vazstenense». [Övers. av A. W. Lundberg.] 1918.

Anm. av G. Carlsson (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 7, s. 55—61).

Mortensen, J. Från Röda rummet till sekelskiftet. 2. 1919.

Anm. av [H. E. Larsson] —pt— (Sydsv. dagbl. 7 mars), O. Sylwan (Göteb. handelstidn. 14 jan.).

Neander, S. »Nio nya snillen» i en skyltlåda. Namnlösa sällskapets äldsta historik (Aftonbl. 19 dec.).

Nordenstreng, R. Lyran och bågen östanhavs (Bonniers månadshäften, Årg. 14, nr 3, s. 41—61, nr 5, s. 4—19).

Nordfelt, A. En svensk riddardikt [Herr Ivan] och dess original (Studier i modern språkvet., Årg. 7, s. 84—125).

Reuterdahl, H. Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer. [Utg. af L. Weibull.] Lund. 8:o. (1), xiv, 424 s., 1 pl. 20 kr.

Anm. av G. Aulén (Nya dagl. alleh. 18 dec.), T. F[ogelqvis]t (Dagens nyh. 23 dec.), F. Böök (Stockh. dagbl. 13 dec.), C. Hallendorff (Sv. dagbl. 22 dec.), A. S[tille] (Sydsv. dagbl. 24 dec.), S. H[ansso]n (Göteb. handelstidn. 23 dec.).

Schröder, F. R. Skandinavien und der Orient im Mittelalter (German.-roman. Monatsschrift, Jahrg. 8, s. 204—215, 281—290).

Schück, H. Den sista gustavianska hovdamen. Ur Marianne Ehrenströms minnen. 1919.

Anm. av L. D[ahlgre]n (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 166—168).

Söderhjelm, W. Utklipp om böcker. Ser. 3. D. 1. Hfors. 8:o. ix, 414 s. 60 fmk.

Essayer och kritiker, 9.

Tieghem, P. van. Ossian et l'Ossianisme dans la littérature européenne au XVIIIe siècle. Groningen. 8:o. Fr. 2: 40.

Neophilologiese Bibliotheek, 4.

Digitized by Google

Walde, O. Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie. 2. Upps. 8:o. (3), 510 s. 25 kr.; lyxuppl. (med 19 pl.) 50 kr.

D. 1—2 anm. av R. Paulli (Bogens Verden, Aarg. 2, s. 251—252).

Vetterlund, F. Romantik. Valda essayer. Hfors. 8:o.

Anm. av T. F[ogelqvis]t (Dagens nyh. 24 dec.), E. Norling (Aftonbl. 18 dec.).

Visböcker, 1500- och 1600-talens. Utg. af A. Noreen och A. Grape. 12: 1. Petter Rudebecks visuppteckningar. H. 1. Upps. 8:o. S. 347—410. 4 kr.

Skrifter utg. af Svenska litteratursällsk. 7: 12: 1.

Öller, R. Ett kvarts sekel av vårt litterära liv 1828—52. 1. Poesien. Akad. avh. Hfors. 8:o. xij, 410 s. 10 fmk.

—— Några ord om litteraturens yttre villkor i vårt land på 1840-talet (Historisk tidskr. för Finland, Årg. 5, s. 61—76).

Östman, N. Nyfynd till Gustaf I:s historia [Konung Gustavi Erici korta text- och rimkrönika . . .] (Stockh. dagbl. 16 maj).

B. Särskilda författare.

ALMQUIST, C. J. L.

Almquist, S. Ur C. J. L. Almquists författarliv. Sthm. 8:o. 120 s. 4,25 kr.

Anm. av R. G:son Berg (Dagens tidn. 1 nov.).

Anderson, W. Almqvist och »Kapellet» (Göteb. handelstidn. 8 maj).

Brusewitz, Ester. Almqvist som resenär och diktare (Ord och bild, Årg. 29, s. 241—256).

Holmberg, O. Några motiv i Amorina (Samlaren. N. F. Årg. 1, s. 71—91).

Strunz, F. Ein Robinson des Herzens (Das literar. Echo, Jahrg. 22, sp. 340—343).

Werin, A. Almqvist och Attarpska giftmålet (Bonniers månadshäften, Årg. 14, H. 4, s. 4—12).

ANDERSSON, D.

Fogelqvist, T. Dan Andersson in memoriam (Dagens nyh. 17 sept.).

Hedén, E. En svensk diktare mindre. Dan Andersson död (Litteraturen, Årg. 3, s. 341—351).

Mortensen, J. Dan Andersson. In memoriam (Forum, Årg. 7, s. 570—576).

ATTERBOM, P. D. A.

Santesson, C. Atterboms ungdomsdiktning. Akad. avh. Sthm. 8:o. viij, 422 s. 30 kr.

Anm. av E. Hedén (Litteraturen, Årg. 3, s. 678—685), W. Scharp (Dagens tidn. 20 dec.).

Digitized by Google

Vetterlund, F. Romantisk mytologi i »Lycksalighetens ö» (Nord. tidskr., 1920, s. 81—96).

—— Slutuppgörelsen med poesien i »Lycksalighetens ö» (Ord och bild, Årg. 29, s. 97—105).

BELLMAN, C. M.

Finell, B. A. Till Bellmans minne (Göteb. dagbl. 20 mars).

Kuylenstierna, O. Bellmans Stockholm (Stockh. dagbl. 21 mars).

—— Stockholms ström sedd med Bellmans ögon (Stockh. dagbl. 2 maj).

Risberg, B. En Bellmansk vers förklarad (Språk o. stil, Årg. 20, s. 113—115).

Schück, H. Stockholm på Bellmans tid. (Föredrag vid Bellmanssällskapets årsmöte.) (Sv. dagbl. 19, 20 mars.)

BENEDICTSSON, VICTORIA.

Böök, F. Ernst Ahlgren som dramatiker (Stockh. dagbl. 2 nov.).

Kihlman, E. Victoria Benedictsson (Edda, Bd 14, s. 1—38).

Schultén, Ingrid af. Ernst Ahlgrens folklivsskildringar. Några ord om deras stil (Litteraturen, Årg. 3, s. 602—611).

BIRGITTA.

Acta et processus canonizationis Sanctæ Birgittæ. Codex Holmiensis A 14. Med inledning af Isak Collijn. (Avec une traduction française.) Sthm. 4:o. xxij, (1), xvj, (1) s., 255 faks.-bl. Tr. i 100 ex. Inb. 300 kr. (för subskr. 250 kr.).

Handskrifter från Sveriges medeltid utg. i ljustryck, 1.

Anm. av R. Geete (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 7, s. 184—186), samme förf. (Stockh. dagbl. 11 juli).

Cederström, G. Den heliga Birgittas hus i Rom (Aftonbl. 15 maj).

Fogelklou, Emilia. Birgitta. 1919.

Anm. av Lydia Wahlström (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 211—214), Hilma Borelius (Hertha, Årg. 7, s. 32—36), C. Dymling (Aftonbl. 15 nov.), E[ri]k H[edé]n (Social.-demokr. 21, 25 febr.), B. Hegardt (Göteb. handelstidn. 5 juli).

Fries, Ellen. Den heliga Birgitta (förf:ns Svenska kvinnor, 2:a omarb. uppl. utg. av Sigrid Björklund, s. 1—53).

Hagström, N. V. Den heliga Birgitta i tysk bildkonst. Fem målningar av »Sveriges märkligaste kvinna» i Germanisches Nationalmuseum i Nürnberg (Stockh. dagbl. 10 okt.).

Wahlström, Lydia. Den heliga Birgitta i nyare belysning (förf:ns Katolskt och protestantiskt i medeltid och nutid, 1919, s. 50 - 82).

BJURSTEN, H.

Se avd 3 A: Holmberg.

Digitized by Google

BREMER, FREDRIKA.

Fredrika Bremers brev. Samlade och utg. av Klara Johanson och Ellen Kleman. D. 4. 1857—1865. Med tillägg 1832—1865. Sthm. 8:o. viij, 676 s., 1 faks. 44 kr.

Anm. av Hilma Borelius (Hertha, Årg. 7, s. 147—149), Maria Cederschiöld (Aftonbl. 25 juli).

Wright, H. När Fredrika Bremer slog igenom i England (Aftontidn. 21 april).

BRENNER, SOPHIA ELISABETH.

Borelius, Hilma. Sophia Elisabeth Brenner (Hertha, Årg. 7, s. 46—49, 67—71).

BROMAN, O. J.

Ol: Joh: Bromans Glysisvallur. Utg. af Gestrike-Helsinge nation i Upsala. Upps. 8:o. H. 11 (= D. 3: 5) 1918, H. 12 (= D. 1: 4) 1919, H. 13 (= D. 3: 6). S. 321—400, s. 241—320, s. 401—480.

BÅÅTH, A. U.

Böök, F. Åttiotalslyrik: A. U. Bååth (Stockh. dagbl. 10 o. 11 maj).

DAHLSTIERNA, G. EURELIUS.

Samlade dikter. Utg. av E. Noreen. H. 1. Sthm. 8:o. 400 s. 30 kr. Svenska förf. utg. av Sv. vitterh.-samf., 7: 1.

Anm. av G. O[lso]n (Stockh.-tidn. 6 juni).

DALIN, O. VON.

Sagan om hästen. Utg. å nyo av J. Mjöberg. Lund. 8:o. 32 s. 1,50 kr.

ELGSTRÖM, ANNA LENAH.

Hirdman, G. Anna Lenah Elgström (Tiden, Årg. 12, s. 167—176).

Michelsen, Ellen. Anna Lenah Elgström (Tilskueren, Aarg. 37 (1920: 2), s. 131—137).

ERICUS OLAI.

Törne, P. O. v. Medeltidsstudier. 3. Birger Jarls korståg och Ericus Olais krönika (Historisk tidskr. för Finland, Årg. 5, s. 145—157).

FLYGARE-CARLÉN, EMILIE.

Tvenne brev från Emilie Flygare-Carlén. Meddel. av S. Hildebrand (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 199—204).

Holmgren, G. En felaktig minnestavla. Författarinnan Emilie Flygare-Carléns minnestavla på Kaptensgatan (Stockh. dagbl. 29 febr.).

FORSIUS, S. A.

Johnsson, P. När professor Forsius satt fången på Örebro slott (förf:ns Ur Närkesbygdens krönika, s. 29—33).

FRYXELL, EVA.

Cederschiöld, Maria. Eva Fryxell (Hertha, Årg. 7, s. 63—65).

Digitized by Google

FRÖDING, G.

Samlade skrifter. [Red. av R. G:son Berg.] 6. Räggler å paschaser. Sthm. 8:o. xxxix, 242 s. 4,50 kr.

Anm. av [N.] E[rdma]nn (Nya dagl. alleh. 12 sept.).

Berg, R. G:son. Frödingsstudier. Sthm. 8:o. 157 s. 8 kr.

Anm. av F. Böök (Stockh. dagbl. 19 okt.), [N.] E[rdma]nn (Nya dagl. alleh. 7 nov.), O. Holmberg (Sv. dagbl. 10 okt.), Kj. S[trömberg] (Stockh.-tidn. 26 sept.), R. S[jöberg] (Aftonbl. 22 okt.), A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 27 okt.).

Böök, F. Ibsens Brand och »Våran prost» (Stockh. dagbl. 11 april).

Herlenius, E. Sant och sägen om »Grevinnan på Apertin» (Värmland förr och nu, Årg. 18, s. 14—21).

Holmberg, O. »De voro henne gramse för gods och gull . . .» Till tolkningen av ett Frödingsmotiv (Sv. dagbl. 24 dec.).

Larsson, H. Frödings teodicé (Folkets tidn. 12 dec.).

Nordling, A. Om Frödings uttryck av typen sva'gtgyllne (Studier i nord. filologi, Bd 11, 32 s.).

GEIJER, E. G.

Ungdomsbrev. Familjebrev av Erik Gustaf Geijer. Utg. av H. Schück. 2:a tillök. uppl. Sthm. 8:o. xx, 337 s. 14 kr.

Anm. av G. Johansson (Dagens nyh. 6 dec.).

Geijer, R. Handledning för besökande på Geijersgården i Ransäter. Karlstad. 8:o. 35 s. 1,25 kr.

Norlind, T. Erik Gustaf Geijer som musiker. 1919.

Anm. av [W.] P[eterson]-B[erger] (Dagens nyh. 2 febr.), H. G[limsted]t (Stockh. dagbl. 28 juli).

GELLERSTEDT, A. T.

Böök, F. Åttiotalslyrik: Gellerstedt (Stockh. dagbl. 1 maj).

GJÖRWELL, C. C.

En stockholmskrönika ur C. C. Gjörwells brev. Med en inledning utg. av O. Sylwan. 1757—1778. Sthm. 8:o. lj, 258 s. 14 kr.

Anm. av F. Böök (Stockh. dagbl. 15 dec.), T. F[ogelqvis]t (Dagens nyh. 22 dec.), C. F[orsstrand] (Sv. dagbl. 9 dec.), [J. A. Almquist] — u — (Personhist. tidskr., Årg. 7, s. 217—218), A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 24 dec.).

GRAFSTRÖM, A. A.

[Kjellman, J.] S. G. Anders Abraham Grafström. Ett femtioårsminne (Tidn. Upsala 24 juli).

GROTENFELT, E.

Nordenstreng, R. En ordets stridsman (Aftonbl. 16 maj).

Digitized by Google

GUSTAF III.

Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utg. av Henrik Schück. 1—2. 1918—19.

Anm. av C. Hallendorff (Svensk tidskr., Årg. 10, s. 153), R. F. v. Willebrand (Finsk tidskr., T. 89, s. 174—188), F. Vetterlund (Aftonbl. 20 mars), [H. E. Larsson] — pt — (Sydsv. dagbl. 31 maj).

Hennings, Beth. Grevinnan d'Egmont och Gustav III. En romantisk vänskapshistoria. Sthm. 8:o. 288 s. 12,50 kr.

Anm. av N. Forssell (Sv. dagbl. 16 dec.), V. Söderberg (Stockh. dagbl. 20 dec.), Hj. H[aralds] (Göteb. dagbl. 21 dec.).

GYLLENBORG, KARL.

Classon, Esther. Sarah Gyllenborg. Karl Gyllenborgs engelskfödda maka (Sv. dagbl. 8 aug.).

HAGBERG, C. A.

Österling, A. Minnesteckning över Shakespearetolkaren Carl August Hagberg vid Svenska akademiens högtidssammankomst (Sv. dagbl. 21 dec.).

HANSSON, O.

Samlade skrifter. Sthm. 8:o. D. 2. Litterära silhuetter och Materialismen i skönlitteraturen. 336 s. 7,50 kr. 4. Ung Ofegs visor och Kärlekens trångmål. 285 s. 6,50 kr. 5. Tidens kvinnor. 191 s., 1 portr. 4,50 kr. 6. Fru Ester Bruce och Före giftermålet. 253 s. 6,25 kr. 7. Resan hem. 403 s., 1 portr. 10 kr. 8. En uppfostrare. 189 s. 5 kr.

Anm. av J. Mortensen (Sydsv. dagbl. 2 okt.); D. 1 o. 3 (1919) anm. av C. D. Marcus (Göteb. dagbl. 10 april), F. Vetterlund (Aftonbl. 13 april), Svea Sandberg (Saisonen, Årg. 5, s. 555—557, 658—660).

Sextioårsdagen. Artiklar av A. Österling (Sv. dagbl. 11 nov.), O. R[abeniu]s (Stockh. dagbl. 11 nov.), T. F[ogelqvis]t (Dagens nyh. 12 nov.), [N.] E[rdma]nn (Nya dagl. alleh. 11 nov.), F. V[etterlund] (Aftonbl. 11 nov.), E[rik] H[edé]n o. V. Ekelund (Social-demokr. 12 nov.), Kj. S[trömber]g (Stockh.-tidn. 11 nov.), J. Mortensen (Sydsv. dagbl. 12 nov.), E. N. S[öderberg] (Tidn. Upsala 12 nov.), A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 11 nov.).

Böök, F. Åttiotalslyrik: Ola Hansson (Stockh. dagbl. 26 o. 29 maj).

HEBBE, VENDELA.

Böök, F. Vendela Hebbes noveller (Stockh. dagbl. 19 o. 20 febr.).

HEIDENSTAM, V. VON.

Ekman, R. Karakteristiska drag i Heidenstams diktning (Saisonen, Årg. 5, s. 898—899).

Enzinger, M. Verner von Heidenstams »Karl der Zwölfte und seine Krieger» (Edda, Bd 14, s. 87—102).

Mahrholz, W. Werner von Heidenstam (Deutsche allgem. Zeitung, 1919, 8 nov., Rhein.-Westfäl. Zeitung, 1920, 8 febr.).

Digitized by Google

HEMMER, J.

Hedvall, Ruth. Jarl Hemmer. En finländsk lyriker (Litteraturen, Årg. 3, s. 477—483).

HJÄRNE, H.

Hedén, E. Gestalter ur Sveriges nyare historia. 4. Harald Hjärne (Samtiden, Aarg. 31, s. 337—363).

HÖGBERG, O.

Nordström, L. Olof Högberg — en föregångsman (Sv. dagbl. 27 sept.).

IHRE, J.

Se avd. 2: Sverdrup.

INGELIUS, A. G.

Öller, R. En finländsk romanskrivare från 1850-talet [A. G. Ingelius] (Förhandl. och uppsatser, 33, s. 81—187).

JUSLÉEN, P.

Hultin, A. Pehr Jusleen. En vitter prosaist från Porthanska tiden (Finsk tidskr., T. 89, s. 3—15).

KARLFELDT, E. A.

Attorps, G. En Karlfeldtsstudie (Ord och bild, Årg. 29, s. 126—128).

Berg, R. G:son. Erik Axel Karlfeldts tidigaste diktning (Sv. dagbl. 21 nov.).

KELLGREN, J. H.

Forsström, A. Kellgren och Horatius (Förhandl. och uppsatser, 33, s. 1—80).
Anm. av A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 28 febr.).

KEY, ELLEN.

Brandes, G. Ellen Key (Neue freie Presse 5 jan.).

En bok om Ellen Key. 1919.
Anm. av Hilma Borelius (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 65—67).

KLEMMING, G. E.

Se avd. 3 B: Snoilsky.

LAGERKVIST, P.

Mens, Y. Schwedens neuester dramatischer Dichter (Das literar. Echo, Jahrg. 22, sp. 1106—1110).

LAGERLÖF, SELMA.

Hilburg, E. Die Menschen der Selma Lagerlöf (Schöpfung, 1: 2).

Marcus, C. D. Nyckeln till kavaljersflygeln på Ekeby (Det nya Sverige, Årg. 14, s. 291—300).

Meister, H. Selma Lagerlöf (Saturn, Monatsschrift, Jahrg. 5, s. 440—444).

Digitized by Google

LEHNBERG, M.

Leufvén, E. Magnus Lehnberg som predikant. Upps. 8:o. (2), 86 s. 3 kr. Även i Kyrkohist. årsskr., Årg. 21, s. 1—86.

LENNGREN, ANNA MARIA.

Samlade skrifter. Utg. af Th. Hjelmqvist och K. Warburg. H. 6. Sthm. 8:o. S. 161—240. 6 kr.
Svenska förf. utg. af Sv. vitterh.-samf. 6: 6.

Blanck, A. Om allvaret i fru Lenngrens diktning. Några synpunkter (Samlaren. N. F. Årg. 1, s. 1—70).

Bromander, C. V. Anna Maria Lenngrens litterära påbrå (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 32—36, även i Karlstads stifts julbok, s. 96—101).

LEOPOLD, C. G. AF.

Berg, R. G:son. Ett varianttryck af Leopold (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 7, s. 87—88).

Dymling, C. A. Leopolds tidigare estetiska ståndpunkt (Edda, Bd 13, s. 66—95, 248—295).

LING, P. H.

Moberg, G. Per Henrik Ling (förf:ns Svenska gymnastikens märkesmän s. 3—13).

LINNÉ, C. VON.

Caroli Linnaei Adonis Stenbrohultensis. Utg. av F. Bryk. Sthm. 8:o. 13, 36 s. faks. 35 kr.

Linnés skånska resa med anmärkningar utg. av J. Sahlgren. Sthm. 8:o. (11), xiv, 468, 55 s., 6 tab., 1 karta. 90 kr.
Anm. av F. Böök (Stockh. dagbl. 20 dec.), F. Bryk (Nya dagl. alleh. 7 dec., med replik av utg. 13 dec. samt ytterligare inlägg av anm. och utg. 21 dec.), C. Skottsberg (Göteb. handelstidn. 27 dec.).

Svenska Linné-sällskapets årsskrift, Årg. 3. Upps. 8:o. (6), 132 s., 1 pl. Medl.-avgift 10 kr. för år.
Inneh. bl. a.: J. Sahlgren, Linnés talspråk. — O. Gertz, Olof Celsius d. ä. och Flora Uplandica. — C. A. M. Lindman, Ett besök vid Råshult. — E. Förberg, Våra Linnéminnen.

Brovallius, J. Den första biografien öfver Linné. Curriculum vitæ Caroli Linnæi. För första gången utg. på svenska språket af J. Bergman. Sthm. 8:o. (1), 39 s. 7 kr.
Anm. av C. F[orsstrand] (Sv. dagbl. 26 nov.), F. Bryk (Nya dagl. alleh. 7 dec.).

Bryk, F. Carl von Linné — i reklamens tjänst (Aftontidn. 22 maj).

—— Den svenske Adam. Apropos Linnédagen (Nya dagl. alleh. 21 maj).

—— Ett bref från C. F. W. v. Nettelbla till C. v. Linné (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 7, s. 38—39).

—— Linné och Frankrike. Ett nytt brevfynd (Stockh. dagbl. 20 juni).
Till Du Chesne d. y.

Digitized by Google

Bryk, F. Linné studier. 1. Okända ungdomsskrifter av Carl Linné. 2. En duplett ur Linnés bibliotek. 3. Ett obeaktat svenskt Linnétryck (Meddelanden för bokvänner från A.-B. Klemmings antikvariat, Årg. 1 (3) (1919), s. 45—58, 65—71).

Sahlgren, J. Talade Linné småländska eller skånska? (Sydsv. dagbl. 15 febr.).

[Stenbock, C. M.] Linnéana (Linköpings biblioteks handl., N. S. 1, s. 49—61).
Fyra brev från Linné.

MALLING, MATHILDA.

Malling, Mathilda. Uppfostran och inflytande 1864—1885. Khvn. 8:o. 266 s. 30 kr.

MALMSTRÖM, B. E.

Johnsson, P. Angelikas barndomshem (förf:ns Ur Närkesbygdens krönika, s. 209—215).

MATTSSON, G.

Hjelt, E. Gustaf Mattsson. Levnadsteckning. Hfors. 8:o. 249 s., 35 fmk.

—— Gustaf Mattsson. Minnesteckning (Litteraturen, Årg. 3, s. 216—224, 235—247).

MELIN, K. A.

Österling, A. Inträdestal i Svenska akademien den 20 dec. 1919 (Sv. akad:s handl. ifrån år 1886, D. 31 (1919), s. 13—35).

MESSENIUS, J.

Schück, H. Messenius. Några blad ur Vasatidens kulturhistoria. Sthm. 8:o. 321 s., 1 pl. 13,50 kr.
Även i Svenska akademiens handlingar, D. 31 (1919), s. 67—386.
Anm. av N. Ahnlund (Sv. dagbl. 18 dec.), T. Fogelqvist (Dagens nyh. 2 dec.), J. L[andquist] (Litteraturen, Årg. 3, s. 628—629), B. B[oëthius] (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 214—216), R. Holm (Göteb. handelstidn. 21 dec.).

MICHELESSI, D.

Beijer, A. Abbé Domenico Michelessi. Några anteckningar om honom själv och hans verksamhet i Sverige (Samlaren, N. F. Årg. 1, s. 92—140).

MÖRNE, A.

Kihlman, E. Arvid Mörne (Nya Argus, Årg. 13, s. 12—15, 24—28).

NORDENFLYCHT, HEDVIG CHARLOTTA.

Nilsson, A. Fru Nordenflychts religiösa diktning. 1918.
Anm. av A. Beets (Museum. Maandblad voor philologie en geschiedenis, Jahrg. 27, sp. 55—56).

NORSTRÖM, V.

Liljedahl, E. Vitalis Norström, hans liv och verk. D. 2. 1919.
Anm. av C. Dymling (Aftonbl. 3 april).

Digitized by Google

NYBLOM, HELENA.

Mina levnadsminnen (Idun, Årg. 33, nr 1 ff.).

NYRÉN, K.

Berg, R. G:son. »Rabeners Bref-ställare». Ett bidrag till 1700-talets vardagsstil (Språk o. stil, Årg. 20, s. 70—81).

OLAUS MAGNI.

Tallberg, A. Olaus Magni... Sveriges siste katolske ärkebiskop (Östergötl. dagbl. 13 aug.)

OSSIANNILSSON, K. G.

H[edé]n, E[ri]k. Ossiannilssons diktaröde (Social-demokr. 15 dec.).

OXENSTIERNA, J.

Tankar. I urval översatta och utgivna av F. U. Wrangel. 1919.

Anm. av C. Lindskog (Sydsv. dagbl. 22 jan.), A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 4 febr.).

OXENSTIERNA, J. G.

Lewenhauptska arkivet på Sjöholm. Bref och handlingar utg. af A. Lewenhaupt. D. 1. Bref från Johan Gabriel Oxenstierna till grefve Nils Philip Gyldenstolpe 1780—1796. 1919.

Anm. av C. Hallendorff (Svensk tidskr., Årg. 10, s. 153—154), A. Beijer (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 60—61).

PEDER MÅNSSON.

Smedberg, E. Peder Månssons landsmanskap. En dialekt-geografisk undersökning. Akad. avh. Upps. 8:o. (4), 78 s. 5 kr.

PERINGSKÖLD, J.

[Kjellman, J.] S. G. Johan Peringsköld. De svenska runstenarnas tolkare — ett tvåhundraårsminne (Tidn. Upsala 24 mars).

PETRI, OLAUS.

Dahlberg, R. En okänd upplaga af Olavus Petris postilla (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 7, s. 1—6).

RETZIUS, M. G.

Noreen, A. Inträdes-tal i Svenska akademien den 20 dec. 1919 (Sv. akad:s handl. ifrån år 1886, D. 31 (1919) s. 41—60).

RUNEBERG, J. L.

Rosenqvist, V. T. Runebergs förhållande till Topelius. Föredrag vid Runebergsfesten i Borgå den 5 febr. 1920 (Finsk tidskr., T. 88, s. 121—138).

RYDBERG, V.

Tjugufemårsminnet, Artiklar av T. Bohlin (Vår lösen, Årg. 11, s. 271—272), F. Böök (Det nya Sverige, Årg. 14, s. 365—383), S. Ek (Ord och bild, Årg. 29, s. 609—616; Göteb. handelstidn. 4 nov.), T. Fogel-

Digitized by Google

qvist (Dagens nyh. 21 sept.), A. Forsström (Bokstugan, Årg. 4, s. 149—151), Hj. Haralds (Göteb. dagbl. 21 sept.), R. Holm (Dagens tidn. 21 sept.), O. Kuylenstierna (Dagens tidn. 27 sept.), A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 21 sept.), H. H[edlund] (Göteb. handelstidn. 21 sept.), J. Mjöberg (Sydsv. dagbl. 21 sept.).

Forsström, A. Viktor Rydberg och antiken (Göteb. handelstidn. 4 dec.).

Mjöberg, J. Viktor Rydbergs Vapensmeden. Människor och tankar. Lund. 8:o. 40 s. 1 kr.

Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening.
Anm. av F. Vetterlund (Aftonbl. 19 sept.).

Neander, S. Rydberg och Snoilsky. Till 25-årsdagen av Viktor Rydbergs död (Tidn. Upsala 21 sept.).

Nilsson, A. Viktor Rydbergs dikt Betlehems stjärna (Göteb. handelstidn. 4 juni).

Silfverbrand-Erikson, Susy. Viktor Rydberg och tidens livsfrågor. Sthm. 8:o. 29 s. 0,50 kr.

Föregångsmän.

SCHILDT, R.

Söderhjelm, H. Runar Schildt (Litteraturen, Årg. 3, s. 397—401).

SCHÜCK, H.

Sextiofemårsdagen. Artiklar av T. F[ogelqvis]t (Dagens nyh. 2 nov.), R. S[jöberg] (Aftonbl. 23 okt.), O. Sylwan (Ord och bild, Årg. 29, s. 521—528).

SCHÖNBERG, A.

Bref till bergsrådet Adlerwald. Utg. af S. Kellin. Med biografi öfver Schönberg samt personregister af O. Wieselgren. Sthm. 8:o. (4), 143 s. 8 kr.

Anm. av C. F[orsstrand] (Sv. dagbl. 28 okt.), [N.] E[rdma]nn (Nya dagl. alleh. 8 okt.), [J. A. Almquist] — u — (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 217—218), [H. E. Larsson] — pt — (Sydsv. dagbl. 7 dec.).

SNELLMAN, J. V.

C[astrén], G. J. V. Snellmans litteraturkritik och Aleksis Kivi (Nya Argus, Årg. 13, s. 108—110).

SNOILSKY, C.

Carl Snoilskys och G. E. Klemmings brefvexling. 1919.

Anm. av E. Thyselius (Aftontidn. 28 mars), O. Wieselgren (Göteb. dagbl. 3 jan.).

Neander, S. Snoilskys hemlandsbesök 1885. Några erinringar till ett 35-årsminne (Tidn. Upsala 20 sept).

Welinder, Hélène. En brevväxling med Carl Snoilsky (Ord och bild, Årg. 29, s. 353—361).

Se avd. 3 B: Rydberg (Neander).

Digitized by Google

SOMMELIUS, G. L.

Krigare och skald. Göteborgssatirikern som stupade vid Dybböl (Göteb. dagbl. 21 febr., undert.: Clypeus).

STAGNELIUS, E. J.

Cederblad, S. Correggios San Sebastian och änglakören i Stagnelii drama Riddartornet (Samlaren, N. F. Årg. 1, s. 141—166).

Högdahl, T. Stagnelius' valnötsträd (Sveriges natur, Årg. 11, s. 157—158).

Winsnes, A. H. Wergeland og Stagnelius (Edda, Bd 13, s. 161—180).

STIERNHIELM, G.

Se avd. 4: Nordström. (Cartesius' av S. översatta ballett.)

STRANDBERG, C. V. A. (TALIS QUALIS).

Samlade vitterhetsarbeten. 2:a uppl. [Utg. av R. G:son Berg.] D. 3. Lyriska och dramatiska översättningar. Sthm. 8:o. xij, 587 s. 18 kr.

STRINDBERG, A.

Samlade otryckta skrifter. D. 2. Berättelser och dikter. 1919.

Anm. av J. Landquist (Stockh.-tidn. 21 dec. 1919), svar av utg. V. Carlheim-Gyllensköld (Stockh.-tidn. o. Sv. dagbl. 15 jan.), replik av J. Landquist (Stockh.-tidn. 15 jan. o. Sv. dagbl. 16 jan.), redaktionellt inlägg: »Två utg. om en författare» (Sv. dagbl. 18 jan.), O. Wieselgren (Sv. tidskr., Årg. 10, s. 40—42; Göteb. dagbl. 14 febr.), T. F[ogelqvis]t (Dagens nyh. 16 jan.), G. C[astrén] (Nya Argus, Årg. 13, s. 39—41), J. Mortensen (Sydsv. dagbl. 5 jan.; Forum, Årg. 7, s. 49—59), G. Johansson (Afton-tidn. 1 febr.).

Efterslåtter. Berättelser, dikter, artiklar. Sthm. 8:o. 494 s. 12 kr.

Samlade skrifter. D. 54. (Supplementsdel 1.)
Anm. av [N.] E[rdma]nn (Nya dagl. alleh. 11, 18, 25, 31 juli, 6 aug.).

Han och hon. 1919.

Anm. av G. C[astrén] (Nya Argus, Årg. 13, s. 39—41), J. Mortensen (Forum, Årg. 7, s. 49—59).

[Andersš]on, [G.] Där Strindberg gjorde guld — några minnen från hans Ystad-tid (Dagens nyh. 25 april).

Bernson, B. Gespräch um Strindberg (Die weissen Blätter, 7: 4).

Bieber, H. Strindbergs »Friedensnovelle» (Der Tag, 1919, 20 febr.).

Blanck, A. En okänd Strindbergsöversättning från H. C. Andersen (Samlaren, N. F., Årg. 1, s. 167—168).

Blei, F. Strindberg—Schering—Peladan (Das hohe Ufer, 2: 3/4).

Braun, F. Strindbergs Romane (Österr. Rundschau, Bd 65, s. 133 ff.).

Bülow, W. Strindbergs Lundatid (Sv. dagbl. 13 april, föredragsreferat).

Böök, F. Teatern i Röda rummet (Stockh. dagbl. 18 april.).

Cohn, A. F. Strindberg-Nachlass (Deutsche allgem. Zeitung 30 nov.).

Erdmann, N. August Strindberg. En kämpande och lidande själs historia.

Digitized by Google

1. Från Klara skola till Röda rummet. 2. Genom skärselden till korset. Sthm. 8:o. 227, 387 s. 1 o. 2 tills. 25 kr.

Anm. av C.-A. B[olander] (Dagens nyh. 16 dec.), E. T[hyselius] (Nya dagl. alleh. 16 nov.), F. Vetterlund (Aftonbl. 12 dec.), J. Landquist (Stockh.-tidn. 11 nov.).

Franck, H. Strindbergs Leben (Die Güldenkammer, Jahrg. 6, s. 548—555).

Franzos, M. Neue Strindberg-Dokumente (Frankfurter Zeitung 28 mars).

Garborg, A. Religionsspursmaalet. August Strindberg: »Inferno» (förf:ns Straumdrag, s. 70—74).

Hansson, O. En brevväxling med August Strindberg (Göteb. handelstidn. 15, 22, 29 maj, 5, 12, 19, 26 juni, 3, 10, 17, 24, 31 juli, 7 aug.).

Holm, R. Luther-brevet i »Mäster Olof». En undersökning (Göteborgs handelstidn. 22 jan.).

—— Ett förvanskat Lutherbrev. En anmärkning till Strindbergs »Mäster Olof» (Dagens tidn. 8 sept.).

Jacobsohn, S. Advent (Das Jahr d. Bühne, 1920, s. 57—60).

—— Fräulein Julie (Das Jahr d. Bühne, 1920, s. 37—43).

Landau, P. Strindberg als Dramatiker des Expressionismus (Die deutsche Bühne, Jahrg. 12, s. 371—374, Vorwärts 17 maj).

Landquist, J. Genvägar — en nyupptäckt Strindbergsberättelse (Stockh.-tidn. 9, 10 maj).

—— Innan Strindberg blev klassiker. Strindberg och Mathilde Prager (Litteraturen, Årg. 3, s. 193—206).

Levy, P. Holbergs Lucretia og Strindbergs Alice (Tilskueren, Aarg. 37 (1920: 2), s. 372—377).

Lie, E. Fra Strindbergs mistænksomhedsperiode. Strindberg, Björnson og Jonas Lie (Stockh. dagbl. 17 aug.).

—— Omkring »Giftas». Strindberg, Björnson och Jonas Lie i Paris (Sv. dagbl. 4 dec.).

Liebert, A. August Strindberg. Seine Weltanschauung und seine Kunst. Berlin. 8:o. 155 s., 1 portr. 9 M.

Anm. av J. Mortensen (Stockh.-tidn. 22 aug. o. Sydsv. dagbl. 4 nov.), A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 9 okt.).

Lundegård, A. Några Strindbergsminnen knutna till en handfull brev. Sthm. 8:o. 149 s., 1 faks. 4,75 kr.

Även i Sv. dagbl. 27—31 mars, 1, 3, 6—8 april under titel: Strindberg i Danmark 1887—1888.

Anm. av G. Nordensvan (Stockh. dagbl. 4 juli), J. Mortensen (Stockh.-tidn. 29 juli o. Sydsv. dagbl. 31 juli), O. Wieselgren (Göteb. dagbl. 6 nov.).

Marcus, C. D. August Strindbergs Dramatik. 1918.

Anm. av A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 28 maj).

Meckauer, W. Methodisches zur Strindberg-Forschung (Freie deutsche Bühne, 1920, s. 256 ff.; Nord u. Süd, 1920, Sept. 314).

Digitized by Google

Mereschkowski, D. Prophetentum und Provokation (förf:s Auf d. Wege nach Emmaus, Essays, 1919, s. 153—160).

Molander, O. Harriet Bosse. En skiss. Sthm. 8:o. x, 72 s., 16 pl. 7,50 kr.
Innehåller ett flertal Strindbergsbrev.

Nordensvan, G. Strindberg som konstkritiker (Stockh. dagbl. 13 o. 20 juni).

Orlowius, H. Strindberg-Abende (Preuss. Jahrbücher, Bd 180, s. 282—284).

Otto, F. Strindberg als Goldmacher (Velhagen u. Klasing's Monatshefte, Jahrg. 35, s. 53—56).

Schering, E. Strindberg in der Schweiz (Die Schweiz, Jahrg. 24: 3).

Schleich, C. L. [Strindberg och Dehmel] (Das Tagebuch, Jahrg. 1: 8).

Sturm, H. August Strindberg als Lyriker (Die Literar.Gesellschaft, Hamburg, Bd 6, s. 115—118).

[Svensson, N. P.] Quidam Quidamsson. Strindberg och Björnson (Veckojournalen, Årg. 11, s. 424—426).

Thormann, W. E. Strindberg (Der weisse Reiter, Düsseld., 1920, s. 35—38).

Uddgren, G. Om Strindberg och filmen (Filmjournalen, 1920, s. 171).

—— Periodiciteten i Strindbergs liv (Ukens revy, 1920, s. 862—866).

Westman, G. Strindberg i U. S. A. Landskrona. 8:o. 20 s. 12 kr.

Wieselgren, O. En Strindbergsepisod (Stockh. dagbl. 8 juli).

Wright, H. Strindberg och några engelska författare. 1. Hans intryck från Byron, Buckle, Dickens och Darwin. [2.] Strindberg och Shakespeares verk (Aftontidn. 28 april, 2 maj).

Zickel, R. Zur Kritik der Dramen Strindbergs (Der Zuschauer, Jahrg. 1: 19).

Österling, A. En hittills outgiven Strindbergsnovell [»Genvägar» i Efterslåtter] (Sv. dagbl. 8 aug.).

STURZEN-BECKER, O. P.

Sylwan, O. Oscar Patrik Sturzen-Becker, hans levnad och författarskap. 1919.
Anm. av V. Svanberg (Personhist. tidskr., Årg. 7, s. 219—220).

SWEDENBORG, E.

Swedenborg. Öfversatt från latinet af Erik A. Hermelin. (Ur Andlig dagbok, D. 7: afd. 2.) Sthm. 8:o. xv, 185, (7) s., 1 portr. 7,50 kr.

Swedenborg und Polhem (The new-church magazine, Vol. 39, s. 269—272).
Två brev till E. Benzelius d. y. från J. Troilius och Chr. Polhammar.

Berggrén, P. G. Emanuel Swedenborg och Karl XII:s galärtransport från Strömstad till Idefjorden (Nya kyrkans tidn., Årg. 45, s. 81—84).

Holmquist, Hj. Från Swedenborgs naturvetenskapliga och naturfilosofiska period. Föredrag vid Kyrkohistoriska samfundets årsfest den 18 januari 1913 (Finska kyrkohist. samfundets årsskr., 3, 1913 (tr. 1920), s. 1—55).

Digitized by Google

Kleen, E. A. G. Swedenborg. En levnadsskildring. D. 2. Slut. Sthm. 8:o. xj s., s. 417—940, 1 portr. 12,50 kr.

Anm. av L. L[junglun]d (Nya dagl. alleh. 28 nov.), T. S[egerstedt] (Göteb. handelstidn. 29 dec.).

TAVASTSTJERNA, K. A.

Foss, K. Tavaststjerna og Gabriel Finne (Edda, Bd 14, s. 133—137).

TEGNÉR, E.

Samlade skrifter. Ny kritisk upplaga kronologiskt ordnad. Utg. av E. Wrangel och F. Böök. Sthm. 8:o. D. 3. 1817—1821. 574 s., 1 portr. 13 kr. D. 4. 1822—1824. (4), 544 s., 1 pl. 13 kr.

—— D. 1—2. 1918—19.

Anm. av A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 27 mars).

Böök, F. Tegnérs »Barnsängen» (Stockh. dagbl. 25 april).

—— Tegnérs Epilog 1820. Installationsföreläsning (Stockh. dagbl. 30 sept.).

Johnsson, P. Tegnér som hembygdsskildrare (Templarordens studiebibliotek, Årg. 15, s. 99—107).

Kuylenstierna, O. Tegnér till vår tid (Dagens tidn. 7 okt.).

Ld, M. När Esaias Tegnér var promotor. Ett hundraårsminne från Lund (Sydsv. dagbl. 22 juni).

TERSERUS, J. ELAVI.

Se avd. 2. Finland: Schybergson.

TESSIN, C. G.

Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin. Dokument utg. av Sigrid Leijonhufvud. Sthm. 8:o. xv, 266 s. 27 kr.

Anm. av C. Hallendorff (Sv. dagbl. 28 o. 29 juni), Å. W. Essén (Personhist. tidskr., Årg. 21, s. 164—166), S. E. Bring (Stockh.-tidn. 18 juni).

Leijonhufvud, Sigrid. Omkring Carl Gustaf Tessin. 1—2. 1917—18.

Anm. av L. S[tavenow] (Hist. tidskr., Årg. 40, Öfvers. o. granskn., s. 40—46), F. Arnheim (Mitteil. aus der histor. Literatur, N. F. Bd 8, s. 26—27).

TOPELIUS, Z.

Dagböcker. Utg. af P. Nyberg. Bd 2. 1835—1836. Avd. 1. Sthm (tr. i Hfors). 8:o. 196 s. 12,50 kr.

Lagerlöf, Selma. Zachris Topelius. Minnesteckning (Sv. akad:s handl. ifrån år 1886, D. 31 (1919), s. 387—444).

—— Zachris Topelius. Utveckling och mognad. Sthm. 8:o. (4), 363 s. 14 kr.

Anm. av R. G:son Berg (Dagens nyh. 16 dec.), G. C[astrén] (Nya Argus, Årg. 13, s. 191—193, o. Sv. dagbl. 15 dec.), J. Landquist (Litteraturen, Årg. 3, s. 576—579), [N.] E[rdma]nn (Nya dagl. alleh. 22 dec.), F. Vetterlund (Aftonbl. 12 dec.), G. Ullman (Stockh.-tidn. 19 dec.), [H. E. Larsson] —pt— (Sydsv. dagbl. 23 dec.).

Digitized by Google

Se avd. 3 B: Runeberg (Rosenqvist).

WACKLIN, SARA.

Hundrade minnen från Österbotten jämte Österbottniska anekdoter, en efterskörd efter Sara Wacklin. Utg. och försedda med levnadsteckning av Helena Westermarck. Sthm (tr. i Hfors). 8:o. 512 s., 1 pl. 15 kr.

Anm. av F. Böök (Stockh. dagbl. 18 juli), R. Dahlberg (Finsk tidskr., T. 89, s. 386—390), [H. E. Larsson] —pt— (Sydsv. dagbl. 28 aug.).

WALLIN, J. O.

Blanck, A. Wallins dityramb öfver Gustaf III. Upps. 4:o. (4), 28 s. Ej i bokh.

Linder, Anna. Johan Olof Wallin. Minnesdagen den 15 okt. 1919 (Rostads elevförbunds årsskr., Årg. 17, s. 13—19).

Se avd. 3 A: Holmberg.

WECKSELL, J. J.

Samlade dikter. 5:e uppl. Inledda och utg. av G. Castrén. D. 1—2. Sthm (tr. i Hfors 1919). 8:o. lvj, 227, 208, 136 s. Två delar 15 kr.

Mörne, A. Nya Wecksellstudier. Hfors. 8:o. xj, 333 s. 28 fmk.

Skrifter utg. av Svenska litt.-sällsk. i Finland, 149.

Sjöberg, R. Ett drama och ett författaröde (Det nya Sverige, Årg. 14, s. 475—478).

WIKNER, P.

Skrifter. Utg. av A. Ahlberg och Th. Hjelmqvist. Sthm. 8:o. D. 1. Vittra skrifter. 1. Berättelser och skisser. xx, 357 s. 9 kr. D. 2. Vittra skrifter. 2. Tal, dikter m. m. 184 s. 4,50 kr. D. 7. Tankar och frågor inför människones son. 230 s. 6 kr.

Anm. av A. Ahlberg (Sv. dagbl. 5 mars), F. Böök (Stockh. dagbl. 22 febr.), C.-A. B[olander] (Dagens nyh. 4 maj), T. Bohlin (Vår lösen, Årg. 11, s. 101—102), T. Bohlin (Stockh.-tidn. 21 mars), C. Lindskog (Sydsv. dagbl. 23 febr.), A. Nilsson (Göteb. handelstidn. 7 april), R. Holm (Dagens tidn. 17 mars), Hj. Haralds (Göteb. dagbl. 11 sept.).

Bohlin, T. Pontus Wikner. Några karaktärsdrag (Deilig er jorden. Udg. av Norske studenters kr. forbund, s. 19—31).

WIRSÉN, C. D. AF.

Berg, R. G:son. Wirsén som dramatiker (Sv. dagbl. 18 april).

WIVALLIUS, L.

Ek, S. Studier i Wivalliusvisornas kronologi. Upps. 8:o. 85 s. 4 kr.

Skrifter utg. af Svenska litteratursällsk. 24.

ÖSTERLING, A.

Ekman, R. Kring Anders Österlings tidigare diktning. En studie (Saisonen, Årg. 5, s. 752—753).

Digitized by Google

4. Teater- och musikhistoria.

Svensk tidskrift för musikforskning. Utg. av T. Norlind under medverkan av C. F. Hennerberg, E. Sundström, J. Rabe. Årg. 2. Sthm. 8:o. 316 s. För årg. 15 kr.

Ballettens musa på slottet Tre kronor (Dagens nyh. 22 aug.).

Föranledde ett inlägg af J. Nordström (samma tidn. 31 aug.).

Colliander, E. Svenska inhemska teatern 1894—1919. Hfors. 8:o. 149 s. 25 fmk.

Dorph, S. Jenny Lindiana. 1919.

Anm. av E. K[lema]n (Hertha, Årg. 7, s. 51—52), T. N[orlin]d (Svensk tidskr. för musikforskn., Årg. 2, s. 59—60), J. Rabe (Göteb. handelstidn. 6 okt.).

Elmblad, Sigrid. Jenny Lind. En livsstudie. Upps. (tr. i Sthm). 8:o. 192 s., 1 pl. 8 kr.

Svenska kvinnor, 1.

Anm. av Lotten Dahlgren (Hertha, Årg. 7, s. 131—135, Ord och bild, Årg. 29, s. 565—568), E. Liedgren (Vår lösen, Årg. 11, s. 354), H. G[limsted]t (Aftonbl. 28 nov.), J. Rabe (Göteb. handelstidn. 6 okt.).

Finell, B. A. Otto Lindblad. En svensk tondiktare och hans verk (Göteb. dagbl. 24 dec.).

Hagman, J. 40 år vid teatern. Ur en skådespelares dagbok. (Nya dagl. alleh. 28 mars, 11, 18, 25 april, 2, 9, 16, 30 maj, 6, 13, 20 juni).

Hillman, A. Franz Berwald. En biografisk studie. Sthm. 8:o. 193 s., 4 pl. 10 kr.

Anm. av A. H[allé]n (Nya dagl. alleh. 13 dec.), W. S[eymer] (Sv. dagbl. 23 dec.), H. G[limsted]t (Aftonbl. 23 dec.), J. R[abe] (Göteb. handelstidn. 28 dec.).

Holmström, Maria. Jenny Lind. Sthm. 8:o. 40 s. 1 kr.

Studentföreп. Verdandis småskr., 236.

Jenny Lind 1820—1920. Studier utg. av Svenska samfundet för musikforskning. Sthm. 8:o. 150 s. 8 kr.

Svensk tidskr. för musikforskn., Årg. 2, s. 137—284.

Inneh.: T. Norlind, Jenny Lind och nyromantikerna. — Elsa Marianne Stuart, Jenny Lind och Aubers opera Jenny Bell. — Jenny Lind, tecknad av Charlotte Bournonville. Övers. fr. danskan. — H. Sandberg, Jenny Linds bröllop i Boston och smekmånad i Northampton. — Sexton brev från Jenny Lind. — G. Jeanson, Giovanni Belletti. — T. Norlind, Jenny Lind i bild. Bidrag till en Jenny Lindikonografi. — E. Sundström, Bidrag till en Jenny Lindbibliografi.

Jenny Lind-jubileet. Artiklar av A. B. Benson: American appreciation of Jenny Lind (The American-Scandinav. review, Vol. 8, s. 755—763), Lotten Dahlgren: En Jenny Lindstudie (Ord och bild, Årg. 29, s. 513—520), samma förf.: Kring Jenny Lindminnet (Stockh. dagbl. 3 sept.), Maria Holmström: Jenny Lind och Felix Mendelssohn-Bar-

Digitized by Google

tholdy (Idun, Årg. 33, s. 672—675), H. G[limsted]t: Vår största sångerska (Aftonbl. 5 okt.), [A. Kerfve] Memorius: När Jenny Lind började; Kring Jenny Lindjubileet; När Jenny Lind blev utvisslad (Stockh.-tidn. 13, 19, 24 sept.), samme förf.: Från Jenny Lind-feberns dagar; Jenny Linds Stockholm (Aftonbl. 19 sept., 3 okt.), Helena Nyblom: Jenny Lind, hennes konstnärspersonlighet (Stockh. dagbl. 11 jan.), A. Nyman: Kring Jenny Lind-minnet (Sydsv. dagbl. 3 okt.), J. R[abe] (Göteb. handelstidn. 2 okt.), G. N. Swan: Jenny Lind i Amerika (Årsbok utg. av samf. S:t Erik i New York, 1920, s. 22—31), Patrik V[retblad] (Soc.-demokr. 6 okt.). Se även denna avd.: Dorph, Elmblad, Holmström.

Nilsson, V. Svensk musik i Minneapolis (Årsbok utg. av samfundet S:t Erik i New York, 1920, s. 70—74).

Nordström, J. Cartesius som balettförfattare (Göteb. handelstidn. 3 juli).

— — Un ballet de Descartes (Revue de Genève, 1920, s. 163—185, med inl. av A. Thibaudet).

Norlind, T. När Beethoven invaldes i Kungl. musikaliska akademien, Stockholm (Ur nutidens musikliv, Årg. 1, s. 65—68).

Norman, L. Några brev från Ludvig Norman (Svensk tidskr. för musikforskn., Årg. 2, s. 83—91).

Sundström, E. Två brev från Pehr Frigel och B. Crusell (Svensk tidskr. för musikforskn., Årg. 2, s. 303—306).

Svanberg, J. Kungl. teatrarne under ett halft sekel 1860—1910. D. 2. 1919.
Anm. av C. F[orsstrand] (Sv. dagbl. 18 april).

Söderman, S. Melpomene och Thalia. 1919.
Anm. av E. Smith (Sv. dagbl. 25 jan.).

Teaterlador som återgå till näringarna. Några skröpliga Thaliatempel som utdömts och andra som mogna till förgängelsen (Dagens nyh. 30 maj).

Öhrström-Renard, Augusta. Isaac Albert Berg, Jenny Linds sånglärare (Årsbok utg. av samfundet S:t Erik i New York, 1920, s. 91—93).

5. Metrik och stilistik.

Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning. Utg. av R. G:son Berg, B. Hesselman, O. Östergren. Årg. 20 (1920). Upps. 8:o. (4), 227 s. För årg. 6 kr.

Belfrage, S. Stilistiska studier över sammansättningarna i sjuttonhundratalets svenska litteratur. Akad. avh. Lund. 8:o. (8), 292 s. 14 kr.

Berg, R. G:son. »Rabeners Bref-ställare.» Se avd. 3 B: Nyrén.

Digitized by Google

Cederschiöld, G. Svensk stilistik. Sthm. 8:o. 176 s. 7,75 kr.
Anm. av Hj. Alving (Verdandi, Årg. 38, s. 205—209).

—— Svensk språkrenhet (Stockh. dagbl. 6 mars).

Hammarlöw, A. Svenskt rimlexikon. D. 1: Enkelrim. Sthm. 8:o. xij, 304 s. 12 kr.
Anm. av L. F. Läffler (Stockh. dagbl. 2 dec.), G. Cederschiöld (Stockh.-tidn. 11 april o. Göteb. handelstidn. 16 april).

Hylén, J. E. Cäsur och diäresis i 1600-talets svenska hexameter (Språk o. stil., Årg. 20, s. 198—218).

Lindqvist, N. Språkliga konsekvenser av Fichtes »Jag» (Språk o. stil, Årg. 20, s. 1—10).

Sylwan, O. Studier i 1600-talets vers. 1—2, 3. Göteborg. 8:o. 25 s., s. 27—48.
Göteb. högsk. årsskr. Inbjudn.-skr.

6. Folklore, mytologi o. d.

Svenska landsmål och svenskt folkliv. Tidskrift utg. genom J. A. Lundell. H. 146—148 = 1920: 1—3. Sthm. 8:o. Pr. för år 5,25 kr.

Bucht, G. Hedniska kultorter i mellersta Norrland. Härnösand. 8:o. 11 s.

Celander, H. Julkärve och Odinskult (Rig, Årg. 3, s. 168—176).

—— Sädesanden och den sista kärven i svenska skördebruk (Folkminnen och folktankar, 1920, s. 57—85).

Feilberg, H. F. Holger Danske og Antikrist (Danske Studier, 1920, s. 97—125).

Folkdiktning, Finlands svenska. 1. A. Sagor. Referatsamling. Bd 2. Utg. av O. Hackman. Hfors. 8:o. viij, 322 s. 30 fmk.
Skrifter utg. av Svenska litt.-sällsk. i Finland, 151.

—— 1. B. Sagor i urval. Bd 2. Utg. av A. Allardt. Hfors. 8:o. 385 s. 30 fmk.
Skrifter utg. av Svenska litt.-sällsk. i Finland, 153.

—— 7. Folktro och trolldom. 1. Övernaturliga väsen. Utg. av G. Landtman. 1919.
Skrifter utg. av Svenska litt.-sällsk. i Finland, 147.
Anm. av M. P:n Nilsson (Sydsv. dagbl. 23 juni), H. Celander (Göteb. handelstidn. 18 aug.); jämte 1. A, Bd 1 (1917) och 1. B, Bd 1 (1917) av K. R. V. Wikman (Finsk tidskr., T. 89, s. 40—56), N. E. Hammarstedt (Aftonbl. 7 nov.).

Friesen, O. von. Något om ordspråk (Ups. nya tidn. julnr 20 dec.).

Hagberg, Louise. Gammal tro och sed i Sveriges bygder. Påskhögtiden. Råsunda. 8:o. 137 s., 15 pl. 25 kr.
Anm. av B. Schnittger (Aftonbl. 9 okt).

Digitized by Google

Hammarstedt, N. E. Svensk forntro och folksed i bild och ord. H. 1. Sthm. 8:o 60 s. 5,50 kr.
(Nordiska museet.)

Heurgren, P. Djurskrock. Malmö. 4:o. 239 s. 25 kr.
Anm. av N. Keyland (Dagens nyh. 24 dec.), B. Schnittger (Aftonbl. 26 sept.).

Johnsson, P. Djuren i folktron. Hvad man tänkte och trodde i Göinge i äldre tider (Fauna och flora, Årg. 15, s. 179—188, 211—220).

Keyland, N. Julbröd, julbockar och Staffanssång. 1919.
Anm. av M. P:n Nilsson (Sv. dagbl. 11 jan.), föranledde ett inlägg av N. E. Hammarstedt, samma tidn. 14 jan., »Keylands julbok och Nord. museets arkiv»; J. Götlind (Ups. nya tidn. 22 dec.).

Lindqvist, Sune. Snorres uppgifter om hednatidens gravskick och gravar (Fornvännen, 1920, s. 56—105).

Lundberg, O. Ortnamn, trolltyg med mera sådant. Några randanteckningar till utgivna delar av Sverges ortnamn: Älvsborgs län (Namn o. bygd, Årg. 8, s. 47—53).

Maiander, H. I de heliga tre namn. Något om gamla läsningar och signerier (Stockh. dagbl. 25 juli).

Neckel, G. Die Ueberlieferungen vom Gotte Balder. Dortmund. vij, 267 s. 20 M.
Anm. av G. Knudsen (Danske Studier, 1920, s. 184—188).

Noreen, A. Yngve, Inge, Inglinge m. m. (Namn o. bygd, Årg. 8, s. 1—8)

Noreen, E. Ett hedniskt kultcentrum i Värmland (Namn o. bygd, Årg. 8, s. 17—31).

Norlind, T. Gamla bröllopsseder hos svenska allmogen. 1919.
Anm. av M. P:n Nilsson (Sv. dagbl. 15 febr.).

Ohrt, F. Svensk Trolddom. Træk fra det sidste Femaars Udgiverarbejde og Granskning (Danske Studier, 1920, s. 175—184).

Olrik, A. Hedenskabets og kristendommens möde i Norden (Nord. tidskr., 1920, s. 449—458).

Ridderstad, A. Östergötland. 3. Fornsägner och kulturbilder från Östergötland. Sthm. 8:o. vij, 466 s. 35 kr.

Rosén, H. Från bosgården och tuvefäladen. Folkminnen från några bondgårdar i Reslöv och Norrvidinge i Skåne under senare hälften av 1800-talet, upptecknade. Lund. 8:o. 109 s. 2,50 kr.

—— Studier i skandinavisk religionshistoria och folktro. 1. Vattnets kraft. 2. Freys skepp, Skidbladnir. 3. Heimdall. Lund 1919. 8:o. 80 s.

Sydow, C. W. von. Iriskt inflytande på nordisk guda- och hjältesaga (Vetenskaps-soc. i Lund, Årsbok 1920, s. 19—29).

Digitized by Google

Digitized by Google

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPETS ÅRSMÖTE

hölls den 15 december, därvid följande ärenden förekommo:

1. ÅRSBERÄTTELSE FÖR ÅRET 1920.

Sällskapet har under året 1920 utgivit *Samlaren,* Ny Följd, Årg. 1 med bidrag av A. Blanck, O. Holmberg, A. Beijer, S. Cederblad och J. L:son Samzelius. Som bilagor ha utdelats *1500- och 1600-talens Visböcker*, utgivna av A. Noreen och A. Grape. XII. *Petter Rudebecks visuppteckningar.* H. 1. samt S. Ek, *Studier i Wivalliusvisornas kronologi.*

Uppsala den 15 dec. 1921.

Nils Gobom.

2. REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1920.

Undertecknade, utsedde att revidera Svenska Litteratursällskapets räkenskaper för år 1920, få efter verkställd granskning avgiva följande revisionsberättelse:

Behållning från föregående år:

Obligationer	kr. 12,800: —	
Å bankräkningar	„ 2,245: 96	
Kontant i kassan	„ 136: 02	15,181: 98
	Transport	15,181: 98

Digitized by Google

		Transport	15,181: 98

Inkomster:

410 årsavgifter för år 1920 à 10 kr. . .	kr.	4,100: —	
5 „ „ „ 1919 à 10 kr. . .	„	50: —	
5 „ „ „ 1919 fr. danska medl.	„	20: 67	
Statsanslag	„	1,200: —	
Svenska Akademiens anslag	„	1,000: —	
Räntor	„	922: 87	
Lagerförsäkring	„	1,032: 71	
Debiterade postporton	„	419: 25	8,745: 50
		Summa kr.	23,927: 48

Utgifter:

Honorar	kr.	1,198: 70	
Tryckeriräkningar	„	7,972: 09	
Post och frakt	„	654: 71	
Distribution	„	165: 50	
Diverse	„	79: 95	10,070: 95

Behållning:

Obligationer	kr.	12,800: —	
Å bankräkningar	„	1,055: 08	
Kontant i kassan	„	1: 45	13,856: 53
		Summa kr.	23,927: 48

Det av Sällskapet uppburna statsanslaget har för år 1920 utgått med 1,200 kr. I olikhet med närmast föregående räkenskapsår har Sällskapets ekonomiska ställning under den tid revisionen omfattar att uppvisa en förlust på kr. 1,325: 45, beroende huvudsakligen på ökade tryckningskostnader jämte minskning av antalet årligen betalande medlemmar, i följd varav behållningen minskat från kr. 15,181: 98 till kr. 13,856: 53.

Räkenskaperna befunnos ordentligt förda och med nödiga verifikationer försedda.

Revisorerna hemställa därför, att full och tacksam ansvarsfrihet beviljas Sällskapets skattmästare, fil. lic. J. L:son Samzelius, för hans förvaltning under den tid, revisionen omfattar.

Uppsala den 13 december 1921.

Samuel E. Bring. O. Walde.

Digitized by Google

3. Beviljades skattmästaren full och tacksam ansvarsfrihet.

4. Företogs den i stadgarna föreskrivna utlottningen av en av arbetsutskottets medlemmar, varvid fil. lic. J. L:son Samzelius utlottades.

5. Till medlem av arbetsutskottet återvaldes fil. lic. J. L:son Samzelius. Utskottets övriga medlemmar äro docenten A. Blanck, förste bibliotekariena A. Grape och A. Nelson, fil. lic. J. L:son Samzelius samt undertecknad; suppleant fil. lic. J. Nordström.

6. Valdes till revisorer 1921 fil. lic. S. Cederblad och fil. kand. V. Scharp samt till dessas suppleanter fil. lic. H. Olsson och fil. lic. N. Afzelius.

7. Höll fil. lic. J. Nordström föredrag: Friedrich Menius, en litterär äventyrare från drottning Kristinas tid.

8. Upplöstes sammanträdet.

Vid Arbetsutskottets samma dag hållna sammanträde omvaldes till ordförande docenten A. Blanck, till sekreterare undertecknad och till skattmästare fil. lic. J. L:son Samzelius.

Uppsala som ovan.

Nils Gobom.

Digitized by Google

Digitized by Google

AV SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET UTGIVNA SKRIFTER

1: 1—40. Samlaren. Årg. 1—40. 1880—1919. Pris kr. 195: — (1: 1. kr. 3: —, 1: 2. kr. 2: —, 2: 1. kr. 2: —, 2: 2. kr. 1: 50, 3: 1. kr. 2: —, 4: 1. kr. 2: —, 4: 2. kr. 2: 50, 5. kr. 3: —, 6: 1. kr. 2: —, 6: 2. kr. 2: —, 7. kr. 3: 25, 8—9. per st. kr. 4: —, 10. kr. 3: 25, 11. kr. 2: 50, 12. kr. 4: —, 13. kr. 3: 50, 14. kr. 3: —, Extrahäfte kr. 3: —, 15—16. per st. kr. 4: —, 17—18. per st. kr. 5: —, 19—23. per st. kr. 3: 50, 24. kr. 4: —, 25—26. per st. kr. 6: —, 27. kr. 3: 50, 28. kr. 6: —, 29—30. per st. kr. 4: 50, 31. kr. 6: —, 32. kr. 4: —, 33. kr. 6: —, 34. kr. 7: 50, 35—36. per st. kr. 6: 50, 37—38. per st. kr. 7: —, 39. kr. 10: —, 40. kr. 10: —). [H. 1: 1—2. 1880. Utsålda.]

1: N. f. Samlaren. Ny följd. Årg. 1—2. 1920—21. (1. kr. 7: 50, 2. kr. 10.)

2: 1—2. Dagboksanteckningar af Johan Gabriel Oxenstierna, Åren 1769—1771. Utg. genom G. Stjernström. 1881. Pris kr. 5: —.

3: 1—5. [G. E. Klemming.] Ur en antecknares samlingar. 1881—83. Pris kr. 6: —. [H. 1—2. utsålda.]

4. En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt af Samuel Columbus. Med inledning, anmärkningar och register utg. af G. Stjernström och A. Noreen. 1881. Pris kr. 2: —

5: 1—2. Skrifter af Karl Gustaf Tessin. Efter författarens på Åkerö befintliga handskrift utg. af G. Frunck. 1882—83. Pris kr. 2: 50.

6: 1—3. G. Benzelstjernas Censorsjournal 1737—1746. Utg. af L. Bygdén och E. Lewenhaupt. 1884—85. Pris kr. 5: —.

7: 1—4. 1500- och 1600-talens visböcker. Första bandet. Utg. af A. Noreen och H. Schück. 1884—94. Pris kr. 15: —. (1: 1—2. Harald Oluffsons visbok. H. 1—2. Per st. kr. 1: 25; 2: 1—3. Bröms Gyllenmärs visbok. H. 1—3. Per st. kr. 2: —; 3. Barbro Banérs visbok. Kr. 1: 50. 4. Pär Brahes visbok. Kr. 5: —.)

7: 5—7. 1500- och 1600-talens visböcker. Andra bandet. Utg. af A. Noreen och J. A. Lundell. 1900—15. Pris kr. 13: —. (5. K. Bibliotekets visbok i 16:o. Kr. 3: —; 6: 1—2. K. Bibliotekets visbok i 8:o. H. 1—2. Per st. kr. 2: —; 7: 1—3. K. Bibliotekets visbok i 4:o. H. 1—3. Per st. kr. 2: —.)

7: 8—11. 1500- och 1600-talens visböcker. Tredje bandet. Utg. af A. Noreen och A. Grape. H. 1—5. 1916—20. Fortsättes. (8. Drottning Sofias visbok. Kr. 3: —; 9. Stjerneldska handskriftens (E 133) visor. Kr. 1: —; 10: 1—2. Samuel Älfs visbok. H. 1—2. Per st. kr. 3: —; 11. Forsius visbok. Kr. 3: —. 12: 1. Petter Rudebecks visuppteckningar. H. 1. Kr. 4: —.

8: 1—4. Johannes Messenius, Samlade dramer utg. af H. Schück. H. 1—4 1886—88. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1: 50.

9: 1—6. Bref rörande Nya Skolans historia 1810—1811. Med anmärkningar utg. af G. Frunck. 1886—91. Pris kr. 5: 75.

10: 1—4. G. E. Klemming, Sveriges bibliografi 1481—1600. Redigerad och utg. af A. Andersson. H. 1—4. 1889—92. Fortsättes. Pris per häfte kr. 2: —.

Digitized by Google

11: 1—7. Skrifter från reformationstiden. I urval utg. af A. Andersson. 1889—98. Pris kr. 11.—. [Utsåld.]

12: 1—3. Bref rörande teatern under Gustaf III. 1788—1792. Utg. af E. Lewenhaupt. 1891—94. Pris kr. 7:—.

13: 1—2. H. Schück, Lars Wivallius, hans lif och dikter. 1893—95. Pris kr. 8:—. [H. 1. Utsåld.]

14. Bref från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård. Utg. af E. Tegnér. 1894. Pris kr. 2:—.

15: 1—2. O. Levertin, Johan Wellander. Literaturhistorisk studie öfver skiftet mellan frihetstiden och den gustavianska åldern. 1896—98. Pris kr. 3:75. [H. 2. Utsåld.]

16. Holofernes och Judit. Ett drama från reformationstiden. Utg. med en inledning om dess utländska förebilder af O. Sylwan. 1895. Pris kr. 1:50.

17: 1—18. L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. Band 1—2. 1898—1915. Pris kr. 32:—. (1. kr. 15:—, 2. kr. 17:—.) [H. 1. Utsåld.]

18: 1—2. Ur Hans Järtas literära brefväxling. 1. Bref till och från C. G. v. Brinkman. Utg. af E. Lewenhaupt. H. 1—2. 1899—1900 Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

19: 1—3. Thomas Thorilds bref. Utg. af L. Weibull. H. 1—3. 1899—1902. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

20. Thorilds bref till C. F. Cramer. Med inledning och anmärkningar utg. af M. Lamm. 1907. Pris kr. 2:50.

21: 1—5. Lejonkulans dramer. Utg. af E. Ljunggren och C. Pollack. H. 1—5. 1908—12. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

22. O. Wieselgren, Studier öfver Lejonkulans dramer. 1909. Pris kr. 2:25.

23. F. Böök, Studier i Stagnelii ungdomslyrik. 1911. Pris kr. 3:50.

24. S. Ek, Studier i Wivalliusvisornas kronologi. 1921. Pris 4 kr.

Utsålda skrifter: Nr 1: 1: 1—2. Samlaren 1880 h. 1—2.; Nr 3: 1—2. Klemming, En antecknares samlingar, h. 1—2.; Nr 11: 1—7. Skrifter fr. Reformationstiden; Nr 13: 1. Schück, Wivallius, h. 1; Nr 15: 2. Levertin, Johan Wellander, h. 2; Nr 17: 1. Bygdén, Anonymlexikon, h. 1.

Omtryckta skrifter: Nr 1: 5. Samlaren 1884; Nr 7: 4. Pär Brahes Visbok.

Den årliga utgivningen av sällskapets skrifter har haft följande omfattning.

1880/81. 1: 1: 1—2, 2: 1, 3: 1. **1881/82.** 1: 2: 1—2, 2: 2, 3: 2—3, 4. **1882/83.** 1: 3: 1, 3: 4—5, 5: 1—2. **1883/84.** 1: 4: 1—2, 6: 1. 7: 1: 1. **1884/85.** 1: 5, 6: 2—3, 7: 1: 2, 7: 2: 1. **1885/86.** 1: 6: 1—2, 7: 2: 2, 8: 1, 9: 1. **1886.** 1: 7, 8: 2, 9: 2. **1887.** 1: 8, 7: 2: 3, 8: 3. **1888.** 1: 9. 8: 4, 9: 3. **1889.** 1: 10, 7: 3, 10: 1, 11: 1—2. **1890.** 1: 11, 9: 4, 10: 2, 12: 1. **1891.** 1: 12, 9: 5, 10: 3. **1892.** 1: 13, 9: 6, 10: 4, 12: 2. **1893.** 1: 14, 1: extrahäfte, 11: 3—4, 13: 1. **1894.** 1: 15, 12: 3, 14. **1895.** 1: 16, 13: 2. **1896.** 1: 17, 15: 1. **1897.** 1: 18, 7: 4, 16. **1898.** 1: 19, 11: 5—7, 15: 2, 17: 1. **1899.** 1: 20, 17: 2, 18: 1, 19: 1. **1900.** 1: 21, 17: 3, 18: 2, 19: 2. **1901.** 1: 22, 7: 5, 17: 4. **1902.** 1: 23, 17: 5, 19: 3. **1903.** 1: 24, 7: 6: 1, 17: 6. **1904.** 1: 25, 17: 7. **1905.**

Digitized by Google

1: 26, 17: 8. **1906.** 1: 27, 7: 6: 2, 17: 9, 20. **1907.** 1: 28, 17: 10, 21: 1. **1908.** 1: 29, 17: 11, 21: 2. **1909.** 1: 30, 17: 12, 22. **1910.** 1: 31, 17: 13, 21: 3. **1911.** 1: 32, 17: 14, 21: 4, 23. **1912.** 1: 33, 7: 7: 1, 17: 15, 21: 5. **1913.** 1: 34, 7: 7: 2, 17: 16. **1914.** 1: 35, 7: 7: 3, 17: 17. **1915.** 1: 36, 7: 8, 17: 18. **1916.** 1: 37, 7: 9. **1917.** 1: 38, 7: 10: 1. **1918.** 1: 39, 7: 10: 2. **1919,** 1: 40, 7: 11. **1920.** 1: N. F. 1, 7: 12: 1, 24. **1921.** 1: N. F. 2.

Samlaren har under de sista fem åren innehållit följande uppsatser.

1917.

C. Santesson: Mot »Lycksalighetens ö». S. Ek: Karin Ulfsparres visor. J. Flodmark: Något om Bellman och hans anhöriga. S. Cederblad: Stagnelii panteistiska Kristusuppfattning. K. Strömberg: Leopolds Virginia. J. Paludan: Ole Svendsen Lemvig. J. Nordström: Till frågan om Skogekär Bärgbo. G. Lindstén: Visan om Konung Gustaf och Dalkarlarna. G. Lindstén: En oration af Kellgren från Åbotiden. F. Böök: Bidrag till de Almquistska skrifternas kronologi. H. Schück: Ur gamla anteckningar. 8. Franska trupper i Sverige 1743—1753. N. Gobom: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1916.

1918.

S. Ek: Våra första psalmböcker. H. Schück: Ur gamla anteckningar. 9. Stadfästelsebrefven till Uplands- och Södermannalagarna. 10. De spinea corona. I. Simonsson: Biografiska bidrag om Lars Wivallius (efter fängelsetiden). R. G:son Berg: Atterboms bref till Schelling. J. Svensson: Ett par nyfunna dikter af Henricus Tidemanni. J. Nordström: Strödda bidrag. A. Grandien: Atterbom och Afzelius. G. Bergh: Ehrensvärds idealuppfattning i förhållande till Winckelmanns. Henrik Cornell: En birgittinsk revelation och dess litterära förebilder. N. Gobom: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1917.

1919.

Ragnar Ekholm: Folksaga och folkvisa i Almquists diktning. Ivar Simonsson: C. J. L. Almquists afhandling om »Europeiska missnöjets grunder». Henry Olsson: C. J. L. Almquists Drottningens Juvelsmycke. Olle Holmberg: Kronologien i Törnrosens Bok. Ragnar Ekholm: Ännu en dikt av Samuel Columbus. Erik Wallén: Mytologien i Atterboms sagospel Lycksalighetens ö. Jonas L:son Samzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1918.

1920.

Anton Blanck: Om allvaret i Fru Lenngrens diktning. Olle Holmberg: Några motiv i Amorina. Agne Beijer: Abbé Domenico Michelessi. Sven Cederblad: Correggios San Sebastian och änglakören i Stagnelii drama Riddartornet. Anton Blanck: En okänd Strindbergsöversättning från H. C. Andersen. Jonas L:son Samzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1919.

1921.

A. Nordfelt: Erikskrönikans ålder och tillkomst. Johan Nordström: Friedrich Menius. Victor Svanberg: Rydbergs romanfragment »Benoni Strand» och femtitalsliberalismen. Henrik Schück: Ur gamla anteckningar. XI—XIII.

Digitized by Google

HENRY OLSSON: Almquists Ormus och Ariman. JOHAN NORDSTRÖM: Det första Shakspeare-exemplaret utom England. VERNER SÖDERBERG: J. A. Hazelius och Almquists bondelivsplaner. ANTON BLANCK: Leopold om fru Lenngren. JONAS L:SON SAMZELIUS: En omtvistad Lidnerbiografi. JOHAN NORDSTRÖM: Ett bidrag till den svenska prosaberättelsens historia. C. V. JACOBOWSKY: Bellman som bokägare. NILS GOBOM: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1920.

Meddelande.

Anmälan om inträde i **Svenska Litteratursällskapet i Uppsala** sker till sällskapets *skattmästare*, adr. Uppsala.

Avgiften är för *årligt betalande* medlem 10 kr. årligen, för *ständig* medlem 125 kr. en gång för alla. Årsavgiften och kostnaderna för distribueringen av skrifterna uttagas genom postförskott vid skrifternas utsändande.

Medlem av sällskapet erhåller ett exemplar av alla av sällskapet utgivna skrifter från och med det år, då han inträder i sällskapet. Därförut utgivna skrifter säljas genom *skattmästaren* till *medlemmar* av sällskapet med 25 % rabatt å bokhandelspriset. Hel årgång av skrifter för tiden 1880—1918 säljes för 5 kr., för tiden efter 1919 för 10 kr. och vid försäljning av minst fem årgångar lämnas 25 % även å årgångspriset. Nytillträdande medlemmar erhålla samtliga i lager kvarvarande äldre skrifter av den äldre serien för kr. 100: —. Vid alla försäljningar uttagas försändningskostnaderna av köparen. Av andra häftesvis utgivna skrifter än Samlaren och Visböckerna säljas i regel ej lösa häften.

För angelägenheter rörande redaktionen av Samlaren och sällskapets övriga publikationer hänvände man sig till Biblioteksamanuensen NILS GOBOM, Uppsala.

Med **Svenska Litteratursällskapet i Finland** har överenskommelse träffats på grund varav medlemmar av vårt sällskap mot erläggande av endast halv avgift kunna bliva medlemmar av det finlandssvenska sällskapet. Avgifterna äro sålunda för medlem av grupp A Fmk 50: — och av grupp B Fmk 12: 50 (i st. för resp. Fmk 100: — och 25: —). Dessutom äga medlemmarna av bägge litteratursällskapen rätt att för halva priset tillösa sig de båda sällskapens äldre skrifter, ifall det återstående lagret sådant medgiver. Anmälan göres till *Svenska litteratursällskapets skattmästare, Uppsala.*

Med **Universitetsjubilæets Danske Samfund** och med redaktionen av **Danske Studier** äro överenskommelser träffade, på grund av vilka medlemmar av vårt sällskap kunna bliva medlemmar av Samfundet för kr. 6: 50 (i st. för 10 kr.) eller utan att ingå som medlemmar av Samfundet kunna prenumerera på Danske Studier för kr. 2: 50 om året (i st. för 4 kr.). Anmälan göres till *Svenska litteratursällskapets skattmästare, Uppsala.*

Uppsala i maj 1922.

Svenska Litteratursällskapets Arbetsutskott.

Uppsala 1922. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 2270

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 04847 1711

Digitized by Google

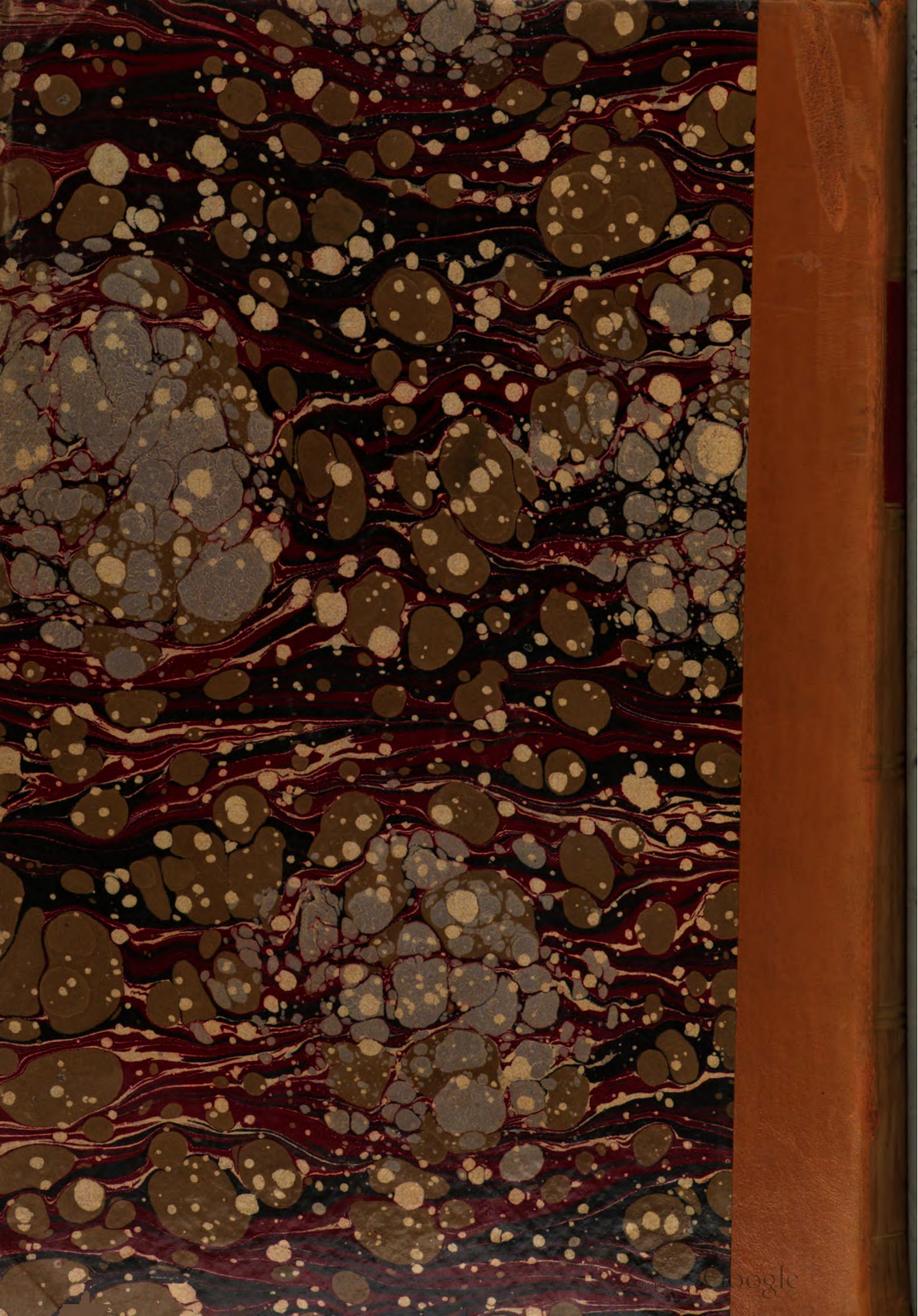
Digitized by Google